ion drăguşanul

CARTEA CLUJULUI

cluj-napoca 2022

Moto: „Ardealul în pace însemna pacea pentru Ţara Românească şi Moldova, Ardealul tare însemna puterea pentru principatele vecine, Ardealul mulţămit însemna viața senină şi bogată pentru ţara Domnilor. Şi, din potrivă, când împrejurările sunt deosebite dincolo, la noi e tulburare, schimbări şi ruină”.

Nicolae Iorga

Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor, vol. IV, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*, Bucureşti 1902, p. III

„Oraşul şcolilor”

Există câteva monografii[1], scrise grăbit şi sub influenţa unor perspective subiective, există, cu valoare monografică, şi o dispută pe tema primului nume al localităţii de pe Someşul Mic, provocată involuntar de cărturarul maghiar Márki Sándor, care nu lua în discuţie tema anteriorităţii numelui vechi al Clujului, **Clus**, ci pur şi simplu explica faptul că maghiarii aplicând legile fonetice proprii, prin introducerea unei vocale între primele două consoane şi prin înmuierea literei s, de la sfârşitul cuvântului („a magyar ember mindjárt kezdetben alkalmazta a maga hangtani törvényeit. A kezdö két mássalhangzó közé egy magánhangzót szúrt be, a szó végén alló s betüt pedig zs-re lágyította”)[2]. Practic, fără a căuta o rădăcină etimologică, Márki recunoştea, indirect, o succesiune, prin faptul că toponimul „străin Clus” („az idegen Clus szónak kiejtésénél”) fusese reformulat, după regulile foneticii ungureşti, prin introducerea vocalei „u” între primele două consoane şi „înmuierea” literei finale s, în toponimul Culusz, ulterior Kolosz.

---

[1] Jakab Elek, *Kolozsvár torténete*, Buda 1870; Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923; Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939.

[2] Márki Sándor, *Kolozsvár neve*, în „Bulletin de la Société Hongroise de Géographie”, tomul XXXII, Budapest 1904

Chiar dacă ar fi funcţionat simultan, cele două pronunţii au o singură rădăcină, Clus, „cuvânt străin” (daco-slav, după *Dacia istorică*), care, în fond, în limba latină înseamnă „închidere” (ca şi „zamka”, în slavă), cu extensie semantică spre cetăţuie, castel, întăritură, fortificaţie etc. Dar autorii, nu doar Márki, nu au fost interesaţi de etimologia cuvântului, care, în fond, nici nu contează, putând fi un cuvânt al românei vechi, deci al latinei populare, limbă cu mult anterioară celei latine, ci doar veşnica sterilitate a lui „cine a fost întâi: oul sau găina”.

Nimeni nu pusese la îndoială întâietatea toponimului Clus (Cluj), deja atestat documentar înainte de anul 1200 (1173-1213, după Márki[3]), dar *Dacia istorică* s-a simţit datoare cu o exegeză provocatoare[4], ba chiar revanşardă, bazată în principal pe surse documentare maghiare, toate formulate în limba latină. Şi totuşi, nimeni nu a observat sau nu a vrut să vadă latinitatea unor toponime de pe fruntariile fostului imperiu roman, care durase un castru şi pe malurile „râului singur”, adică Samos, devenit, în memoria mileniilor de după Zamos, adică Someş.

Explicaţiile etimologice care, totuşi, există sunt cel puţin puerile, precum cea a lui Nicolae Drăganu, care considera că oraşul „Cluj (atestat mai întâi în forma Clus, anii 1173, 1499, cet. Klus), ung. Kolozsvár, germ. Klusenburg, Klausenburg, care probabil derivă din

---

[3] Márki, op. cit., capitolul *Castrum Clus*, pp. 402-403
[4] *O chestiune de prioritate: „Clus” sau „Culus”*, în *Dacia istorică*, No. 1, 15 oct. 1937, pp. 12-21

alintătorul Klus al slavului Miklus, Nicolae”[5]. O altă etimologie, şi mai fistichie, deşi „clarvăzătoare”, este cea a lui Petri Ransani, care susţinea că „Cluj (Colosvarum), în limba sarmaţilor, înseamnă „oraşul şcolilor”[6].

Dar ce contează rădăcina etimologică latină, chiar dacă şi în Italia exista un Clus, când limba latină rămăsese vie, prin catolicism, şi în cancelariile europene cel puţin până prin anii 1700? Îmi pun întrebarea aceasta, mai ales după ce am văzut cum monograful maghiar al Clujului, cărturarul şi revoluţionarul Jakab Elek, îi căuta oraşului sperate raze de istoricitate chiar şi prin vremurile aproape imemoriale ale agatârşilor, poate că şi îmboldit de frenezia unor descoperiri arheologice, care dovedesc locuirea Europei boreale, în integralitatea ei, încă din preistorie, dar nici o urmă de locuire, oricât de impresionantă ar fi, nu consacră continuităţi şi nici un cuplu de strămoşi iniţiali pentru un neam sau altul. Rolul acesta revine mărturiilor vremurilor, care derivă din statuturi statale şi nicidecum din „locuri pustii”, care erau populate, dar nefiind organizate statal, nu aparţin cu adevărat unor generaţii mărturisitoare, deşi ar trebui să conştientizăm cu toţii că nici un om nu s-a ivit în secolul să zicem XIX, dintr-o păpădie, deşi nici în cazul acesta voit hiperbolizat nu-l putem lăsa fără străbuni şi fără strămoşi, aceştia din urmă fiind din generaţiile cu adevărat vechi,

---

[5] Drăganu, N., *Vechimea şi răspândirea românilor, pe baza toponimiei şi onomasticei*, Vălenii de Munte, 1934, p. 47

[6] Petri Ransani, *Epitome rerum Hungaricarum*, publicat în J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, vol. I, Viena 1746, p. 333, apud *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 438

nu ca bunii şi străbunii, care aparţin antecesorilor din vremuri oarecum mai megieşe.

La începutul verii acestui an, când am hotărât să-mi trăiesc ultimul capitol al vieţii, alături de copiii şi nepoţii mei, la Cluj-Napoca, ştiam că există „Cartea Clujului" şi că, dacă vreau să o aflu, trebuie să pornesc pe cale sub aura lui Ioan Slavici, încercând să văd nu un conflict între români şi maghiari, care a fost insinuat şi întreţinut, ba chiar „câştigă importanţă generală numai prin aceea că el slăbeşte monarhia Austro-Ungară"[7], ci o periculoasă jarişte de foc răspândită pe zare de puzderia de biserici creştine care se urau între ele, mai toate cu averi şi statut de nobili, dar şi de veşnica prăpastie care există, peste tot în lume, între cei căpătuiţi şi cei necontenit jefuiţi.

Mărturiile scot în faţă mereu nume de nobili maghiari ai Transilvaniei, care provin din rândurile românilor şi, poate că şi de aceea, s-au adeverit a fi „mai maghiari ca maghiarii", după cum scria legendarul cronicar Thuróczi János, în *Chronica Hungarorum*, o istorie magnifică a faptelor maghiarilor, tipărită la Dresda în anul în care Ştefan cel Mare şi Sfânt al Moldovei îi bătea pe turci la Vaslui. Că mulţi români transilvăneni au devenit nobili maghiari, în baza judeciei (chinezia) peste două-trei sate, o probează nu doar documentele de cancelarie, ci şi grupul statuar din Cluj al regelui Matthias Corvinus, unde doi din cei patru căpitani care îi închină simbolic steaguri sunt „Pavel Chinezul şi Bartolomei Drágffi – acesta din urmă din neamul întemeietorilor

[7] Slavici, Ioan, *Ardealul. Studiu istoric*, Bucureşti 1893, p. 8

Moldovei"[8]. Ciudat este că în mărturii de cancelarie Matthias Corvin, care după mamă este maghiar, se revendică după tată drept „bulgar", probabil ademenit de legenda Asăneştilor, cu statalităţi prin megieşia Bizanţului. Şi s-ar putea să fi avut dreptate cel mai strălucit Rege al Ungariei, în condiţiile în care Voicu, bunicul său, muntean de origine, dar care a ales să fie ostaş credincios al Ungariei, are o provenienţă pe care nimeni nu o poate proba sau infirma. Îi dau, totuşi, crezare lui Matthias Corvinus şi în baza afirmaţiei părintelui istoriografiei poloneze, Jan Długosz, care susţinea, în primul dintre cele douăsprezece volume ale cărţii *Annales seu incliti Regni Poloniae* că primii patru regi ai Poloniei au fost valahi şi s-au numit Corvinus, fără să fie rude între ei – ceea ce sugerează faptul că, mai curând decât un nume de familie, Corvinus însemna un titlu princiar însemnat.

Dar nu pentru a-mi exprima propriile păreri am început să caut, prin o mulţime de cărţi colecţii de documente, Cartea Clujului. Am vrut doar să aflu povestea locurilor cu care, în cele din urmă, m-a înfrăţit pentru totdeauna destinul. Concluzii şi păreri sunt îndreptăţiţi să emită doar cei care, din postura de cititori, mă vor însoţi în lunga călătorie prin vremuri, pe zarea cărora se conturează silueta unei aşezări care avea spital în 1366, colegiu, în 1579, academie (un fel de liceu) în 1666, universitate în 1752, teatru din 1794 şi o viaţă atât de vie şi de pasionantă, încât se menţine aidoma şi astăzi, dar şi în viitorul care va urma.

[8] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939,* Cluj 1939, p. 77

Mărturiile vremurilor

1173: **Castrum Clus**. Este menţionat, într-un document de cancelarie regală maghiară, Tamás a Comes **Clusiensis**[9], iar în alt document regal, „numele Kolozsvár (**Castrum Clus**, în 1173)”[10].

*

1178: **Întemeierea Clujului**. „Oraş, astăzi Capitala Ardealului, întemeiat de saşi (la 1178), într-o vale foarte frumoasă, lângă Someşul-mic, pe stânga, împresurat de ziduri şi întărit din distanţă în distanţă cu turnuri, ca şi celelalte oraşe în Ardeal. Dar nici un oraş nu e de numit întărit şi destoinic de apărare, întăriturile cu totul în părăsire fiind şi socotite zadarnice, căci nu mai e acum teamă, ca mai înainte, de năvălirile Tătarilor şi Turcilor. Şi sunt unele ale căror ziduri au început a putrezi”[11].

*

1183: Este menţionat, într-un document, printre şefii şi subşefii Transilvaniei, Gallus a Comes **Culus**ien-

---

[9] Márki Sándor, *Kolozsvár neve*, în „Bulletin de la Société Hongroise de Géographie”, tomul XXXII, Budapest 1904, p. 402

[10] *Revue Historiques*, Tome quatre-vingt-neuvième, septembre-dècembre 1905, Paris 1905, p. 182

[11] *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, anul II – 1923, Bucureşti 1924, p. 202

sis[12] („*Gallus comes Albensis Transilvanus, Thomas Comes Clusiensis*"). „Tot în acea epocă dăm şi de un nume „*Culus*" într-un document datat din 1183, prin care Episcopul din Spalato (Dalmaţia) ia anumite dispoziţiuni. În document se pomenesc demitarii ţării din acel an, între care se pomeneşte de „*Gallo Culusiense comite, Thomas albensi comite*"[13].

*

1199, decembrie 15: **Arhidiacon de Cluj**. Papa Inocenţiu al III-lea acordă protecţia sa lui *„Henricus archidiaconus Clusien-sis*"[14] şi îi confirmă arhidiaconatul[15].

*

1201: **Pazman de Kulus.** Într-un document emis de cancelaria „regelui Emeric, prin care se acordă privilegii unor oaspeţi din Croaţia („*hospitibus de Potok*"), pomeneşte, între dignitarii ţării, şi de *„Marano comite de Zonuk, Pazman de Kulus*"[16].

*

---

[12] Márki Sándor, *Kolozsvár neve*, în „Bulletin de la Société Hongroise de Géographie", tomul XXXII, Budapest 1904, p. 402

[13] *Dacia istorică*, No. 1, 15 oct. 1937, p. 14

[14] *Dacia istorică*, No. 1, 15 oct. 1937, p. 15

[15] Zimmermann, Franz; Erner, Carl, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band 1191 bis 1342, Hermannstadt 1892, doc. 576

[16] *Dacia istorică*, No. 1, 15 oct. 1937, p. 15

1209: „**Cetăţuia Cluj** (Castrenses de Clus)... a centurionului din Agad... Sunad Vardou... cu ajutorul slujitorilor din aceeași tabără, Egeben, comandantul armatei, Isaac centurionul... Dar ei au spus că sunt liberi și au adus martori ai libertății lor, și anume Stephan din orașul Natztha, Christopher, Contele de Cluj (Clus), pe nume Ela. de către Pristaldu, din oraşul Zupur, a trimis lui Candens fierul din Varadín”[17].

*

1213: **Altă menţionare a fortăreţei din Cluj**. În hrisov, erau menţionaţi: „Kristóf era curialis comes de Clus”, „Beken, curiali comite de Clus”, „Isac centurio et Vodasa de **castro Clus**”; în acest „Regestrum…” este menţionat „castrenses de Clus de centuriunatu Agad”[18].

*

1216: **Şi alţi iobagi din Clusvár**. „Minos din Deregfalva i-a dat în judecată pe cunoscuţii săi, pe nume Ela, Pázmán și Endre și Már-ton Ondó, pentru o datorie de două mărci și jumătate, în fața viceregelui din Basaclus; afirmația lui a fost susţinută ca adevărată de Pókai Móg și alți iobagi din Clusvár: Erdő, locotenent, Sikló, Tenko, Pőka, administrator, Czejczimam și Bulcsú, care au mărturisit că Gotfred, Farkas, Vil, Olbert, Péter, András și Filanevü, străini, au ocupat ilegal două părți ale pământului, care fusese aban-donat în acea cetate”[19].

[17] Jakab Elek, *Kolozsvár torténete*, Buda 1870, p. 234, nota 2
[18] *Dacia istorică*, No. 1, 15 oct. 1937, p. 16
[19] Jakab Elek, *Kolozsvár torténete*, Buda 1870, pp. 234, 235

*

1222, iunie 22: „**Papa Honoriu al III-lea** dă însărcinare unor episcopi din Ungaria să cerceteze plângerile „*abbatis el conventus monasterii beate Marie de Clus*” contra Episcopului Transilvaniei”[20], Wilhelmus, care, ca şi predecesorul său, Adriani, captura, întemniţa şi bru-taliza stareţi şi călugări, ataca violent mănăstirea, incen-diind-o, prilej cu care au ars şi privilegiile vechi, iar în absenţa acestora, „mănăstirea, care înflorise cu abundență de bunuri vremelnice, a fost redusă la o asemenea sărăcie, încât frații de acolo nu puteau avea suficientă pâine”[21].

*

1225, septembrie 25: **Dreptul „mitre et annuli”**. „Acelaşi Papă conferă dreptul *„mitre et annuli*” abatelui „*monasterii Clusiensis de Ultrasilvanis partibus*”[22].

*

---

[20] *Dacia istorică*, No. 1, 15 oct. 1937, p. 15

[21] Zimmermann, Franz; Erner, Carl, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band 1191 bis 1342; Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, *Fontes rerum Austriacarum,* I, Wien 1857, p. 16
Hermannstadt 1892, doc. 33, pp. 21, 22

[22] Zimmermann, Franz; Erner, Carl, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band 1191 bis 1342, Hermannstadt 1892, doc. 50, p. 42; *Dacia istorică*, No. 1, 15 oct. 1937, p. 15

1229: „**Sebestyén, işpanul Clujului** (Clus), a fost chemat în fața unui judecător numit de regele Béla. După ce au ascultat răspunsurile ambelor părți, Farkas, executorul sentinței, și fiul lui Csóka, au fost trimiţi pentru a lua mărturia cu fierul înroșit lui Altali, la Váradra”[23].

*

1232: „**Papa Grigorie al IX-lea** dă însărcinare cardinalului Jacobus, legatul său din Ungaria, să aplaneze conflictul ivit între Episcopul Transilvaniei şi „*abbatem et conventum monasterii de Clusa Ultrasiluane diocesis*”[24], o însărcina ulterioară datând din 1235, decembrie 18[25]. Un acord anterior între părţi fusese încălcat, deşi prevedea că, în acest caz, se va apela la „pedeapsa excomunicării părţilor”[26].

*

1242: **Tătarii, către clujeni**: „Acest document tătăresc, însă scris latineşte, merită a fi tradus aici întreg. El sună:

Noi, Cattan din seminţia Iedran, în regatul Ungariei Kaymakam (locotenent) al Soarelui şi al Pământului,

---

[23] Jakab Elek, *Kolozsvár története*, Buda 1870, p. 235
[24] *Dacia istorică*, No. 1, 15 oct. 1937, p. 15
[25] Zimmermann, Franz; Erner, Carl, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band 1191 bis 1342, Hermannstadt 1892, doc. 73, p. 64
[26] Zimmermann, Franz; Erner, Carl, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band 1191 bis 1342, Hermannstadt 1892, doc. 66, p. 57

celui mai mare Chan Syngu din Babilonia, neînvinsul rege al regilor Hulaku, al oastei Kalkazultan sau duce suprem.

Iarăşi vă abordăm (îndemnăm – n. n.) şi vă comitem (avertizăm – n. n.) serios vouă, Rugas, Bylany, Korus, comiţi castelani în Cluj, Dej, Busdoch (?), ca să fiţi obligaţi a dispune, cu puterea dată de noi, că, precum Flandrenii, la începutul domniei noastre, au acceptat moneta noastră numită Keser Chunic Tatar Pensa, dintre numiţii Secui şi Valahi, pentru toate cele de lipsă, pentru că sunt spre folosul nostru, să o accepte întocmai ca moneta bizantină şi să aveţi parte de consorţiul (cooperarea – n. n.) şi de pacienţa (răbdarea – n. n.) noastră.

Pe credinciosul M...as et Zeracheen, cu soţii lor Iosif Myzarrus (Meszáros? = Măcelaru?), Fyieerwaary (Fejérvári? = Alba-julianu), Tuittous (?) et Zeracheen, cu ai căror şerbi să administraţi pe ai voştri, până la Zootmaar (Satu-mare).

Datu-s-a în Zuyo (Sajo? = Şieu), în anul al doilea al domniei nostre".

„Nos Cattan ex Styrpe Jedzan in Regno Ungariae Kaymakam Solis et Ter. maximo Chano Syngu Babylonici ac invincibili Regis Regum Hulaku Exercitus Kalkazultan seu supremus Dux.

Iterum hortamur, et serio committimus vobis Rugas, Bylany, Korus, Castellani Comites in Castris Clusu,

Dees, Busdoch[27], quod cum a nobis data potestate ordinare debeatis, ut quemudmodum Flandry[28] in initio Regni nostri acceptabant nummos nostros wulgo Keser-chunich Tatar Pensa ex dictis Zycly[29] et Blachy[30] per omnia necessaria, quia ad nostram utilitatem pertinent, acceptarent tanquam nummos Byzantinos, et cum consortio et patientia nostra participare vultis. Fidelem M...as et Zeracheen[31] cum suis sotiis Josyf Myzarrus, Fyieerwaary, Tuittous et... Zeracheen quorum serwis vestros administrare usquae Zootmaar.

Datum in Zuyo[32], anno Regni noştri II[33]"[34].

*

---

[27] Bistricium? vix crediderim.
[28] Flandrenses Provinciae Cibiniensis i. e. Saxones.
[29] Siculi.
[30] Valachi.
[31] Szerecsen familiae nomen.
[32] Sajo?
[33] Precumu arată şi com. Jos. Kemény, în nota cea latinească de mai sus, acest document tătăresc s-a publicat, mai întâi, la 1842, în Archivulu scientificu ungurescu, de repausatul Jerney, fost membru al Academiei maghiare din Pesta. Documentul se reduce la istoria celei mai înfricoşate călcări şi devastări a Rusiei, Moldovei, Ungariei şi Transilvaniei, prin tătarii-mongoli, veniţi peste aceste ţări sub conducerea lui Batu-Chan , între anii 1241 et 1242. Numai în zilele lui Attila şi apoi în secolul 10, în care au venit maghiarii, s-au mai exterminat atâtea sute de mii de oameni, precum s-au exterminat prin mongolii lui Batu-Chan.
[34] *Transilvania*, nr. 5, Braşov 1871, p. 55

1246, mai 6: **Printre moşiile episcopatului** voievodatului Transilvaniei, întărite de regele Bela al IV-lea, se numără şi „*Golou de comitatu Culusiensi*”[35].

„Din acest privilegiu al regelui Bela IV, dat episcopului din Transilvania, anume Gallu, se cunoaşte că, pe urma devastării tătarilor mongoli, în mai multe comune nu mai rămăsese nici un omu, ci toţi locuitorii pieriseră, omorâţi, chiaru mâncaţi, sau duşi în captivitate. Aşa, în comitatul Clusiu (Kolos) însăşi cetatea Clusiu, cu comunele Harina, Bilacu, apoi în comitatul Solnoc, oraşelele Zalău şi Tăşnad au rămas cu totul deşerte de oameni. Venitul din acele locuri îl avea, pe atunci, episcopul. Regele, ca să îndemne pe omenii străini a se aşeza pe acele locuri, îi scuteşte atât de jurisdicţiunea voievodului Transilvaniei, cât şi de sub aşa numitul comite suprem sau adică cap, prefect al districtului, supunându-i numai jurisdicţiunii episcopului, de la care apelaţiunea să se poată lua de-a dreptul (imediat) la regele”[36].

*****

1275: **„Villam” Cluj**. Regele Ladislau al IV-lea întăreşte actul lui Ştefan al V-lea, prin care acesta dăruia oraşul Cluj (*villam Clwsuar… in comitatu Clws*) bisericii

---

[35] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 81, p. 72

[36] *Transilvania*, nr. 5, Braşov 1871, p. 56

episcopale Sfântul Michael din Alba Iulia (*ecclesia sancti Mychaelis de Alba* Transsiluana; Weissenburg)[37].

*

1282, martie 21: „**Villa Kuluswar**”. Regele Ladislau al IV-lea întăreşte Episcopiei de Alba Iulia, printre altele „in comitatu Ku-lus villa Kuluswar”[38].

*

1289, septembrie 1: **Posesiunea villam Culuswar**. Ladislau al IV-lea întăreşte bisericii Sfântul Mihai a episcopiei Alba Iulia posesiunea Clujului (*villam Culuswar*)[39].

*

1291, februarie 21: **Regele Andrei al III-lea** întăreşte dania din 1282 a regelui Ladislau, privind posesia

[37] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 178, p. 128

[38] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 200, pp. 142, 143

[39] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 229, p. 163

episcopiei din Alba Iulia asupra unor sate şi moşii, inclusiv „*Vysta et Sasag in comitatu de Culus*”[40].

„Capitlul bisericii fericitul Arhanghel Mihail din Transilvania, tuturor credincioșilor lui Hristos, prezenți și viitori, care vor citi sau auzi această scrisoare, salutări întru aducătorul Mântuirii. Declarăm prin aceasta că Nicolae, iobag al castelului Cluj („castri de Clus”), apărând personal înaintea noastră pentru sine și pentru fiul său. Ioan, posesori ai pământului lor numit Lomb, care există în comitatul Cluj, cu păduri, tufișuri, păduri, pajiști și poieni, cu toate interesele lor și accesorii, în conformitate cu același vechi prin hotare, pe care același Nicolae le-a avut și a posedat atât partea lui de moşie, cât și partea numitului său fiu, acest pământ l-a dat, l-a predat și l-a vândut irevocabil venerabilului părinte domn P., episcop, prelatul nostru, și prin el urmașilor săi, co-episcopilor săi din episcopia Transilvaniei, să fie stăpânit și ținut de drept în veșnicie, pentru douăzeci de mărci, luaţi de același Nicolae, și, așa cum a declarat prin propria sa mărturisire, de către zisul Ioan, fiul sau. La fel, sus-zisul Nicolae s-a obligat pe sine și pe fiul său şi pe urmaşi să-l ferească, pentru osteneala și cheltuielile sale, pe domnul episcop dinainte numit, de orice acțiune care s-ar putea naște împotriva lui, în cursul timpului, în țara menționată. În mărturie și perpetuă fermitate a acestei chestiuni, la cererea instanței celor de mai sus, am acordat prezentele scrisori, întărite de protecția sigiliului nostru. Dat lui Mihai, prepozitul de Cluj, Grigorie cantorul de Cluj,

[40] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 243, p. 177

Pavel custodele de cluj și Petru decanul de Cluj al bisericii noastre. În anul Domnului MCC nouăzeci și unu”[41].

„Capitlul transilvan al bisericii fericitului arhanghel Mihai, în prezența credincioșilor lui Hristos, scrie trimiţând salutările Mântuitorului tuturor. Pentru înștiințarea tuturor, am dorim să facem cunoscute o serie de scrisori: că atunci când Domnul Andreas, prin harul lui Dumnezeu, ilustrul rege al Ungariei, când a stabilit în scris libertățile nobililor din regatul Ungariei de odinioară, în care a introdus și anumite articole de privilegii noi, a acordat același privilegii acelor nobili, iar prin nobilii înșiși, același privilegiu şi pentru noi”. Drept pentru care, capitul bisericii episcopale din Alba Iulia, proprietarul Clujului, cere reînnoirea acestora, întărind şi confirmând documentul „cu pecetea noastră, în acest scop, ca să poată folosi aceasta la nevoie”[42].

*

1295, noiembrie 14: „**Papa Bonifaciu al VIII-lea** menționează, printre bisericile subordonate direct Arhiepiscopului de Gran, mănăstirea Kolosmonostra”[43].

*

---

41 Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, *Fontes rerum Austriacarum*, I, Wien 1857, pp. 177, 178
42 Ibidem, p. 178
43 Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 271, p. 200

1297, aprilie 21: **Ladislau, voievodul** Transilvaniei, cere, din Turda („satul răstigniţilor”), capitolului de Oradea să stabilească hotarele moşiilor Monostor şi Szentbenedek, moşii ale Abaţiei Kolozsmonostor, după ce va merge la faţa locului şi va discuta „cu oameni onorabili şi respectabili” ai bisericii waradiane, voievodul precizând că: „Ne spune în persoană fratele religios Lazăr, stareț de Cluj-Mănăştur, că anumite posesiuni ale numitei mănăstiri a lui sunt într-adevăr același Mănăştur şi Zenthbeneduk, existente în județul Clus, fiind ținute în mâinile lui” („Dicitur nobis in persona religios viri fratis Lazari abatis de Clusmonustura, quod quaedam possessionesc dicti sui monasterii videlicet eadem Monusur et Zenthbeneduk vocatae in comitatu de Clus existentes, apud manus suas habitae”)[44], dar au nevoie de o nouă hotărnicire şi întărire, pentru a putea ridica noi clădiri în locul sau în apropierea celor vechi.

În **12 iulie 1297**: **Hotarnica Mănăşturului.** Conventul Oradea raportează „marelui şi cinstitului domn Ladizlao” („Magnifico viro et honesto domino Ladizlao”) asupra stabilirii hotarelor celor două moşii ale Abaţiei Cluj-Mănăştur, de pe Someş („ad fluvium Zamus”[45]). În raport se menţionează că, înainte de sărbătoarea fericiţilor apostoli Filip şi Iacov, precum şi în alte zile potrivite, de după aceea s-a făcut hotarnica moşiei Mănăştur.

---

[44] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 277, p. 205

[45] Ibidem, pp. 206-208

S-a pornit de la răsărit de râul Nadas, unde au găsit două semne vechi, care delimitau partea de răsărit a moşiei Mănăştur de Cluj, spre vest aflându-se Mănăş-turul. Apoi, mergând spre sud, prin mijlocul pământului arabil, au traversat un anumit drum mare și au urcat pe un deal mare, mai înalt decât ceilalți, aflat lângă un pisc pietros, și acolo, pe vârful piscului, au reînnoit semnele de hotar.

De aici, coborând pe aceiaşi moşie, au ajuns la râul Someş, pe care l-au traversat, intrând, pe malul stâng, în câmpie, unde au mers o distanţă bună, până la drumul care mergea de la Mănăştur, la Cluj. De acolo, urcând dealul, au ajuns la un şanţ şi o râpă pătrată, iar mai sus, pe dealul numit Halm (adică holm), unde au găsit alte două râpe, una pe latura de vest, care se afla în stăpânirea mănăstirii Mănăştur, iar cealaltă pe latura de răsărit, care aparţinea Clujului (Cluswar). De acolo, continuând în sus, pe același drum dintre două mlaștini, pe o bună distanță, au ajuns la un alt deal ro-tund, numit de asemenea Halm, care se afla pe latura de răsărit a drumului.

Mergând și mai departe, pe același drum, au ajuns la un pârâu, care mergea, mai jos de drum, în dreapta, spre pădure, și urcaseră, pe malul pârâ-ului, până la capătul lui, unde îl părăsiră, îndreptându-se spre un mesteacăn, care se afla puţin spre est, apoi urcaseră puţin spre răsărit şi plantaseră nişte tei în hotarul ogoarelor lor.

Mai departe, coborând până la un drum mic şi traversându-l în mijlocul unei văi, apoi urcând spre mia-

zăzi, pe coasta aceluiaşi deal, au ajuns la drumul mare, care trecea prin capătul pădurii mănăstirii, numită Bykfew.

Apoi, mergând de-a lungul acelui drum, pe aceiaşi coastă, spre sud, lângă drum au reînnoit trei semne de hotar, între boi arbori, dintre care unul, aflat pe latura de est, este al ţinutului Clujului, iar cel de pe latura de vest, al numitei moşii Banabyk, iar un al treilea, pe latura de vest, al numitei moşii Mănăştur, apoi s-au despărţit de acel drum şi au mers o distanţă bună, până la râpele care o despart de moşia Mykis.

Apoi, la fel, mergând în aceiaşi direcţie, făcură un nou hotar al pământurilor. Tot mai departe, pe drumul mare de pe coastă, au găsit două semne străvechi, dintre care pe unul l-au reînnoit, ca hotar cu moşia Zyluas, iar celălalt, dinspre vest, se afla pe pământurile moşiei Mănăştur şi Zenthbeneduk, pe care aveau să le împartă şi să le despartă abaţiile.

De acolo, îndreptându-se spre partea de vest a dealului şi coborând pe coastă, au făcut o movilă, care avea să împartă moşiile menţionate ale bisericii Fecioarei Binecuvântate şi moşia Zeleche.

Mergând mai departe, spre aceiaşi parte vestică, traversând un drum şi coborând pe coasta dintre două văi împădurite, au pus un nou semn, care desparte moşiile Zenthbeneduk şi Zeleche. Puţin mai jos, în aceiaşi parte, unde se găseşte un mesteacăn printre copaci, au aflat un stâlp de piatră, apoi, şi mai jos, după mesteacăn, cobo-

rând direct pe râul numit Gorbopathaka, au aflat în pădurea din apropierea râului un semn, după o poiană mare, pe care l-au reînnoit şi care despărţea posesiunile deja amintite, Zenthbeneduk şi Zeleche. De acolo, hotarul era format de râul menţionat, Gorbopathaka, care întâlneşte moşia episcopală Zaazfenes şi despărţea aceleaşi moşii Zenthbeneduk, Zeleche şi Zaazfenes.

De acolo, hotarul se îndreaptă spre latura nordică cu același pârâu, mereu mai jos, iar după ce cursul acelei ape ajunge într-o pădure de sălcii, care se află lângă râul Someş (Zamus), unde, cotind pe sub liman și la capătul acelei păduri, se varsă în Someş.

De acolo, prin mijlocul apei deja amintite, Someş (Zamus), împotriva curgerii acesteia, până în partea vestică, prelungindu-se pe o bună distanţă mai sus, până pe coasta unei văi, numită Hatarwlg, iar acolo, hotarul, aflat în aceeaşi apă, stăpânirea mănăstirii Mănăştur a fost adesea disputat cu moşia Saasadg.

Apoi, părăsind apa şi îndreptându-se spre părţile nordice, trecând printr-o pădure, au ajuns în mijlocul văii deja amintite a Hatarwlg, iar în mijlocul ei, urcând direct, au ajuns la vârful dealului, iar acolo moşia Mănăşturului a fost separată de moşia menționată mai sus, Saasadg, cu care au intrat mereu în conflict moşia mănăstirii și moşia lui Bach, unde se ridicau trei mari stâlpi, dintre care unul trebuia să distingă și să se separe de partea de vest a pământului deja amintit Saasadg, altul de partea de sud a posesiunii deja menționate a lui Bach, iar al treilea de partea de est a posesiunii pământului Mănăştur.

Și astfel, numitele posesiuni Mănăştur și Zenthbeneduk… au fost identificate și hotărnicite de drepturile de posesie ale altora prin, fără nici o nemulţumire.

*

1299, septembrie 14, „**de sărbătoarea Înălţării Sfintei Cruci**, Cluj: „Petru, episcopul Transilvaniei” şi „credinciosul frate Lázaro, stareţul mănăstirii Fericitei Fecioare Maria de Klus”, schimbă moșiile abației „Cluj-Mănăştur (Kolozsmonostor) din Leske și Szentgyörgy cu moșiile sale Nadas și Bogartelke”, pe considerentul că „în conducerea treburilor bisericești, se caută întotdeauna lucruri mai bune și se acordă o atenție mai utilă acestui lucru, pentru ca biserica lui Dumnezeu să rămână în siguranță în starea ei și să fie liniștită în posesiunile ei”[46].

*

1316, 19 august: **Clujul obţine „scrisoarea privilegială** a răposatului preaînălţat şi preamărit principe, domnul Carol, odinioară vestitul rege al Ungariei”[47].

*

---

[46] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 283, p. 212; Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, *Fontes rerum Austriacarum*, I, Wien 1857, p. 211

[47] *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 182, p. 198

1331, iulie 11: **Clujul obţine întăritură** la „scrie-soarea privilegială a răposatului preaînălţat şi preamărit principe, domnul Carol, odinioară vestitul rege al Ungariei”[48].

*

1336, 3 aprilie: **Clujul obţine o nouă întăritură** la „scrisoarea privilegială a răposatului preaînălţat şi preamărit principe, domnul Carol, odinioară vestitul rege al Ungariei”[49].

*

1349: „**La Cluj, lucrările pentru construirea bisericii Sf. Mihail** au început curând după 1349, într-o primă etapă fiind executat corul. Alcătuit din trei travee şi o adâncă absidă pentagonală, corul bisericii din Cluj exprimă, fără echivoc, formele goticului matur: sever şi monumental ca volum arhitectonic, el are bolți în cruce care se descarcă pe grupuri de trei colonete angajate, contraforţii sunt zvelţi, iar ferestrele, tripartite, sunt largi și înalte, conferind construcţiei o înfăţişare aerată.

În continuare, construcția bisericii din Cluj a străbătut mai multe etape şi s-ar părea că, încă de timpuriu, la stabilirea planului, ca şi la realizarea decoraţiei şi a modelaturii, un rol important a revenit unor meșteri pro-

---

[48] *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 182, p. 198
[49] *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 182, p. 198

venind de la șantierul bisericii Sf. Elisabeta din Kosice (Slovacia). Conceput ca o biserică cu trei nave și două turnuri spre vest, monumentul clujan a rămas, în fapt, neterminat, pentru că turnurile nu au depăşit înălțimea navelor, fiind cuprinse, în cele din urmă, sub pantele aceluiași amplu acoperiş. Capelele laterale ale corului sunt primul indiciu al confluenţelor cu şantierul din Košice, unde aceeaşi dispoziţie se realiza la biserica Sf. Elisabeta, încă înainte de sfârșitul secolului al XIV-lea. Navele sunt inegale ca deschidere: nava centrală, mai largă, are traveele aproape pătrate, în timp ce navele laterale (cea nordică este mai îngustă) sunt alcătuite din travee dreptunghiulare. Racordarea navelor laterale cu cele două capele ale corului se face cu ajutorul unor ziduri dispuse oblic. Această dispoziţie a fost gândită de la început şi asigură o modulare treptată a volumelor, modulare care se regăseşte şi la portale, find vorba despre o caracteristică proprie goticului târziu, în varianta elaborată de șantierul de la Kosice. Stâlpii şi pilaştrii, bogat fasciculati, susţin bolţile pe intradosul cărora nervurile deseneazä trasee stelare, primele de acest fel în Transilvania. Rafinarea şi complicarea profilelor, încărcarea decorativă evidentă, mai ales la contraforţii fațadei vestice (pe suprafața cărora se etajează desene reunite prin arcaturi trilobate, fleuroane şi fiale), totul indică epoca flamboiantă a goticului. Dar elementele cele mai caracteristice rămân portalele. Cel de nord are o deschidere cvadrilobă, desenată de profile delicate, care descriu o acoladă, totul fiind încadrat de un chenar robust, cu retrageri în trepte, abundent decorat cu frunze, fleuroane şi fiale. Portalul vestic are două deschideri dreptunghiulare, cu baghete încrucișate, încadrate într-un larg chenar, cu trei

retrageri succesive, care, în partea superioară, se încheie în segmente de cerc, ale căror articulații sunt marcate cu fiale. Luneta portalului, foarte înaltă, este decorată cu stema imperială a lui Sigismund de Luxemburg, cu stemele reunite ale Boemiei, Moraviei şi Ungariei, precum și cu o stemă separată a Ungariei. Acest aparat heraldic permite datarea portalului în ultimii ani ai domniei lui Sigismund. Câţiva ani mai târziu, în 1442, jumătatea superioară a stemei imperiale a fost îndepărtată, pentru a face loc unui relief ce reprezintă pe arhanghelul Mihail străpungând balaurul. Şovăielnic proporţionat, dar expresiv în stângăcia formelor sale robuste, acest relief este piesa cea mai importantă din decorul sculptat al bisericii clujene, decor constând din câteva console şi capitele, de asemenea din câteva reliefuri incastrate în fațade. Alcătuit în principal din motive vegetale, tratate destul de afânat, repertoriul ornamental al capitelelor este agrementat şi cu reprezentări figurative: o mică scenă de luptă între doi bărbaţi, o alegorie a mântuirii, Cain şi Abel, o scenă de vânătoare, Adam şi Eva.

Fără să dispună, deci, de o decorație bogată, monumentul clujan reţine atenţia prin bunele proporții generale, prin spaţiul interior aerat şi armonios organizat, fiind cel mai reuşit exponent al tipului de biserică-hală din Transilvania. În același timp, biserica Sf. Mihail din Cluj pare să fi fost prima etapă din activitatea în spațiul intracarpatic a pietrarilor şi constructorilor proveniți de pe șantierul catedralei din Kosice”[50].

*

[50] Drăguţ, Vasile, *Arta gotică în România*, Bucureşti 1979, pp. 46-51

1351, aprilie 14: „**Conventul mănăstirii** fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăştur”(Clusmunustra) ia act, întărind cu pecetea, de voinţa „fiicelor lui Mihail, fratele lui Bonch de Pethlend, numite adică Clara şi Elisabeta, precum şi Margareta, fiica lui Pavel de Berchiş, fetiţă mică, nevârstnică” de a încredinţa vremelnic „părţile lor de moşie aflătoare în satele numite Berchiş şi Scent-mihalremetey (Remetea)… comitelui Gheorghe, fiul lui Iacob”[51].

În aceiaşi zi de 14 aprilie, moştenitoarele lui Mihail, fratele lui Bonch, „din pricina unei grabnice şi de neînlăturate nevoi a lor au zălogit şi în faţa noastră zălogesc sus-zisului Gheorghe, fiul lui Iacob, cu 50 de mărci de argint… dreapta jumătate a moşiilor lor de moştenire… adică o pătrime din două sate numite Berchiş şi Remetea”[52].

*

1351, mai 30: „**Conventul mănăstirii** fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăştur”(Kolosmonostra) primeşte o „scrisoare deschisă a preaînălţatului principe, domnul Ştefan, din mila lui Dumnezeu ducele Transilvaniei, întocmită cu privire la luarea în stăpânire a mo-

---

[51] AŞSP, *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 24, p. 22
[52] Ibidem, doc. 25, p. 23

şiilor unor oameni puşi în afara legii şi la strângerea unor gloabe”[53].

*

1351, iunie 3: „**Conventul mănăstirii** fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăştur”(Kolosmonostora) completează, la cererea „magistrului Desideriu, vicecomitele Solnocului din Afară”, scrisoare deschisă cu actul acestuia din 3 iunie 1351[54].

*

1351, iulie 26: „**Conventul mănăstirii** fericitei fecioare Maria din Cluj” (Culus) aduce la cunoştinţă publică faptul că, „înfăţişându-se înaintea noastră magistrul Andrei preotul, Ioan şi Nicolae, fiii lui Ioan, fiul lui Nicolae de Noghfa, ne-au spus prin viu grai că deoarece ei sunt lipsiţi de mângâierea amânduror părinţilor şi fără nici un ajutor din partea fraţilor, rudelor şi neamurilor şi nu este nimeni care să-i ajute sau care să-i poată compătimi cu milostivă dragoste frăţească sau printr-o faptă omenească; de aceea ei, voind să schimbe cele pământeşti cu cele cereşti, cele trecătoare cu cele nepieritoare şi veşnice, cele supuse pieirii cu cele cereşti, întru nădejdea fericirii viitoare şi pentru dobândirea răsplăţii cereşti şi pentru mântuirea sufletelor lor şi ale tuturor strămoşilor lor, dorind să rânduiască drept moştenitoare a lor biserica

---

[53] AŞSP, *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 38, p. 33
[54] AŞSP, *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 40, p. 35

preafericitului arhanghel Mihail din Transilvania şi episcopia acesteia, au dat, au dăruit, au predat şi au vândut, şi în faţa noastră dau, dăruiesc, predau şi vând zisei biserici a Transilvaniei şi prin ea episcopiei acesteia o parte a lor de moşie pe care o au în moşia Ciumăfaia, aflătoare în comitatul Dăbâca, şi anume a patra parte din întreaga moşie Ciumăfaia, ce li se cuvine lor în acea moşie, în temeiul oricărui drept de stăpânire, dimpreună cu toate folosinţele ei şi cu toate cele ce ţin de ea, şi anume cu pădurile, livezile, dumbrăvile, apele şi pământurile lucrate şi nelucrate, mai ales însă cu a patra parte din morile clădite şi aflătoare pe ea şi între aceleaşi semne de hotar şi margini, între care pomenitul lor tată şi prin urmare şi ei au stăpânit şi au ţinut în pace acea parte de moşie până acum, primind chiar de la venerabilul întru Hristos părinte, domnul Andrei, din mila lui Dumnezeu şi a scaunului apostolic, episcopul Transilvaniei, treizeci şi patru de mărci de argint bun, după greutatea de Buda, şi plătite în întregime şi pe de-a întregul de el, precum au spus ei, ca s-o stăpânească, s-o ţină şi totodată s-o aibă cu drept de veci şi în chip nestrămutat, ne mai păstrându-şi pentru ei nici un drept sau nici o proprietate sau stăpânire de drept în acea moşie, ci dimpotrivă, trecând de la ei tot dreptul şi stăpânirea, pe care le aveau în pomenita moşie, zisei biserici şi episcopiei sale; ei s-au legat chiar să apere şi să scape cu ostenelile şi cheltuielile lor zisa biserică şi episcopia ei de toţi cei ce ar voi să le tulbure, în curgerea vremii, din pricina acelei părţi de moşie, şi s-au legat să păstreze fără vătămare zisa biserică şi episcopia ei în paşnica folosinţă a pomenitei părţi de moşie. Iar dacă ei nu vor putea sau nu se vor îngriji să facă aceasta, atunci

să fie ţinuţi a da bisericii şi episcopiei mai sus-amintite o moşie la fel de mare, din celelalte moşii ale lor.

Au mai spus acel magistru Andrei şi Ioan şi Nicolae că îndată ce li se va cere aceasta de către pomenita biserică sau de episcopia acesteia, ei, potrivit cuprinsului scrisorii de faţă, vor fi datori a pune să se dea şi să se întocmească o scrisoare privilegială a cinstitului capitlu al bisericii de Oradea şi a cucernicului convent din Dealul Orăzii, pentru zisa biserică a Transilvaniei, aşa precum s-au legat ei şi s-au îndatorat înşişi la acestea de bună voie înaintea noastră”[55].

*

1351, septembrie 22: **Conventul** (adunarea, soborul – n. n.) mănăstirii fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăştur” (Clusmonustra) întăreşte vânzarea unei părţi dintr-un „pământ pustiu şi lipsit de locuitori, numit Benk, aflător în comitatul Turda”, pe care îl moştenise „Mihail, fiul lui Iacob de Iara”, lui „Toma, fiul lui Dionisie de Reghin… pentru treizeci de mărci de argint bun”[56].

*

1351, septembrie 29: „**Ludovic, din mila lui Dumnezeu** regele Ungariei” face cunoscut că „înfăţi-

---

[55] AŞSP, *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 51, pp. 46, 47

[56] AŞSP, *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 62, p. 58

şându-se înşişi înaintea maiestăţii noastre cinstitul şi chibzuitul bărbat, magistrul Tatamer, prepozitul bisericii de Alba şi vicecancelar al curţii noastre, şi Ladislau, fiul lui Simion, precum şi Matei, fiul magistrului Ştefan, cât şi magistrul Konya, canonic de Alba Regală, nepoţii săi, ne-au mărtu-risit prin viu grai că, deoarece ei au primit pe tânărul nobil, pe magistrul Ladislau, fiul lui Ladislau de Nadăş, ca rudă şi cuscru al lor, prin aceea că, unindu-l prin căsătorie, i-au dat drept soţie pe nobila fată, fiica lui Petew, nobil de Bungard, nepoata şi sora lor; de aceea, venind ei să-i întâmpine cu bunăvoinţa dragostei, ca semn al acestei osebite dragoste au dat, au lăsat şi au hărăzit sus-zisei nobile fete, nepoatei şi surorii lor, şi, prin ea, pomenitului Ladislau, bărbatul acelei copile, şi moştenitorilor lor şi urmaşilor moştenitorilor lor o parte de moşie de a lor, de dobândire, ce o au în moşia Popfalău, aflătoare în părţile Transilvaniei, în comitatul Cluj (Kulus), totuşi cu această desluşire: că dacă, cu vrerea dumnezeieştii milostiviri, s-ar întâmpla – Doamne, fereşte – ca ei să nu aibă copii, atunci sus-zisa bucată de moşie să treacă din nou în dreptul şi proprietatea sus-zişilor, domnului Tatamer prepozitul şi ale fraţilor şi nepoţilor , precum şi ale moştenitorilor sau urmaşilor lor, ca să fie trecută în dreptul lor de a o avea, de a o ţine şi de a o stăpâni”[57].

*

1351, septembrie 29: „**Conventul mănăstirii** fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăştur”(Clusmonostra)

[57] AŞSP, *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 63, p. 60

dă de ştire despre zălogirea unei părţi de moşie în Kerestus, „aşezată lângă râul Someş, în comitatul Dăbâca”, de către moştenitorul Mihail, fiul lui Dumitru, nobil de Kerestus, lui Nicolae zis Wos şi Ioan zis Acyl, pentru „douăzeci de mărci de argint bun, după greutatea de Buda, pe un răstimp de douăzeci de ani”[58].

*

1352, august 22**: Sunt menţionaţi** „comitele Bartolomeu, judele Clujului (Cluswar), şi de asemenea Walter David, Ioan zis Secuiul şi magistrul Remar, notar şi orăşean din acelaşi oraş, atât în numele lor, cât şi pentru toţi orăşenii acelui oraş Cluj (Clusuar)”, într-o pricină funciară, cu înfăţişare în faţa „Conventului mănăstirii fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăştur” (Clusmonostra)[59].

*

1353, martie 30: **Ludovic, regele Ungariei** dă de ştire că, „venind înaintea înălţimii noastre comitele David, orăşean, şi Reymar, notar al oraşului nostru Cluj (Kuluswar), în locul şi în numele lor şi al tuturor orăşenilor şi oaspeţilor noştri din acelaşi Cluj, şi ne-au înfăţişat o scrisoare privilegială a răposatului preaînălţat şi preamărit principe, domnul Carol, odinioară vestitul rege al Ungariei, părintele nostru preaiubit” (actele din 3 aprilie

---

[58] AŞSP, *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 64, p. 61

[59] AŞSP, *Documenta Romania Historica,* C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 142, p. 150

1336, din 11 iulie 1331 şi din **19 august 1316**), pe care Ludovic o întărea „cu puterea dublei noastre peceţi"[60].

*

1353, septembrie 25: **Sunt menţionaţi** „magistrul Gall, fiul lui Pascha, comite de Cluj (Kolus), Ioan, fiul lui Dominic, şi Ladislau zis Chech, juzii nobiliari din acel loc", într-un litigiu funciar[61].

*

1353, decembrie 13: **Este menţionat** „magistrul Rymariu, notarul oraşului Cluj (Cluswar), pentru toţi orăşenii şi oaspeţii din acel oraş Cluj"[62].

*

1356, ianuarie 14: „**Omul nostru Toma** preotul, capelanul chibzuitului bărbat Pavel, parohul de Cluj (Clwswar), soţ şi frate canonic al nostru", este trimis de voievodul Transilvaniei Ştefan ca martor la o măsurătoare şi hotărnicire de pământ în judeţul Mureş[63].

*

60 *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 182, p. 198

61 *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 214, p. 232

62 *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 233, p. 244

63 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1356-1360, vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 4, p. 6

1356, octombrie 6: **În faţa conventului** mănăstirii Fericitei Fecioare din Cluj-Mănăştur (Clusmunustra) se înfăţişează „Ioan, fiul lui Gereu, pe de o parte, şi magistrul Ştefan, fiul lui Iacob de Mănăştur… acel Ioan, fiul lui Gereu, a mărturisit prin viu grai că, pentru a face faţă la foarte multele nevoi grabnice ale sale, a dat ca zălog şi a zălogit, în faţa noastră, acelui magistru Ştefan, fiul lui Iacob, pentru patru mărci, socotind fiecare marcă cu cincizeci de groşi, partea sa din partea de moşie, şi anume cea pe care o avea în moşia Bedeciu”[64].

*

1356, noiembrie 14: **În faţa voievodului** Andrei, cu prilejul adunării obşteşti, ţinută la Turda, „la octavele sărbătorii Tuturor sfinţilor (8 noiembrie)… ridicându-se din mijlocul celorlalţi magistrul Petru, diacul, notarul mănăstirii Fericitei Fecioare din Cluj-Mănăştur (Clusmunustra), s-a plâns, în numele cuvioşilor bărbaţi, al domnului Ladislau, abatele şi al conventului din acelaşi Cluj-Mănăştur, după cum urmează:

Că o moşie, Bewna, aflătoare în comitatul Cluj (Clus), a ţinut de zisa mănăstire şi ar trebui şi acum să ţină de ea, dar acum, Mannus, fiul lui Ioan de Căianu, a pus stăpânire pe ea şi o ţine cotropită („Sententionales de a. 1356, in causa Conventus Clusmonostora, contra Mar-

[64] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1356-1360, vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 39, p. 36

tin, de Kalyan quoad possessionem Bewna in Comitatu de Clus)[65].

Auzind aceasta, pomenitul Mannus, ridicându-se însuşi, a răspuns, dimpotrivă, că zisa moşie Bewna este a lui de moştenire şi că ţine de el prin drept de moştenire şi că o stăpâneşte ca pe un bun de moştenire, împotriva acestuia, acel magistru Petru a înfăţişat două rânduri de scrisori de răspuns ale cinstitului capitlu al bisericii Transilvaniei, şi anume una îndreptată către noi, iar cealaltă către Ştefan, fostul vicevoievod, care întăreau plângerea sa şi din care se vedea că omul nostru şi acela al pomenitului vicevoievod Ştefan, făcând o temeinică cercetare înaintea vrednicilor oameni de mărturie ai acelui capitlu, au aflat că numita moşie Bewna a ţinut de zisa biserică şi ţine şi acum; şi deşi a înfăţişat, cu privire la faptul de mai sus, mai multe scrisori de împotrivire şi oprelişte, totuşi, deoarece întrebat fiind de noi dacă are cu privire la sus-zisa moşie acte şi dovezi scrise în puterea cărora sus-zisa biserică a ţinut-o şi avut-o în stăpânire, a răspuns că, întrucât abaţii sus-zisei mănăstiri au fost luaţi în prinsoare de nişte oameni samavolnici, duşmani şi răzvrătiţi împotriva sfintei coroane regeşti, şi toate bunurile pomenitei mănăstiri au fost furate, de aceea şi actele, în temeiul cărora pomenita moşie fusese stăpânită de sus-zisa biserică, au fost furate şi pierdute.

Noi, aşadar, ascultând spusele părţilor şi susţinerile lor, şi văzând cuprinsul scrisorilor, deşi acel magistru Petru a arătat din cuprinsul sus-ziselor scrisori de cerceta-

---

[65] *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae*, Vol. I, A-C, Sopronii 1814, p. 399

re că pomenita moşie ţine de zisa biserică, totuşi, deoarece, potrivit obiceiului regatului, biserica obişnuieşte să aibă şi să stăpânească moşiile ei în puterea unor acte temeinice şi trainice, iar acel Mannus susţinea că numita moşie ţine şi a ţinut de el prin drept de moştenire, de aceea, judecind împreună cu juzii nobililor din cele şapte comitate şi cu juraţii şi asesorii noştri, alăturaţi nouă am hotărât ca pomenitul Mannus să fie ţinut şi îndatorat a face jurământ împreună cu patru vecini sau megieşi mai de aproape ai acelei moşii Bewna, la octavele viitoare ale sărbătorii Botezului domnului (13 ianuarie), în Sântimbru, cu privire la aceea că sus-scrisa moşie Bewna a fost a lui de moştenire şi acum ţine de el prin drept de moştenire"[66].

*

1356, noiembrie 19: **Cluj-Mănăştur, mai vechi decât oraşul Cluj**. „Noi, Andrei, voievodul Transilvaniei şi comite de Solnoc, dăm de ştire că, venind înaintea noastră, cuviosul bărbat, fratele Ladislau, abatele bisericii fericitei fecioare din Cluj-Mănăştur, ne-a înfăţişat o scrisoare deschisă a prealuminatului principe, domnul Ludovic, din mila lui Dumnezeu regele Ungarei, domnul nostru, cu privire la libertatea tuturor iobagilor sau oaspeţilor bisericii din zisul Cluj-Mănăştur, în care am văzut că se spune limpede că **acel sat Cluj-Mănăştur, în ceea ce priveşte aşezarea şi întemeierea, se ştie că e mai vechi decât oraşul Cluj**, şi că de la vremea întemeierii Clujului până acuma, fără încetare, toţi oamenii din Cluj-Mănăştur

---

[66] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1356-1360, vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 47, pp. 46, 47

au avut şi au păstrat aceiaşi libertate ca toţi locuitorii sau oaspeţii din zisul oraş Cluj, şi că slujbaşul sau judele domnului abate a judecat toate pricinile ivite sau ce se iveau înăuntrul hotarelor şi marginilor pomenitei biserici a Fericitei Fecioare din Cluj-Mănăştur, şi că judele provincial nu avusese nimic de judecat în privinţa oamenilor bisericii Fericitei Fecioare din Cluj-Mănăştur, deoarece aceşti oameni ai zisei biserici au avut întotdeauna aceleaşi privilegii ca şi oaspeţii din Cluj; rugându-ne stăruitor să binevoim a păstra pe aceşti iobagi ai bisericii suspomenite în privilegiile oraşului Cluj.

Aşadar, noi, încuviinţând cu bunăvoinţă cererile zisului cuvios bărbat, fratele Ladislau, am poruncit ca toţi iobagii şi oaspeţii săi şi cei ce ţin de zisa biserică a Fericitei Fecioare din Cluj-Mănăştur să rămână mai departe în sus-zisa libertate, potrivit cuprinsului sus-zisei scrisori a domnului nostru regele; şi prin scrisoarea de faţă vă poruncim vouă, tuturor comiţilor, castelanilor, slujbaşilor săi şi vicevoievodului său, aflători acum în slujbă în părţile Transilvaniei şi celor ce vor fi puşi de noi în viitor, ca şi celorlalţi nobili şi conducători de oraşe, cărora li se arată scrisoarea de faţă, şi vă punem totodată cu tărie în vedere să nu cutezaţi a judeca iobagii domnului abate de Cluj-Mănăştur în orice fel de pricini sau capete de pricini împotriva orişicui, sau să-i siliţi să stea la judecată în faţa voastră împotriva libertăţii ce le-a fost dată de domnul nostru regele, ci pricinile să le treceţi fără amânare înaintea judelui abatelui spre a-şi primi încheierea”[67].

[67] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1356-1360, vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 49, p. 51

*

1356, decembrie 11: **Sunt menţionaţi**, într-o scrisoare a voievodului Dominic, „magistrul Petru diacul, fiul lui Syberk, notarul sus-zisei voastre biserici (Mănăştur), în numele său şi, de asemenea, al lui Matia, fiul lui Isac, şi al lui Gall, fiul lui Benedict, rudele sale, aceştia fiind ei înşişi de faţă, la octavele sărbătorii fericitului apostol Andrei”[68], într-o pricină funciară.

*

1357, ianuarie 17: „**Chibzuiţilor şi cinstiţilor** bărbaţi vrednici de cinste din capitlul bisericii Transilvaniei, prietenilor săi dragi şi cucernici, Dominic, vicevoievodul Transilvaniei, cu toată prietenia şi cinstea.

Să afle chibzuinţa prieteniei voastre că potrivit cuprinsului unei scrisori de amânare a măritului bărbat, domnul Andrei, voievodul Transilvaniei şi comite de Solnoc, domnul nostru, care cuprinde întocmirea şi rânduiala hotărârii sale judecătoreşti, venind înaintea noastră, la octavele acum de curând trecute ale sărbătorii Botezului domnului (13 ianuarie), Ladislau de Sumurducu, slujitorul cuviosului bărbat, domnul Ladislau, abatele bisericii fericitei fecioare din Cluj-Mănăştur, pentru acest stăpân al său şi pentru conventul aceluia cu scrisoare de împuternicire îndestulătoare a aceluiaşi convent, ca potrivnic al lui Mannus, fiul lui Ioan de Căianu – care n-a venit, nici n-a trimis pe cineva să răspundă pentru el, ori să-1

[68] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1356-1360, vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 54, p. 59

dezvinovăţească de neînfăţişarea sa – sus-numitul Ladislau ne-a înfăţişat acea scrisoare de amânare, în care am văzut că se arată că în adunarea obştească a domnului nostru, voievodul, ţinută la Turda, la octavele acum trecute ale sărbătorii Tuturor sfinţilor (8 noiembrie), cu obştea nobililor din părţile Transilvaniei şi cu oamenii de orice stare sau seamă, ridicându-se din mijlocul celorlalţi magistrul Petru diacul, notarul sus-zisei mănăstiri, pentru domnul Ladislau abatele şi conventul său, de asemenea cu scrisoare de împuternicire îndestulătoare a aceluiaşi convent, s-a plâns că moşia numită Beunye, aşezată în comitatul Cluj (Kulus), a ţinut şi ar trebui să ţină de zisa mănăstire, dar că acel Mannus, fiul lui Ioan, a cotropit-o şi o ţine cotropită.

Dimpotrivă însă, ridicându-se acel Mannus însuşi, a răspuns că acea moşie Beunye este a sa de moştenire şi trebuie să ţină de el cu drept de moştenire şi astfel a stăpânit-o şi o stăpâneşte ca pe un bun de moştenire, în schimb, magistrul Petru diacul a arătat în faţa domnului nostru două scrisori ale voastre de răspuns – una îndreptată către acel stăpân al nostru, iar cealaltă către Ştefan, fostul vicevoievod – care întăreau plângerea domnului abate şi a conventului său, din care am aflat că oamenii acelui domn al nostru, voievodul şi ai sus-zisului Ştefan, vicevoievodul, sub mărturia potrivită a omului vostru, după o cercetare cinstită au aflat că moşia Beunye a ţinut şi ţine de zisa mănăstire; şi cu toate că acel magistru Petru diacul a arătat în faţa acelui domn al nostru voievodul şi a fruntaşilor regatului mai multe scrisori, adică de oprelişte şi de întâmpinare, cu privire la sus-zisa moşie, totuşi, întrebat fiind magistrul Petru diacul dacă are

niscaiva acte şi dovezi scrise în legătură cu moşia Beunye, în temeiul cărora zisa mănăstire a ţinut şi a avut acea moşie, a răspuns că, întrucât odinioară abaţii acelei mănăstiri au fost luaţi în prinsoare de nişte oameni samavolnici, duşmani şi necredincioşi ai sfintei coroane regeşti, şi toate bunurile acelei mănăstiri au fost jefuite, de aceea zisele acte doveditoare întocmite cu privire la sus-zisa moşie au fost nimicite şi jefuite.

După ascultarea spuselor şi răspunsurilor părţilor, întrucât potrivit obiceiului statornicit al regatului, bisericile au obişnuit să ţină şi au stăpânit moşiile în temeiul unui act scris, iar acel magistru Petru, împuternicitul legiuit al acelei mănăstiri, n-a dovedit cu nici un act sau dovadă vădită, ci doar în puterea ziselor scrisori de răspuns, că acea moşie Beunye a fost a zisei mănăstiri, iar sus-zisul Mannus, fiul lui Ioan, a spus că acea moşie a ţinut şi ţine de el în temeiul moştenirii; de aceea, domnul nostru, voievodul, împreună cu sus-zişii fruntaşi ai regatului, au hotărât la judecată ca sus-zisul Manus, împreună cu vecinii, megieşii şi cei mai de aproape ai moşiei Beunye – ce vor fi chemaţi – să fie datori să facă jurământ în faţa noastră, la Sântimbru, la sus-zisele octave ale sărbătorii Botezului domnului, cu privire la faptul că moşia Beunye a fost şi este a sa de moştenire.

Şi fiindcă la acele octave ale sărbătorii Botezului domnului acel Mannus, fiul lui Ioan, precum ne-a spus mai înainte, n-a venit nici n-a trimis pe cineva la acea rostire de jurământ, în vreme ce acel Ladislau de Sumurducu, împuternicitul legiuit în locul zişilor, al domnului abate şi al conventului său, a aşteptat în faţa noastră zilele

legiuite, drept aceea noi, împreună cu nobilii regatului, care au stat şi au judecat împreună cu noi în scaunul de judecată, am hotărât prin judecată că zisa moşie Beunye trebuie să fie trecută de către acei oameni în stăpânirea pomenitei mănăstiri din Cluj-Mănăştur, abatelui şi conventului ei, spre a o stăpâni, a o ţine şi a o avea pe veci.

Drept aceea, fiindcă la zisa punere în stăpânire trebuie neapărat să se trimită oamenii voştri şi ai noştri, prin cele de faţă, cerem cu stăruinţa prieteniei voastre să trimiteţi spre mărturie omul vostru vrednic de crezare, în faţa căruia Petru zis Feyes, slujitorul nostru, trimis de noi anume pentru aceasta, să meargă, la octavele acum viitoare ale sărbătorii întâmpinării domnului (9 februarie), la sus-zisa moşie Beunye şi, sosind toţi vecinii şi megieşii ei chemaţi în chip legiuit şi fiind ei de faţă, s-o hotărnicească după vechile şi bătrânele ei hotare şi s-o despartă de moşiile vecine şi deosebind-o, ridicând noi semne de hotar lângă cele vechi, unde va fi necesar, fără a ţine seamă de împotrivirea acelui Mannus şi a lui Ioan, fiul său, s-o dea în stăpânire zisei mănăstiri şi, prin ea, abatelui şi conventului ei, spre a o stăpâni, a o ţine şi a o avea pe veci, dacă nu se vor împotrivi alţii; iar dacă ar fi alţi împotrivitori, să-i cheme înaintea noastră, la un soroc potrivit spre a sta faţă cu domnul Ladislau abatele şi conventul său. Şi după aceasta, la octavele viitoare ale începutului Păresimilor (1 martie) să aveţi bunăvoinţa să ne răspundeţi în scris despre desfăşurarea acestei puneri în stăpânire a moşiei împreună cu mersul hotarelor şi cu

numele celor chemaţi, dacă vor apărea, ziua şi locul statornicit şi cu desfăşurarea întregii pricini”[69].

*

1360: „**Comitele de Cluj, Andrei**, fiul lui Nicolae, şi Ioan, fiul lui Mihail, juzii nobililor din acelaşi comi-tat... dăm de ştire că, deoarece potrivit cuprinsului judecăţii noastre, Mycola, fiul lui Ioan, nobil de Dezmir, în miercurea... trebuia să jure... împreună cu încă un nobil, împotriva lui Emeric, fratele lui Pavel, cel ucis, şi a doamnelor: mama şi văduva celui ucis... cu privire la faptul că el nu l-a ucis pe acel Pavel cu ajutorul lui Mihail, fiul lui Laurenţiu, iobagul său, în oraşul Cluj, în cele din urmă sosind acel soroc, ei s-au împăcat prin mijlocirea unor împăciuitori... la locul jurământului, cu privire la moartea lui Pavel, pentru douăzeci şi nouă de mărci drept despăgubire pentru ucidere, fără partea judecătorului. Iar aceste douăzeci şi nouă de mărci zisul Mycola... trebuia să le dea şi să le plătească pentru el şi pentru Mihail, iobagul său, la trei soroace mai jos scrise, fără partea judecătorului... parte în bani, iar parte în lucruri de preţ asemenea sus-zişilor Emeric şi doamnelor sus-zise, anume mamei şi văduvei acelui ucis…

Cea dintâi plată, adică de zece mărci, va fi dator s-o facă la... a doua plată, de asemenea de zece mărci, în a douăzeci şi doua zi de la plata dintâi... iar cele din urmă nouă mărci va fi dator să le dea şi să le plătească de asemenea în a douăzeci şi doua zi ce va urma îndată după

[69] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1356-1360, vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 77, pp. 76, 77

a doua plată, socotindu-se, de la darea celor de faţă. Iar dacă n-ar împlini prima plată, va fi globit, dacă n-ar împlini a doua, va suferi prin chiar acest fapt pedeapsa plăţii îndoite, iar dacă ar trece cu vederea a treia plată... atunci va pierde plăţile făcute mai înainte. La aceasta s-a legat numitul Mycola de bună voie în faţa noastră ... o mie trei sute şaizeci”[70].

*

1360, septembrie 22: „**Cucernicilor bărbaţi** din conventul mănăstirii fericitei fecioare Măria din Cluj-Mănăştur, prietenilor săi, Petru, vicevoievodul Transilvaniei, cu toată prietenia şi cinstea.

Ni se spune nouă de însuşi cornițele Iacob de Dragu că Nicolae, fiul lui Ioan de Jimbor, vărul său, a pus să se ceară neîncetat, de mulţi ani încoace, vămile sau dările ce trebuiau să-i vină de la oaspeţii din Cluj, ce treceau prin sus-zisul sat Jimbor, păstrându-le pentru sine, fără învoirea lui, deşi el era în judecată în privinţa vămii amintite cu zişii oaspeţi din Cluj şi din porunca regească trebuia şi era dator să înfăţişeze sus-zisele vămi ce se cereau sau aveau să se ceară în viitor de la aceşti oaspeţi din Cluj în adunarea obştească a măritului bărbat, a domnului Dionisie, voievodul Transilvaniei şi comite de Solnoc, domnul nostru, în faţa acestui domn al nostru.

---

[70] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1356-1360, vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 441, p. 454

Drept aceea rugăm cu plecăciune prietenia voastră, prin scrisoarea de faţă, ca să trimiteţi spre mărturie omul vostru vrednic de crezare, în faţa căruia omul nostru, Gheorghe de Buda, sau Nicolae, fiul lui Iosif de Măcicaş, ori în lipsa acestora Nicolae, fiul lui Ioan de Sumurduc, mergând la zisul Nicolae, fiul Iui Ioan, să-i facă întrebare şi să-l întrebe anume de ce a pus sau ar pune şi în viitor să se ia pe nedrept sau să se ceară aceste vămi de la aceşti oaspeţi din Cluj; iar dacă el ar tăgădui faptul, atunci să cerceteze şi să afle de la cine se cade şi se poate tot adevărul despre cele de mai sus.

Şi după acestea, să aveţi bunătatea a ne scrie ce a răspuns el la cele de mai sus, sau adevărul cum îl veţi fi aflat voi cu privire la cele de mai sus"[71].

*

1361, februarie 10: **Un litigiu funciar** este mediat de „magistrul Gheorghe, fiul lui Iacob, comitele de Cluj (Kolus), Ioan, fiul lui Mihail, şi Andrei, fiul lui Nicolae, juzii nobililor din acelaşi loc"[72].

*

---

[71] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1356-1360, vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 512, pp. 534, 535

[72] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1361-1365, vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 14, p. 15

1362, mai 1: **O mărturie** de la „comitele Bartolomeu, fiul comitelui Bartolomeu, fiul lui Stark, judele, juraţii şi obştea orăşenilor din Cluj (Cluswar)”[73].

*

1362, decembrie 8: „**Petru, vicevoievodul** Transilvaniei, nobililor bărbaţi, juzilor nobililor din comitatul Dăbâca, prietenilor săi vrednici de cinstire, sănătate şi cinste.

Ni se spune nouă, în numele domnului abate din Cluj-Mănăştur şi al conventului său de acolo, că sus-zisul Hench, judele din Feneş, împreună cu întreaga obşte de acolo, şi Andrei, morarul din Cluj, împreună cu nişte prieteni şi rude de ale lor, năvălind cu silnicie şi cu putere, în lunea de curând trecută (5 decembrie), asupra mănăstirii, împotriva libertăţii zisei biserici, au distrus acel claustru sau mănăstire şi uşile casei şi sălii de mâncare a acelui domn abate, şi, după ce au scos din acea mănăstire pe un om, adică pe Pavel, fiul lui Chuey, nobil de Suceag, i-au tăiat capul, fără nici un drept, spre paguba şi dauna sus-zisei biserici.

Drept aceea, prin scrisoarea de faţă, cerem cu cinste prieteniei voastre şi, totodată, din împuternicirea voievodului, vă punem în vedere şi vă poruncim cu tărie, ca unul dintre voi, dacă ar lipsi sau ar fi împiedicat celălalt, să meargă şi să cerceteze şi să afle, de la toţi de la care se cuvine şi se cade, întreg adevărul cu privire la

[73] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1361-1365, vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 96, p. 71

cele de mai sus. Şi după aceea, să ne răspundeţi în scrisoarea voastră, după cum veţi fi aflat, de acolo, adevărul, cu privire la cele de mai sus"[74].

*

1362, decembrie 13: „**Nobilului şi cinstitului bărbat** Petru, vicevoievodul Transilvaniei, domnului său preavrednic de cinstire, Ioan, fiul lui Inok, nobil de Chidea şi jude al nobililor din comitatul Dăbîca, plecată slujbă.

Am primit cu cinstea cuvenită scrisoarea nobleţei voastre cu acest cuprins: (*Urmează actul lui Petru, vicevoievodul Transilvaniei, din 8 decembrie 1362, nr. 238*). Şi cu toate că soţul meu Ioan, fiul lui Dumitru, adică celălalt jude al nobililor din sus-zisul comitat Dăbâca, a părăsit, cu voia lui Dumnezeu, această lume, totuşi eu, dorind a da ascultare, după cum sunt dator, cererilor şi poruncilor nobleţei voastre, am mers însumi la sus-zisa moşie, numită Cluj-Mănăştur (Clusmonustra) şi acolo – martor mi-e Dumnezeu – am văzut cu ochii mei uşile casei şi sălii de mâncare a acelui domn abate, sparte şi nimicite de pomeniţii oaspeţi şi locuitori şi de soţii lor din Peneş şi din Cluj (Clusuar), şi pe pomenitul Pavel, fiul lui Chuey, zăcând grămadă, ucis şi omorât de aceia în chip jalnic. Şi apoi, de la nobili şi nenobili şi de la alţi oameni de rând, aflători de jur împrejur în acei ţinut, de la care se cuvine şi se cade, am aflat cu privire la cele de mai sus acest adevăr: că acei locuitori şi oaspeţi, adică

---

[74] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1361-1365, vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 138, p. 114

Henchman, Herman cel mic, Good, Gheorghe Bărbosul, Berbencer, Nicolae zis Nulas, Ioan Albul, împreună cu rudele, prietenii şi mulţi alţi soţi ai acestora din Feneş, uniţi cu ei, de asemenea Andrei morarul, Nicolae blănarul, împreună cu fiii săi, Martin decoratorul, Laurenţiu Sebul din cetate, Petru zis Pancyl, Albert, fiul lui Herric, Mihail fiul lui Heltuin, cu fraţii săi, de asemenea fiul lui Cristilin, fiii lui Ioan blănarul, Iacob berarul, Herman croitorul, Hann zis Pomar, Ioan zis Nerges, Petru zis Kostremp, Anton, fiul lui Nicolae, şi Anton, fiul lui..., Ioan cel şchiop, slujitorul comitelui Ioan de Cluj, de asemenea cu toate rudele, prietenii şi soţii, o mare mulţime de ai lor, îmbrăcaţi în zale, platoşe, coifuri, mănuşi de fier, înarmaţi ca nişte cavaleri cu suliţe, iar alţii dintre ei cu lăncii, cu scuturi şi cu felurite alte arme, în ziua şi sorocul mai sus-însemnat au năvălit cu o răutate precugetată, cu de la sine putere şi cu mare îndrăzneală asupra pomenitei mănăstiri sau claustru, spărgând uşile casei şi sălii de mâncare a numitului domn abate şi, scoţând din acel claustru pe sus-zisul Pavel, fiul lui Chuey, i-au tăiat capul fără nici o judecată şi cu totul pe nedrept, spre paguba şi primejduirea pomenitei biserici a Fericitei Fecioare Maria”[75].

*

1364, septembrie 15: „**Noi, Ludovic** din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul celor de faţă dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor cărora se cuvine că înfăţişându-se înaintea maiestăţii noastre chibzuitul

---

[75] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1361-1365, vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 139, pp. 115, 116

bărbat Andrei, parohul de Cluj (Koluswar), capelanul nostru osebit în locul şi în numele credincioşilor noştri orăşeni şi oaspeţi din numitul Cluj, ne-a arătat o scrisoare deschisă a răposatului slăvit principe (şi) domn Carol, vestitul, rege al Ungariei, de bună pomenire, părintele nostru prea iubit, purtând pecetea sa a treia şi cea din urmă şi întocmită cu privire la libertăţile lor, în cuprinsul de mai jos, cerând cu supusă rugăminte înălţimii noastre ca să binevoim a o primi şi a o întări pentru ei. Iar cuprinsul acelei scrisori este acesta: *(Urmează actul lui Carol Robert, regele Ungariei, din 10 iulie 1331, D.I.R. - C.-veac XIV, voi. III. nr. 30).*

Noi, aşadar, încuviinţând cu bunăvoinţă dreapta cerere a numiţilor credincioşi orăşeni şi oaspeţi ai noştri din Cluj (Kuluswar), înaintată nouă de către mai susarătatul Andrei, parohul lor, primim amintita scrisoare a părintelui nostru cuprinsă din cuvânt în cuvânt în scriesoarea de faţă, şi întrucât aceea scrisoare privitoare la libertăţile lor de mai sus, arătate în cuprinsul ei, a fost dată după rânduială şi în chip legiuit, o întărim pe veci prin ocrotirea scrisorii de faţă cu acele libertăţi date lor de pomenitul nostru părinte, fără a vătăma dreptul altora”[76].

*

1366, aprilie 23: „**Dionisie, voievodul Transilvaniei** şi comite de Solnoc, nobililor bărbaţi, comitelui şi

[76] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1361-1365, vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 330, p. 335

vicecomitejui şi juzilor nobililor din comitatul Turda, sănătate şi dragoste.

Ne spune călugărul frate Ottho, abatele de Cluj-Mănăştur, că răposatul, măritul bărbat Toma, voievodul Transilvaniei, a pus mâna cu silnicie, pe nedrept şi fără nici un temei, pe două moşii ale mănăstirii Fericitei Fecioare din pomenitul Cluj-Mănăştur, numite Dateş şi Lechinţa, aflătoare în comitatul Turda, care ţin cu tot dreptul de acea mănăstire, şi că le-a ţinut în stăpânire spre paguba foarte mare şi vătămarea zisei mănăstiri, moşii care sunt acum pustii şi lipsite de locuitori. Drept aceea, prin scrisoarea de faţă poruncim nobleţei voastre să trimiteţi pe unul sau pe doi dintre voi, care, cercetând cu stăruinţă pe toţi aceia pe care se cuvine şi se poate să-i cerceteze, şi îndeosebi pe vecinii şi megieşii pomenitelor moşii, cu privire la cele de mai sus, să caute şi să afle tot adevărul. Şi după acestea, să ne răspundeţi, în scris, amănunţit, aşa cum veţi fi aflat adevărul cu privire la cele de mai sus”[77].

*

1366, aprilie 28: „**Nobilului şi măritului bărbat**, domnului Dionisie, voievodul Transilvaniei şi comite de Solnoc, Ladislau, **comitele de Cluj**, Ioan, fiul lui Dionisie de Juc, şi Mihail zis Henke, juzii nobililor din acelaşi comitat, credincioasă slujbă şi dragoste curată.

Aflaţi că noi am primit cu cinstea cuvenită scriesoarea măriei voastre, cu acest cuprins: (*Urmează actul*

[77] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, d0c. 32, p. 46

lui Dionisie, voievodul Transilvaniei, din 23 aprilie 1366 vezi nr. 32). Iar noi, voind să dăm ascultare poruncilor voastre, am hotărât să trimitem în locul nostru pe sus-zisul Ioan, fiul lui Dominic de Juc, spre a aduce întocmai la îndeplinire cele de mai sus. Apoi, întorcându-se la noi, acelaşi om al nostru ne-a spus aşa că el a putut cerceta şi afla de la nobilii, nenobilii, mirenii şi preoţii din pomenitul comitat Cluj şi, mai ales, de la vecinii şi megieşii acelor moşii acest adevăr, că răposatul, măritul bărbat Toma, voievodul Transilvaniei, a pus mâna cu silnicie, pe nedrept şi fără nici un temei, pe sus-zisele două moşii, numite Dateş şi Lechinţa, aflătoare în comitatul Turda, şi le-a ţinut în stăpânirea lui, şi că ele ţin cu tot dreptul de mănăstirea din Cluj-Mănăştur"[78].

*

1366, mai 22: **Spitalul Elisabeta din Cluj** (Clusvariensi) „Noi, Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul scrisorii de faţă dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor cărora se cuvine că, aşa cum se cade slujbei cârmuirii noastre regeşti – mai ales **spre cinstirea fericitei Elisabeta**, regina noastră şi ocrotitoarea osebită a ţării noastre, prin ele cărei sfinte rugăciuni tragem nădejde, cu statornică credinţă, că vor fi mereu călăuzite faptele şi paşii noştri, cu sporirea neîncetată a bunurilor mântuitoare – şi dorind cu milostivă grijă să venim cu bine **în ajutorul bunăstării spitalului numitei fericite Elisabeta**, aflător **în oraşul nostru Cluj**, şi a întreţinerii trupeşti a săracilor şi neputincioşilor lui

---

[78] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 36, pp. 51, 52

Hristos, care-şi duc viaţa şi zac în lâncezeala a tot felul de boli în pomenitul spital, încuviinţăm şi poruncim ca din moara sus-zisului spital al fericitei Elisabeta, în care până acum se măcina pentru tăbăcirea pieilor coaja copacilor, numită în vorbirea obişnuită coajă de cer, moară aflătoare şi aşezată pe râul Someş (Zamus), lângă zisul oraş, să se facă şi să se rânduiască o moară de bucate sau pentru măcinatul bucatelor pentru sus-zisul spital al fericitei Elisabeta şi în folosul săracilor şi neputincioşilor din el, şi care să dăinuiască şi să fie păstrată şi stăpânită de-a pururi şi nestrămutat; voind şi poruncind noi, prin regească poruncă, ca voievodul nostru al Transilvaniei şi locţiitorii şi slujbaşii lui aflători în slujbă, cât şi ceilalţi oameni de orice stare ar fi, să nu cuteze cumva a tulbura sau a împiedica prin vreo împotrivire sus-zisul spital ori pe cârmuitori şi împuterniciţii lui, cu privire la pomenita moară de bucate, rânduită – prin regeasca noastră încuviinţare de faţă şi milostivă grijă – acelui spital şi săracilor lui, ca şi folosinţei şi hranei lor, şi de-a pururi alipite lor, spre a fi stăpânită de dânşii în chip slobod şi fără vreo datorie în sarcina lor de dat sau de dare. Iar când cele de faţă ne vor fi înapoiate, vom pune să se dea în chip de privilegiu, sub pecetea noastră cea mare.

Dat tot acolo, în oraşul Cluj, în vinerea dinaintea sărbătorii Rusaliilor, în anul Domnului o mie trei sute şaizeci şi şase”[79].

*

---

[79] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 62, pp. 123, 124

1366, iunie 6: **Privilegiile oraşului Cluj**. „Noi, Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul scrisorii de faţă, dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor că noi, voind a consfinţi şi păstra cele ce au fost făcute şi rânduite pentru **bunăstarea orăşenilor şi oaspeţilor noştri din oraşul Cluj**, şi a pomenitului nostru oraş, pentru ca ei să sporească neîncetat în număr şi în faptă de credinţă, şi din aceasta să-i vină maiestăţii regeşti roade mai îmbelşugate de slujire şi de cinstite, voim şi făgăduim cu tărie a păstra şi a păzi pe zişii oaspeţi şi orăşeni din Cluj în toate şi în fiecare din libertăţile, milostivirile, drepturile şi legile lor, mai ales cu privire la plata dărilor şi birurilor lor ce trebuie făcută de ei în fiecare an – libertăţi şi drepturi date, dăruite şi hărăzite lor odinioară de către răposatul domn şi rege Carol, preascumpul nostru părinte de bună pomenire, prin scrisorile şi privilegiile sale, şi întărite de noi în urmă – libertăţi în care se ştie că au dăinuit până acum, şi îi lăsăm să dăinuiască în ele de-a pururi şi neclintit –, poruncind, sub straşnică poruncă regească, ca voievodul nostru al Transilvaniei şi locţiitorii lui aflători în slujbă, precum şi alţi oameni de orice treaptă sau stare ar fi, să nu cuteze niciodată a tulbura şi asupri pe sus-zişii orăşeni, oaspeţi ai noştri şi oraşul nostru Cluj, cu privire la pomenitele lor libertăţi, milostiviri, drepturi şi legi privilegiale, sau să le aducă vreo schimbare, şi mai cu seamă pomenitul voievod şi locţiitorii ori slujbaşii lui să nu se încumete, şi nici să nu poată cumva sili vreodată pe zişii noştri orăşeni şi oaspeţi împotriva cuprinsului pomenitelor libertăţi ale lor şi ale zisului oraş, să plătească prisos de biruri, dări sau daturi, ci să îngăduie mai degrabă ca ei să se folosească şi să se bucure în pace, în linişte şi fără stânjenire de pome-

nitele lor libertăţi şi drepturi, oricâte ar fi ele, precum şi fără aducerea vreunei schimbări de orice fel”[80].

*

1366, iunie 6: **Întărirea privilegiilor Clujului**. „Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, tuturor credincioşilor săi; prelaţilor şi baronilor, mai ales însă voievodului Transilvaniei, comicilor, castelanilor, nobililor, slujbaşilor şi celorlalţi oameni de orice treaptă şi stare care au şi ţin vămi, oriunde în părţile Transilvaniei, precum şi vameşilor lor, cărora le va fi arătată scrisoarea de faţă, sănătate şi milostivire.

Deoarece credincioşii noştri orăşeni şi oaspeţi din oraşul nostru Cluj (civitate nostra Coloswaryensi), potrivit libertăţii lor privilegiale, hărăzite şi date lor de domnul Carol, regele de odinioară al Ungariei, părintele nostru preaiubit de fericită amintire, iar apoi întărită de noi, nu trebuie să plătească nici o va-mă după lucrurile şi mărfurile lor în hotarele ţării Transilvaniei, ci sunt scutiţi de orice plată de vămi, punem în vedere cu străşnicie credinţei voastre, prin nestrămutată poruncă regească, ca nu cumva să îndrăzniţi a lua sau a pune să se ceară vreo vamă de la orăşenii şi oaspeţii noştri clujeni sus-zişi sau de la vreunul din ei, precum şi după lucrurile, bunurile şi mărfurile lor, de orice fel ar fi, când ar ajunge ei la locurile voastre de vamă, ci, mai vârtos, să-i lăsaţi pe ei şi pe oricare dintre ei, împreună cu lucrurile, bunurile şi mărfurile lor de orice fel, să treacă liber şi fără luarea vreunei

[80] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 74, pp. 74, 75

vămi pe la locurile voastre de vamă sus-zise, la dus şi la întors, întotdeauna şi pretutindeni, lăsând la o parte orice îngreunare. Şi altfel să nu cutezaţi a face, ca să nu aveţi a vă teme că veţi spori şi mai mult mânia noastră regească.

Iar noi voim să-i ocrotim şi să-i păstrăm neclintit şi neştirbit pe orăşenii şi oaspeţii noştri sus-pomeniţi în veşnica lor libertate privilegială sus-arătată"[81].

*

1366, iulie 1: **Hotarnica Mănăşturului**. „Conventul mănăstirii Fericitei Fecioare Maria din Cluj-Mănăştur (Clusmunustra), tuturor credincioşilor întru Hristos care vor vedea scrisoarea de faţă, mântuire întru mântuitorul tuturor.

Prin aceste rânduri voim să ajungă la cunoştinţa tuturor, atât a celor de acum, cât şi a celor viitori, că, atunci când prealuminatul principe, domnul Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, domnul nostru, a fost însuşi, împreună cu baronii săi, în oraşul Cluj (Clusuar), la octavele de curând trecute ale sărbătorii Rusaliilor (31 mai), juraţii şi orăşenii din numitul oraş s-au rugat de regele nostru ca acel domn al nostru, regele, din regeasca sa bunătate, să dea zişilor juraţi şi orăşeni scrisoarea sa de hotărnicire, potrivit obiceiului regatului, şi ca dânşii să ridice semne noi de hotar pe lângă cele vechi. În urmă, noi, din porunca dată nouă în scris de sus-zisul domn al nostru, regele, am hotărât să trimitem, dimpre-

[81] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 75, pp. 138, 139

una cu oamenii domnului nostru, regele, anume magistrul Ştefan, fiul lui Posa de Zeer, cavaler al curţii sale, şi chibzuitul bărbat, domnul Benedict, arhidiaconul de Pâncota, capelanul său osebit, pe fratele Henric, custodele sus-numitei noastre biserici. În sfârşit, acei oameni ai domnului nostru, regele, întorcându-se de acolo la noi, ne-au mărturisit astfel, sub mărturia pomenitului om al nostru, că s-au dus înşişi, mai întâi, la hotarele moşiei nobililor de Giurfalău, anume a lui Ioan, fiul lui Mihail, a lui Mihail, a lui Toma şi a lui Ladislau, zişi Henke, a lui Emeric, fiul lui Bacho, şi a lui Nicolae, fiul lui Petew, şi tot aşa s-au dus, mai întâi, la dealul numit Dealul Feleacului, unde au găsit două movile de hotar vechi, lângă care au ridicat alte două noi, dintre care una face hotarul spre sus-zisul oraş Cluj, iar cealaltă spre nobilii de Giurfalău; de acolo, începând spre miazăzi, coborând de aci printr-o pădure o mică bucată de loc, au ajuns la un drum ce merge spre satul Aiton şi lângă sus-pomenitul drum au înnoit o movilă de hotar sub un arbore de tei, numit în vorbirea obişnuită hasfa. De aci, trecând în jos spre miazănoapte, prin acea pădure, o mică bucată de loc, ca la o aruncătură de săgeată, au ridicat lângă pârâul numit Valea Feleacului un semn de pământ neîntrerupt. Apoi, înaintând tot spre aceeaşi parte de miazănoapte, au ajuns la un drum, care vine de la sus-zisul oraş Cluj şi merge la satul Giurfalău, şi de-a curmezişul acelui drum coboară un pârâu, care se numeşte Valea Hotarului, unde zisul pârâu trece pe pământul oraşului, şi unde, lângă pomenitul drum, au făcut un nou semn de hotar. De aci înaintând spre miazănoapte, au ajuns la un deal cu tufe, care deal se numeşte Dealul Soporului, unde este un drum ce merge, luând-o în jos, spre satul Someşfalău, unde, lângă

zisul drum, spre apus, au ridicat o movilă de hotar. De aci, mergând pe acelaşi drum spre miazănoapte şi spre satul Someşfalău, au ajuns la Dealul Soporului, şi în acel loc, Dealul Soporului, au găsit două semne vechi, lângă care au înnoit alte două semne. De aci, înaintând tot spre miazănoapte, în jos de acest Deal al Soporului au ajuns la un muncel, numit Culmea muntelui, unde au găsit două semne vechi, lângă care au făcut altele noi; apoi, mai înaintând puţin spre miazănoapte, tot pe Dealul Soporului, au ajuns la un loc păduros numit în vorbirea obişnuită Dumbrava cu ceri, unde, lingă acea dumbrava, au găsit trei movile de hotar vechi, dintre care una stă ca hotar pentru zisul oraş Cluj, a doua pentru nobilii de Giurfalău, şi a treia pentru nobilii de Someşfalău; lângă care, prin bună învoială, au mai făcut alte trei noi semne de hotar. Aci sfârşesc semnele dintre zisul oraş Cluj şi nobilii de Giurfalău.

Apoi, de aci mergând spre răsărit, au ajuns la un heleşteu, numit Lacul Căpiţei, şi în partea de jos a acestui heleşteu, lângă un drum ce merge spre satul Pata, şi alături de acel drum au găsit două movile de hotar, lângă care au înnoit alte două. Apoi mergând de acolo mai departe, au ajuns la locul numit Obârşia Văii lui Ereus, la o fântână ce se numeşte Fântâna Sărată, între sus-zisa moşie Giurfalău şi Dezmir, spre răsărit, lângă Dumbrava cu numele Ceretul, care fântână, adică Fântâna Sărată, au socotit-o, prin laolaltă învoire şi înţelegere, drept semn de hotar. Apoi, de aci urmând mai departe, merge tot spre răsărit, trecând peste o livadă cu numele Locul Ocnei, unde au găsit o movilă de hotar veche, lângă care au

ridicat una nouă. Şi aşa se sfârşesc semnele de hotar dintre sus-zişii nobili de Giurfalău şi Dezmir.

Spre pomenirea şi veşnica trăinicie a acestui lucru, am dat scrisoarea noastră privilegială de faţă, întărită prin atîrnarea peceţii noastre.

Dat la octavele sărbătorii fericitului Ioan Botezătorul, în anul Domnului o mie trei sute şaizeci şi şase"[82].

*

1366, iulie 14: „**Noi, Ludovic**, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin scrisoarea de faţă dăm de ştire că, întrucât credinciosul nostru iubit, venerabilul întru Hristos părinte, domnul Dominic, episcopul bisericii de Alba Transilvaniei, ne-a înaintat o plângere împotriva judelui, juraţilor şi oaspeţilor noştri din oraşul nostru Cluj (Cluswariensi), pentru faptul că zişii jude, juraţi şi oaspeţi, aducând înainte libertăţile lor, prind, popresc şi judecă pe iobagii săi şi ai bisericii sale în acel oraş şi pe pământul lui, fără a fi cerut mai înainte nici o dreptate de la dânsul sau de la slujbaşii lui, noi, deci, care suntem datori să păstrăm pe toţi credincioşii noştri nevătămaţi în drepturile lor, potrivit legii obişnuielnice a ţării noastre şi după îndemnul dreptăţii obşteşti, am poruncit în temeiul puterii noastre regeşti, hotărând şi rânduind ca judele, juraţii şi toţi orăşenii din numitul oraş Cluj, de aci înainte, să nu mai cuteze şi nici să poată niciodată prinde,

[82] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 97, pp. 169, 170

popri şi judeca, în zisul oraş Cluj şi în locurile ce ţin de el, pe iobagii sus-pomenitului domn episcop sau ai bisericii sale pentru faptele, datoriile sau greşelile lor sau ale altora, neţinându-se seamă deloc în această privinţă de libertăţile zisului lor oraş Cluj, care ar fi potrivnice la această poruncă; ci, dacă au sau vor avea de pornit vreo pâră sau de făcut vreo plângere împotriva iobagilor pomenitului domn episcop sau ai bisericii sale sau împotriva altora ce ţin de dânşii, să urmărească aceasta în faţa domnului episcop sau a slujbaşilor lui, după cum cere rânduiala legii şi obiceiul ţării noastre, afară numai de pricinile de furt, tâlhărie la drumul mare şi de omor, dacă s-ar întâmpla cumva ca astfel de fapte să fie făcute sau săvârşite de către iobagii sus-zisei biserici a Transilvaniei în pomenitul oraş Cluj sau în cele ce ţin de el. Pentru aceste fapte, dacă vinovaţii vor putea fi prinşi în oraşul Cluj, atunci judele, juraţii şi orăşenii acelui oraş să aibă dreptul de a-i judeca şi pedepsi după felul nelegiuirilor lor; la rândul lor însă, şi episcopul pomenitei biserici şi slujbaşii săi vor trebui să împlinească şi să păzească toate aceste măsuri sus-pomenite şi altele asemănătoare faţă de amintiţii orăşeni şi faţă de oraşul Cluj”[83].

*

1366, septembrie 9: **Judecători ai nobililor din Cluj**. „Magistratul Ladislau, fiul lui Ladislau, comitele de Clusiu şi doi judecători ai nobililor tot de la Clusiu, dau testimoniu că Magistrul Micula din comuna Desmir, stând faţă la judecată, a oprit pe toţi valahii (românii) din

---

[83] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 112, pp. 211, 212

comunele Desmir, Samuşeni şi Sant Nicola ca să nu mai cultive şi folosească acele hotare”[84].

*

1366, noiembrie 27: „**Petru, vicevoievodul Transilvaniei**.

Aflaţi că, deşi mai înainte vă făcusem cunoscut printr-o altă scrisoare a noastră că pentru acel vas de vin, zălogit şi primit ca zălog pentru comitele Pavel de Tălmaciu în sarcina magistrului Nicolae de Grind, acesta nu trebuie să plătească decât şaisprezece florini şi nu mai mult, totuşi, fiindcă, în urmă, **Ladislau zis Darabus, orăşean din Cluj**, stând în faţa noastră şi a nobililor ţării la octavele de acum ale sărbătorii fericitului Martin Mărturisitorul (18 noiembrie), ne-a spus că în acea vreme acel vas de vin nu preţuia şaisprezece florini, ci douăzeci şi doi, şi lucrul acesta era bine ştiut de toţi orăşenii din Cluj, de aceea vă punem în vedere şi vă poruncim cu tărie că, cercetând pe sus-zişii orăşeni, dacă vor spune că acei vas de vin preţuia în acea vreme douăzeci şi doi de florini, atunci să fiţi datori a despăgubi fără zăbavă cu cei douăzeci şi doi de florini din partea magistrului Nicolae de Grind pe comitele Nicolae zis Zeuner, sau pe omul său care va înfăţişa această scrisoare. Şi astfel să nu faceţi”[85].

*

---

[84] *Transilvania*, nr. 24, Braşov 1871, p. 289

[85] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 166, p. 283

1367, ianuarie 7: „**Petru, vicevoievodul** Transilvaniei.

Vă poruncim cu tărie, prin cele de faţă, că îndată ce vă vor fi înfăţişate cele de faţă, lăsând deoparte orice alte treburi şi lucruri ale voastre, să fiţi datori să-1 despăgubiţi pe cornitele Nicolae zis Zeuner sau pe omul său – care va înfăţişa scrisoarea de faţă – din partea magistrului Nicolae de Grind cu douăzeci şi doi de florini, şi din partea lui **Ladislau zis Darabus din Cluj** cu opt florini, precum veţi vedea că se cuprinde atât în scrisoarea regelui, cât şi într-a noastră, îndepărtând orice pricină şi prilej de amânare, împotriva acelora neavând nici o putere; şi altfel să nu faceţi, dacă voiţi să îndepliniţi porunca noastră în cele de mai sus, deoarece acel comite Nicolae ne-a zorit până acum foarte adesea la aceasta şi acest lucru vi-l încredinţăm, în chip osebit, vouă, Ştefan, fiul lui Ladislau, ca să-1 duceţi întocmai la împlinire”[86].

*

1367, ianuarie 28: **Tâlhării în pădurea Feleacului**. „Noi, Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin scrisoarea de faţă dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor că satul de pe vârful dealului, din pădurea numită Feleac, ce se află între zisul nostru oraş Cluj (Closuariensi) şi satul numit Banabic – unde adică şi în care loc, după cum am aflat cu adevărat şi ştim limpede din desele spuse ale jeluitorilor, se săvârşeau foarte des şi fără încetare, din vremile cele mai îndepărtate, nenumăra-

[86] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 187, p. 305

te jafuri, tâlhării şi foarte crunte omoruri de către tâlhari şi răufăcători asupra oamenilor ce treceau pe acolo –, sat pe care credincioşii noştri, judele, juraţii şi orăşenii din oraşul nostru Cluj, din însărcinarea şi temeinica noastră chezăşie, dată lor prin altă scrisoare deschisă a noastră, ca un mijloc pentru a înlătura şi a scăpa de asemenea nenumărate şi nemaipomenite nelegiuiri, mutându-l din locul lui sus pomenit îl vor pune, îl vor aşeza şi-l vor întemeia din nou ca să dăinuiască pe viitor, hotărâm acum, în temeiul puterii noastre regeşti, ca să fie cu totul ferit şi scutit de orice atârnare străină, alipindu-l şi încredinţându-l pomenitului nostru oraş Cluj şi tuturor legilor lui, şi rânduind să fie ţinut şi cârmuit de-a pururi sub deplina atârnare judecătorească şi putere a numitului nostru oraş şi a orăşenilor din el, şi chiar sub osebita noastră ocrotire şi oblăduire. Voim dar, şi prin nestrămutată hotărâre regească poruncim ca voievodul nostru al Transilvaniei, aflător în slujbă, ca şi vicevoievodul său, precum şi comiţii, castelanii, slujbaşii şi oricare alţii să nu cuteze nicicând a-şi întinde vreo putere judecătorească asupra acestui sat, ce se va întemeia în felul arătat mai sus, şi asupra locuitorilor sau oamenilor de acolo împotriva hotărârii şi aşezământului de mai sus al maiestăţii noastre. Iar scriesoarea de faţă, când ne va fi adusă înapoi, vom pune să se dea sub pecetea noastră cea mare pentru mai trainică chezăşie”[87].

*

[87] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 196, p. 315

1368, martie 19: **Întărirea privilegiilor Clujului**. „Noi, Nicolae, voievodul Transilvaniei şi comite de Solnoc, prin scrisoarea de faţă facem cunoscut că, înfăţişându-se înaintea noastră, chibzuiţii bărbaţi, orăşenii şi oaspeţii regeşti din Cluj (Cluswar), ne-au arătat o scrisoare a răposatu-lui mărit bărbat, domnul Dionisie, voievodul Transilvaniei, preascumpul nostru frate, având întru totul, acest cuprins: (*Urmează actul lui Dionisie, voievodul Transilvaniei, din 23 octombrie 1361, Cluj, DRH-C, vol. XII, p. 46-47*). După ce s-a înfăţişat această scrisoare şi s-a citit cuprinsul ei, pomeniţii orăşeni şi oaspeţi regeşti ne-au rugat foarte stăruitor să păstrăm şi să punem să se păstreze pentru dânşii rânduielile şi aşezămintele sus-zişilor voievozi, înaintaşii noştri, cu privire la plata pomenitelor vămi, arătate lămurit în acea scrisoare răposatului domn Dionisie voievodul, fratele nostru, şi întărite de dânsul la rândul său.

Noi, aşadar, primind şi întărind scrisoarea mai sus arătată a pomenitului domn Dionisie, voievodul, fratele nostru, şi având de gând să păzim în toată puterea şi tăria lor pomenitele rânduieli şi aşezăminte ale sus-zişilor voievozi, înaintaşii noştri, vă punem în vedere şi vă poruncim cu tărie vouă, tuturor comiţilor, castelanilor şi slujbaşilor noştri, aflători acum în slujbă sau celor ce vor fi rânduiţi în viitor în părţile Transilvaniei, şi îndeosebi vouă, Petru, vicevoievodul, şi magistrului Ladislau, marele nostru slujbaş din Bonţida, care vă aflaţi acum în slujbă şi celor ce vor fi în viitor, precum şi vameşilor voştri, ca, oricând şi ori de câte ori sus-zişii orăşeni şi oaspeţi din Cluj vor purcede cu lucrurile şi mărfurile lor spre Bistriţa, să-i lăsaţi slobozi să treacă prin satul şi prin vama de

la Bonţida, iar dacă vor merge spre Reghin, Teaca sau Târgul Secuilor, să-i lăsaţi să treacă prin satul şi prin vama de la Sînmiclăuş, pe drumul ce merge prin Căianu şi Meneşu, aşa cam a fost rânduiala făcută de sus-zisul Toma, fostul voievod, şi consfinţită şi întărită de domnii Nicolae Konth şi Dionisie voievodul, fratele nostru. Altfel să nu îndrăzniţi a face"[88].

*

1368, aprilie 3: **Altă hotarnică a Mănăşturului**. „Preaînălţatului principe şi domn Ludovic, din mila lui Dumnezeu, măritul rege al Ungariei, temutul lor stăpân, conventul bisericii Fericitei Fecioare Maria Con Cluj-Mănăştur (Clusmonostra), datorate şi cucernice rugăciuni întru Domnul.

Am primit scrisoarea înălţimii voastre cu privire la o bucată de pământ în pricină, trimisă nouă, şi având acest cuprins: (*Urmează actul lai Ludovic l, regele Ungariei, din 26 martie 1368, Alba Iulia, nr. 298*). Noi, aşadar, dorind să dăm ascultare poruncilor înălţimii voastre, precum suntem datori, am trimis spre mărturie, dimpreună cu domnul Ladislau, episcopul de Vesprim, şi cu Benedict arhidiaconul, precum şi cu magistrul Benedict, protonotarul domnului Nicolae voievodul, oamenii înălţimii voastre trimişi anume spre a aduce la îndeplinire treburile de mai sus, pe cuviosul bărbat domnul Ottho, abatele zisei mănăstiri, domnul şi prelatul nostru, pentru o mai mare vădire a dreptăţii.

---

[88] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 296, pp. 459, 460

Aceia, întorcându-se apoi de acolo la noi, ne-au spus într-un glas că, în vinerea dinaintea duminicii Floriilor (31 martie), s-au dus la sus-zisul pământ aflător în pricină între sus-însemnaţii orăşeni din Cluj (Cluswar) şi acel Nicolae de Grind şi chemând pe vecinii şi pe megieşii lui şi fiind aceştia de faţă, cu toate că mai înainte părţile nu s-au înţeles cu privire la hotărnicire şi la arătarea semnelor de hotar, totuşi, în cele din urmă, cu încuviinţarea, învoirea, înţelegerea şi îngăduirea părţilor, au despărţit una de alta acele moşii, adică **oraşul regesc Cluj** de satul Banabic al pomenitului Nicolae de Grind, prin ridicarea următoarelor semne de hotar noi: mai întâi şi de la început, pornind dinspre răsărit, de la nişte păduri de pe coasta unui deal, de lângă un stejar, de la trei movile de cap de hotar – dintre care una, dinspre miazănoapte, face hotarul spre oraşul Cluj, a doua, dinspre răsărit, face hotarul spre moşia Rediu, iar a treia, dinspre miazăzi, spre pomenitul sat Banabic – au ridicat lângă ele două movile noi, una spre miazănoapte, făcând hotarul către zisul oraş Cluj, alta spre miazăzi, făcând hotarul către Banabic. De aci mergând mai departe, tot spre apus, şi coborând de pe acest deal, aproape de o vale, ajungând la un semn vechi, au ridicat lângă acesta un semn nou neîntrerupt, care desparte adică acest oraş Cluj de acel sat Banabic.

De acolo sărind peste acea vale şi mergând spre pomenita parte de apus, pe coasta altui deal, ce se află deasupra acelei văi, au ridicat două noi semne, dintre care unul, dinspre miazănoapte, face hotarul spre oraşul Cluj, iar celălalt, dinspre miazăzi, face hotarul spre satul Banabic. De acolo, înaintând puţin tot spre apus, au ridicat un

nou semn de hotar, neîntrerupt; de aci, mergând de-a dreptul tot spre apus, pe povârnişul acelui deal, au ridicat un nou semn de hotar neîntrerupt. De aci, mergând mai departe tot spre apus, au ridicat un semn nou în gura unei văi. De acolo sărind peste un pârâiaş mic, ce curge pe valea aceea, şi ţinând-o drept spre apus, pe coasta unui deal au ridicat pentru părţi un nou semn de hotar neîntrerupt, şi astfel, suind de-a dreptul pe deal, în vârful acestui deal au ridicat, lângă două semne vechi, alte două semne noi, care despart cele două părţi în felul şi şirul arătat mai sus. Apoi coborând de pe acel deal în jos şi ţinând-o tot spre apus, spre partea de răsărit a unui drum mare, ce duce de la Banabic la Cluj, chiar lângă acel drum au ridicat acum dintâi un semn de hotar neîntrerupt. De aci, sărind drumul şi înaintând tot spre apus, lângă acel drum, alături de două semne vechi, au ridicat alte două semne noi, care despart părţile, înşirându-se ca mai sus. De aci, cotind puţin spre miazăzi şi sărind peste un pârâiaş mic ce curge printr-o vale, mergând o bună bucată de loc pe urcuşul unui deal ce se află deasupra acelui pârâiaş, adică pe coasta acelui deal, lângă două semne vechi au ridicat un semn de hotar neîntrerupt. De aci, ocolind tot spre apus şi suind acest deal, pe povârnişul acestui deal au ridicat, lângă două semne vechi, un semn neîntrerupt. Apoi, mergând tot spre apus o bună bucată de loc, pe un deal mare teşit, au ridicat un nou semn neîntrerupt lângă un semn vechi. De aci, înaintând tot spre apus o bună bucată de loc, pe povârnişul unui deal mai mic, într-un loc neted al acestuia, au ridicat un nou semn neîntrerupt lingă un semn vechi. De acolo, coborând de pe deal într-o vale mare şi ţinând-o drept spre apus, pe coasta acelui deal au ridicat un semn neîntrerupt deasupra

văii. De aci, trecând valea drept spre apus şi suindu-se pe un deal mare, în vârful acestui deal au ridicat, lângă două semne vechi, alte două noi, care despart părţile în înşiruirea arătată mai sus. Apoi, mergând tot spre apus, pe povârnişul acelui deal au ridicat, lingă un drum mare, un nou semn neîntrerupt. De aci, trecând o vale, tot spre apus, şi suind un deal, pe creasta lui au ridicat un nou semn neîntrerupt, şi astfel, purcezând drept înainte spre pomenita parte de apus, lângă două semne vechi, alături de un drum, pe care se merge de la Cluj la Iara, unde hotarul se împreună cu acela al abatelui din Cluj-Mănăştur, au ridicat două semne noi, dintre care unul, dinspre miazăzi, precum se spune mai sus, face hotarul cu moşia Banabic, iar cel dinspre miazănoapte cu oraşul Cluj, unde chiar acest domn abate a ridicat din partea lui un semn nou, care face hotarul pomenitei mănăstiri, şi aşa se încheie mersul hotarelor pomenitei bucăţi de pământ în pricină”[89].

*

1368, aprilie 16: **Laurenţiu, orăşean jurat din Cluj**. „Noi, Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul acestei scrisori facem cunoscut tuturor cărora se cuvine că, înfăţişându-se înaintea luminăţiei noastre, Nicolae, fiul lui Toma, judele, şi Ladislau, fiul lui Laurenţiu, orăşean jurat din Cluj (Cluswar), în numele lor, precum şi al tuturor orăşe-nilor şi oaspeţilor noştri din Cluj, ne-au arătat o scrisoare închisă a cuviosului convent din Cluj-Mănăştur, întocmită cu privire la

[89] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 304, pp. 469-471

legiuita hotărnicire şi ridicare de semne de hotar a numitului oraş, şi având cuprinsul de mai jos, rugându-se de maiestatea noastră, cu smerită şi supusă rugăciune, să binevoim a pune să fie cuprinsă şi trecută în scrisoarea noastră deschisă şi să fie întărită pentru pomeniţii noştri orăşeni şi oaspeţi din Cluj. Cuprinsul scrisorii este acesta: (*Urmează actul conventului din Cluj-Mănăş-tur*$_9$ *din 3 aprilie 1368, nr. 304*).

Noi, aşadar, ascultând cu regească bunătate şi încuviinţând dreptele şi socotitele rugăminţi ale sus-zişilor Nicolae, judele, şi Ladislau, orăşeanul din Cluj, rugăminţi înaintate de ei maiestăţii noastre în numele lor şi al tuturor orăşenilor şi oaspeţilor din acelaşi oraş Cluj, o întărim, în temeiul deplinei noastre puteri regeşti, pentru numiţii credincioşi orăşeni şi oaspeţi ai noştri din Cluj şi pentru moştenitorii şi toţi urmaşii lor, ca să aibă putere pe veci, fără a dăuna drepturile altora, consfinţind, încuviinţând şi primind amintita scrisoare de răspuns a conventului din Cluj-Mănăştur, lipsită după cum se vedea de orice stricăciune sau bănuială trecută din cuvânt în cuvânt în scrisoarea de faţă, dimpreună cu pomenita hotărnicire şi ridicare de hotare arătată limpede în cuprinsul ei”[90].

*

1369: **Pecetea oraşului Cluj** (Cluswar), care abia în 1377 avea să obţină confirmare regală, era pusă pe un act, rămas până astăzi cel mai vechi cunoscut. „Imaginea

[90] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 306, p. 473

caută desigur să interpreteze plastic numele oraşului (Kolozswár, Klausenburg), devenind în mod firesc emblema orăşenilor"; ea „reprezintă un zid de cetate, construit din pietre cioplite şi având o cornişă în imaginea superioară, iar în mijloc, o poartă. Din marginea superioară a zidului se ridică trei bastioane cilindrice, cel din mijloc fiind mai înalt şi mai gros. Bastioanele sunt încoronate şi ele cu cornişe". În 1476, vechea pecete a fost abandonată, datorită uzurii. „Imaginea noii peceţi se deosebeşte de celelalte doar prin faptul că în ea bastioanele apar în formă pătrată"[91].

*

1369, martie 24: „**Noi, comitele Gheorghe**, fiul comitelui Bartolomeu, judele juraţii şi toţi bătrânii din Cluj (Cluswarienses), prin aceste rânduri dorim să ajungă la cunoştinţa tuturor, atât a celor de faţă, cât şi a celor viitori, că cinstiţii şi chibzuiţii bărbaţi Ştefan Albu (albus), Nykel Blănarul, Petru, fiul lui Matia, Clesel, fiul lui Martin Blănarul, ne-au arătat cu grea plângere, în numele lor şi al tuturor blănarilor şi cojocarilor, orăşeni de ai noştri, că oaspeţii din alte ţinuturi, oraşe şi sate, venind printre noi, le iau cu desăvârşire, spre marea lor pierdere, tot câştigul şi folosul cu care se aleg de pe urma cumpărării pieilor de animale de tot felul, din care acei blănari, orăşeni de-ai noştri, trebuie să-şi agonisească traiul şi hrana lor şi să plătească sfintei coroane regeşti dările, deşi în alte oraşe se bucură de înlesniri osebite faţă de oaspeţii străini, de pe urma cărora numitele oraşe şi-au tras şi îşi

[91] S. Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania*, în *Documente privind Istoria României*, vol. II, Bucureşti 1956, pp. 613, 614

trag un folos adevărat şi neîncetat. Şi, fiindcă se socoate de folos şi înţelept, ca orăşenii sau oamenii din orice oraşe să aibă dreptul de a se folosi şi a se bucura, în locul lor de sălăşluire, de o precădere osebită înaintea altor străini ce-şi îndreaptă paşii spre acele locuri, noi, aşadar, dorind a lua măsuri potrivite pentru sus-pomeniţii blănari, orăşenii noştri, pentru, neajunsurile lor de mai sus, pentru ca, având ei mai din plin cele trebuincioase traiului, sus-zisul oraş Cluj înzestrat cu belşugul veniturilor, să capete un mai mare spor, şi de pe urma acestui lucru să iasă mai bogate roadele slujbelor şi îndatoririlor pentru Maiestatea regească în mijlocul obştii noastre am făcut şi am rânduit următoarele aşezăminte: ca nici un orăşean de al nostru sau altul străin, care vine în mijlocul nostru, să nu aibă de loc voie să cumpere în număr de până la o sută piei de oaie, de miel sau de alte animale crescute pe lângă casă, ori din cele de câmp sau de pădure sau de orice fel de fiară sălbatică, afară de acei orăşeni ai noştri care se ştie că au nevoie de ele pentru a le folosi la lucrul lor meşteşugăresc, şi ca nici un meseriaş care nu e înscris în obştea sau breasla pomeniţilor blănari, orăşeni ai noştri, să nu poată şi să nu fie volnic a se îndeletnici pentru sine însuşi în atelierul lui cu meşteşugul său de blănar, fără învoirea şi îngăduirea sus numiţilor noştri blănari, poruncind noi ca pomenitele rânduieli ale acestor aşezăminte să aibă putere în veci şi nestrămutat prin mărturia scrisorii de faţă, întărită prin atârnarea peceţii noastre celei mari, dar cu îngrădirea ca sus-zişii blănari sau cojocari, orăşenii noştri, să se îndatoreze a nu face sau rândui între ei în obştea sau breasla lor nici un aşezământ potrivnic binelui obştesc. Iar dacă vreunii, din cutezanţă, vor încerca să facă ceva împotriva sus-pomenitelor noastre rânduieli sau

aşezăminte, noi îi lăsăm pe aceştia să fie pedepsiţi, potrivit hotărârii noastre, de către judele nostru aflător în slujbă. Şi pentru ca toate cele de mai sus să rămână şi să dăinuiască în veci şi-nestrămutat, am dat şi am pus să li se înmâneze sus-însemnaţilor blănari, orăşenii noştri, scrisoarea noastră de faţă, întărită prin atârnarea peceţii noastre celei mari, spre tăria celor de mai sus"[92].

*

1370, martie 30: „**Noi, Ludovic**, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul celor de faţă dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor că, pe când ne aflam noi în oraşul nostru Cluj (Cluswariensis), credincioşii noştri: Gheorghe, judele şi juraţii şi toţi orăşenii din numitul nostru oraş Cluj ne-au arătat maiestăţii noastre că dânşii şi întreaga obşte a orăşenilor şi oaspeţilor din acel oraş vor să rânduiască şi să pună să se rânduiască şi să se aşeze acum dintâi, pentru înlesnirea şi folosul lor, precum şi pentru folosinţa pomenitului oraş, pe pământul trebuitor al acelui oraş, o pescărie cu stăvilarele trebuitoare în lacul numit în vorbirea obişnuită Lacul fără fund, în care vine şi se varsă dinspre partea de miazăzi un pârâu, care coboară dintr-un izvor numit Pârâul lui Stark, izvor de la care acea pescărie primeşte apă, şi că unul din capetele acestei pescării se află şi se întinde aproape de hotarul satului numit Someşeni, rugându-se ei cu plecăciune şi smerenie de înălţimea noastră să binevoim a da regeasca noastră încuviinţare la rânduirea şi aşezarea acelei pes-

[92] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 378, pp. 585, 586

cării şi să lăsam acea pescărie slobodă pentru folosul şi înlesnirea lor.

Noi, aşadar, cu regeasca noastră bunătate, plecând o ureche binevoitoare la smerita şi supusa rugăminte a sus-numiţilor jude, juraţi şi orăşeni, pentru o mai mare înlesnire şi pentru o mai bună stare, precum şi pentru sporirea folosului pomenitului nostru oraş Cluj, cât şi al locuitorilor săi, le-am lăsat sus-zişilor jude, juraţi şi orăşeni şi obştii oamenilor din acel oraş acea pescărie, pe care, după cum se spune mai sus, o rânduiesc şi o aşează acum în locul arătat, împreună cu drepturile şi veniturile ei, ca să fie în veci slobodă şi scutită de orice atârnare a voievodului nostru din Transilvania aflător la slujbă, şi a castelanilor şi slujbaşilor săi, oricare ar fi ei, şi să fie ţinută şi stăpânită de-a pururi de acei jude, juraţi şi de obştea orăşenilor şi oaspeţilor cât şi de urmaşii lor, spre folosinţa şi înlesnirea lor înşişi, dându-ne deplina noastră învoire la rânduirea şi aşezarea ei, potrivit rugăminţii pomeniţilor noştri credincioşi, pentru ca şi ei să poată fi mai în măsură şi mai în stare să împlinească îndatoririle faţă de maiestatea regească.

Voim, aşadar, şi cu straşnică poruncă regească vă poruncim vouă voievodul nostru din Transilvania, atât celui rânduit acum, cât şi celui ce va fi pus in viitor, cât şi locţiitorilor voştri, mai ales castelanului vostru din Lita şi slujbaşului vostru din Cluj, cât şi altor oameni de orice stare ar fi ei, fiecăruia în parte, să nu cutezaţi a vă amesteca vreodată la sus-zisa pescărie şi la celelalte înlesniri ce se vor rândui pentru obştea orăşenilor şi oaspeţilor pomenitului nostru oraş Cluj, pe cuprinsul pământului

său, şi nici să tulburaţi cumva pe acei orăşeni şi oaspeţi, în această privinţă, împotriva hotărârii şi poruncii maiestăţii noastre, ci să lăsaţi acea pescărie împreună cu toate drepturile şi veniturile ei zisei obşti a orăşeniilor şi oaspeţilor pentru folosul lor, potrivit pomenitei noastre încuviinţări şi cuprinsului poruncii noastre, ca s-o stăpânească şi s-o ţină slobod, în pace şi în linişte în veac. Iar când scrisoarea de faţă ne va fi înapoiată, vom pune să fie dată cu pecetea noastră cea mare.

Dat la Cluj, în sâmbăta dinaintea duminicii *Judica,* în anul Domnului o mie trei sute şaptezeci.

(*Sub pecete*:) Darea de seamă a lui Alexandru, ajutorul marelui paharnic regesc"[93].

*

1370, aprilie 4: „**Noi, Ludovic**, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul celor de faţă dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor că, după ce au purtat dezbatere înaintea noastră, pe de o parte, judele, juraţii şi obştea orăşenilor oraşului Cluj (Clusuar), iar pe de altă parte, obştea nobililor din satul Rediu, care nu se înţelegeau între ei asupra unor semne de hotar şi a unui pământ, am trimis pe credincioşii noştri oameni, pe domnul Benedict, arhidiaconul de Pâncota, din biserica de Agria, şi pe Simion, notarul curţii noastre, din partea numiţilor orăşeni, şi de asemenea pe Ioan, nobil de Tur, rudă cu pomeniţii nobili de Rediu, din partea acestor nobili, pentru

---

[93] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 482, pp. 719, 720

îndreptarea acelor semne de hotar. Aceşti oameni ai noştri, întorcându-se la noi, ne-au spus într-un glas, de faţă cu numitele părţi, că în marţea de după duminica *Judica* (2 aprilie), mergând ei la pământul în pricină între pomenitele părţi, au împăcat acolo aceste părţi şi le-au unit întru totul, hotărnicind între ele acel pământ în pricină în felul următor: mai întâi şi dintru început, venind ei la locul acela, unde semnele de hotar ale acelui oraş al nostru se mărgineau cu pământul satului numit Banabic – întrucât s-a spus că şi pomeniţii nobili de Rediu sunt acolo megieşi de hotar – au ridicat două movile de hotar lângă semnul dintâi. De acolo, înaintând puţin cam spre răsărit, pe un muncel teşit numit, în vorbirea, obişnuită berch, au aşezat şi acolo două movile de hotar. De asemenea, purcezând mai departe, sub un stejar au mai ridicat iar două semne de hotar, şi tot aşa, trecând drept înainte, au ridicat două semne de hotar. De acolo, cotind chiar spre răsărit, au aşezat iar două semne de hotar, şi, în sfârşit, ţinând-o mereu tot spre răsărit, după ridicarea peste tot, în şase locuri, a unor semne de hotar duble, sărind o mică baltă, şi trecând acolo peste un drum mare, care o ia spre Turda, trecând din pomenitul nostru oraş Cluj, prin acel sat Rediu al nobililor pomeniţi, au ajuns la locul unde acel oraş al nostru era mai înainte în hotar cu nobilii de Giurfalău, şi acolo, fiindcă s-a spus că nobilii de Rediu sunt în hotar atât cu oraşul nostru, cât şi ou sus-zişii nobili de Giurfalău, au ridicat cel din urmă semn de hotar, lângă cele două de mai înainte, şi aşa au încheiat acest mers şi această ridicare de semne de hotar, cât şi împărţirea acelui pământ. Cu care toate s-au declarat prin viu grai deplin mulţumiţi în faţa maiestăţii noastre, atât zişii orăşeni ai noştri, cât şi pomeniţii nobili de Rediu, mai adăugând

şi această desluşire, că, întrucât între al patrulea şi al cincilea semn de hotar, numărându-le de la început, oamenii noştri au găsit, spre miazăzi, doua locuri ca de aşezare a unor semne de hotar străvechi, de aceea părţile au hotărât ca să fie socotite între ele zadarnice pomenitele locuri de semne de hotar străvechi, şi să nu poată fi între ele prilej nici de câştig, nici de pagubă.

Spre mărturia tuturor acestor lucruri am dat amânduror părţilor această scrisoare a noastră cu pecetea de taină a inelului nostru. Şi când această scrisoare va fi adusă înapoi la cancelaria noastră, poruncim să fie întocmită în chip de privilegiu al nostru, purtând pecetea noastră cea mare”[94].

*

1370, aprilie 24: **Bartaleu, judele oraşului nostru Cluj**. „Noi, Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul celor de faţă, dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor cărora se cuvine că Gheorghe, fiul lui Bartaleu, judele oraşului nostru Cluj (Clusuar), precum şi Ladislau, fiul lui Laurenţiu, şi Nicolae, fiul lui Ioan, bătrâni şi cetăţeni juraţi din acel oraş al nostru, venind în faţa luminăţiei noastre, în numele lor şi al tuturor orăşenilor şi oaspeţilor noştri din zisul oraş Cluj, ne-au înfăţişat o scrisoare a noastră deschisă, însemnată cu pecetea noastră inelară de taină pe care o purtăm la mână, scrisoare întocmită cu privire la învoirea noastră regească ce li s-a dat de noi, în chipul arătat în acea scrie-

---

[94] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 489, pp. 738, 739

soare, pentru facerea şi orânduirea unui eleşteu sau lac, zis Lacul fără Fund, scrisoare ce are cuprinsul de mai jos. Ei au rugat cu prea smerenie şi supuse rugăminţi înălţimea noastră regească, în numele celor de mai sus, ca, încuviinţând şi primind acea scrisoare împreună cu toate punctele şi clauzele arătate în cuprinsul ei, să punem să fie transcris şi trecut ca transumpt cuprinsul ei, din cuvânt în cuvânt, în cele de faţă şi să binevoim a o întări pentru ei prin punerea peceţii noastre noi şi adevărate. Cuprinsul acelei scrisori este acesta: (*Urmează actul lui Ludovic I, regele Ungariei, din 30 martie 1370, Cluj, nr. 482*).

Noi, aşadar, ascultând şi încuviinţând cu bunătate regească rugămintea dreaptă şi legiuită a acelor Gheorghe judele şi Ladislau şi Nicolae, cetăţeni juraţi din numitul oraş Cluj, înfăţişată cu smerenie de ei maiestăţii noastre, în numele celor de mai sus, încuviinţând şi primind pomenita noastră scrisoare, lipsită de orice bănuială şi cusur, trecută din cuvânt în cuvânt în cele de faţă, am hotărât să o întărim pentru ei prin punerea peceţii noastre noi şi adevărate, împreună cu hărăzirea învoirii noastre regeşti, trecută şi arătată în cuprinsul ei, ca să aibă putere pe veci, fără a vătăma însă drepturile altora”[95].

*

1370, aprilie 26: **Colonizarea Clujului cu iobagi**. „Noi, Ludovic din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul celor de faţă dăm de ştire şi facem cunos-

---

[95] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 496, pp. 747, 748

cut tuturor cărora se cuvine că, deoarece noi avem de gând să împodobim oraşul nostru Cluj din Transilvania (nos civitatem Clusuar Transiluanam) cu o mulţime de locuitori, voim ca orice oameni de stare liberă, care ar voi să vină în pomenitul nostru oraş Cluj, ca să se aşeze acolo, să vină slobod şi să se aşeze acolo nestingheriţi, sub osebita noastră ocrotire şi oblăduire. Aşadar, vouă tuturor comiţilor, castelanilor, nobililor şi oricăror alţi oameni cu moşii, care au iobagi, cu aspră hotărâre regească punându-vă în vedere, vă poruncim ca, pe iobagii voştri, care după primirea învoirii voastre şi după plata dreptei dări de pământ şi a datoriilor lor, ar voi să se mute de pe pământurile, moşiile sau feudele voastre în oraşul Cluj, spre a se aşeza acolo, să-i lăsaţi să plece slobod şi fără nici o piedică, fără a vă atinge de lucrurile sau fiinţele lor. Şi altfel să nu cutezaţi a face, dacă nu voiţi să înfruntaţi pedeapsa cumplitei noastre mânii. Şi voim să puneţi să se vestească acest lucru, în faţa tuturor în târguri şi în locurile obşteşti”[96].

*

1370, aprilie 26: **Bartaleu, judele oraşului nostru Cluj**. „După darea de samă a lui Emeric voievodul. Noi, Ludovic, din mila lui Dumnezeu, regele Ungariei, prin cuprinsul celor de faţă dăm de ştire şi facem cunoscut tuturor cărora se cuvine, că Gheorghe, fiul lui Bartaleu, judele oraşului nostru Cluj, cât şi Ladislau, fiul lui Laurenţiu, şi Nicolae, fiul lui Ioan, bătrâni şi juraţi din acelaşi oraş, venind cu smerenie înaintea înălţimii

[96] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 499, p. 560

noastre, în numele lor şi al tuturor orăşenilor şi oaspeţilor noştri din pomenitul Cluj, au spus maiestăţii noastre că dânşii, toţi la un gând, îndreptându-şi cu vrednicie şi cum se cuvenea luarea lor aminte asupra împodobirii, sporirii şi creşterii sus-zisului nostru oraş, au cumpărat de la unii nobili şi de la alţi oameni din ţara noastră prin dreaptă cumpărătură nişte pământuri şi bucăţi de moşie, aflătoare şi aşezate în jurul acelui oraş, care lor le erau nu numai folositoare, ci chiar trebuincioase, dându-le în folosinţă obştii lor, susţinând ei, totodată, că ei şi pomeniţii orăşeni ai noştri au stat nesupăraţi în paşnică stăpânire a numitelor pământuri vreme de douăzeci de ani şi că şi acuma stau în pace şi în linişte, rugându-se de maiestatea noastră, în numele celor de mai sus, ca, încu-viinţând şi primind cumpărarea şi vânzarea ziselor pă-mânturi şi bucăţi de moşie, făcută în felul de mai sus, şi dând acestei cumpărări-vânzări învoirea şi consimţă-mântul nostru regesc, spre mai mare şi mai temeinică chezăşie pentru păstrarea pe veci a numitelor pământuri, din plinul puterii regeşti să binevoim a consfinţi şi întări acea cumpărare.

Noi, aşadar, ţinând seama că cinstea şi tihna culmii regeşti obişnuieşte să se bucure de mulţimea şi înflorirea noroadelor sale şi că i se cade prevederii cârmuitorului să stăruiască plin de veghe asupra foloaselor supuşilor săi – pentru ca de pe urma lor să-i vină şi maiestăţii noastre câştig şi folos şi, prin aceasta, şi prilejul unui mai îmbelşugat folos şi al cinstei –, cu regeasca noastră bunătate ascultând milostiv rugămintea lor, pentru ca numiţii orăşeni ca nişte osebiţi şi plini de grijă străjuitori ai cinstei noastre să şadă în belşugul păcii şi să se odihnească în frumuseţea tihnei, încuviinţând şi primind atât vânza-

rea, cât şi cumpărarea sus-pomenitelor pământuri şi bucăţi de moşie – cu orice nume s-ar chema şi făcute pentru folosul şi folosinţa pomenitului nostru oraş Cluj şi pe care se ştie că orăşenii acelui oraş le-au avut şi stăpânit în pace vreme de douăzeci de ani şi în a căror stăpânire au rămas nestrămutaţi şi nesupăraţi – dându-le învoirea şi consimţământul nostru regesc, din plinul puterii noastre regeşti încuviinţându-le şi consfinţindu-le le întărim prin ocrotirea scrisorii de faţă, Apoi, pentru ca orăşenii din sus-zisul nostru oraş să stăpânească acele pământuri şi bucăţi de moşie pe veci, fără nici o sminteală şi nestingheriţi de vreo piedică, am hotărât să silim la o tăcere veşnică pe împotrivitorii ce s-ar ivi, pe toţi îndeobşte şi pe fiecare în parte, cu privire la moşiile şi bucăţile de moşie pomenite, trecute în folosul sus-numitului nostru oraş.

Afară de aceasta, dorind să ridicăm zisul nostru oraş şi pe orăşenii din el prin temeiul unui osebit privilegiu şi să-i facem să propăşească prin sporul binefacerii noastre – pentru ca starea lor să se schimbe neîncetat din bine înspre mai bine şi să ne facă nouă şi sfintei coroane regale mai plăcute şi mai îmbelşugate slujbe credincioase – din osebita noastră milostivire încuviinţăm şi îngăduim cu bunăvoinţă a le da învoirea să poată cumpăra, prin dreaptă cumpărătură şi spre folosul şi mărirea acelui oraş, pământuri şi moşii de la oricare nobil şi de la alţi oameni din ţara noastră, şi să le poată trece în folosul şi folosinţa lor, din îngăduitoarea noastră încuviinţare şi din osebita noastră învoire.

Prin puterea celor de faţă, dăm, atunci ca şi acum, învoirea şi încuviinţarea noastră acelei cumpărări şi vânzări, voind şi hotărând ca, dacă vreunii nădăjduiesc că au vreun drept sau vor a porni vreo pâră cu privire la aceste pământuri sau bucăţi de moşie, pe care, în trecerea vremii, numiţii orăşeni ai noştri au să le dobândească sau să le cumpere prin dreaptă cumpărătură, apoi să-şi caute dreptatea pe calea judecării în răstimp de mai puţin de un an din clipa când se va face acea cumpărare, iar dacă vreunii, în răstimp de mai puţin de un an, stăruind în tăcerea lor, nu-şi vor da osteneala sau nu se vor îngriji să-şi ceară dreptul lor, să nu mai aibă dreptul de a porni judecată, şi pe aceştia îi silim la liniştea unei veşnice tăceri, iar acele pământuri şi moşii voim să fie stăpânite şi păstrate pururea şi nestrămutat de către zişii orăşeni din oraşul nostru, fără a se ţine seamă de împotrivirea nimănui"[97].

*

1377: **Privilegiul Feleacului**. „Ludovic I dă comunei româneşti Feleac, situată deasupra Clusiului, privilegiu, prin care scuteşte pe românii (Olachos) din acea comună de cincizecimea oilor, pe care le-o cerea voievodul ţării şi executorii lui. Cauza pentru care scuteşte regele pe acei români este pentru că ei susţineau securitatea drumului ce duce la Clusiu, în contra răilor"[98].

*

[97] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica,* 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 498, pp. 751, 752
[98] *Transilvania*, nr. 7, Braşov 1872, p. 80

1396: „**Romano-catolicii** au cele mai vechi biserici din Cluj. Cea mai mare e *biserica Sân-Mihai* din Piaţa Unirii, construită în stil gotic între anii 1396 şi 1432 şi numită, în trecut, uneori şi biserica lui Sigismund, acesta rege al Ungariei şi donator al ei. Turnul de 80 m e construcţie mai nouă (dintre 1837 şi 1862). în trecut, biserica era înconjurată de prăvălii lipite de pereţii ei. În interiorul bisericii, la paraclis, se află o uşă frumoasă, cea mai bogată construcţie a sculpturii în piatră din epoca Renaşterii din Ardeal (1528)”[99].

„**Biserica Sf. Mihail**, în stil gotic, construită între 1396 şi 1432 (turnul din 1837), în începuturile sale biserică a saşilor întemeietori, luată apoi pe seama ungurilor calvini şi acum a celor catolici. Alături de bisieirică e statuia ecvestră a lui Matei Corvinul, „cel mai mare, cel mai glorios, cel mai drept rege al Ungariei”, pe care l-am lăsat locului ca să amintească tuturor că din neamul iobăgit prin silnicia legilor şi a fărădelegilor, s-a ridicat, în lungul şir de regi maghiari, tocmai acela cu care ungurii se mândresc mai mult. Îngăduinţa noastră a mers până acolo încât am lăsat, la picioarele Craiului, steagul cu bourul Moldovei, închiniat Corvinului. Când? După fuga de la Baia? Atunci Regele n-a ascuns neizbânda sa şi, preţ al împăcării, a dat lui Ştefan cel Mare cetăţi şi sate chiar în inima Transilvaniei E şi acest steag o mărturie de cum s-a scris istoria, iar Craiul şi cu cei doi români de la picioarele sale, Pavel Chinezul şi Bartolomei Drágffi – acesta din urmă „din neamul întemeietorilor Moldovei”,

[99] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 37

care-i închină steaguri, arată îndeajuns câtă strălucire am pus noi în Coroana Sfântului Ştefan”[100].

*

1404, iulie 30: „**Noi, Sigismund**, prin harul lui Dumnezeu, Regele Ungariei... Au venit în faţa noastră, cinstiții și cunoscuții bărbați, stăpânul Cristannus, plebeu în Cluj (Coloswar), și Nicolaus zis Mun, cetățean al aceluiaș oraș Cluj al nostru, şi ni s-au plâns, în numele lor, al comunității lor, al dietei Clujului și a districtului Cluj, cum, în vremurile ultimelor tulburări ale Împărăției noastre, în timp ce unii dintre secuii noștri invadaseră părțile noastre transilvănene”, ei au distrus și pustiit ora-şul şi districtul Cluj. Delegaţia clujeană cere desdăunări şi garanţii că astfel de agresiuni, care „să degenereze în sărăcie şi dezolare” nu se vor mai repeta. Regele garantează, prin numirea de voievod şi vicevoievod ai Transilvaniei, pe „fidelibus nostris, viris Magnificis Johanni filio Henrici et Jacobo Laczk”[101].

*

1426, noiembrie 1: „**Conventul de la monastirea Clusiului** face un transumt authentic după rescriptul regelui Sigismund, din anul 1398, Iulie 7, reînnoit însă în anul 1426, prin care se zice că episcopii şi popii catolici sunt autorizati a lua diecimele de la Valachi, din cauză că din venitul acelora trebuie să poarte spesele banderiilor sau cetelor bellice. Sigismund însă mai repetă aici şi fa-

---

[100] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 77
[101] Szabó Károly, *Székely Oklevéltár*, Colozsvártt 1890, p. 22

voarea ce făcuse aristocraţilor, ca adică ei să nu meargă la bătaie, ci să-şi trimită numai pe valahii (românii) lor, ca să-şi verse aceştia sângele”[102].

*

1437: **Răscoala condusă de Paul Magnu şi Ladu Farcaşiu**. „Însă focul acoperit prin aceste tocmeli de pace se aprinse din nou, în ţinutul Clu-jului (Clusiului) şi pe Someşul de jos, cum şi în ţinutul Nirului, sub conducerea unui Martinu. Antoniu Magnu, conducătorul ţăranilor transilvani, se prinse la Mănăştur (Kolos-Monostor), lângă Cluj, şi se tăie în bucăţi; nouă soţi ai lui se înţepară pe deal, dinaintea Turdei. Dar, în fine, chiar nobilii prădară Aiudul, din cauza întâmplărilor memorate, în 15 Decembrie 1437, fiindcă se închiseră aci ţăranii revoluţionari.

Cu toate că se uciseră capii răscoalei, totuşi ţăranii nu încetară a-şi continua fapta începută. Nobilii se văzură, în urmă, strâmtoraţi a-şi aduce ajutor şi din Ungaria, pentru ca să stârpească pe necredincioşii ţărani (*rustici*), (*ad exstirpandos infideles rusticos*)[103]. Aşa suna scrisoarea prin care se cerea ajutor din Ungaria, datată Kolos-Mo-nostor, 9 Januariu 1438. Ei bătură pe ţărani la Cluj (Clu-siu), şi ocupară cetatea cu puterea; cerură şi ajutorul saşi-lor, cu care de mai înainte aveau legământ.

Însă ca uniunea încheiată între nobili, secui şi saşi, să fie mai temeinică şi mai durabilă, se face adunare

---

[102] *Transilvania*, nr. 21, Braşov 1872, p. 245
[103] Ţărani români şi maghiari.

generală la Turda, în 2 Februarie 1438, şi aci se repetă şi se întări, cu toată solemnitatea, aceea uniune sau legământ în contra tuturor inamicilor interni şi externi, şi numit: în contra ţăranilor (signanter autem ad conterendam nefandissimorum proterviam venturos[104])"[105].

*

1437: **Zeciuiala românilor**. „Despre zecimile românilor vorbeşte art. 5 din un decret al regelui Albert II (mort în 1439), apoi art. 8 de lege din 1444 şi art. 43 din 1458, cum şi altele ale dietelor din 1481 şi 1495. Împăratul Sigismund, ca rege al Ungariei, a încercat să supună din nou pe români la zecime, rezultatul a fost crunta revoluţiune din 1437/8, care a durat mai bine de un an, în partea septemtrională a ţării, adică în comitatele Cluj, Dobâca, Solnoc, Turda etc."[106].

*

1438, ianuarie 9: **Confruntări militare în suburbia Clujului**. „Câţiva aristocraţi din comitate, cu comitele secuilor şi cu vicevoievodul Lépes în frunte, anunţa săsimii din cele şapte scaune că oastea aristocratică ar fi strâmtorat pe oastea democratică în suburbia Clusiului, provoacă însă pe saşi, în numele regelui Albert, şi, între

---

[104] Eder, ibs, crit ad Hist. Tnie, pag. 75
[105] Rusu, Ioane V., *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distinctă privire la români*, Sibiu 1864, p. 172
[106] *Memorial compus şi publicat din însărcinarea Conferenţei generale a representanţilor alegĕtorilor români, adunaţi la Sibiiu în ḑilele din 12 şi 14 Maiu st. N. 1881*, Sibiu 1882, p. 50

amerinţări de pierderea graţiei lui, ca să se scoale îndată, cu pedestrimea şi calărimea lor şi să ajute aristocraţilor a extermina pe „necredincioşii” (?) ţărani”[107].

*

1442: **André Huszti, profesor de belles-lettres la Coloswar** sau „Clausenburg, în Transilvania” a fost citat şi excomunicat de sinodul confesiunii helvetice, din pricina vieţii sale păcătoase, dar, trecând la catolicism, Huszti şi-a găsit „o slujbă onorabilă” la Alba Iulia, dar „a continuat să trăiască în ticăloşie şi a fost alungat”, dar viaţa lui rătăcitoare i-a „rătăcit” şi manuscrisele unor studii valoroase: *Jurisprudentia hungarico-transylvanica,* publicată la Sibiu (Hermanstadt) în 1742, *Dacia vetus et nova*, o capricioasă istorie a Transilvaniei, *Comentarii de rebus Hunnorum*[108].

*

1450: **Casă parohială, la Cluj**. A fost construită Casa parohială (plebania) din faţa bisericii celei mari[109].

*

1458: „**Epistola regelui Matei către Clusiani**, în care le mulţumeşte acestora că au conlucrat pentru eliberarea lui din captivitate:

---

107 *Transilvania*, nr. 7, Braşov 1873, p. 79

108 Feller, François-Xavier, *Dictionnaire historique, ou, Histoire abrégée,* Tome IX, Paris 1828, p. 71

109 Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 23

Mathiae Regis Literae, in quibus Kolosvariensium meritum adducit, quod dum idem Mathias per Ladislaum Regem captivus detineretur, et Ladislai asseclae Elisabetham Mathiae matrem, et Michaelem Szilágyi dire persequerentur, tunc Kolosvarienses pro eliberatione Mathiae constantes allaboraverint.

(Scrisorile Regelui Matthias, în care el menţionează meritul clujenilor că, în timp ce Mathias a fost ținut prizonier de Regele Ladislaus, iar adepții lui Ladislaus au urmărit-o pe Elisabeta, mama lui Mathias, și pe Mihai Szilágyi, clujenii au cerut cu insistență eliberarea lui Mathias).

Originale in Tabula Colosvariensi. Fragment: edidit Eder in Felmer: p. 135"[110].

*

1463: „**Mandat aspru al regelui Matei**, dat de la Buda, prin care ameninţa cu cele mai grele pedepse pe arhimandritulu Petru de la monasteria Clusiului, dacă va mai cuteza el să împiedice libera migraţiune a locuitorilor iobagi de pe moşiile monastireşti în cetatea Clusiului"[111].

*

[110] *Transilvania*, nr. 14, Braşov 1873, p. 164
[111] *Transilvania*, nr. 17, Braşov 1873, p. 203

1468, august 30: „**Laurencio Litterato de Colosvar**, un laic al eparhiei Transilvaniei, și Anna soția sa” sunt menţionaţi de Papa Paul al II-lea[112].

*

1469, mai 29: **Este menţionat Erasmus de Cluj**, într-un proces, desfăşurat la Viena, „în ziua de luni, înainte de ziua morţii lui Hristos”, ocazie cu care „judecătorul vienez Mertt Ennthaimer judecă disputa cu privire la casă, între Kathrein, soția cetățeanului vienez Giligen Zeller, și Anna, gospodina lui Erasmus von Clausenburg”[113].

*

1473, septembrie 1: **Cluj versus Mănăştur**. „Voievodul ardelean Blasius Maggar hotărăște disputa dintre Abația mănăstirii Cluj-Mănăştur (Kolozsmonostor), reprezentată de starețul Petrus, și orașul Cluj, reprezentat de cetăţenii „Johannem Zegen, judecător, și Ambrosius Literatum şi Jacob Zarbo, cetățeanul, şi Sargium Zegen și Jacob Zarbo, din orasul Cluj (Colosvar)... în numeele lor şi al altora, şi al locuitorilor aceluiaşi oraş”, pentru un teren arabil din localitatea Chinteni.

---

[112] Zimmermann, Franz; Gündisch, Gustav, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, Bucureşti 1981, p. 351

[113] Zimmermann, Franz, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, Bucureşti 1981, doc. 3716, p. 402

Dat la Colosvar, de sărbătoarea fericitului Egidius, stareț și mărturisitor, în anul o mie patru sute șaptezeci și trei al Domnului”[114].

*

1474: **Evanghelia de la Feleac**. „Feleac, în Transilvania, lângă Cluj, într-o Evanghelie sârbească din anul 1474, ce se află la biserica de acolo, şi s-a scris pentru episcopul Daniel, de la care şi astăzi sunt rămăşiţe tot acolo, împreună cu cărţi de împărţire”[115].

*

1494: „**Cetăţenii din Colosvar** au plătit un impozit extraordinar de 1.000 de florini Majestăţii Sale Regale”[116].

*

1517, **Index Abecedarium**: „Oraşul Cluj al Transilvaniei este mai frumos pe dinafară, mulţumită zidurilor ce-l înconjură, decât pe dinăuntru, cu clădirile înălţate acolo. Este locuit de saşi amestecaţi cu unguri. Judele şi consulii sunt aleşi, pe rând, în fiece an, şi ei toţi îşi cinstesc senatorii; aceştia pe ungur şi aceia pe sas…

---

[114] Zimmermann, Franz; Gündisch, Gustav, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, Bucureşti 1981, p. 555

[115] Cipariu, Timotei, *Acte si fragmente latine romanesci pentru istori'a beserecei romane mai alesu unite*, Blaj 1850, p. XII

[116] Kurz, Anton, *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, Kronstadt 1856, p. 114

Someşul, penultima silabă lungă, râu al Daciei, izvorăşte nu departe de Crăş, din munţii Daciei orientaţi spre Moldova. Mai întâi curge spre răsărit, apoi trece pe lângă cetatea episcopală Gilău, se îndreaptă spre sud şi scaldă incinta cetăţii Cluj, se întoarce iarăşi spre răsărit şi, îndoindu-se spre nord, devine navigabil îndeajuns pentru ca oficiul sării regeşti să transporte, în toţi anii, navele încărcate cu sare. În vorbirea obişnuită e numit Zamos. Nu departe de teritoriul Bistriţei, scăpând în vale, este dus în Ungaria, spre a se vărsa în Tisa"[117].

*

1512, noiembrie 15: **O scrisoare din Cluj**. „Celui mai savant profesor de filozofie şi discipline politice, Ioachim Vadiano, Magistrul Adrianus Wolfhardus S.D.

Desigur, sunt multe lucruri, iubite Ioachim, care, cât voi trăi, îmi amintesc de tine, cu paharul lui Tantal, pe care l-am băut de mult; de aceea a fost necesar ca, înainte de a sosi în țară, să te fac părtaș la noutățile noastre (căci Răsăritul aduce mereu ceva nou).

După cîteva zile, turcii răvăşiseră, ici-acolo, 3.000 de ostaşi şi pe unii dintre urmaşii regelui Ungariei, pentru ca solia războiului să nu fie lăsată în urmă, să se mişte şi să măcelărească; în părțile Slavoniei, totuși, se spune că

[117] *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, pp. 159, 161

trei cetăţi au fost capturate de turci și, pentru ca ele să poată fi luate înapoi, multe mii de oameni au fost adunate; eu am văzut vreo 2.000. Iar contele Ioan, voievodul Transilvaniei, a trecut Dunarea cu 41.000 de oameni, ca să facă razboi cu Turcii şi să-şi încerce norocul la război.

Oricare iese învingător, se vor rescrie apoi acordurile. Acum, din moment ce nu mai am nici o altă temă de scris, îmi rămâne doar să solicit, pentru siguranța gimnaziului academiei noastre, la care, cât voi trăi, dacă nu voi putea să mă raportez, tot voi avea să mulțumesc, şi ne rugăm să-i salvăm și pe Ieronymus Vietorum, și pe Ioannes Singrenius, iscusiți gravori.

La revedere de la Colosvar, în ziua lunii după sărbătoarea lui Martin, în anul Domnului 1512"[118].

*

1532: **Aloisio Griti „a ajuns la Cluj**, un oraş aşezat în câmpie, înconjurat cu ziduri; cu clădiri foarte frumoase şi bine populat şi cercetat de numeroşi negustori. Aici, găsind în închisoare pe Andrea Pizzacomino, un nobil din Padova, care fusese condamnat de către regele Ioan (Ioan I Zápolya) pentru unele acuzaţii false, văzându-l că e nevinovat, l-a slobozit şi la ţinut la curte, pe lângă domnia sa prea strălucită, până când a ajuns la Buda; după aceea l-a trimis în Maramureş şi i-a dat în seamă ocnele de acolo, dar guvernatorul Maramureşului, care fusese pus acolo de stăpânul meu (Aloisio Griti – n.

---

[118] Arbenz, Emil, *Mitteilungen zur vaterländischen Geschichte*, XXIII, St. Gallen 1889, pp. 102, 103

n.) şi care se numea Toma Nádasdy, s-a răsculat împotriva stăpânului meu şi, ieşind cu o mare ceată din castel şi împresurând locuinţa lui Pizzacomine, l-a ucis cu o lovitură de archebuză, iar oamenii acestuia au venit cu toţii la Buda, la stăpânul meu, în slujba sa”[119].

*

1534, ianuarie 26: „**Senatul oraşului Cluj**” („Nos Stephanus Ethwes iudex caeterique iurati consules civitatis Coloswariensis”) scrie parohului Ioan din Feleac „despre depunerile câtorva români din Feleac[120] cum că plebanul Ioan este feciorul şi moştenitorul legitim al episcopului Danciu”. Deci, „cerere a fost admisă ca justă și în conformitate cu legea”, în baza mărturiilor depuse de „Michael Way, jurat kenezian[121] al satului nostru Fe-

---

[119] *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 324

[120] Cuius petitionem tamquam iustam ac iuri consonam admittendam produxit coram nobis Michaelem Way da kenezium iuratum villae nostrae Felek, item Petrum Nago kenezium iuratum villae Olah Banabyky et Stephanum Erdew, in eadem villa residentem, item Michaelem Deche, Georgium Roman, Georgium Demether, incolas villae nostrae Felek”

[121]Kenezii din secolul XIV erau de o categorie cu nobilii ţării, cum vedem din diploma acesta şi din altele; dreptul la posesiunea lor era drept de proprietate moştenită din neam în neam. La anul 1385, întâlnim, la noi, întâia oară instituţiunea juzilor nobililor, până atunci Kenezii au exercitat jurisdicţiunea acelora şi erau judecătorii şi mai marii între oamenii lor. Într-un fragment de *scholion,* manuscris din secolul trecut, am dat de următoarea definiţiune „§. 21. Kenesiatus erat Ius dominium exercendi in suis bonis, îndependens a publico magistratu. Itaque quibus possessiones cum jure Kenesiatus conferebantur, in iis foro dominali magistratul Cottus competente utebantur, hoc est pari jurisdictione. Subditi eorum praestabant Regnantibus tributa, sed Jurisdictioni tantum Kenesiorum suberant”.

leac, Petre Nago jurat kenezian al satului, Olah Banabyky și Ştefan Erdew, rezidenţi în același sat, ca şi Mihai Deche, George Roman, George Demether, locuitorii satului nostru Feleac”[122].

*

1534: „**Toata săptămâna sfântă** am petrecut-o în oraşul Cluj, unde am luat parte la slujbele bisericeşti, ne-am spovedit, ne-am împărtăşit cu toţii şi am sărbătorit cu evlavie ziua prea sfântă a Paştilor, după cum se cuvine unor preoţi. În care timp, turcii care erau cu noi au locuit în mahalalele acelei cetăţi,

---

Această definiţiune se justifică prin datele noastre din secolul XIV. Aceste date ne îndreptăţesc să presupunem, că Kenezul era şi în secolii precedenţi proprietar independent şi cap al poporului supus jurisdicţiunei sale. Instituţiunea Kenezilor era cunoscută în Ungaria şi înainte de secolul XIV, să amintesc numai pe magistrul Rogeriu, care, în „*carmen miserabile*”, cap XXXV, vorbeşte de Kenezii tătăreşti. Iar regele Bela IV, în donaţiunea din anul 1247, dală Ioaniţilor, aminteşte Keneziatele lui Joan şi Farkas şi Keneziatul voivodului Lynioy, rămas românilor, care l-au stăpânit şi până atunci. Altcum cuvântul Kenez e de origine gothică şi provine din: Kunnings (regele) – vezi I. Jung: *Roemer und Romanen*, pag. 229, era uzitat în tot orientul, pe unde au stăpânit oare cândva Gothii; principii serbilor, înaintea de proclamarea regatului, erau Kenezi, principele Bulgariei e şi acum - Mihalyi, Joan, de Apşa, *Istoria Comitatului Maramureş / Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Tomul I, Maramureş-Sziget, 1900, Diploma din 22 septembrie 1326, nota de subsol, p. 7

[122] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, 1527-1572, Bucureşti 1929, doc. 13, p. 11

În ziua a doua a Paştilor, am fost la biserică, dimineaţa; am prânzit cu feţele cele mai de seamă, adică cu domnul Ioan Doczy şi cu domnul Antonio. După încheierea prânzului, am pornit şi ne-am depărtat de acolo; am mers trei mile şi am ajuns la Turda unde sunt ocnele”[123].

*

1536, Nicolae Olahus: **Strălucitul oraş Cluj**. „Oraşul Cluj, în limba germană Klausenburg, care după tradiţie ar fi fost odinioară Zeugma, este strălucit şi prin aşezare, şi prin mijloacele sale, şi prin abundenţa de toate bogăţiile, şi prin negustori”[124].

*

1536: **Regele Ioan Zapolya, la Cluj**. „Într-aceea (de teama turcilor, care se confruntau, în Moldova, cu Petru Rareş – n. n.), Ioan ocupă şi întăreşte toate intrările şi strâmtorile ţării, de care putea să se folosească inamicul. Cu deosebire, ocupă pasul Oituzului, la marginile Transilvaniei, şi ale Moldaviei, singurul pas prin care putea să intre Soliman din Moldavia. Lungimea acestui pns este cale de o zi, iar în lărgime de abia pot merge alăturea doi călăreţi, între stânci repezi şi înalte, acoperite cu arbori deşi şi mari, iar la gura strâmtorii se deschide un şes întins, care poate să cuprindă o oaste cât de numeroasă. Aici trimise să se aşeze pe Ştefan Mailat, voievodul Transilvaniei, cu toţi secuii, vecinii moldovenilor şi cu o mare parte de transilvani, ca să apere strâmtoarea şi

[123] *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 359
[124] *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 491

să observe tot ce se petrece în Moldavia. De asemenea, întăreşte şi alte locuri şi fortăreţe dinspre Moldavia; şi cu deosebire, Sibiul şi Braşovul, amândouă la marginile dinspre Ţara Românească, nu cumva inamicul, punând mâna pe aceste cetăţi, să se aşeze într-însele ca într-un cuib, de unde să ameninţe apoi ţara fără încetare. Corpul principal al oastei ungureşti şi ardeleneşti îl aşeză, la loc oportun, în mijlocul ţării, de unde uşor să poată alerga într-ajutor oriunde trebuinţa ar cere. Iar el rămase în Cluj, aşteptând ajutoarele ispane şi germane. Mulţimea ţăranilor şi orăşenilor ce încă se înarmase în număr foarte mare, o lăsă să se întoarcă la ale sale, ca să-şi strângă bucatele de pe câmpi, dar cu ordine ca, văzând a fi chemaţi, să fie gata a sări cu toţii la arme”[125].

*

1544: „**Sasul Gaspar Heltai** (Heltauer) fu chemat ca pleban (paroh) la Cluj. El începu în curând o propagandă vie pentru introducerea învăţăturilor lui Luther, care fură îmbrăţişate de cea mai mare parte a oraşului, saşi şi maghiari. Clujenii au alungat pe călugării catolici şi au ars icoanele din biserici. În curând răzbate o învăţătură nouă, cea *unitară*, care neagă divinitatea lui Christos şi Sf. Treime. Tot cam în acelaşi timp se introduc şi învăţăturile lui Calvin, la care aderă, ca şi la cele unitare, atât maghiarii, cât şi saşii. Luteranismul dispare aproape cu totul din Cluj şi devine religie naţională a saşilor din celelalte ţinuturi ale Transilvaniei, iar saşii din Cluj rămân unitari şi reformaţi ca şi maghiarii. Numai în

---

[125] Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom I**II**, Bucureşti 186**4, pp. 170, 171**

timpul înstăpânirii austriece trec saşi calvini şi unitari nemaghiarizaţi la luteranism, care socotit fiind confesiune germană, nu era prigonit de austriecii catolici în Transilvania. Mult timp, calvinii sau reformaţii îşi zic ortodocşi. Ajungând la putere, încep să prigonească pe catolici şi dieta (camera), întrunită în 1610, opreşte oficierea în public a serviciului divin catolic în Transilvania"[126].

*

1550, **Chorographia Transilvaniei: Clujul** (Coloswaria), aşezat nespus de îmbietor, pe loc şes, are un aspect strălucit, atât pe dinafară, cu privire la înconjurul zidurilor, cât şi pe dinăuntru, cu privire la arhitectura clădirilor. Este locuit de saşi, amestecaţi cu unguri. Judele şi consulii sunt aleşi succesiv în fiecare an, de comun acord şi în număr egal, şi ei toţi îşi cinstesc senatorii – ungurul pe ungur, sasul pe sas"[127].

*

1550: „**Cea dintâi tipografie** a deschis sasul Heltai, la 1550. Scopul tipăriturilor ieşite la început de sub teascurile acestei tipografii a fost propovăduirea învăţăturilor celor nouă ale lui Luther. Lupta religioasă a îndemnat şi pe catolici să se folosească de această unealtă culturală, în tipografiile din Cluj s-au tipărit, în epoca luptelor religioase, multe cărţi latineşti, ungureşti şi nemţeşti. La 1703 apare întâia carte tipărită româneşte şi cu litere latine în Cluj: *Catechismul catolic* al iezuitului

---

126 Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 32
127 *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 220

Petre Canisius, tradus din ungureşte de Gheorghe Buitul. Tot în Cluj, s-a tipărit, la 1744, ediţia a II-a a *Bucoavnei* de la Belgrad (Alba-Iulia), din 1699, acum şi cu litere latine, pe lângă cele cirilice, dar în spirit ortodox. De la 1867, încoace, industria tipografiilor a luat un avânt tot mai mare. Cea dintâi şi unica tipografie românească, până în 1918, a fost a lui Petre Bariţiu, „Carmen", înfiinţată la 1904"[128].

„La 1550, apare la Cluj, prin îngrijirea preotului Gaspar Heltai, o lucrare intitulată „Ritus explorandae veritatis...", cuprinzând procesele verbale ale așa numitelor „probe cu fierul roșu", ţinute în faţa tribunalului Capitolului din Oradea, între anii 1208-1235"[129].

*

1551, iulie 30: **Din Cluj, generalul Giovanni Baptista Castaldo** îi scrie regelui Ungariei, Ferdinand I, că voievozii celor două ţări româneşti se arată a fi „cu inimă bună" faţă de regatul Ungariei[130].

*

1552, Georg Werner: „**Oraşul Cluj** a fost odinioară o colonie a saşilor, acum este locuit împreună de

---

[128] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 62
[129] Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, II, partea a doua, Bucureşti 1943, p. 607
[130] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, 1527-1572, Bucureşti 1929, doc. 52, p. 51

saşi şi de unguri; şi nici nu se numără printre celelalte comunităţi săseşti, ci ca o administraţie aparte, plăteşte regilor censul anual obişnuit, de a cărui sumă nu s-au mulţumit nici monahul, nici regele Ioan şi nici alţi regi, după cum se povesteşte”[131].

*

1552, martie 1: **Solul lui Ştefan Rareş** soseşte la Cluj, iar a doua zi, generalul Cataldo îl informează în scris pe regele Fardinand I al Ungariei[132].

*

1552, iunie 3: **La Cluj-Mănăştur, a fost prins un spion polonez**, care „aducea pe ascunselea scrisori de la turci şi Domnul Ţării Româneşti aci, în Ardeal”[133]. Generalul Castaldo rămâne la Cluj, toată vara, pregătindu-se de apărare împotriva oştilor lui Ştefan Rareş, care, din tabăra de la Trotuş, se pregătea să treacă munţii, cu 24 de tunuri, „ceea ce a impresionat atât de mult pe voievodul Ardealului, Andrei Báthory, care şi altfel e pe jumătate mort, în urma podagrei de care suferă, că nu mai nădăjduieşte să poată scăpa şi apăra ţara (Tuda, 17 iunie

---

[131] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, p. 58

[132] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, 1527-1572, Bucureşti 1929, doc. 83, p. 73

[133] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, 1527-1572, Bucureşti 1929, doc. 99, p. 87

1552)"[134]. În iulie, Ştefan Rareş prăda secuimea, apoi, însoţit de oştile valage, a intrat în ţinutul saşilor[135], retrăgându-se în Moldova abia spre sfârşitul lunii iulie, încărcat cu pradă.

*

1554: „**La Cluj apare Cronica în versuri** a lui Sebastian Tinod, în care sunt amintite evenimente istorice care ne privesc; astfel, se relatează năvălirea lui Iliaș Rareş în Ardeal, în toamna anului 1550, apoi lupta victorioasă cu turcii, la Haţeg, în 1553; prin derea lui Mailath la Făgăraş și altele"[136].

*

1556: **Dieta Transilvaniei**, dominată de calvinism, stabileşte „că averile mănăstireşti (catolice) să fie astfel administrate, încât din venitul lor să se poată întreţinea cât mai multe şcoli calvine. La Cluj sunt chemaţi şi profesori străini, între aceştia grecul Ioan Paleologos şi germanul Johann Sommer"[137].

*

1556: **Clujul aprobă sectarismul**. „Sectarii celor două confesiuni separate de către biserica latină fără difi-

---

[134] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, 1527-1572, Bucureşti 1929, doc. 105, p. 89

[135] Ibidem, doc. 114, p. 93

[136] Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, II, partea a doua, Bucureşti 1943, p. 607

[137] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 41

cultăţi prea mari, sub domnia băiatului rege Ioan Sigismund Zapolya, lăsând poziţiunea defensivă, trecură curând în ofensivă şi, în dieta ţinută la Cluj, in anul 1556, desfiinţând vechea episcopie romano-catolică, numită a Transilvaniei, cu reşedinţa în Alba Iulia, secularizară toate averile bisericeşti ale episcopiei, capitulelor şi mănăstirilor, din care mai apoi cele mai multe se împărţiră între familiile aristocratice din ţară. Aceasta fu dezminţirea flagrantă a principiului coprens în două cuvinte: *Libertatea conştiinţei*, adoptat de protestanţi, apărat în dietele de la Vormutia (1521), Spira (1529), Augusta (1529) şi scăldat în valuri de sânge omenesc”[138].

*

1564: **Polonii unitari, la Cluj**. „Polonii unitari sau, cum le mai zicem, antitrinitari, migraţi în Transilvania s-au aşezat, în partea lor cea mai mare, la Cluj, unde au şi câştigat multi adepţi, iar de acolo s-au întins prin toată ţara. Într-aceea, venise la Cluj Faustus Socinus, nepot al lui Lelius, care repauzase. Acum secta se constitui cum se vede, apoi dete ocaziune la certuri religioase înverşunate, pe mai mulţi ani, înainte. În anul 1563, mai venise în Transilvania un alt italian antitrinitar, din Piemont, anume Georgie Blandrata, doctor în medicină, care scăpase din patria sa în Polonia şi, de acolo, la curtea principelui Ioan Sigismund Zapolya II. Blandrata câştigă pentru doctrinele Serveto-Sociniane pe popa calvinescu

[138] *Analele Societăţii Academice Române*, tom VIII, Bucureşti 1875, p. 62

Francisc Davidis de la Cluj, al cărui ajutor înduplecă chiar şi pe principe ca să adopte toate eresurile lor”[139].

*

1565: „**Istoria Regelui Mateiaş** (Historia Inclyti Matthiae Hunyadis, Regis Hungariae), de Gaspar Heltai, alcătuită după Bonfinius și apărută la Cluj în 1565. Spune că tatăl lui Iancu de Hunedoara ar fi fost împăratul Sigismund, mama însă Romăncă („mater autem Valacha”), vorbeşte de Vlad Țepeș, de campania împotriva lui Ştefan cel Mare şi de lupta de la Baia, în care Mateiaş a fost rănit („Mathias rex vulneratus”)”[140].

*

1566, Giovandreea Gromo: „**Înaintând în aceiaşi direcţie**, la o depărtare de vreo 25 de mile, peste dealuri şi trecând pe lângă multe iazuri mici şi atrăgătoare, ajungem la Cluj (Colosvar), oraş comercial mare şi bine clădit, cu ziduri puternice, după felul obişnuit mai de mult, şi cu numeroase turnuri, situat pe loc şes într-o vale fermecătoare între două dealuri, printre care curge un râu cristalin. Acest oraş este locuit în parte de unguri, în parte de saşi. Dregătoriile orăşeneşti se împart pe din două între cele două naţiuni, iar sfatul orăşenesc se schimbă în fiecare an, fiind când dintr-o naţionalitate, când din cea-

---

[139] Bariţiu, George, *Catechismulu Calvinescu inpusu clerului si poporului romanescu sub domnia principiloru Georgiu Rákoczy I si II*, Sibiu 1879, pp. 103, 104

[140] Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, II, partea a doua, Bucureşti 1943, p. 607

laltă. Catedrala de acolo este foarte cunoscută şi este folosită de ambele naţiuni pentru slujba divină luterană şi are o orgă minunată deosebit de bună. În afara zidurilor acestui oraş, se găsesc trei suburbii, una spre sud, care se întinde în lungime nu mai puţin de o milă, a doua către nord-vest, care se întinde pe două mile bune, şi a treia spre est, şi ea destul de întinsă, totuşi mult mai mică decât celelalte două. Aceste trei suburbii sunt alcătuite în cea mai mare parte din case de lemn şi una e locuită de saşi, a doua de unguri şi a treia de români. Întreg oraşul este construit din piatră, cu cele mai frumoase case şi străzi, şi cu toate că mulţi oameni luminaţi socotesc că este cu neputinţă să fie întărit, eu sunt totuşi de altă părere. Şi pentru că ştiu că el este oarecum cheia întregii ţări, aş fi dorit să-l fortific chiar eu, ceea ce sper să realizez cu cheltuieli puţine, fiind gata întotdeauna să mă plec în faţa unei păreri mai întemeiate"[141].

*

1568: „Saşii şi ungurii la Cluj[142]. „În oraşe n-au fost deloc unguri, ci şedeau, pe ici, pe acolo, prin sate şi lucrau moşiile nobililor; şi toţi au fost, la început, ţărani, cum şi până în ziua de astăzi era aceasta un drept regesc;

---

[141] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, p. 346

[142] Documentul a fost publicat de J. G. Kemény în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens,* Cluj, 1839, G. Tilsch, pp. 91-149. Se referă la mai multe fapte anterioare şi este scris în limba germană a cancelariilor secolului al XVI-lea. Ne-am permis a da o traducere cât se poate de exactă a părţilor mai importante, menţinând, pe cât posibil, unele particularităţi ale stilului – nota lui Caius Jiga.

căci fost-a scris în vechea carte de legi (Artikuls-Buch) de la Offen ca: „niciun nobil să nu aibă nicăeri vreun german, sau ţigan ca ţăran”.

Cu timpul, când ungurii au putut să fie liniştiţi numai prin ajutor (bunăvoinţa) şi au început să-l întrebuinţeze, au venit apoi în oraşe, au slujit şi au lucrat aici; atunci germanii i-au lăsat să-şi clădească bisericuţe (Capellen) pe locurile libere (Freyheithöffen), i-au lăsat să ţină sujbă, să se spovedească şi să se cuminice; iar în mănăstiri au auzit predici. **Atunci au venit şi înspre Cluj** şi au locuit, la început, în strada Cetăţii (in der Burgassen) şi au avut acolo o mică bisericuţă, dar niciodată nu s-a predicat în ea. De acolo, s-au târît (gekrochen) în oraş, căci germanii cei cuvioşi n-au fost cu băgare de seamă şi n-au ştiut să se înfricoşeze de răul viitor. După mult timp, prin multe linguşiri şi vorbe dulci, i-au înduplecat pe germanii cuvioşi, de le-au primit doi consilieri în consiliu; mai apoi, au început să ceară (dreptul la) o jumătate de consiliu şi postul consilierului (judecătorului suprem); şi au voit să silească pe paroh (Pfarrherrn) să ia tot atâţia capelani unguri ca şi germani; iar apoi, la Crăciun, când era să se aleagă consilierii, şi judecătorul a fugit cu scuturi şi săbii în piaţa primăriei şi a făcut mare învălmăşeală (Auffruhr)... şi apoi i-au chinuit într-atâta, pe cuvioşii germani, până când în sfârşit s-au obosit şi, ca oameni paşnici, au făcut cu ungurii o învoială şi s-au învoit ca într-un an să fie un german judecător şi în celălalt, un ungur; consiliul pe jumătate german şi jumătate maghiar şi au făcut cu ei o tovărăşie (Union) şi totul au împărţit cu ei pe jumătate. Atunci au crezut bunii germani că vor avea, în acest fel, pace şi vor putea trăi în bine, dar a fost

în zadar, căci oamenii răi şi pizmaşi nu pot ţine pace nici cu alţi oameni şi nici cu ei. La început, au luat în stăpânirea lor spitalul şi au aşezat acolo un ungur şi apoi şcoala, iar pentru ca în viitor să poată pune stăpânire şi pe biserica principală, şi pe parohie, au dat jos, în timpul nopţii inscripţia, care sună: „Ecclesia Saxonum", aşezată deasupra uşii principale. Aşa s-au pierdut cu timpul şi cele mai bune drepturi ale naţiunii germane în biserică, parohie, primărie şi chiar din mănăstirea de la Appessdorff"

În continuare, documentul conţine multe amănunte privitoare la lupta dată între drepturile saşilor şi pretenţiunile ungurilor din anul 1568. Prin intrigi, cadouri şi alte mijloace, ungurii au convins pe cancelarul M. Csaki de dreptatea cauzei lor. O delegaţie a saşilor s-a străduit să arate că singura lor pretenţiune este să li se garanteze vechile drepturi. Spre marea lor surprindere şi indignare, cererea lor a fost respinsă atât de cancelar, cât şi de rege. Au fost îndrumaţi, în schimb, la Alba-Iulia, la un tribunal numit *octava*. Plini de bucurie, ungurii s-au grăbit să câştige prin aceleaşi mijloace pe judecători. Au adresat apoi principelui Ioan Sigismund cereri peste cereri, prin care cereau rezolvarea grabnică a chestiunii. Intenţiunea lor era de fapt să scoată pe saşi definitiv din oraş, să pună mâna pe avutul lor, pentru ca, din oameni de a doua mână – lucrători şi servitori – să ajungă stăpâni. Saşii, văzând pericolul, au apelat insistent la dreptatea principelui, în care tot nu îşi pierduseră încrederea; au propus, printre altele, ca însuşi principele să fie judecătorul suprem al acestei chestiuni, pentru ca ei să nu îşi piardă drepturile date prin diplome regeşti. Principele a dat împuternicire

cancelarului să numească delegaţi, care să primească plângerea, cât şi răspunsul, formulate în scris.

Documentul cuprinde textul întreg, tradus din ungureşte, al plângerii, cu titlul: „*Zuklage des Ungrischen Richters, Rathsgeschwornen, und Hundert Mannen zu Clausenburg, wieder die Teutsche Nation daselbst*”.

De la început, până la sfârşit, această plângere dovedeşte concepţia egoistă, de care au fost stăpâniţi autorii. Fiecare interpretare este făcută numai cu scopul de a ajunge în stăpânirea unor bunuri, la care, pe cale dreaptă, n-ar fi putut ajunge niciodată. Aşa este vorba, printre altele, de un decret de înţelegere, dat de regele Matthias, în care se face apel la pace şi se spune că niciuna din naţiunile Transilvaniei n-ar avea dreptul să asuprească pe cealaltă. Dacă este aşa, ei, ungurii, nu înţeleg de ce germanii au drepturi şi puteri mai multe; prin aceasta fac mult rău ungurilor. La drept vorbind, se susţine în plângere, tot ungurii sunt naţiunea dominantă, cu putere administrativă şi armată mai mare; ceea ce au clădit nemţii şi pe unde s-au aşezat a fost numai din mila şi bunăvoinţa ungurilor, care şi-au vărsat sângele pentru cucerirea ţării. Germanii ar fi simplii venetici (landlauffer), de aceea n-ar putea exclude pe unguri de la o parte egală în treburile oraşului şi în biserică. Prin căsătorii reciproce, s-ar mai fi creat o legătură de sânge, în baza căreia biserica ar trece în mod firesc în slujba celor două naţiuni; totuşi ei, ungurii, văd că germanii vor să-i scoată, în mod tăcut, din această comunitate şi de aceea protestează. În plus, germanii ar avea cele mai frumoase moşii, case, averi şi ar plăti mai puţine impozite, iar în război ar avea mai puţine

pierderi. Pentru a-şi servi mai bine regele, pentru a nu suporta cele mai mari greutăţi, fără să se bucure de plăcerile oferite de oraş şi pentru a nu fi ultimii în rândul locuitorilor, ei, ungurii, cer egalitate întru toate.

Plângerea, jalba ungurilor a fost depusă la cancelar, care a însărcinat pe delegaţi să o citească reprezentanţilor grupului german. Aceştia au găsit-o „scornitură îngrozitoare" (greulich erdichtet), au cerut o copie de pe ea. După trei zile, au venit cu răspunsul. Documentul cuprinde şi răspunsul întitulat: „*Verantwortung des Klausenburgerischen Deutschen Königs, Richters, Raths, Geschworenen, und Hundert Männer, auf der Unger zu Clausenburg gethane Anklag*".

Tonul răspunsului este demn şi măsurat. Interpretarea dată de unguri decretului regelului Matthias, se spune acolo, nu este tocmai justă. Ea nu trebuie înţeleasă ca ungurii să aibă drepturi exclusive. Într-un an se va pune un judecător german, în celălalt un judecător ungur, iar veniturile oraşului le vor avea amândouă părţile în aceeaşi măsură. Germanii îşi ţin de datoria lor să protesteze; vor respecta decretul de unire, aşa cum a fost dat; nu sunt venetici, ci au fost chemaţi în ţară pentru a o apăra de tătari; au venit pentru a ajuta Transilvaniei şi Ungariei pustiite, ceea ce, cu ajutorul lui Dumnezeu, au şi făcut. Lucrul acesta se poate vedea în cronici, de aceea au căpătat drepturi, devenind una din cele trei naţiuni stăpânitoare... Dacă au fost venetici şi oameni fără căpătâi, de ce au admis ca fiii ungurilor să ia în căsătorie fiicele lor? În 19 puncte, se răspunde apoi, pe larg, cererilor ungare.

Nemulţumiţi de rezultatul obţinut, ungurii întocmesc o nouă jalbă, care conţine, cu mici deosebiri, aproape acelaşi lucru.

În răspunsul lor, germanii sunt împăciuitori. Concluzia cuprinde câteva lucruri semnificative, aşa se spune: „Voi, ungurilor, nu doriţi ceea ce este al vostru, ci ceea ce este al nostru; chestiune pe care n-o putem admite; dar dacă ni se va lua biserica şi parohia, nu putem face altceva decât să suspinăm (seufftzen) şi să avem răbdare (pacientia). Credem că Dumnezeu este drept şi are grijă de cei săraci şi nevinovaţi. Nu vrem să vă constrângem prin putere sau să vă facem prizoneri, dorim să trăim în pace creştinească cu voi. După Dumnezeu ne punem speranţa în hotărârea voastră justă. Ceea ce hotărâţi rămâne hotărât".

După treisprezece zile, au fost chemate ambele părţi la castel, în faţa principelui Ioan Sigismund, care „s-a aşezat într-un colţ ca o umbră" (da ist er wie ein Schimmer gesessen). Toate plângerile şi răspunsurile au fost puse pe masă, înaintea principelui. Cancelarul Csaki a pronunţat sentinţa şi prin ea li s-a luat germanilor tot ce-au avut „şi a arătat faţă de noi, oameni sărmani şi nevinovaţi, toată ura pe care o avea pentru naţiunea germană".

Aşa se termină această ceartă, care este începutul unei ere de maghiarizare a saşilor din Cluj. Maghiarizarea s-a întâmplat treptat şi nu cum se crede de parte ungară, în scurt timp. Este adevărat că a fost mult favorizată prin trecerea saşilor la credinţa reformată şi unitară. To-

tuşi, până către sfârşitul secolului XVII, saşii au putut să slujească în biserica lor, în limba germană. Numărul celor care ştiau şi vorbeau germana se micşorează însă încetul cu încetul[143]. Faptul acesta nu i-a împiedecat să-şi menţină rolul conducător în comerţ şi industrie. Ca şi înainte, breselele erau în mâna lor[144].

Trecutul oraşelor Transilvaniei dovedeşte clar prezenţa, munca şi puterea de organizare a elementului săsesc. Partea de contribuţie maghiară, de care vorbesc cu atâta fast istoricii unguri, este mică sau inexistentă. În mod mult mai real se pot urmări influenţele germane asupra tuturor întocmirilor care se cred maghiare”[145].

*

1573, noiembrie 22: **Din Cluj, medicul George Blandrata** îi scrie consilierului Andrei Dudith „despre ruina lui Gaspar Bekes, care, în trei zile („după 18 zile de asalt, a trebuit să-şi predea cetatea Făgăraşului, din care a putut scăpa cu viaţa, lăsând aproape toate scumpeturile sale în mâna principelui”)[146], şi-a pierdut cinstea, averea, fiul său şi mama, iar profesorul „Iacob Paleolog, nemai-

---

143 R. Schuller, *Aus der Vergangenheit Klausenburgs,* Cluj, 1925. pp. 58, 90, 94, 99.

144 C. Petranu, *Die Renaissancekunst Siebenbürgens,* München 1939, p. *20,* extras din *Südostdeutsche Forschungen*.

145 Jiga, Caius, *Însemnări din trecutul oraşelor transilvănene. Saşii şi ungurii la Cluj*, RIR, 1943. Fasc. 2, pp. 67-71

146 Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, 1573-1584, Bucureşti 1930, p. 17

având sprijin, nu mai ştie unde să meargă”. În notele de subsol, Verres precizează că este vorba despre „celebrul Iacob Paleolog din insula Chios, care, pentru ideile sale liberale, fiind prins la Roma, de către Oficiul inquisiţiunii, scăpă din temniţă în 1559, refugiat în Germania, ţinu cu protestanţii şi de acolo, mergând în Polonia, deveni adept al lui Socini, marele trinitar al epocii. **Venind la Cluj**, apără învăţăturile lui Francisc David şi fu numit chiar rector al şcolii, dar, mai pe urmă, având multe discuţiuni de caracter religios cu dânsul, **părăsi Clujul** şi, spre nenorocirea sa, a plecat în Moravia unde fu prins, din porunca împăratului Maximilian, ca eretic, şi trimis la Roma. Aci, la început, făcu abjuraţiune de ideile sale contrare religiunii catolice, dar, pe urmă, căzând iarăşi în erorile sale, fu acţionat şi condamnat la rug; **a fost ars în ziua de *22* Martie 1585** (după G. I. Haner: *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Tran-silvanicarum*, vol. I, Viennae 1774, pp. 213, 214)”[147].

*

1574: „**Cartea de cântece istorice**, adunate şi tipărite de Gaspar Heltai, și tot la Cluj, în 1574. În același oraş, apare, peste 10 ani, o lucrare fără nume de autor – ştim însă că el este Volfgang Kowachoczy, cancelarul Transilvaniei – intitulată „Dialog despre administraţia Transilvaniei” (De administratione Transylvaniae Dialogus). Cuprinde, între altele, o remarcă interesantă despre numărul mare de cuvinte de origine latină din limba ro-

[147] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, 1573-1584, Bucureşti 1930, pp. 15, 16

mână, mai multe decât în limba italiană. Lucrarea a fost cunoscută de Miron Costin, care o și citează în opera sa, „De Neamul Moldovenilor”[148].

*

1576, aprile 29: **Dijma principelui Cristofor Báthory**. Aflat la Cluj şi constatând că iobagii „de mulţi n-au dat dijmă la termenul stabilit, ordonă primarilor din sate ca, la chemarea arendatorului dijmei, să meargă câte doi, cu omul lui, sechestrând dijma fără cruţare şi, deoarece a sosit şi timpul dijmăritului oilor, să dijmuiască şi pe iobagii români şi slovaci, care locuiesc în sate ungureşti, dar nu vreau să dea nici oi, nici vreo altă dijmă”[149].

*

1579, Antonio Posesino: „**Înfiinţarea Colegiului iezuit de la Cluj**. Principele Cristofor îi scrie regelui în Polonia despre realizările lui Leleszi în Transilvania şi îi cere concursul pentru înfiinţarea colegiului iezuit la Cluj.

Din ordinul sanctităţii voastre, eu mă dusesem în Lituania, la Vilna, pentru a trata despre treburile din Suedia (readucerea la catolicism – n. t.), de unde mă întorceam, când regele (Poloniei, Ştefan Báthory), împărtăşindu-mi aceste lucruri şi voind mai întâi să aştepte pe

---

148 Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, II, partea a doua, Bucureşti 1943, p. 607

149 Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, 1573-1584, Bucureşti 1930, p. 110

câţiva dintre ai noştri de la Roma, printre care era Ştefan Szántó, maghiar, şi pe de altă parte, socotind el că astfel ar fi mai bine pentru a-i lămuri asupra stării Transilvaniei, eu l-am rugat să nu mai aştepte un prilej mai bun decât acela pe care i-1 oferă Dumnezeu...

Astfel, a chemat la el pe Francisc Sunieri, atunci provincial al colegiilor noastre din Polonia, şi l-a trimis, împreună cu Iacob Vangrovecius, rector al Colegiului de la Vilna, şi cu el au întemeiat, întru slava lui Dumnezeu, colegiul căruia i s-a atribuit pe veci mănăstirea din afara Clujului (Mănăştur), cu şase sate din teritoriul acelui oraş în care sunt cinci sute de familii. După aceea au mai dobândit pe veci mănăstirea Sfântului Francisc, care stătuse goală câţiva ani, şi ajunsese toată o ruină; era totuşi mult mai potrivită pentru a aduce roade, fiind înăuntrul oraşului.

Regele, împreună cu principele (Cristofor Báthory) a adăugat o mie de ducaţi, pe fiecare an, pentru a clădi deoparte şcolile, cu câteva odăi, pentru elevi, pentru care lucru se depun străduinţe, măcar că lucrul s-a şi făcut în bună parte. Sosind ai noştri (1 octombrie 1579) şi fiind primiţi de principe cu cea mai mare bunătate, câţiva s-au oferit să-l mai despovăreze pe Leleszi de ostenelile pe care le susţinea neîntrerupt spre marea vătămare a trupului său, astfel că s-a mai întemeiat apoi, cum voi spune, o reşedinţă a Societăţii noastre la Alba Iulia, unde acel bun preot se străduia ca să fie restaurată o biserică spre a

fi dată numai pe seama catolicilor, fără vreun amestec cu ereticii”[150].

*

1579: Fabrica de bere a călugărilor iezuiţi. „Cea mai veche fabrică de bere a României (URSUS) a fost înfiinţată de călugării iezuiţi, care au devenit, în 1579, proprietarii domeniilor din Mănăştur. În 1773, după expulzarea iezuiţilor, fabrica de bere, împreună cu domeniile din Mănăştur, a intrat în posesiunea fiscului, iar mai târziu în patrimoniul Statusului romano-catolic.

În 1907, firma Frideric Czell şi Fii din Braşov a cumpărat, după o arendare mai îndelungată, fabrica de bere, care, pe atunci, avea o capacitate de producţie anuală de 5.000 hectolitri de bere. Firma Frederic Czell şi Fiii a reclădit şi aranjat din nou fabrica, succesiv în 1909, 1910 şi 1912, majorându-i capacitatea de producţie anuală la 60.000 hectolitri de bere. Unele edificii din evul mediu sunt însă şi azi folosite.

În 1927, fabrica de bere a fost cumpărată de către firma „Ursus” Fabrica de Bere S. A., care şi-a început activitatea la 1 Ianuarie 1928. Firma aceasta a fuzionat din Turda, iar din fuziune a luat fiinţă actuala firmă.

Produsul principal al fabricii de bere este berea albă, marca „URSUS”, care, în multe părţi ale Ardealului şi, în special, la Cluj şi în împrejurimile acestuia, este

---

[150] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, pp. 571, 572

băutura favorită a publicului. Fabrica de bere „Ursus” mai produce şi o bere albă specială, marcă „LUX” şi o bere neagră din malţ dublu, marca „GLORIA”, ambele mărci de o calitate superioară”[151].

*

1580, 21 mai: „**Papa consimte să se facă un seminar la Cluj**, însă numai după ce va fi informat că Iezuiţii trimişi acolo sunt bine prevăzuţi cu toate ce le trebuie”[152].

*

1580, Jacob Wuyek: „Veniturile abaţiei **Sfintei Fecioare Maria de Cluj-Mănăştur**, care are trei sate.

I. Mănăştur. În acest sat sunt 160 de iobagi. Dar dintre aceştia numai 39 au boi. Văduve sunt în număr de 43. Case părăsite 24. Censul anual al satului (*villae*) este de 48 de florini. Censul îngăduit la fiecare al treilea an este de 50 de florini şi un bou, şi dacă aceştia s-ar da în fiecare an, censul anual ar ajunge la 73 de florini. Grâul de la moară, pe fiecare an, poate fi preţuit la vreo 200 de florini. Venitul anual al vămii (*telonii*) poate fi socotit aproximativ la 70 de florini. Avem acolo două cariere de piatră, de la care se plăteşte un cens anual de doi florini. Are şi păduri, din care pot să ne îndestuleze cu lemne

---

[151] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 251
[152] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, 1573-1584, Bucureşti 1930, p. 178

pentru bucătărie şi încălzire, dar care nu sunt bune de construcţie. Avem acolo o sută de oi, tot atâţia miei şi zece vaci, de la care avem lapte şi brânză, dar untul nu va fi îndestulător. Cu timpul se va putea avea şi carne pentru o bună parte a anului. Se poate avea şi peşte din râul nostru, în anumite perioade, dar nu în cantitate suficientă. Suma totală este de 354 de florini.

II. Baciu. Iobagii sunt în număr de 93. Cei care posedă oi sunt 45. Femei văduve sunt 10. Case părăsite sunt 3. Censul anual este de 10 florini. Iar censul de fiecare al treilea an este de 50 de florini şi un bou, care amândouă, adunate împreună, ar alcătui un cens anual de 35 de florini. Venitul anual al vămii poate fi apreciat la circa 20 de florini. Se dau găini de două ori pe an de la fiecare casă. Pot fi socotite aproximativ la 5 florini. Când creşte ghinda în păduri, se pot avea din dijmă câţiva porci. Acolo se poate face var pentru clădiri, şi se făcea odinioară. Suma totală e de 60 de florini.

III. Leghea. În acest sat sunt 77 de iobagi. Dar dintre aceştia cu boi sunt numai 35. Femei văduve sunt 11. Case părăsite 2. Censul anual cum se lasă să fie socotit împreună face 12,5 florini. De la morile mici se plăteşte, pe fiecare an, 5 florini. Găini se dau de câte trei ori pe an, fac cam 4 florini. Suma totală e de 21,5 florini”[153].

*

[153] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, pp. 482, 483

1580-1581, Ştefan Szántó: „**Cu ajutorul lui Dumnezeu**, am ajuns teferi, dar pe jumătate îngheţaţi, la 20 februarie 1580, trecând de Cluj (unde nu ne aveam încă sediul) şi am ajuns la Cluj-Mănăşturul nostru, în hotar cu suburbiile oraşului... Sunt trei locuri deosebite în care locuiesc părinţii noştri. Unul, la Alba Iulia, unde este capitala principelui: acolo stau doi din părinţii noştri părintele I. Leleszi şi părintele George Papensis, amândoi unguri, amândoi predicatori, amândoi de constituţie mai plăpândă…

Al doilea loc, în care s-au aşezat, mai întâi părinţii noştri, se numeşte Cluj-Mănăştur. A fost odinioară reşedinţa abatelui Transilvaniei, care avea sub el cam 30 de sate şi oraşe. Toate acestea au fost împărţite între nobili, după ce au fost alungaţi călugării din ţară. Locul dat spre locuinţă aici e prea frumos şi sănătos. Dinspre răsărit are satul nostru, în hotar cu mănăstirea şi suburbia oraşului Cluj, la nord, cam la o milă italiană, se întinde un deal înalt, de la răsărit, la apus, este tot sădit, pe o întindere de trei sau patru mile italiene cu vii, din care ni se dă dijmă, pe sub vii se întind ogoare de lungimea viilor. Între ogoare şi dealul pe care este aşezată mănăstirea curge, pe o albie de pietriş, râul Someş, nespus de limpede spre răsărit, spre oraş. Acest râu ne îndestulează, în fiecare vineri, cu peşti mici, destul de mulţi şi foarte buni pentru sănătate. Pe el umblă neîncetat, şi vara, şi iarna, o moară cu trei roţi, de la care adunăm mai mult grâu şi făină decât ar putea să consume colegiul într-un an întreg. Apoi, de o parte a râului, pe deal este aşezată moşia noastră, la o depărtare de o aruncătură de piatră de mănăstire. Aici se păstrează bucatele, griul, ovăzul, fânul,

paiele, aici sunt adăposturi diferite pentru boi, porci, oi, porumbei, albine şi găini, aici se tescuiesc caşurile de oi şi de vaci şi se aduce lapte din belşug, de câte ori este nevoie la colegiu. Dinspre apus, se mărgineşte cu moşia grădina de zarzavat, foarte mare şi lată şi foarte potrivită pentru toate felurile de seminţe. De cealaltă parte a râului, se află o livadă foarte întinsă, sădită cu fel de fel de pomi roditori. Şi de asemenea şi o altă grădină foarte mare pentru varză, pepeni şi in. Dinspre răsărit, se mărgineşte cu mănăstirea sau incinta noastră grădina a patra, care este plantată, de jur împrejur, cu trandafiri, pomi roditori şi viţă. Această grădină ne oferă destui struguri de masă şi, pe lângă ei, şi un număr de butoaie de vin. A cincea grădină o avem în oraş, nu mai puţin spaţioasă, care are plantaţi, de jur împrejur, tot felul de pomi; la mijloc e un pământ gras şi neted, bun pentru semănături. A fost odinioară şi viţă tămâioasă, sădită de călugări, dar pe aceea au scos-o orăşenii eretici, mai înainte de a ne preda locul.

Mai apoi, Cluj-Mănăşturul nostru are, dinspre apus, ogoarele şi fâneţele iobagilor noştri, iar dinspre sud pădurile noastre foarte mari, al căror înconjur, în lungime şi lăţime, se împlineşte într-o zi de mers, aici trăiesc multe păsări şi fiare sălbatice, pe care nu e îngăduit nimănui să le prindă sau să le vâneze fără încuviinţarea noastră. Pe lângă acestea, mai sunt mulţi aluni, care produc de la sine alune. Aşadar, din Cluj-Mănăştur, ori încotro ne-am îndrepta ochii, fie la răsărit sau la apus, la sud sau la nord, tot ce se vede este al nostru şi, în aceeaşi clipă, pot fi îmbrăţişate cu privirea viile, ogoarele, fâneţele, râul, grădinile, satul şi pădurile. Odinioară,

Cluj-Mănăşturul avea chip de mănăstire, dar, după ce au fost alungaţi călugării de stăpânii eretici, care locuiau aici, a fost prefăcut într-un fel de castel; au fost dărâmate chiliile fraţilor, s-a împrejmuit dintr-o parte cu un zid, de alta cu gard de pari, lipiţi cu lut. Insignele fratelui George, tezaurarul, se mai pot vedea, cu numele lui săpate în piatră, deasupra porţii. De unde deducem că acest loc a fost clădit de el. Legată cu mănăstirea este o biserică destul de mare, dar despuiată de orice ornamente. Căci ereticii au jefuit toate veşmintele, vasele sfinte şi podoabele de altar, au ars statuile, au spart vitraliile de la ferestre şi n-au lăsat decât pereţii goi. Călugării, când au plecat, au îngropat în pământ, în nişte lădiţe, vasele de aur şi de argint şi, de asemenea, veşmintele bisericeşti mai de preţ, dar au fost descoperite de eretici şi ridicate de acolo. La Alba Iulia, nu ştiu din ce întâmplare, au fost păstrate 8 sau 10 dalmatice... o mitră episcopală cu o cârjă de argint şi dintre potire s-au păstrat 10 sau 12, pe care toate ni le-a dăruit principele şi le folosim în cele trei biserici ale noastre. În primul an, când am venit în Transilvania, am locuit cu toţii la Cluj-Mănăştur şi chiar destul de bine şi de liniştit; acolo am ridicat noi trei şcoli, însă, fiindcă se părea că în oraş se va putea avea mai mult spor şi cu predicile şi cu şcolile, am obţinut de la principe să refacă acolo mănăstirea şi biserica părăsită a franciscanilor şi să ridice şcoli noi, ceea ce a şi început să facă cu dragă inimă... În mănăstire, în puţine luni, au fost terminate cinci hipocauste şi cinci dormitoare. Şcolile vor fi măreţe, cu porticuri etc... Al treilea locaş pe care îl avem în Transilvania este această mănăstire, pe care o avem în Cluj, cu o biserică măreaţă, cu o grădină şi cu şcoli. Locul este foarte liniştit, alături

de zidurile oraşului şi foarte vast, cu puţină cheltuială va putea fi adaptat nevoilor noastre... Ne-am mutat în oraş, în anul acesta, 1581, în luna aprilie, lăsând la Cluj-Mănăştur un părinte novice ungur, care să aibă grija locului şi a bunurilor temporale. Acum Cluj-Mănăşturul ne foloseşte de loc de odihnă, cu timpul se va putea face acolo o casă foarte potrivită pentru novici…

...În satul nostru a murit un biet cerşetor: a lăsat rudelor sale lucruri în valoare de trei sau patru florini. Pe acestea a poruncit rectorul să le închidă în cutii şi să le încuie în casa noastră, zicând că sunt ale sale, pentru că acela a murit fără moştenitori. Ruda mortului s-a supărat de acest lucru şi se gândeşte să se strămute, din satul nostru, în alta parte.

Ceartă cu locuitorii din Baci, pentru ghinda din pădure. Locuitorii, din care 50 se convertiseră, se reîntorc la erezia lor. Au rămas doar cinci, care mai vor să se mărturisească. Mulţi s-au întors din nou la ereziile lor…

În ziua de 1 aprilie, când unii din ţăranii noştri îşi aveau lucruri la vânzare în piaţa oraşului, au fost siliţi, cu ciomegele, să-ţi lase lucrurile lor acolo şi să vină să muncească la colegiu, căci aşa poruncea rectorul, spre mirarea şi uimirea tuturor, atât eretici, cât şi catolici, de această nemaiauzită şi odioasă cruzime leşească. Judele satului nostru Baciu a fost chemat, seara, cu tovarăşul său, şi reţinut pentru faptul că nu trimisese pe ţărani la muncă la colegiu, în aceeaşi zi, în care i se poruncise (căci nu îi găsise acasă). În ziua următoare i s-a dat să aleagă sau să muncească el în zilele hotărâte sau să pună

cu chirie pe altul în locul său, şi acesta ca să nu mai îndure acasă o pagubă mai mare în averea sa (căci şi el tocmise cu chirie secerători pentru ziua următoare şi le pregătise de mâncare), trimiţându-şi tovarăşul la târg, a tocmit cu chirie, pe cheltuiala sa, un om care să muncească la colegiu în locul său... pretutindeni în această ţară umblă vorba, şi la catolici, ţi la eretici, că iezuiţii, care vor să se arate bărbaţi sfinţi îndurători şi apostolici, au întrecut prin cruzime pe toţi stăpânii eretici, care stăpâniseră mai înainte acele sate ale lor... şi că doar în cuvinte propovăduiesc altora mila si indurarea, dar la fapte sunt mai cruzi decât turcii…

Osândirea a doi ciobani români nedovediţi, judecaţi de iezuiţii colegiului. În ajunul sărbătorii Sfântului Mihail, în aceeaşi noapte, doi copii, unul de opt şi celălalt de nouă ani, care îşi păzeau viile lor de pe podgoria noastră, şi care erau fiii unor văduve, au fost răniţi de moarte de nişte tâlhari veniţi să fure struguri, şi unul din ei a murit după două zile, iar celălalt după trei zile. Şi fiindcă legea acestei ţări este că răufăcătorii să fie judecaţi şi pedepsiţi acolo, pe pământurile acelor stăpâni unde s-au făptuit relele, şi cum, în cele şase sate ale noastre, noi suntem stăpâni temporali şi spirituali şi omorurile fuseseră săvârşite pe pământurile noastre, mamele copiilor au alergat pentru dreptate la stăpânul locului, îndreptându-se nemijlocit către economul nostru şi, prin el, către rector, cu rugămintea să fie prinşi ciobanii ce-şi păşteau oile în apropierea viilor lor, deoarece îi bănuiau pe ei.

Căci unul din copii, înainte de a muri, spusese că a fost lovit în cap cu ciomagul de păstori.

Părintele econom a trimis patru din slugile noastre, ca să prindă pe patru din aceşti ciobani români, pe care îi bănuiau acele văduve. Au fost prinşi şi ţinuţi legaţi în temniţele noastre, mai înainte de moartea copiilor, însă, cum au fost socotiţi nevinovaţi, au fost sloboziţi. După ce au murit copiii, au venit, a doua oară, mamele lor, cu vestea că fiii lor au murit şi au cerut dreptate. Deci acesta a trimis din nou slugile şi le-a poruncit să-i prindă iarăşi pe acei păstori, pe care îi slobozise, şi să-i ţină legaţi, sub pază bună. A trimis apoi pe una din slugi la judecătorul eretic al oraşului, cerându-i sfatul ce e de făcut cu acei păstori şi cum ar putea stoarce adevărul de la ei. Judecătorul i-a trimis răspuns ca să-i despartă pe unii de alţii, şi astfel despărţiţi să poruncească să fie căzniţi fiecare în parte de către ţigani. Căci aci sunt folosiţi drept gâzi ţiganii sau turcii prinşi, întrucât este lucru nemaipomenit ca un ungur să fi făcut vreodată pe călăul, căci ar vrea mai bine să moară de zece ori, decât să împlinească o slujbă atât de mârşavă.

Dar în împrejurarea aceasta, administratorul i-a zis slugii: „Noi nu avem atâtea închisori, ca să putem da fiecăruia din ei câte una pentru el, ci căutaţi lanţuri şi ei vor putea fi trimişi legaţi în diferite hambare". Şi altei slugi i-a spus: „Să pui două lacăte, să nu poată fugi". Apoi, în miercurea de după sărbătoarea Sf. Mihail, adică la 3 octombrie, a poruncit să fie chemaţi în curtea castelului nostru juzii din satul nostru Mănăştur şi din alt sat vecin al nostru, Baciu, şi din oraş, căci partea

păgubită adică cele două văduve, erau sub atârnarea unor orăşeni eretici. S-au adunat deci din toate locurile orăşenii înarmaţi, şi juzii şi norodul laolaltă, în mare mulţime, ca să vadă încheierea pricinii. După aceea, au fost puşi la caznă doi dintre ciobani, pe care îi bănuiau mai tare văduvele, căznindu-i cu facle aprinse, în aşa fel ca să le ardă pieptul, dar ei nu au mărturisit nimic altceva decât că sunt nevinovaţi. În cele din urmă, cum judecătorii nu au găsit împotriva lor nici un motiv de a-i osândi la moarte, au lăsat la alegerea văduvelor, ai căror fii fuseseră ucişi, ca ele să jure, împreună cu câţiva alţii, împotriva acelora pe care îi bănuiau mai tare; ele au jurat împotriva celor doi, care fuseseră căzniţi, dar cu câtă dreptate sau nedreptate, Dumnezeu ştie, au fost osândiţi acei nenorociţi, nu la vreo moarte uşoară, ci la ţeapă, ca să fie traşi în ţeapă, căci aceasta este pedeapsa... şi a tâlharilor în Ungaria.

După ce s-a rostit osânda, ei au cerut părintelui Matias, procuratorul nostru (care era de faţă cu slujbaşii colegiului, ca stăpân sau om în locul stăpânului acelui loc, măcar că nu şedea în scaunul de judecată, printre judecători), ca să lase să fie duşi osândiţii la locul de execuţie. El a scris rectorului, cerându-i sfatul, dacă trebuie să-i predea pe ei, după ce s-a şi rostit împotriva lor osânda de moarte. Căci stătea în puterea stăpânului locului, adică rectorului, ca şi după darea osândei să-i predea sau să nu-i predea pe acuzaţi, să-i slobozească sau să-i omoare, să amâne sau să grăbească execuţia.

Rectorul, deşi cunoştea bine, de mai înainte, toată această pricină, căci îi scria economul, în fiecare zi, de

două şi trei ori, ce făcea cu acuzaţii şi în ce stare se află pricina lor, nu ne-a făcut parte niciodată de această treabă şi nu ne-a cerut sfatul decât doar în ceasul din urmă: atunci, mai întâi a început să întrebe dacă trebuie să lase să fie duşi acuzaţii la moarte sau nu. Unii au spus că nu trebuie împiedicată execuţia cu moartea, după ce s-a rostit osânda împotriva lor, şi când o mulţime de oameni înarmaţi aşteaptă acest lucru în fata castelului nostru. În al doilea rând, el s-a unit cu această părere. Eu însă am spus două lucruri: primul, că părintele Matias, economul, a căzut acum sub pedeapsa suspendării şi a abaterii de la canoane pentru mai multe motive, dar acest lucru a fost respins ca nefiind în cauză. În al doilea rând, am spus că trebuie să fie împiedicată, în orice chip, sau măcar amânată execuţia cu moartea, căci dovezile au fost nule şi este un lucru nevrednic ca, pentru nişte bănuieli nesigure şi pe jurămintele unor muieri neştiutoare, să fie daţi nişte oameni unei morţi atât de crude. Şi acelaşi lucru, fără să ştiu eu, i-l strecurase rectorului şi Martin Undó, deosebit de noi (căci el nu intra în congregaţie), dar nu am câştigat nimic. Rectorul a scris economului să-i lase pe judecători să facă ce vor voi cu acuzaţii…

Părerea îndeobşte a poporului a fost că ei au fost nevinovaţi. Ceea ce mai dovedesc şi prin faptul că, în acelaşi timp, în care aceştia erau ţinuţi în lanţuri, unii români din satul vecin au fugit ca şi când s-ar fi ştiut vinovaţi cu ceva. Iar aceştia, după ce au fost sloboziţi prima dată şi ar fi putut să meargă încotro ar fi vrut, nu au vrut să fugă, cum dacă s-ar fi ştiut fără nici o vină. Se spunea că şi românii mai ameninţă că vor da foc satelor noastre, din cauza răpunerii fraţilor lor, şi de aceea nu

suntem niciodată siguri în privinţa lor şi nici nu se poate mergem fără primejdie, la satele vecine...

În ziua aceea în care au fost omorâţi românii şi în cele două zile următoare s-a ridicat o furtună aşa de grozavă, cum se spunea că nu mai fusese văzută niciodată în acel oraş; într-atâta că dezrădăcina copacii şi ridica acoperişurile caselor şi nimeni nu putea face vreo muncă pe ogoare, câmpii şi vii. Judele, înspăimântat, a pus să se vestească să nu iasă nimeni din casă sau din oraş, şi deşi această furtună violentă a adus multă pagubă multora, totuşi nimănui nu i-a adus mai multă ca nouă. Căci toate acestea s-au săvârşit în aceeaşi săptămână, şi umblă vorba în popor că vânturile atât de năvalnice nu erau fireşti, ci că au fost trimise de sus pentru pedeapsa unei nelegiuiri"[154].

*

1581, Antonio Posesino: „**S-a deschis, la Cluj, Colegiul Societăţii lui Isus**, unde a venit principele Cristofor, la dieta generală a statului, la care a fost ales fiul său ca urmaş; acei din Societate au publicat teze împotriva erorilor ereticilor. Ereticii nu îndrăznesc să se opună. Moare principele"[155].

*

[154] *Călători străini despre Ţările Române,* vol. II, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, pp. 489-500

[155] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, p. 572

1581, Colegiul **Claudiopolitarum pauperum Studiosorum**. Ştefan Báthory, regele Poloniei şi prinţul Transilvaniei, îi stabileşte pe iezuiţi la Cluj, unde le dăruieşte Biserica Franciscană, ridicată de regele Matei Corvin, în 1486. În acelaşi an, pe 12 mai, a înființat Colegiul și i-a spus părintelui Possevino despre dorința de a întemeia un seminar în Transilvania pentru studenții săraci. La 5 februarie 1582, Papa Grigore al XIII-lea a aprobat înființarea la Cluj a unui colegiu-seminar, *unum collegium seminarium*, pentru care a dat, la 5 februarie 1583, suma de 1.200 de taleri de aur. Colegiul va fi instalat într-o clădire specială și se decide crearea a două seminarii, unul pentru tinerii nobili, iar celălalt pentru cei de origine plebee, *seminarium quoque juvenum et nobilium et plebeiorum*. Seminarul a fost instalat mai întâi într-o căsuță din cartierul vechi al orașului, Ovár. Urmând sugestiile părintelui Possevino, primarul orașului a autorizat achiziționarea a patru-cinci case, în cartierul Colegiului. Pe locul lor (acum strada Kogălniceanou), noile seminarii au fost construite cu ajutorul subvenției Papei, care trimisese o echipă de muncitori de la Roma"[156].

*

1581, mai 1: „**Sigismund Báthory este ales şi proclamat succesor** al tatălui său bolnăvicios (după

[156] Vallery-Radot, Jean, *Le recueil de plans d'édifices de la Compagnie de Jésus conservé a la Nibliothèque Nationale de Paris*, Rome 1960, p. 274

eventuala moarte a acestuia), în **dieta generală din Cluj**, deschisă în ziua de 1 Mai 1581”[157].

*

1583: **Iezuiţii înfiinţează un „liceu** catolic în Mănăştur, în oraş nefiindu-e permis”[158].

*

1583, decembrie 2: **Medicul vrea să părăsească Clujul**. Medicul Pietro Maria Quadria se plânge lui Antonio Possevino „de împrejurările proaste în care trebuie să trăiască, cu cotul contrarii acelora ce i s-au făgăduit la venirea sa. Astfel va fi nevoit să plece, dacă nu i se va mări leafa şi nu va avea locuinţă comsecade”[159].

*

1584, februarie 26, G. P. Campani: „**Duc discuţii** pentru cumpărarea unei case pentru seminarul din Cluj sau clădirea uneia noi, ceea ce poate ar fi mai bine…

A reuşit cu triumvirii – acum toată ziua discută cu „senatorii” Clujului. Aceştia au conciliabule între ei, vrând poate să evite a da un loc anume pentru a se cons-

---

[157] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, 1573-1584, Bucureşti 1930, p. 198

[158] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 41

[159] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, 1573-1584, Bucureşti 1930, p. 287

trui seminarul (ca anul trecut, când au cumpărat o casă doar spre a o da cu chirie pe un an). La 25 februarie ei promit să amenajeze casa cumpărată (cu 300 de taleri) pentru 50 de elevi ca să slujească pe trei ani, în care timp se va clădi seminarul din alocaţiile prevăzute (sumele anuale, prevăzute de Papă şi de Rege – n. t.) – şi în sfârşit au consimţit ca să îngăduie iezuiţilor să cumpere 4-5 case în jurul colegiului. Vor trebui să fie reclădite din nou, sub ochii Colegiului, în piaţa bisericii. Slavă Domnului, am scăpat de „Saxon"[160], care se înfipsese în şcoala ariană şi aducea cel mai mare prejudiciu colegiului şi seminarului nostru. Curând după ce i-am adresat o admoniţiune părintească şi am discutat de mai multe ori despre el cu prezidenţi am obţinut un decret pentru tot principatul, altminteri se însura aci şi rămânea în acel lectorat; dar fără a folosi decretul sau a-l scoate la iveală, a vrut Dumnezeu ca el să fugă când a auzit că mă întorc de la Alba Iulia, astfel că nu a fost nevoie să aducem vreo atingere la acea blândeţe a spiritului atât de iubită de instituţia noastră"[161].

„Februarie 27. A plecat din Iaroslaw, în Polonia, la 6 decembrie, cu iezuiţii destinaţi Colegiului de la Cluj. Erau cu toţii, împreună, 14. Pe drum le-a distribuit sarcini corespunzând misiunilor viitoare – rectorul colegiului este şi *rector itineris,* „minister" (administrator) e cel care e acum în această calitate la Cluj (Martin Undó) – cel

[160] Ioannes sau Petrus Saxonul, fost iezuit, „renegat" şi trecut în tabăra reformată, ajuns apoi în fruntea colegiului arian din Cluj. În octombrie 1583, Possevino stăruie ca el să fie predat rectorului iezuiţilor sau alungat din principat. Îl desemnează pe Ioannes Saxonul. Ulterior va fi numit Petrus Saxonul – n. t.

[161] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, pp. 81, 82

însărcinat cu încartiruirea e părintele Petru, foarte îndemânatic. L-a pus pe rector ca să le ţină exerciţii spirituale, spre a-i încerca talentul „pe care l-am văzut a fi plin de memorie, dar confuză”. Drumul greu a durat 17, în loc de 10 zile. Succesul realizat pe lângă tânărul Ştefan Báthory, despre care era părerea unanimă că s-a făcut eretic, având soţia eretică. Ştefan Báthory a acceptat noul calendar, a sărbătorit Naşterea Domnului cu mare devoţiune etc., a rugat să i se trimită un preot la Şimleu, dar când a sosit acela, el plecase de acolo şi preotul s-a reîntors. A sosit la Cluj, la 31 decembrie. Toate merg bine, dar se relevă lipsa unor locuinţe calde, precum şi vexaţia pricinuită iezuiţilor de către acel Saxon, „căci atunci când l-am chemat la mine pe acel Saxon şi a venit, i-am amintit de datoria sa, dar nu am vrut să-l arestez, ceea ce ar fi dorit ceilalţi, ci l-am lăsat să plece liber, el nevrând să rămână, totuşi făgăduind că va merge cu mine când voi pleca în Polonia. [Campani a fost la Alba Iulia, la principe şi la prezidenţi. A stat vreo patru săptămâni acolo cu bune rezultate //. În chestiunea Saxonului, au trimis scrisori de proscripţie şi de exil, chiar mai straşnice decât fuseseră cerute]. Când ne-am înapoiat la Cluj şi am pus ca să fie chemat, fugise (la început prezidenţii se lăsau greu mai ales cu privire la localul pentru seminar). Dar au fost bătuţi de Dumnezeu, ca egiptenii odinioară. Căci, lucru uimitor de spus, toţi trei prezidenţii şi-au îngropat fiecare din ei câte un fiu (prunci nevinovaţi), cât mai eram noi acolo, şi cel care ne ataca mai rău a suferit şi un al doilea doliu şi ceilalţi se aflau şi ei în aşteptarea lui. Când, în mod neaşteptat, am primit rezolvarea de la cancelar după toate dorinţele noastre, el avea atunci în casă pe fiul său mort şi neîngropat încă, iar celălalt, care a

asistat la moartea a doi dintre ai săi, a fost silit să fugă de aceste morţi repetate, plecând din Alba Iulia, încât restul senatului fără de acesta şi-a dat hotărârea în pricina noastră, ceea ce nu ar fi putut nicicând face dacă ar fi fost de faţă... Am dobândit tot ce cerusem, iar în privinţa acelui Saxon, chiar mai mult decât cerusem.

Tot astfel, întâmpină bunăvoinţă din partea „senatului” clujean. Acesta a dispus să se închidă o zi porţile oraşului pentru a-l căuta pe Saxon, spre a-l preda lui Campani... // Obţine facultatea de a cumpăra oricare casă din uliţa din faţa bisericii şi a locului bisericii iezuiţilor]. Acest loc conţine şapte case, care se cumpără ieftin, parte pentru locuinţele iezuiţilor, parte pentru clădirea seminarului şi facerea unui cimitir, căci... regele... temându-se că nu ar fi posibil să aibă cimitirul în oraş, a poruncit să se facă unul în faţa zidurilor”[162].

*

1584, februarie 10, Ferrante Capeci: „**Suntem la Cluj** din ziua de 26 februarie. Cât despre şcoli, avem vreo şase profesori: doi de retorică, de greacă şi dialectică, şi patru de umanistică şi gramatică, al şaptelea este cel care predă catehismul creştin, şi acestea constau numai din dezbateri contradictorii. Şcolari avem între o sută cinci-zeci şi două sute; mulţi dintre ei sunt nobili şi talentaţi, mai ales câţiva poloni, veniţi aici pentru a învăţa limba şi a fi sub supravegherea alor noştri, afară din patria lor.

[162] Ibidem, p. 84

În privinţa celor temporale, n-ar fi nici un rău dacă s-ar primi banii la timp. Anul acesta am obţinut un eleşteu (Lacul călugărilor), care ne-a fost dăruit de rege şi care este de mare însemnătate şi noi tragem nădejde ca, împreună cu acesta, să primim unul sau două sate, pe care, dacă le-am avea, am putea întreţine mai mulţi fraţi. Regele a mai lăsat ca acei o mie de scuzi pe an, pe care-i dăduse principele, fratele său, pentru ridicarea şcolilor, o dată acoperită Întreţinerea lor, să fie folosiţi pentru ridicarea colegiului, până când vor fi bani şi pentru întreţinerea sa…

Acest oraş Cluj nu ne iubeşte prea mult şi nu pare vrednic de atâta osteneală din partea noastră, dacă ne gândim la altele, care ne doresc”[163].

*

1585, martie 10, Girolamo Piatti: „**Suntem împărţiţi**, în ţara aceasta, în trei locuri: Cluj, unde e colegiul, Alba Iulia şi Oradea, unde sunt doar „rezidenţe”. La Cluj ne războim cu arienii, în celelalte locuri cu calvinii. Cre-dinţa arienilor e mai detestabilă, dar calvinii – în ce pri-veşte oamenii – sunt mai perfizi decât perfidia însăşi.

Avem şcolile la Cluj şi, în ele, 230 de şcolari, crescând, în anul acesta, cu încă 70 de şcolari, şi ce e mai mult, toţi sunt catolici, în afară de unii nou veniţi, în care punem tot atâta nădejde cât şi în ceilalţi. În majoritate sunt străini şi nobili, căci orăşenii, cu osebire cei ce sunt

---

[163] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, pp. 104, 105

în dregătorii, favorizează cât pot şcolile eretice şi au creat magiştri noi şi i-au îndestulat bine, dându-le leafă bună, iar şcolarilor locuinţă şi hrană. Orăşenii le gătesc lor mâncare în casă, ca să nu vină la noi, totuşi avem şi câţiva din oraş şi dintre cei mai înstăriţi; plebea săracă, mai preocupată de hrană, decât de studiu, se trage înapoi de la ei. Şcolarii noştri, precum am spus, sunt nobili şi foarte neînfricaţi, şi nu se tem să-şi mărturisească credinţa înaintea oricui ar fi. Şi aşa şi trebuie pentru a putea rezista insultelor şi discuţiilor pe care le provoacă, în fiecare zi, gazdele lor. Şi zilele acestea am văzut pe stradă patru tineri dintre nobili, alungaţi din casă pentru că nu au voit să mănânce carne într-o zi oprită de biserică... etc.

Destui eretici îşi dau copiii la învăţătură la iezuiţi… Deşi unii „miniştri" (preoţi) luterani... îşi dau fiii lor ca să înveţe în şcolile iezuite, ei împărtăşesc totuşi ura comună contra noastră şi se înţeleg mai degrabă cu ceilalţi eretici, deşi în articolele de credinţă diferă puţin de catolici, totuşi minciuna se acordă mai degrabă cu minciuna decât cu adevărul. Mai e apoi punctul acesta: că noi nu îngăduim ca preoţii să se însoare, şi cum asupra acestui lucru ei sunt cu toţii într-un gând, li se pare că se înţeleg asupra ce este esenţial, şi că restul ar fi cu totul întâmplător. Şi tot mereu primul cuvânt pe care îl spun contra noastră este: De ce nu ne însurăm.

Orăşenii, mai ales cei care sunt în dregătorii, până acum în urmă ne-au fost foarte potrivnici: în clipa de faţă a rămas un anume lucru de care le e frică din partea noastră şi tot mereu se tem să nu aducem vreo atingere privi-

legiilor lor, întrucât cum nobilii au multe scutiri şi alte privilegii pe care nici seniorii importanţi nu le pot avea în Italia, ei nu îngăduie să se aşeze, în oraşul lor, nici un nobil, iar noi avem privilegiile pe care le au nobilii şi suntem înăuntrul oraşului, astfel că pe tot teritoriul supus autorităţii noastre, care e destul de întins, dacă se comite vreun delict, ei nu îndrăznesc să facă judecată sau să aresteze pe cineva. De aceea, dacă noi am vrea să fim rău intenţionaţi contra lor, am putea să facem tulburări în oraş: dar treptat, treptat lucrurile se liniştesc”[164].

*

1585, aprilie 15, **Masimo Milanesi, infirmierul Colegiului iezuit** din Cluj: „**Medicina la Cluj**. Copiii şi băieţii care au fost în îngrijirea mea, de 16 luni, încoace, când a început mulţimea de bolnavi să alerge la colegiu, au fost în aşa mare număr, că nu li s-a putut ţine socoteala, cum s-a făcut pentru bărbaţi şi femei, al căror număr (dacă nu mă înşeală memoria) trece de 150, din care trei sferturi femei; văduve, măritate şi fecioare, suferind de friguri acute „terţane, cvartane” (cu accese în ziua a treia şi a patra), dropică, boala copiilor, de splină, de junghi de stomac, de ameţeli... paralizie, palpitaţii şi boala de inimă, gută, calcule, colică, hemoragii, catare, dureri de cap rebele, plăgi, abcese vechi şi noi... şi orice boală care se poate afla în spitale. Dintre aceşti bolnavi, unii au murit, alţii s-au lecuit sau mai bolesc multă vreme în pat, după cum a vrut Dumnezeu sau au meritat ei, sau va fi contribuit prostia mea. Spun aşa pentru că, dintr-o slujbă foarte

---

164 AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, pp. 108, 109

de jos şi umilă, am fost făcut infirmier, în primii ani ai primei mele probaţiuni, am fost apoi promovat de superiori până la doctorat, fără a fi studiat vreodată sau ştiut măcar ce este medicina, decât doar de câtăva vreme, încoace, când nevoia unor cazuri grave care mi s-au dat m-a făcut să-mi fie ruşine de acest fel de doctor şi de leacurile nenorocite, recomandate ba din gură, ba cu condeiul, de care m-am folosit şi mă folosesc de azi pe mâine, mai degrabă în felul unui magister Grillo, care obişnuia să spună „*Dumnezeu să ţi-o dea bună*”, decât după o practică potrivită medicinii.

După cum puteţi prea bine cunoaşte... pentru a putea însănătoşi pe bolnavi a fost nevoie, şi va fi întotdeauna nevoie, de a afla de la femei, şi mai ales de la fete multe lucruri care le umplu de mare ruşine ca să le spună, şi încă şi mai mult pe mine şi pe tălmacii noştri să le întrebăm, şi sunt chiar dintre părinţii noştri şi dintre studenţii (*studiosi*) externi, care mi se dau de cele mai multe ori ca tălmaci, care absolut nu vor să mai tălmăcească ... Şi dacă trecem mai departe, adesea se iveşte nevoia de a le face să stea culcate în pat, pentru a palpa pântecele întărit, regiunea splinei, a inimii, a deşertului, a apăsa şi observa cum se urcă hidropizia pe picioare în sus, a aplica ventuze pe pântece pentru colici, sau plasturi şi ungeri măcar prima dată, până se mai luminează aceşti oameni stângaci... etc., iar femeile stau în pat înfăşurate într-o blană, cele mai multe fără cearşafuri, şi toate fără cămaşă, de care nu se folosesc nici chiar când sunt sănătoase... aşa că la fiecare vizită a bolnavelor trebuie să socoteşti că vei avea în faţa ochilor... trupuri în bună parte dezgolite, lucru pentru noi, preoţii, de oroare nespu-

să, şi pentru mine, îndeosebi, de mare tulburare a sufletului, pentru că nu pot să ajung să cred că acest lucru ar fi potrivit chiar pentru un preot oricât de puţin strict, cu atât mai puţin unuia din Compania noastră, decât dacă l-aş afla în gura sau scrisoarea superiorului meu cel mai mare. Şi dacă reverenţa voastră ar socoti că lucrul început trebuie să meargă înainte, atunci e nevoie de trei lucruri mai importante: să mi se dea un interpret, care să mă întovărăşească asiduu, capabil să-i ajute pe bolnavi duhovniceşte pentru ca din atâtea oboseli, cheltuieli şi mizerii ale trupului să se tragă şi un folos pentru suflete. Să se dea o sumă hotărâtă, pentru moment de cel puţin treizeci-patruzeci de taleri pe an, pentru a mă putea aproviziona la timp cu doctorii din Cracovia şi Viena, căci ce ar costa azi acolo 30 nu s-ar putea avea aici pe 200, şi încă foarte învechite, iar a vedea de bolnavi fără a le face tratamentul şi a le da în dar doctoriile, s-a dovedit că nu se poate face, fie ei săraci sau bogaţi sau de orice condiţie ai vrea. În sfârşit, să pună să se cerceteze atent câte drumuri trebuie să fac toată ziua, de la un bolnav, la altul, pe drumuri bune şi rele în tot oraşul, dintr-o extremitate de suburbie în alta, să le pregătesc în colegiu leacurile şi doctoriile, şi, dacă s-ar socoti că este o ocupaţie şi povară potrivite unui om de aproape şaizeci de ani, să mă elibereze de toate celelalte griji, chiar de cele privindu-i pe bolnavii noştri. Solicitudinea pentru aceştia, fără a avea timp ca să văd de ei cum ar trebui, şi murmurele care adesea se pornesc că sunt părăsiţi cei ai casei pentru cei de afară îmi aduc cea mai mare întristare pe care poate să o aibă viaţa mea”[165].

---

[165] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, pp. 127-129

*

1586, iunie, Girolamo Fanfonio: „**Ciuma de la Cluj**. De acum o lună a început aici, la Cluj, să se manifeste ciuma, şi ea merge crescând, mor cam 25-30 de oameni pe zi. Dumnezeu ne-a ferit, până acum, nici unul din ai noştri, de aici, nu s-a îmbolnăvit de ciumă, deşi avem mulţi bolnavi de alte boli. Cei doi părinţi unguri, care stăteau în Cluj, nu mai sunt în stare, de câteva luni, încoace, să fie de ajutor sufletelor. Părintele George Toros e din nou paralizat, părintele Petru scuipă sânge, a fost trimis la cetatea Sf. Mihail, sat în vecinătatea Alba Iuliei, dăruit, anul trecut, de către rege, pentru viitorul colegiu Alba Iulia. Nu mai are mult de trăit. Confesiunile se ascultă prin interpret!. Şcolile au fost menţinute de noi, până acum, dar acum când cei mai mulţi dintre şcolari, mai ales nobilii, s-au împrăştiat de teama ciumei, cred că vom fi siliţi să le lăsăm de tot, şi dacă am putea salva pe vreunii din Seminar şi dintre cei de la masa comună, nu va fi puţin lucru. Este foarte necesar, pentru ca să se poată deschide şcolile, de cum va fi încetat ciuma. Îmi pare rău, pentru că în această risipire vom pierde mulţi elevi cu vocaţie pentru Companie (Societatea iezuiţilor)...

Până acuma nu a murit nici un catolic; azi a murit, de ciumă, un şcolar de al nostru polon, foarte iubit de maiestatea sa, care ea însăşi l-a trimis aici la studii. Eu am ascultat confesiunea sa şi chiar acum l-am şi îngropat”[166].

---

[166] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, pp. 130, 131

*

1586, august 21, Andreas Busau: „**Ravagiile ciumei în Colegiul de la Cluj**. De mirare sau, mai bine zis, de plâns este starea lucrurilor de la noi. Colegiul aproape că a pierit, cu excepţia puţinora, care am fugit destul de târziu. Dumnezeu ştie ce va mai fi cu noi. A început aici, la Cluj, să-şi croiască drum ciuma prin iunie, şi puţin câte puţin tot crescând mai mult şi mai mult a prins puteri. Iar părintele rector nu a prea vrut să închidă şcolile, aşteptând tot mereu o stare mai bună. Totuşi, însă foarte târziu, când au şi început învăţăceii să se îmbolnăvească şi să moară, a închis şcolile. Iar dintre ai noştri, cea mai mare parte s-a mutat la Clujmănăştur; cinci sau şase au rămas în colegiu. Dar iată că, în ziua a doua sau a treia, unul, anume Georgius Hauman, sacristanul colegiului, care poate venise gata molipsit din colegiu, a început să zacă, şi, în a treia sau a patra zi, s-a stins de ciumă, în Clujmănăştur. Al doilea, apoi, M. Paulus Kiniski, care rămăsese cu bursierii, molipsit de asemenea de ciumă, a murit în colegiu şi ai noştri au rămas, totuşi, în Clujmănăştur şi în colegiu, deşi aceste locuri erau contaminate; şi în tot locul, fără nici o izolare sau pază, unii părinţi contaminaţi de ciumă vizitau atât pe ai noştri, cât şi pe cei de afară, ascultând confesiuni şi dând comuniunea, administrând taina euharistiei şi, în ciuda acestui fapt, stând în raport cu ceilalţi; şi iată că deodată au adus cu ei atâta boală şi în Clujmănăştur, ca şi în colegiu, încât, unul după altul, la început câte doi sau şi trei deodată, s-au îmbolnăvit de ciumă, şi abia cinci dintre noi care am fost găsiţi sănătoşi ne-am strămutat în cetatea Chioar, la domnul Cristofor

Keresztúri (acesta este căpitanul unei cetăţi a principelui Transilvaniei, foarte bun catolic, împreună cu soţia lui, care a fost convertită de noi de la erezia calvină), adică părintele Georgius Toros, măcar că beteag de un braţ şi infirm, părintele Andreas Busau, Simon din Poltava, Ola-us şi Gaspar din Transilvania, toţi trei „coadjutori". Iar dintre toţi ceilalţi mai erau sănătoşi Simon Rasz, Ioan Psarski, părintele administrator (*minister*), adică Mateus Strus şi părintele Hieronim Fanfonio; dar iată că, îndată, a doua sau a treia zi după plecarea noastră, Ioan Psarski a început să se simtă rău, de asemenea şi părintele administrator, şi, în sfârşit, părintele Hieronim... Morţile s-au produs cam în această ordine, dar nu s-au putut cunoaşte precis zilele de boală pentru fiecare în parte. Căci unii s-au stins în ziua a treia, alţii a patra sau âa cincea, cel mult a şasea, în lunile iulie şi august. G. Hauman, la 17 iulie, P. Kiniski la 19, Albert Vokitski la 20, Albert Brantmaier la 28, Ioan Burman la 29, Urban Schiffer la 29 (acesta era tânăr de tot, abia trecut de anul al 22-lea, părea să fie o creaţie minunată a naturii, absolut admirabil în orice fel de arte manuale, fie în lemn, fie în bronz sau fier în orice gen de lucrătură: cu strungul, cu ciocanul, cu briceagul, cu barda; era de neam din Prusia, executase şi un altar cu totul excepţional cu cea mai mare râvnă şi picta cu artă proprie, ba cu culori, ba cu aur.

Părintele Ioan Ardolphus a murit la 31 iulie, şi în aceeaşi zi, şi reverendul, părinte Ferdinand, rectorul, ale cărui virtuţi ar trebui slăvite de altul mai vrednic ca mine. Era, hotărât, un om de un spirit admirabil. Nu pot să arăt zelul său pentru câştigarea sufletelor. Câte treburi, cât de grele şi cât de multe îmbrăţişa el singur întotdeauna cu

sufletul gata, şi nu se tulbura nici nu se încurca de mulţimea nevoilor ce se iveau în acelaşi timp etc. În august au murit Ioan Elbing, Michael Viller „Arcularius” (făcător de cutii sau casete de păstrat lucruri), şi tovarăş al lui Urban Schipper, Casimir, care era deopotrivă şi ungur, şi polon, Ioan Psarski (şi acesta era un ungur bun; el era croitor, dar totuşi cât se poate de prompt la toate serviciile casnice, înţelept, discret, cât se poate de vrednic a fi iubit, braţul drept al părintelui rector şi tălmaciul său obişnuit. În nici unul din serviciile casnice, la care a fost pus, nu l-am găsit o dată murmurând sau mai puţin voios, Ioan Kredik, Matyas Zeleski, părintele Mihail, prefectul seminarului, părintele Hieronim Fanfoni la 17 august (care îi întrecea pe părintele Ardulf şi pe părintele rector printr-un fel de suavitate şi graţie angelică, pe care le citeai întotdeauna pe faţa sa; prefect al Congregaţiei Fericitei Fecioare; prefect al şcolilor, prefect al casei săracilor şi lector... de filozofie, având sufletul mereu egal şi păstrând acelaşi spirit suav, bucuros, netulburat. Au murit şi doi novici, dintre cei 12, aduşi în Transilvania de către părintele provincial, anume Valentin Dyon, un tânăr de mari speranţe, şi Stanislau Czecinensis.

Mai bolesc încă părintele Valentin Ungurul (Ladó), după cum am auzit în stare foarte grava în colegiu, şi, în Clujmanăştur, părintele administrator, tot astfel M. Nicolaus' slav desigur, dar deopotrivă şi ungur, şi Laurenţiu, coadjutorul; Stanislau Rodzinski, care totuşi s-a însănătoşit. Până acuma, sănătoşi pot fi număraţi şase, în totul; şi noi, cei numiţi mai sus, şi Simon Rasz, care a dus aproape pe toţi ceilalţi la groapă. La Alba Iulia au murit Stanislau coadjutorul, Paul... croitorul, Urban Elbing,

coadjutori; părintele Petru din Transilvania. La Oradea, de asemenea doi: părintele Petru Szydlowski, care putea să îndeplinească în Ungaria toate serviciile unui preot, afară de predici, şi Valentin din Sard, aurar, ungur din Transilvania.

În Colegiul din Cluj nu mai e nimeni din ordinul nostru, totul este pustiu. La Clujmănăştur, singur Simon Rasz este sănătos. S-au auzit zvonuri că, fiind colegiul atât de părăsit, Dumitru din Huedin, aţâţătorul arian, ar fi asmuţit plebea să ocupe colegiul şi biserica, fereşte Doamne! Doi orăşeni stau să apere colegiul, împreună cu libertinii noştri (iobagi, scutiţi de alte îndatoriri, în schimbul unor servicii determinate – n. t.), anume domnul Martin, diacul, unul din „centumviri", bărbat nobil şi de cea mai mare autoritate, şi al doilea Ştefan Kakas, tânăr reîntors acum dintâi din Italia, având totuşi mare influenţă asupra concetăţenilor săi. Şi mai sunt un număr de libertini, care păzesc colegiul"[167].

*

1594, martie 24: **Preţurile de târg ale Clujului**. „Socoteala ispravnicului oraşului despre găzduirea fraţilor Báthory.

Laus Deo etc. În 24 Martie, am găzduit pe Măria Sa, pe Baltazar Bathori şi pe cardinalul Andrei Bathori, din rânduiala birăului şi a întregului Sfat în felul următor.

---

[167] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, pp. 133-136

Am cumpărat ţipău de la văduva lui Andrei Nagy dinari 38.

Am cumpărat pâine albă de la Margareta Morika dinari 35.

Am cumpărat pâine obştească de la soţia lui Francisc Szakács, dinari 72, şi dela soţia lui Mihai Kerekes, dinari 16.

Am cumpărat pâine obştească de la soţia lui Ambrozie Molnos dinari 14.

Carne de vacă de la Nicolae Cighe florini 1.

Am luat carne de la Luca Chrinler dinari 72.

Am cumpărat de la Ion Teremi o jumătate de viţel cu picioare, cu cap şi cu maţe, cu tot, dinari 65.

De la nevasta lui Ambrozie Szörös am cumpărat slănină, dinari 49.

De la soţia lui Petru Keömüves am cumpărat varză acră, dinari 16.

Am cumpărat pătrunjel de la una şi de la alta, dinari 13.

Am cumpărat ceapă de la una şi de la alta, dinari 18.

Am cumpărat patru gâşte, dinari 56.

Am cumpărat cinci claponi, dinari 45.

Am cumpărat trei găini, dinari 24.

Am cumpărat păsat proaspăt 3 funţi, dinari 24.

Am cumpărat trei funţi de stafide, dinari 24.

Am cumpărat 1 funt de migdale, dinari 35.

Am cumpărat felurite poame, dinari 16.

Am cumpărat ridichi, dinari 3.

Am cumpărat 2 ştiuci de 24 funţi, dinari 96.

Am cumpărat 10 funţi ridichi, dinari 30.

Am cumpărat 6 măsuri de oţet, măsura cu dinari 12, făcând dinari 72.

De la soţia lui Toma Keömüves am cumpărat un peşte mare sărat, dinari 36.

Am cumpărat 2 măsuri de miere, dinari 48.

Am cumpărat ouă, dinari 9.

Am cumpărat 2,5 măsuri de unt, dinari 55.

Am cumpărat o măsură de pişcariu, dinari 48.

Am cumpărat ulei cinci funţi şi jumătate, dinari 28.

Am cumpărat o jumătate de funt unt-de-lemn, dinari 16.

Am cumpărat lumânări, dinari 35.

Am cumpărat de la Ion Lukacs vin nou 25 vedre, florini 16.

Ce a mai rămas din el, din acela a vândut Imreh, florini 2 dinari 46. Au vândut treverea, dinari 40. Din acest vin s-a dat, cu găzduirea, florini 13 dinari 14.

Tot atunci a dat domnul jude, în Bălgrad, lui Pancratie Sennyey, 8 ştofe de cămucă, cotul cu florini 1 dinari 80.

Şi lui Ştefan Bodoni i-a dat domnul jude 8 ştofe de cămucă, cotul cu florini 1 dinari 80.

Nevestei lui Ion Szakács i-a dat domnul jude 3 coţi ştofe de cămucă, cotul cu florini 1 dinari 80.

Face cu totul preţul ştofelor de cămucă florini 34 dinari 20.

A dat domnul jude diacului Ghergheli, feciorului de cameră a Cancelarului, 2 taleri pro florini 2 dinari 2.

Celor 4 muscali ai Domnului nostru 4 taleri, face florini 4 dinari 40.

Bucătarilor a dat Milostivirea Sa 2 taleri, face florini 2 dinari 10.

Trâmbiţaşilor a dat Milostivirea Sa 1 taler, florini 1 dinari 10.

Călăreţilor de la caii de frunte ai Domnului nostru le-a dat domnul jude dinari 50.

Vizitiilor de la caii trăsurii Domnului nostru le-a dat Milostivirea Sa dinari 50.

De la dl Matei Vicey am luat 5 cupe de aur. Au cântărit cele cinci cupe aurite 11 ghire şi 41 greutăţi. Cu totul fac cele 11 ghire şi 41 greutăţi, fiind fiecare ghiră de argint, florini 14 dinari 50, florini 189 dinari 50. A cincea este o cupă aurită de 3 ghire. E de faţă.

Am luat de la d1 Mihai Thotházi o cupă aurită, în care au fost M. 3 pro florini 48. Aceasta a dat-o domnul jude lui Alexandru Kendi.

Domnul jude a dat pentru oraş 3 cupe aurite, pe care le-a împărţit domnul jude în rânduiala aceasta:

Într-una au fost 2 ghire 7 greutăţi.

În a doua au fost 2 ghire şi 2 greutăţi.

Iar aceste două cupe aurite le-a dat domnul jude lui Baltazar Bathori.

A treia cupă la fel aurită, în care au fost o ghire şi 7 greutăţi, a dat-o domnul jude lui Ştefan Bathori.

Preţul celor trei cupe aurite ale domnului jude fac, cu câte 16 florini, florini 117 dinari 32.

Tot atuncea domnul jude a dat diacului Ştefan, cameristului Domnului nostru, 2 linguri de argint, de 16 greutăţi. Preţul lor este, fiind 3,5 greutăţi, 1 florin, florini 4, dinari 50”[168].

*

1594, august: **Clujul, în centrul evenimentelor politice**. „Principele Sigismund Báthory, hotărât să rupă cu Poarta otomană, a ţinut trei diete fără niciun rezultat, până ce, în dieta convocată pe ziua de 11 Iulie, la Alba-Iulia, Ordinele ţării au consimţit la această mare schimbare. Sosind însă ştire neaşteptată despre intrarea tătarilor în ţară, pe la cetatea Huszt, o parte dintre senatorii care erau împotriva noii orientări a ţării, capul cărora era generalul Baltazar Báthory, s-a pronunţat împotriva hotărârii, retrăgându-se la Turda. Părintele Carrillo, întorcându-se din drumul său spre Praga, descoperi principelui hotărârea conjuraţilor, care însăşi înştiinţară pe Carrillo că principele, vrând să iasă din ţară, a predat guvernul lui Baltazar, retrâgânăgu-se chiar până la Caplan. Sigismund trimiţând de aici un om al său la conjuraţi, le declară că el nu se mai poate retrage de la hotărîrea luată şi întărită şi prin jurământ, e însă gata a părăsi ţara şi a se retrage la mănăstirea de la Loreto. Conjuraţii astfel simţindu-se siguri în cauza lor, au convocat o dietă la Cluj, cu scopul de a alege un principe nou, însă majoritatea Ordinelor fiind pentru Sigismund, acesta, ajutat de unchiul său, Ştefan Bochkai şi Francisc Geszthy, căpitanul cetăţii

---

[168] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, 1593-1595, Bucureşti 1932, pp. 73, 74

Chioarul, rămase şi mai departe stăpânul situaţiunii, plecând în 2 August din cetatea numită spre Cluj, de unde porni pe Carrillo prin „poştă” la Curtea imperială de la Praga, pentru a raporta despre evenimentele întâmplate”[169].

În septembrie, odată cu „întoarcerea principelui din cetatea Chioarul, până la sfârşitul lunii” s-a petrecut „întemniţarea şi omorârea senatorilor potrivnici politicii de a rupe raporturile cu Poarta otomană şi a uni ţara cu imperiul german”, pentru a spori „puterea creştinilor”[170].

*

1595, septembrie 30: **Cavalerii toscani, la Cluj**. „Obosiţi şi cu caii prăpădiţi de lungul drum ce l-au făcut până în Ardeal”, „cavalerii toscani se află la Cluj”[171].

*

1595, Pietro Busto: „**Clujul este cel mai mare oraş** locuit de unguri şi de alte neamuri, are mulţi negustori, fiind un oraş negustoresc”[172].

---

169 Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, 1593-1595, Bucureşti 1932, pp. 99, 100
170 Ibidem, pp. 123-135
171 Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, 1593-1595, Bucureşti 1932, p. 286
172 AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, p. 438

*

1595, Giorgio Tomasi: „**Clujul ţine pasul cu Sibiul** în privinţa clădirilor, dar ca întindere e mai prejos, fiind ceva mai mic decât Sibiul. Este aşezat la poalele unor dealuri falnice şi înconjurat de un zid înalt, despărţit prin turnuri, după stilul de construcţie mai vechi. Are o populaţie foarte numeroasă, mai ales în suburbii, care ocupă mult spaţiu în afară. În acest oraş, printre alte erezii, a pătruns în mare măsură blestemata sectă ariană (a unitarienilor – n. t.). Pentru distrugerea ei, principele Ştefan Báthory a întemeiat aci un colegiu şi seminar al Societăţii lui Iisus, care aducea mare folos credinţei catolice şi mai apoi Sigismund a fost darnic în binefacerile sale, întemeind un alt colegiu, la Alba Iulia, care nu era mai puţin otrăvită de dogmele perverse ce fuseseră lăsate să se răspândească după moartea reginei Isabella, de către Ioan, fiul ei (Ioan Sigismund Zápolya), care s-a făcut arian.

Clujul face negoţ cu tot felul de mărfuri cu austriecii, ungurii, polonii şi cu alte naţiuni, având din belşug toate lucrurile trebuitoare traiului omenesc”[173].

*

1595, iulie 24: **Mireasa lui Sigismund Bathori, la Cluj**. „Dorinţa lui Sigismundu de a se căsători cu o archiducesă din casa austriacă se implini în acest an 1595. În 5 Martie, se căsători cu Maria Cristierna, fiica

---

[173] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, p. 668

Archiducelui Carol de Austria. Aceasta se face în urma unui tratat, încheiat cu Rudolf II, de la car căpătase şi titulul de principe al sacrului imperiu roman. În 24 Iulie miresa, dinpreună cu muma sa şi însoţită de legaţii lui Sigismund, trimişi la Rudolf spre scopul acesta, sosi la Cluj, în Transilvania; după trei zile, intrară cu pompă mare în Alba-Iulia şi, în 6 August, se efectuă cununia prin nunţiul apostolic. După aceea, urmară ospeţele cele mai solemne. Către finea lui August, muma miresei se reîntoarse acasă. Sigismund, ginerele său, o petrecu până la Tăşnad, orăşel în marginile Transilvaniei"[174].

*

1596, Giovanni Botero: **Clujul cel mai populat dintre oraşe**. „Sibiul este cel mai tare, Bistriţa cel mai frumos, Clujul cel mai populat dintre oraşe"[175].

*

1596, noiembrie 17: **Clujul, cu oarecare nesupunere**. „Clujul se arătă, la început, cu orecare nesupunere. De asemenea, şi Gherla, Cetatea-de-piatră şi Hustul. Dar după ce Mihai vodă trimise la Cluj şi Gherla o parte a oastei sale, iară Cetatea-de-piatră o înconjură prin comandantul maiestăţii sale de la Sătmar, tote aceste locuri şi cele mai de frunte întărituri se supuseră maiestăţii sale; de asemenea, se supuse maiestăţii sale împărăteşti şi fratele cardinarului, Stefanu Bathory, la 17 noiembrie, cu

---

[174] Rusu, Ioane V., *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distinctă privire la români*, Sibiu 1864, p. 280

[175] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, IV, Bucureşti 1972, p. 574

femeie şi cu copil, cu tot, împreună şi castelul Şimleului. Astfel, tot pământul Transilvaniei şi, afară din Transilvania, în Ungaria, părţiie ce înainte de aceasta s-au fost rupt de către coroana unguresca, din deosebită voinţa a lui Dumnezeu s-au cuprins iarăşi pentru coroana Ungariei şi pentru maiestatea sa împărătească"[176].

*

1598, septembrie 6: **Sigismund Báthory, proclamat iarăşi principe la Cluj**. „Ajungând călare la Cluj (în 20 august 1958, seara, îmbrăcat în haine străine, dar, recunoscut în poarta oraşului, a intrat fără nici o rezistenţă – nota de subsol) fu proclamat de nobili iarăşi principe. Cerând jurământ de credinţă de la toţi nobilii din ţară, întemniţă pe episcopul Napragi şi pe comisarii împărăteşti care n-au vrut şi n-au putut să jure"[177].

*

1599, august 20: **Ucişi, la Cluj, fără judecată**. „După ce dieta se strămută la Cluj (Clusiu), şi continua a se consulta despre guvernulu ţării, fiindcă Sigismund se declarase că nu vrea să mai ţină domnia. Dar curând după aceea, iar veniră scrisori de la Sigismund, că el nu va lăsa ţara şi va veni, pe 8 August, în Cluj, unde se ţinea dieta, şi, întărit cu oşti din Urbea-mare, îşi împlini cele ce le

---

[176] Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România,* tom I**II**, Bucureşti 1864, p. 63

[177] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932, pp. 190, 191

scrise. După ce sosi în Cluj, plin furie asupra magnaţilor, pe cei mai de frunte îi aruncă în prinsoare şi, puţin după aceea, în diverse locuri şi cu diverse moduri, porunci ca să se ucidă.

Cei prinşi, la ordinul lui Sigismund, fură, după nume, următorii: vărul său Baltazar Bathori, Ioane Iffiu, Wolfgang Covaciotiu, Alesandru, Francisc şi Gabriel Chendi (Cândea), Ioane Forro, Ioane Bornemissa, Albert Lonai, Ioane Gerendi (Grindeanu), Baltazar Silvasi, Georgiu Salántzi şi Georgiu Literatu. Dintr-aceştia: Alesandru Chendi, cel dintâi Consilier, Gabriel Chendi, Ioane Iffiu, Ioane Forro şi Ioane Literatu fură ucişi, în 20 August, la Cluj, fără de nici o judecată. Iar Baltazar Bathori şi Wolfgang Covaciotiu se sugrumară, în 11 Septembrie în prinsoare, la Gherla, şi, în urmă, Francisc Chendi şi Ioane Bornemissa se uciseră, în 12 Septembrie la Geliu (Gilău). Celilalţi îşi recâştigară, ce e drept, libertatea, însă îşi pierdură averile. După aceea, Sigismund porunci soldaţilor de uciseră şi pe Ladislau Salántzi, în Branicica. Din averile confiscate, în urma acestor crime îngrozitoare, adună peste un milion florini”[178].

*

1599: Fiul lui Mihai Viteazul, student la Cluj: „Pentru biografia lui Petraşcu notăm următoarele. A fost aşezat de tatăl său în colegiul Iezuiţilor din Cluj, ca să înveţe carte latinească. În toamna anului 1599, se află

---

[178] Rusu, Ioane V., *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distinctă privire la români*, Sibiu 1864, pp. 275, 276

însă iarăşi în casa părintească. În bătălia de la Şelimbăr, se găseşte lângă Mihai Vodă, cu care pare a fi intrat în Alba Iulia. Dar, după bătălia de la Mirăslău, a fost predat ca ostatec generalului Basta, dus în tabăra lui de Ştefan Chiaky, în 17 Octomvrie 1600. De acolo, fu trimis în castelul de la Jilău (Gyalu), lângă Cluj, unde îi urmă, peste câteva zile, şi Doamna Stanca, cu Florica. Aci au şezut, chiar după mărturisirea lui Petraşcu, „pacifice et quiete”, tot timpul cât Basta era în Ardeal, au suferit însă mult după ce Basta a fost alungat din ţară de către nemeşii unguri. Permisul de a merge la împăratul Rudolf, spre „a-i supune plecăciunea sa”, precum se exprima, Petraşcu îl ceru în 18 August 1602, din Făgăraş şi, primindu-l, plecă din Ardeal, în Decemvrie, întrucât aflăm, dintr-un aviz dela Constantinopol (din 24 Fevruarie 1603) cum că „Il figliol de Michael Vaivoda è stato condutto in Vienna per darli il stato de suo padre cioè Valachia” (Fiul lui Mihai Voievod a fost adus la Viena pentru a i se da ţara tatălui său, și anume Țara Românească).

Petraşcu pare să fi fost născut în 1586 ori 1587, deoarece nunţiul Germanico Malaspina, în drum spre Roma, în Decemvrie 1599, vorbind de el, scrie că era „un giovane di dodici in tredeci anni”[179].

*

1599, noiembrie 4: **Mihai Viteazul solicită un împrumut Cluj**. „Îndată după ocuparea Ardealului şi

[179] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, 1602-1606, Bucureşti 1934, p. 97

aşezarea sa în capitala acestei provincii, în Alba Iulia, Mihai Viteazul, îndemnat de lipsurile oştirii, avu prilej să intre în legătură, ce-i drept cam costisitoare şi neplăcută, cu oraşul Cluj. Avem o scrisoare, datată din Alba-Iulia la 4 Noiembrie 1599, prin care Mihai Vodă cere împrumut 6.000 florini de la „oraşul nostru” Cluj, pentru nevoile oştirii sale. Împrumutul acesta trebuie înţeles aşa, că oraşul avea să substragă banii daţi din birul ce avea să plătească vistieriei statului (Documentul e în limba ungurească, iscălitura Voievodului în latineşte, şi pecetea e cea obişnuită) / **Şt. Meteş**”[180].

Mihai Vodă, către municipiul oraşului Cluj: „Credem că vă este cunoscut Domniilor Voastre cum ne-a adus Dumnezeu în ţara aceasta şi cum ne-a dat biruinţă. Deoarece însă am avut mare cheltuieli şi pentru oastea asta, cu care am intrat, şi avem şi acuma zilnic, rugăm cu dragoste pe Milostivirea Voastră şi vă îndemnăm să ne daţi cu împrumut 6000 de filorini, în nevoia noastră de acuma, pe care vi-i vom da îndărăt fără lipsă, luând acest lucru în nume bun de la Milostivirea Voastră. Drept mărturia căruia păstraţi Milostivirea Ta această a noastră carte. V-am trimes vorbă şi prin omul acesta, Milostivirea Voastră, să daţi crez vorbelor sale, atât în această treabă, cât şi în altele. Rămâneţi cu bine”[181].

*

---

[180] *Revista Arhivelor*, nr. 2, 1925, p. 291

[181] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932, p. 271

1599, noiembrie 10: **Ieremia Movilă, veşti despre Cluj**: „Milostive Domnule Lwowski. / Vă ofer cu smerenie slujbele mele şi dorinţa mea Milostiveniei Voastre, stăpânului şi prietenului nostru milostiv.

Precum vă dădusem de ştire Milostiveniei Voastre şi mai înainte despe Cardinal, voevodul Ardealului, acelaşi lucru se zice şi acuma de el. Despre Milostivenia Sa Ştefan Báthory nu putem avea ştiri sigure, numai că se vorbeşte că mulţi boieri unguri s-au închis în Cluj şi în alte cetăţi, împotriva cărora, precum avem zvonuri, Mihai Vodă a şi pornit. Se crede că şi Ştefan Báthory era acolo: n-ar strica să fie scăpaţi, deoarece sunt nemeşi leşi şi, în astfel de împrejurări, s-ar putea face ceva bun Republicii, fără paguba creştinităţii; pentru aceea dorim să avem grabnic ştirea şi părerea Domniei Voastre milostive. Despre cele ce se vor mai întâmpla, de acum, înainte, vom înştiinţa pe Milostivenia Ta. După acestea, vă oferim zeloşi slujbele noastre.

Domnului şi făcătorului nostru de bine milostiv doreşte tot binele prietenul său şi sluga sa

Ieremia Movilă Voevod
din mila lui Dumnezeu stăpânul ţării Moldovei,
cu mâna sa”[182].

*

[182] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932, p. 275

1599, noiembrie 22: **Mihai Viteazul iartă Clujul**. „Iertând oraşul pentru nesupunerea arătată faţă de împăratul Rudolf II, prin faptul că a reprimit pe principele Sigismund Báthory, care cedase împăratului Ardealul şi apoi s-a întors din nou (în vara anului 1598) în ţară, îi reînnoieşte toate privilegiile sale vechi”[183].

*

1599, noiembrie 28: **Clujul, în drumul ţării**. „Clujul, Aiudul şi Turda, fiind aşezate chiar în drumul ţării, şi Turda şi Aiudul fiind şi acum cuprinse de oştire, au greutăţi nenumărate, de aceea să fie scutite de darea hranei şi a banilor, iar celelalte oraşe să dea hrană pentru oaste, fiecare după puterile sale”[184], se spune în documentul prin care Mihai Viteazul confirmă hotărârile Dietei Transilvaniei.

*

1599, decembrie 13: **Ordin către primarul Clujului**. „În 18 Decembrie 1599, Mihai Viteazul dă un ordin către primarul Clujului (Ştefan Pulacher – în Veress, V, p. 330) ca lucrurile rămase după răposaţii Nicolae Pojan (Pogan Miklósnak) şi Martin Diaconul (Marton Deaknak), îndată să le dea lui Ioan Boer (Boier Janos).

---

183 Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932, p. 286

184 Lupaş, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599-1699, Cluj 1940, p. 7

Documentul în limba ungurească, iscălitura latinească şi pecetea cu cele trei steme) / **Şt. Meteş**"[185].

*

1599, decembrie 14: **Clujul, în relatarea lui Valentin Walawski**, către Andrei Tharanowski. „Pe această vreme, Cardinalul Andrei Báthory convocă o dietă la Cluj. Mihai Vodă ştia că în această dietă se vor sfătui despre el. Apoi veniră şi spioni cu vestea cum că turcii au intrat, peste Dunăre, în ţara sa, cum că voievodul muntean a pornit pe partea cealaltă, înspre Moldova, împotriva ţării sale şi că hatmanul Zamoyski se apropia de Ţara Românească, cu leşii, în ajutorul lui Ieremia. Mihai, văzând apoi că are în toate părţile vrăjmaşi, s-a înţeles cu ofiţerii şi polcovnicii leşi, având şi acuma peste 4.000 de leşi pe lângă dânsul. Se strămută, cu întreaga sa oaste, peste munţi, în Ardeal, fără să fi zis ceva despre scopul său ungurilor ori celorlalte neamuri, afară de leşi. Luând cu sine soţia şi copiii, împreună cu averile sale, am ajuns în Octomvrie supt Braşov, care cetate am luat-o cu vicleşug. Atunci s-a înţeles cu Domnii mai cu vază ai secuilor, cărora le-a făgăduit restituirea slobozeniilor lor băştinaşe primite de la regele Matia şi le-a îngăduit să-şi omoare stăpânii, pe care îi omorâseră, câţiva ani, de-a lungul, şi supt Sigismund Báthory. După asta toţi secuii s-au aşezat de partea lui, aducându-şi oţtile mari la Mihai"[186].

---

[185] Ibidem

[186] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932, p. 338

*

1600, ianuarie 14: **Cluj, confirmare pe 7 sate**. „La 14 Ianuarie 1600, Mihai Viteazul confirmă stăpânirea oraşului Cluj peste şapte sate din judeţul Solnocul din lăuntru, foste ale fraţilor Alexandru şi Gavril Kendi şi luate de la ei, pentru necredinţă, încă de Sigismund Bathory (publicat în Jakab E, *Kolozsvár torténete Oklevéltár,* II, Budapesta, 1888, pp. 174, 175; iscălitura cu litere chirilice) / **Şt. Meteş**"[187].

*

1600, ianuarie 24: **Întărirea privilegiilor oraşului Cluj** – „document în latineşte, iscălitura cu chirilice şi pecetea obişnuită / **Şt. Meteş**"[188].

Din partea comunităţii clujene, se prezentaseră în faţa lui Mihai Viteazul „Matthias Rhaw et Andreas Zabo, iurati cives civitatis Coloswar"[189].

*

1600, ianuarie 29: **Uciderea judelui din Cluj**. „Mihai Vodă a pus să se omoare judele din Cluj, Petru

---

187 Ibidem, pp. 292, 293
188 Ibidem, p. 293
189 Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 14

Huszár, care, cu toate că era neamţ, era mare vrăjmaş al nemţilor”[190].

„Necredinţa dovedită a judelui din Cluj, Petru Huszár, aduse nu numai înlăturarea, ci și uciderea lui, și cel care-l înlocui fu un român, Andrei Stâncel, caz unic de întrebuințare de către Mihai, într-un astfel de rost, a unui om de neamul lui”[191].

*

1600, aprilie 5: **Birul clujean încasat de Bărcan.** „Jupan Bărcan vistiar să se ştie cum s-au plătit clujvărenii de dajde de bir de 4 taleri, taleri 666 de le-au oprit pentru unelte, ci au dat Voevod, iar răvaşul nostru să le fie samă la visteria domnului nostru. pis. Aprilie 5 dni / **Bărcan vistiar**”[192].

*

1600, mai 20: **Arestarea comisarilor împărăteşti din Cluj**. „Logofătul lui Mihai Vodă, sosind din Moldova, la Cluj, a arestat, pe neaşteptate, pe comisarii împărăteşti”, se spune într-un raport din 12 iunie 1600[193].

---

[190] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 20

[191] Iorga, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, Vol. II, Bucureşti 1935, p. 15

[192] Lupaş, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599-1699, Cluj 1940, p. 36

[193] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 126

*

1600, iulie 20: **Privilegii clujene, primejduite de mureşeni**. „Nobilul Gheorghe Balásti din Cluj (Kolosvár) înaintează Conventului din Cluj-Mănăştur (Kolos Monostra) protest, în numele lui Valentin Literatul şi al soţilor săi (Székely Vásárhely, Stephani Danielis et Catherine et indivisi eiusdem Valentini Litterati) împotriva judelui şi juraţilor din Târgu Mureş, care, din motive necunoscute, au stors de la Mihai Viteazul hotărâri păgubitoare pentru privilegiile lor nobiliare şi pentru interesele lor materiale”[194].

*

1600, iulie 24: **Mihai Viteazul, dator Clujului**. „Recunoscând că oraşul i-a dat, în mai multe rânduri, 11.254 florini, îi dă drept la exploatarea ocnelor de sare de la Cojocna, până la concurenţa sumei numite”[195].

*

1600, august 7: **Noi împrumuturi de la Cluj**. „Înainte de lupta nenorocită de la Mirăslău, Mihai Viteazul trimite o solie Împăratul Rudolf, în luna August 1600, ca să-i comunice dorinţele Domnului român. Din această

[194] Lupaş, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599-1699, Cluj 1940, p. 42
[195] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 148

solie făcenu parte nobilul ungur Gaspár Kornis, şi omul de încredere şi cronicarul Teodosio Logofătul, care cunoştea şi limba ungurească (Szádeczky, *Erdéli és Mihály vajda torténete*, Timişoara, 1893, p. 550). Având aceştia nevoie de bani de drum, Mihni Viteazul. prin o scrisoare ungurească, dată din Alba Iulia, în 7 August 1600, către primarul oraşului Cluj, porunceşte să-i pună aceata la dispoziţie lui Teodosie Logofătul o mie de florini. (iscălitura, cu chirilice).

Oraşul dă banii ceruţi, iar Teodosie însemnă pe scrisoarea lui Milmi Viteazul primirea banilor, în româneşte, astfel: *„Luatamu eu Teodosie logfăt oraş Cluju taleri 1000 pe cestu bir de 6 taler*”.

Sub „chitanţa” românească, „Barcan vistier” scrie aşa: „*Datau ta Tudosie logofăt şi bir şase tal. Tal. 7*”.

În socotelile oraşului Cluj, ni s-au păstrat o însemnare despre cheltuielile avute de primărie cu întreţinerea logofătului „Todor” şi a suitei sale, în 8 August 1600. S-a cheltuit 6 florini 41 denari pentru 28 funţi carne, 20 funţi peşte, 4 pui, o gâscp, caşcaval, brânză, fructe, ceapă, castraveţi, lămâie, pâine, etc., din care numai pentru vin 2 florini 20 denari, petrecându-şi până dimineaţa. Notarul Clujului era „Ormény Péter”[196].

[196] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 156

De la Barcan vistiernicul s-a păstrat, alături de actele fr mai sus, şi o însemnare românească, cu pecetea şi iscălitura lui:

„*Jupân Barcan vistier să se ştie cum sau plătit Clujvareanii de dajde de bir de 4 tal. taleri 666 de leau oprit pentru uncalte ci au dat lui/ Voevod, iar răvaşuk nostru sp le fie înseamn la vistiriia damnului nostru. Pis april 5 1600 Barcan vistier* (L.S).

Din vremea, când legăturile lui Mihai Viteazul cu orasuj Cluj erau bune, avem o scrisoare, din 20 Mai 1600, a Domnului, prin care comunicp cu bucurie, din tabăra de pe malul Nistrului, cetăţenilor din Cluj, că a cucerit ţara Moldovei (Szádeczky, op. cit., pp. 536, No. 178) / **Şt. Meteş**”[197].

*

1600, august 21: **Un clujean urmărit**. Mihai Vodă le ordonă autorităţilor din Ardeal „ca Caspar (Kis) Massvandei din Cluj să fie interogat în afacerea sa, oriunde s-ar cere să se înfăţişeze”[198].

*

---

[197] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 148

[198] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 166

1600, septembrie 1: **Testamentul lui Matthias Ferentzi de Vacz**. „Ca Voievod al Ţării Româneşti, al Moldovei şi consilier al Maiestăţii Sale”, Mihai Viteazul confirmă, la 1 Septembrie 1600, un testament al unui nobil Matei a Ferentzi deVacz, făcut în Cluj, în 9 decembrie 1599 (Docunent în limba ungurească; iscălitura cu chirilice şi pecetea cu trei steme: a Ţării Româneşti, Moldovei şi Ardealului) / **Şt. Meteş**”[199].

*

1600, septembrie: **Secretarul clujean al lui Mihai Viteazul şi trădarea clujenilor**. „Secretarul lui Mihai Viteazul, Iacobinus Ianos, pe care îl întâlnim iscălit adeseori pe actele citate mai sus, e de origine din oraşul Cluj.

Mihai Viteazul pune în fruntea oraşului Cluj, ca jude regesc, pe un român credincios, pe Andrei Stăncel, care căuta să informeze precis, totdeauna, pe Domnul român, şi supraveghea orice mişcare de răzvrătire contra acestuia, paralizând-o. Vedem că la apelul secret de răscoală (Septembrie 1600), trimis de Ştefan Csaky, şi nobilimea ardeleană a cetăţenilor din Cluj (lakob, *Kolozsvár története, Okléveltar* II, Budapesta, 1888, pp. 176, 177, No. LXXIX), aceştia la început nu răspund, ba îl denunţă lui Mihai Vodă, prin solii secreţi, Ioan Hosz şi Toma Literat, promiţându-i credinţă şi cerând în dar o comună. Domnul îi laudă şi le zice: „Nu un sat, ci o sută vă dau,

[199] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 148

numai să rămâneţi credincioşi, să fiţi precauţi, să nu vă întoarceţi pe drumul de ţară, ca să vă prindă ungurii; să însufleţiţi pe cei de acasă în credinţa faţă de noi”. La întors, solii sunt prinşi de unguri şi chinuiţi.

Clujenii, cu toate asigurările de credinţă, totuşi au trecut pe partea nobililor răsculaţi contra lui Mihai Viteazul. Iau parte la lupta de la Mirăslău (18 Septembrie 1600).

După înfrângerea de la Mirăslău, Clujul îşi răzbună cumplit asupra oamenilor lui Mihai. Aşa ard de vii, în piaţa Clujului (Ianuarie 1601) pe viteazul căpitan Baba Novac şi pe preotul „Saski”, punându-i apoi în ţepe, pe drumul Feleacului, în faţă cu „bastea” croitorilor. Iar pe alţii, ca Ioan Szelestey şi armaşul Sava, i-au bătut cumplit şi i-au aruncat în temniţă. Roata norocului s-a întors mai repede de cum credeau orăşenii din Cluj în favorul lui Mihai Viteazul, deşi pe timp foarte scurt, dar totuşi destul pentru a-şi răzbuna asupra atrocităţilor cetăţenilor din acest oraş. În urma luptei de la Gurăslău (3 August 1601) Mihai se întoarce biruitor spre Cluj, care îndată se supune, plătind suma de vreo 100 mii florini ca pedeapsă. Viteazul Domn, în onoarea bravului şi credinciosul său ostaş Baba Novac, pune un steag mare în locul unde a fost aşezat acesta în ţeapă. Sate şi oameni din jurul Clujului au căzut jertfă răzbunării lui Mihai Vodă, pentru omorârea şi chinuirea ostaşilor săi credincioşi, pomeniţi mai sus (vezi Szádeczki, op. cit., pp. 221, 222, 259, 260, după cronicarul contemporan Szamosközy, în *Monumenta Hungariae histórica,* Scriptores, XXX, Budapesta, 1880, pp. 128, 129, 146, 150).

Interesante sunt cuvintele unui român din vremea aceea despre cetăţenii Clujului şi, în general, despre unguri: „Voi aţi dat în mâinile neamţului pe Domnul meu, dar veţi vedea că acest Voievod iarăşi va fi stăpânul vostru, din cauza căruia veţi pieri voi, câinilor!”. (Szamopközy, op. cit., p. 150).

Tot în arhivele oraşului Cluj se mai păstrează alte două documente, referitoare la Mihai Viteazul. Unul e un act latinesc, fără iscălitură, dar cu pecetea obişnuită, prin care judecă un proces între nişte nobili unguri (Alba Iulia, 18 Iulie 1600). Altul, tot inedit, în ungureşte, cu iscălitura chirilică a Domnului şi pecetea îndătinată, cuprinde hotărârile dietei din Braşov, ţinută în 12-15 Martie 1600, despre dările pe porţi, tricesima, şi despre iobagii care nu-şi îndeplinesc serviciul iobăgesc faţă de domnii de pământ sau fug de la aceştia, schimbându-i. / **Şt. Meteş**”[200].

„Basia slătea în cetate la Alba Iulia, nu invita pe nimeni la masă, dar mergea singur să cumpere în târg. El nu putuse opri nici sălbateca scenă a chinuirii, arderii şi tragerii în ţeapă, la Cluj (5 Februar) a lui Baba-Novac, „legat cu lanţ de fier“, şi a „preotului“ său român, pentru că ar fi chemat pe turci în Banat”[201].

*

[200] Ibidem, p. 294
[201] Iorga, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, Vol. II, Bucureşti 1935, p. 123

1601, ianuarie 21: „**Dieta în Claudiopoli**. Dieta aceasta, convocată pe ziua de 21 ianuarie 1601 de către generalul Ştefan Chiaky, cu excluderea totală a lui Basta, a ţinut până la 8 februarie”[202].

*

1601, februarie 15: „**Curierul sosit de la Cluj** povesteşte că haiducii au arestat pe Basta, împreună cu cinci nemeşi partizani ai împăratului, batjocorindu-i ca pe nişte tâlhari. Basta a fost dus la Alba Iulia, unde a ajuns tocmai când a sosit şi Sigismund Báthory, adus în ţară de aliaţii săi turci şi tătari”[203].

*

1601, februarie 17: **Arestarea familiei lui Mihai Viteazul**. „Convocându-se dieta la Cluj, majoritatea proclamă de principe al Transilvaniei pe Sigismundu Báthory, care era afară din ţară; şi se decretă ca numaidecât să-l cheme acasă, din Moldavia, şi să-l aşeze iarăşi în demnitatea de mai înainte, şi toată ţara să-i fie datoare cu ascultare, Ştefan Ciaky, om cutezător şi de mare inimă, ţinând locul principelui, pentru ca să nu stea fără a face şi

---

[202] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 308

[203] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 312

el ceva, prinde şi pune la arest pe femeia şi copiii lui Mihai, care era dus la împăratul şi stătuse mult la Viena.

Aflând de aceasta românul, nu se poate spune cât se turbură întru inima sa”[204].

„Sigismund Báthory intrând în Ardeal, a fost arestat nu numai Basta, dar şi familia lui Mihai Vodă. La cestea acestei întâmplări, Mihai a plâns ca un copil. Mâine va pleca la Praga şi va fi numit general în Ardeal”[205].

*

1601, august 8: „**Sigismund Báthory a fugit spre Cluj**. Haiducii lui Mihai Vodă fac mari prădăciuni în ţară. Mihai Vodă şi Basta au ocupat Clujul, fugărind de acolo oştile lui Sigismund Báthory”[206].

*

---

[204] Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom I, Bucureşti 1862, p. 243

[205] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, pp. 317, 318

[206] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, pp. 418, 419

1601, august 27: **Basta ocupă Clujul**. „Intrarea lui Basta în Cluj”, trupele sale fiind înzestrate cu „48 pezzi di arteglieria con molte monitioni”[207].

*

1601, septembrie 3: **Pedepsirea oraşului Cluj**. „Prădăciunile miliţiei lui Basta în Ardeal. Pedepsirea oraşului Cluj (în 20 august), pentru că ţinuse partea lui Sigismund Báthory. Caspar Kornis, omorât de către haiduci”. Cruzimea generalului Basta consta în spintecarea femeilor însărcinate, în jupuirea de vii a ţăranilor, dar a fost pusă pe seama lui Mihai Viteazul, pentru a justifica asasinatul făptuit de ofiţerii valoni[208].

*

1601, decembrie 3: **Trei atacuri asupra Clujului**. „Oastea lui Sigismund Báthory, atacând de trei ori oraşul Cluj, a fost respinsă de regimentul colonelului Pezzen. Moise Székely, prins, a fost dus în cetatea Deva”[209].

*

[207] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 440

[208] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, pp. 450, 451

[209] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933, p. 480

1603, iunie 9: **Clujenii dărâmă Colegiul iezuiţilor**. „Colegiul cu două caturi al Iezuiţilor fusese dărâmat, prin furia locuitorilor unitari din Cluj, în ziua de 9 iunie 1603, după ce oraşul se dăduse principelui Moise Székely, însuşi unitar. Edificiul frumos se afla de-a dreptul bisericii calvine din Cluj, pe teritoriul grădinii casei parohiale a preotului numitei biserici”[210].

*

1603: **Alungarea iezuiţilor** din Transilvania, inclusiv din Cluj[211].

1603, iulie 12: „**Moise Székely, ocupând Clujul**, a gonit de acolo pe iezuiţi”[212].

*

1603, august 4: **Luarea oraşului Cluj**. „Basta, înaintând spre Cluj, a nimicit 500 nobili ardeleni. Moise Székely, în urma acestei pierderi, voind a se retrage spre

---

[210] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, 1602-1606, Bucureşti 1934, p. 150

[211] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 41

[212] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, 1602-1606, Bucureşti 1934, p. 142

Timişoara, în loc sigur, Radu Vodă i-a tăiat drumul. Luarea oraşului Cluj”[213].

*

1603, septembrie 5: **Uciderea judecelui de Cluj**. „În 5 Septembrie 1603, Basta dăduse ordine să se ucidă toată nobilimea ungurească; Pancraţiu Sennei încercă să îl abată de la această idee de a vârsa atât sânge; cu toate acestea, se decretă ca nobililor să li se ia a patra parte din averile lor, iar erezii acelora care au căzut în bătaia cu Székely, cum şi aceia care n-au venit la dietă să se despoaie de toate averile. Cetăţile Clujul, Braşovul şi Bistriţa să plătească sume însemnate de bani. Basta ucise pe judecele de la Cluj, Michaelo Bothházi şi pe mai mulţi nobili din Braşov. De la Deva merse Basta către Lipova, bătu pe Petesi-Paşa şi apoi se întoarse iarăşi în Transilvania. Către finea anului 1603, împăratul compuse în Transilvania un Consiliu de 10 membri germani, unguri şi transilvani. Pe lângă bătăile cele multe, Transilvania, în anul acesta, fu cercată şi de lăcuste, de unde urmă scumpete, foamete şi pestilenţă.

În 1604, Ianuarie, Basta strânse dieta la Cluj şi ucise pe mai mulţi nobili”[214].

*

---

[213] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, 1602-1606, Bucureşti 1934, p. 147

[214] Rusu, Ioane V., *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distinctă privire la români*, Sibiu 1864, pp. 303, 304

1603, septembrie 20: **Radu Vodă amendează Clujul**. Înţelegându-se cu generalul Basta, Radu Vodă, domnul muntean „amendează municipiul oraşului Cluj pentru distrugerea bisericii Iezuiţilor, amendă separată de a lui Basta”[215].

*

1604: **Un clujean, Principe al Transilvaniei**. „În Ardeal, după moartea lui Moise Székely, urmară frământări până când izbuti să ia puterea nemeşul Ştefan Bocskay, născut la Cluj, în 1557, şi unchi, după mamă, lui Sigismund Báthory. El fu proclamat, în 1604, principe al Transilvaniei de către refugiaţii de pe teritoriul turcesc; marele vizir îl recunoscu, la 19 Noemvrie, al aceluiaşi an, Secuii, prin dieta din Miercurea Mureşului, la 21 Fevruarie 1605, iar dieta ţării la 8 Mai, la Târgul Mureşului”[216].

*

1606, mai 1: „**Nicolae, pictorul italian care locuieşte în Cluj**, a fost, un răstimp, la Voievodul, iar acum a venit pe la Sibiu, s-a îndreptat către Bistriţa, să meargă la Moldova. Aşa că ar fi bine să se cerceteze”[217].

---

[215] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, 1602-1606, Bucureşti 1934, p. 167

[216] Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, III, partea întâi, Bucureşti 1944, p. 6

[217] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, 1602-1606, Bucureşti 1934, p. 270

*

1607, februarie 11: „**Dieta convocată la Cluj** alese, la 11 Fevruarie 1607, ca principe al Transilvaniei pe bătrânul Sigismund Rákoczy. Candidaţi mai erau şi Valentin Homonnay, ginerele lui Rákoczy, şi Gabriel Báthory, nepotul lui Ştefan Báthory, fostul rege al Poloniei. Dar domnia lui Rákoczy dură puţin, numai până la 5 Martie 1608, când el se retrase, din cauza unei revolte a haiducilor, un corp de oaste ungar cu o organizare specială”[218].

*

1611, aprilie 14: **Tabăra lui Gabriel Báthory, de lângă Cluj**. „Gabriel etc. / Cu toate că numai în zilele trecute, întorcându-ne biruitori până acuma, din mila lui Dumnezeu, pentru rămânerea şi binele nostru, al ţării şi al Domniilor Voastre, al fiecăruia, împotriva Voievodului Şerban, ridicând pe Domniile Voastre, împreună cu celelalte oşti ale noastre din Ţara Românească, ne-am aşezat acum; dar iarăşi este neapărat dorită băgarea de seamă asupra noastră din vreme, pentru că ne sosiră de către Moldova astfel de ştiri sigure, care nu se cuvine să le primim cu surzenie, că Şerban Vodă, cel fugit dinaintea noastră din Ţara Românească, înţelegându-se cu leşii şi cu moldovenii, s-ar sili cu duşmănie împotriva ţării noastre: pentru aceea, lăsăm şi poruncim serios Domniilor Voastre ca, sosind această scrisoare a noastră, ne mai

[218] Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, III, partea întâi, Bucureşti 1944, pp. 6, 7

aşteptând pentru aceasta nici ceasuri, nici zile, nici alte scrisori, fără nici o zăbavă, numaidecât, cu pregătire mult mai bună decât aceea cu care aţi venit la expediţia de acum, în persoană, sub *dimissione capitis et omnium bonorum*, cu cât mai mulţi laolaltă, cu scule şi unelte cât se poate mai bune ridicându-vă, împreună cu călăreţii, pedestraşii şi cei în soldă porunciţi, în chipul de mai înainte judeţului după numărul porţilor, aşezându-vă neapărat în tabără, să veniţi de sârg în Ardeal şi să vă aşezaţi în tabără aproape de Cluj, în Someşfalău (Someşeni – n. n.), unde, aşteptând alte porunci, să puteţi pleca unde e nevoie. Să trimiteţi la adunarea care ne stă înainte oamenii hotărîţi şi aleşi, la ziua şi locul rânduit. Secus etc."[219].

*

1611, august 2: **Forgách ocupă Clujul**. „Sigismund Forgách, plecând în Ardeal, a ocupat deja Clujul şi se va uni cu Radu Vodă"[220].

*

1613, octombrie 22: „**Adunarea generală în Clusiu**" stabileşte, în „Art. 3. (cuprinde condiţiunile de alegere, puse lui Gabriel Bethlen, când a intrat în domnie): „1). Amăsurat articolelor de mai înainte, va lăsa ca toate

---

[219] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VIII, 1607-1613, Bucureşti 1935, pp. 153, 154

[220] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VIII, 1607-1613, Bucureşti 1935, p. 196

persoanele, fie ele de orişice stare, să-şi deprindă relegiunea lor întru libertate deplină”[221].

„În 1613, o armată turcească, sub comanda lui Skender Paşa, şi armatele noastre, cea din Muntenia având în frunte pe Radu Mihnea, cea din Moldova pe Ştefan Tomşa, intră în Ardeal şi asigură alegerea lui Gabriel Bethlen ca principe (23 Octomvrie). Situaţia e foarte bine caracterizată de către cetăţenii din Târgul Mureş, care scriu că membrii dietei din Cluj „de frică l-au ales liber pe Bethlen”. Peste două zile, la 25 Octomvrie, i se remit de către Skender Paşa însemnele domniei, un steag, un buzdugan, o sabie şi un caftan, iar peste alte două zile, la 27, Gabriel Báthory este ucis de către soldaţii săi, la Oradea Mare, unde se retrăsese”[222].

*

1615, septembrie 27: „**Adunarea generală în Clusiu**” stabileşte: „Art. 34. La rugarea catolicilor, fiindcă este şi articol despre aceasta, se decide că, unde ei sunt în majoritate, acolo să li se străpună biserică”[223].

*

1616, mai 5: **Mobilizare generală la Cluj**. „Principele Gabriel Bethlen, către comitatele Ardealului: Şi mai înainte va dădusem de ştire Domniilor Voastre de

---

[221] *Archivu pentru filologia şi istoria*, nr. XX, Blaj 1868, p. 395
[222] Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, III, partea întâi, Bucureşti 1944, p. 352
[223] *Archivu pentru filologia şi istoria*, nr. XX, Blaj 1868, p. 395

năvălirea leşilor în Moldova, de câte ori a sosit la noi porunca straşnică a Puternicului împărat, îndreptarea şi împlinirea ei cu oaste şi, mai înainte, de câte ori a poruncit Poarta, am săvârşit-o totdeauna aici, în ţara noastră; vi se aduce şi acum aminte de aceea, din purtarea de grijă pentru aceste lucruri încă înainte de izbucnirea mai nouă de acum, puternicia sa ridicând la serdărie pe Skender-Paşa, begler-begul Bosniei, după demnitatea sa, cu oaste foarte puternică, de 100.000 de turci şi patruzeci sau cincizeci de mii de tătari, după ştirile cele mai noi, cea mai mare parte a oştirilor a şi sosit la Dunăre şi celelalte părţi, cu Skender-Paşa, vreau să treacă în Moldova, pe la Timişoara, prin ţara noastră, poruncind, ba silindu-ne chiar şi pe noi să plecăm numaidecât cu grosul oştirilor noastre asupra leşilor, în Moldova. Pe de altă parte, înţelegând râvna unor oameni neastâmpăraţi pentru stricarea păcii patriei noastre, pentru a fi gata de supraveghere asupra noastră, în mijlocul oştilor şi mişcărilor de acest fel, am poruncit turor ordinelor o expediţie generală în tabăra noastră de lângă Cluj. De aceea, ordonăm şi poruncim fără deosebire *sub amissione capitis el omnium bonorum* (sub pierderea averilor şi a tuturor bunurilor – n. n.), să vină în tabăra noastră, ne mai aşteptând nici ceas, nici zi, toţi nobilii în persoană şi de pe moşia lor cu călăreţi după porunca noastră, după numărul porţilor, de fiecare poartă câte un puşcaş bun, cu pedestraşi cu coantăşe, unde făcând o mustră obştească, noi înşine să conducem pe Domniile Voastre oriunde arată vremea că este mai multă nevoie pentru apărarea patriei noastre şi băgare de seamă, să săvârşim aceea cu înţelegere asemenea. Iar la oaste să vină toate ordinele cu astfel de pregătire şi hrană, încât nimeni să nu prade pe cei sărmani, căci aceea

n-o îngăduim nimănui, ci mai vârtos pedepsim pentru aceea pe toţi care făptuiesc împotrivă. Toţi oamenii să trăiască creştineşte, să aducă care încărcate de acasă. Secus etc."[224].

*

1616, 8 iunie: **Tabăra de la Cluj**. „Raportul căpitanului Gabriel Perneszy către comitele Sigismund Forgách: Pot scrie sigur Măriei Tale despre starea oştilor, că îndată ce le-au muştruluit în Bator cu 14 steaguri, le-au împărţit lângă Tisa; Petraşcu Vodă, sosind, lunea trecută, de la Maiestatea Sa, împăratul nostru, şi Măria Sa, domnul George Homonnai, au făcut să plece sluga sa credincioasă, cu numele Mihai Beno, pe şase cai, în trăsură, cu lada cu bani, pentru meşteşugul plăţii, a plecat cu oştile şi umblă între ele şi le plăteşte numaidecât pe drum pe cei ce se amestecă cu ei, nepoftind credinţă de la ei.

O parte din acele oştiri a trecut, luni, prin Fábiánháza şi s-a aşezat pe moşia Maiestăţii Sale. Ieri a trecut grosul, prin Fábiánháza, în fruntea lui erau domnii Ion Putnoki, Petru Fekete, Moczoni, Ştefan Kun, Fóti, împreună cu ţalmaisterul, şi s-au aşezat în Vada. Iar fiindcă întru cât putem să fim cu apurare pentru averea Maiestăţii Sale, ne-am silit, ducând pe domnul vice-căpitan, în Fábiánháza, împreună cu soldaţii de sub steagul domniei sale, fiind de faţă cu domnia sa hotnogii şi căpitanii dom-

---

[224] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IX, 1614-1636, Bucureşti 1937, pp. 82m 83

nului Homonnai, au spus sigur că a sosit după ei din Ungvár scrisoarea Măriei Sale, domnului, cu porunca să plece numaidecât şi să se aşeze lână Ér şi că şi Măria Sa, în ziua de azi, adică miercuri, va pleca; care oşti cu ce păgubiri trec prin moşia Măriei Sale, eu nu o pot scrie Măriei Tale; ba chiar şi în Fábiánháza s-au năpustit cu steagul pedestraşii asupra cârciumii Maiestăţii Sale, din care pricină s-a iscat între soldaţii Maiestăţii Sale şi ei aproape lucru urât. Unde scrie Măria Ta să-i ameninţi *vana est ira sine viribus* (mânia,fără putere, este zadarnică – n. n.). Care oşti sunt acum, Măria Ta, două mii şi după ce primesc soldă sigură, e de crezut că se strâng şi mai mulţi.

Azi înţeleg aşa, Măria Ta, că şi o mie de lăncieri poloni s-ar fi mutat dincoace de Tisa, de către Ungvár, dar în aceasta nu sunt încă tocmai sigur, dinaintea cărora atât a fugit sărăcimea că, de la Cluj, până în Sătmar şi Ecsed, nu mai sunt oameni în sate; etc.

Am înţeles despre domnul Francisc Rédey că a slobozit în avangardă cinci sute călări şi cinci sute pedestraşi la Diosâg, să se aşeze acolo în tabără pentru pricina observării; celelalte oştiri sunt în tabără la Ioşia, lângă Oradea. Eu înţeleg aşa, Măria Ta, ca dacă domnul Homonnai, împreună cu Radul Vodă, merg împotriva Ardealului, Gabriel Bethlen iese din ţară şi, dacă prin averea şi silinţa sa, poate face rost de ostaşi, atacă pé domnul Homonnai de la spate.

Numărul căpitanilor şi al hotnoghilor:

1). Ţalmaisterul Mihai Beno, fiul bărbierului din Bălgrad, împarte bani zilnic;

2). Ion Putnoki căpitan;

3). Petru Fekete căpitan;

4). Folty;

5). Mochonay;

6). Ştefan Kun;

7). Luca Nagy;

8). Francisc Tatay, care este, de fel, cel mai ticălos între hotnoghii de haiduci;

9). Ambrozie Barbély;

10). Ion Görényi;

11). Andrei Gombos;

12). Nicolae Barbély;

13). Alexandru Pribek;

14). Ion Tyukodi;

15). Francisc Kende;

16). Gheorghe Bagdi;

17). Paul Nagy;

18). Toma Gebei.

Pleacă şi domnul Gabriel Prini şi intră, cu cumnatul lui, Lupu Szabó, cu domnul Homonnai şi domnul Paul Matuznai"[225].

*

1617: **Liceu catolic şi Universitate, la Cluj**. Ca efect al deciziei principelui calvin al Transilvaniei Gabri-

---

[225] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IX, 1614-1636, Bucureşti 1937, pp. 98-100

el Bethlen de a „face o fundaţie pentru întemeierea unei „Academii", la Cluj se deschid un liceu catolic şi o universitate, un liceu al unitarilor existând deja[226].

*

1618, octombrie 4: „**Adunarea generală în Clusiu**" stabileşte: „Art. 2). Fiindcă Maiestatea Sa nici întru atâtea griji nu şi-a uitat de cultul divin şi voieşte a corija abuzurile ce s-au înfundat în respectul acesta, inserăm ,n articolul prezent propunerea relativă a dânsului, care e urmatoarea: Domnitorii, pe care Dumnezeu, din graţia sa le-a dispus de reprezentanţii săi pe pământ, prin nimic nu pot adeveri mai bine supunerea lor către dânsul, decât sporind, din toate puterile, cultul divin. Fiindcă despre aceasta, până acum, s-a dat exemple învederate, deci şi principele nevoindu-se a împiedic sectele ce s-au înfundat în ţară (afară de religiunile recepte), precum este a iudeilor, şi altă religiune plină de blasfemie, ca şi aceasta, face pe staturi atente că urzitorii acestor feluri de secte şi părtinitorii lor să nu rămână nepedepsitţi, şi deciziunea de acum să se considere de un decret cu valoare perpetuă, ca întru acest mod mânia lui Dumnezeu să se înconjure, şi ca numele de ruşine (gyalázatos név) al patriei acesteia, care i s-a dat în ţările străine pentru diversitatea religiunilor, să se şteargă. Staturile, aflând cum că propunerea Maiestăţii Sale este dreaptă şi cuviicioasă, decid: ca oricine va urma după sărbătorile Naşterii Domnului, cele venitoare din eresul iudeiesc sau altul – afară de religiu-

[226] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 42

nile recepte – să fie citat de directorul Maiestăţii Sale şi pedepsit conform Articolelor”[227].

*

1622, mai 1: „**Adunarea generală în Clusiu**: **Academie la Cluj!**

Art. 7). Statutele află foarte necesară şi lăudabilă propunerea acea a Maiestăţii Sale ca, pentru înmulţirea învăţaţilor, al căror număr acum şi aşa a scăzut foarte, să se ridice o academie . Ci fiindcă în ţară adeseori se nasc turburări, se pofteşte ca academia să fie în loc cu securitate. Spre scopul acesta, Clusiul se pare mai corespunzător. Deci, se decide ca claustrul catolicilor cel din Clusiu, care acum stă deşert, să se întoarcă spre aceasta, aşa încât Maiestatea Sa, reparându-l cu ajutorul lui Dumnezeu, să aşeze profesori buni într-însul, şi în deciziunea aceasta niciodată să nu poată face nici schimbarea cea mai mică, nici să se poată înstrăina veniturile determinate pentru academie.

Art. 24). Cu respect la acei creştini noi, care, venind în ţară cu concesiunea Maiestăţii Sale, s-au aşezat aici, s-a decis ca ei şi cei ce vor intra de acum, înainte, să-şi poată continua măiestriile lor, şi în Vinţul de Jos să fie liberi întru deprinderea religiunii, precum a dispus Maiestatea Sa, şi ca cei ce locuiesc în Vinţul de Jos niciodată să nu fie datori a plăti contribuţiune, precum şi au

---

[227] *Archivu pentru filologia şi istoria*, nr. XX, Blaj 1868, p. 395

privilegiu de la Maiestatea Sa, care, prin aceasta, se întăreşte"[228].

*

1622, mai 16: **Tratatul cu Radu Mihnea**. „La 16 Mai 1622, se încheie un tratat la Cluj, prin care Radu avea drept să stea în Ardeal, el, familia şi boierii săi, sau să treacă prin Ardeal mai departe, în cazul când ar trebui să părăsească scaunul. În anul următor, el trimise lui Gabriel Bethlen, conform dispoziţiilor primite de la Poartă, o mie de călăreţi şi o mie de pedestraşi, sub comanda spătarului Mihu, spre a-l ajuta în campania pornită împotriva Imperialilor; în August 1623, acest detaşament, după ce luptase în Ungaria, era îndărăt în ţară"[229].

*

1635, decembrie 19: „**Gavril Movilă a murit în Ardeal**, la sfârşitul lui 1635; cunoaştem testamentul său, datat Cluj, 19 Decemvrie acest an"[230].

*

1661, Gottlieb de Windischrätz: **Imperialii, lângă Cluj**. „Sentimentul general în Statele împărăteşti era pentru un război de mântuire a Ardealului, şi astfel Împăratul

---

[228] *Archivu pentru filologia şi istoria*, nr. XX, Blaj 1868, p. 396
[229] Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, III, partea întâi, Bucureşti 1944, p. 28
[230] Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, III, partea întâi, Bucureşti 1944, p. 27

se hotărî, în sfârşit, să ajute pe Kemény, urmasul politicii celor doi Rákoczy, care se luptă, pe viață şi pe moarte, cu turcii. Montecuculi căpătă comanda unui corp de observaţie: el sili pe turci să se retragă de la Hust. Unit cu Kemény, el înnaintează la Satumare. Iarăşi turcii se retrag, până la Mures-Vaşarhei. Dar nici Imperialii nu se putură ţinea lângă Cluj, țara fiind contra lor, căci turcii o ameninţaseră cu cele mai grozave pedepse"[231].

*

1663, august 3, 4: **Moldovenii şi muntenii, la Cluj**. „La 2 Iulie, Grigore Ghica pleacă din capitala sa. El trece prin pasul Buzăului, după cronica lui Samuil Grondski.

La 16, e lângă Braşov. La 17, la Zărneşti. La 20 a ajuns la Făgăraș, la 22-4, trecerea Oltului la Porumbac. Dabija, cu Moldovenii, vine prin Preajmăr, unde sosise trecând pasurile din Secuime ale Carpaţilor: la 21 Dabija e și el în preajma Brașovului. Abia la 24 Iulie plecare din Orăştie. Calea e pe lângă Cluj, pe unde Grigore-Vodă trece la 4 August stil nou"[232].

*

1663, august: **Solie la Comandantul împărătesc din Cluj**. „Cuciugh Memhet paşa, care desecase patria cu

---

[231] Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. IX, Bucureşti 1905, pp. 133, 134

[232] Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. IX, Bucureşti 1905, pp. 136, 137

nenumărate împilări şi prăzi, în August 1663 ieşi în Ungaria, peste toată aşteptarea locuitorilor, pentru ca să apere fortăreaţa de la Oradea mare şi alte locuri fortificate. Atunci, principele Michail Apaffi, temându-se foarte ca nu cumva garnizoanele împăratului Romanilor, aşezate prin unele fortăreţe, punându-se din nou în mişcare ostilă, să dea lui Cuciugh ocaziune de a se reîntoarce iarăşi, a trimis pe secretarul său, anume Francisc Lugosi, în legaţiune la comandantul împărătesc din Cluj, anume Hector a Brazen, pentru ca să-l roage de un armistiţiu onorific, ca aşa barbarului să nu i se dea ocaziune nouă de a reintra în Transilvania. Fiindcă însă Poarta otomană poruncise lui Apaffi ca să stea preparat de bătaie cu toată puterea ţării, iară de altă parte voia şi principele să afle până încât se supune boierimea poruncilor lui, a conchemat pe toţi nobilii sub arme; iară apoi, pentru ca să pătrundă faima la turci că Apaffi se afla în castre, cu toată armata sa, a luat dispoziţiuni ca câte trei mii de ostaşi să fie necurmat sub arme, iarăra ceilalţi fuseră demişi pe la casele lor"[233].

*

1656, august 1, Conrad Jacob Hilterbrandt: „**Clujul este un oraş comercial** mare şi populat, ultimul dintre cele şapte oraşe germane, cu puţini locuitori germani, care şi ei sunt aproape toţi maghiarizaţi. Este aşezat la 13 mile depărtare de Sibiu, într-o câmpie frumoasă, pe Someşul Mic; este întărit dar nu prea bine – cu un zid de piatră cubică şi cu turnuri, care, în anul 1662, erau în sta-

---

[233] *Fragmente din istoria lui Ioan Bethlen*, în *Transilvania*, nr. 10, Braşov 1870, pp. 113, 114

re bună. Casele din acest oraş sunt clădite la distanţe foarte mari unele de altele şi cele mai multe sunt acoperite cu şindrilă. După Braşov, Clujul este cel mai populat oraş, având suburbii foarte mari, în care îşi găsesc azil toţi vagabonzii izgoniţi din alte părţi. În acest oraş se desfăşoară un comerţ foarte viu, căci se aduc aici mărfuri din Viena şi Lipsea. Dar cuvântul curat al lui Dumnezeu este cel mai greu întâlnit acolo, deoarece arienii (sectă protestantă, cunoscută sub numele de unitarieni sau antitrinitari – n. t.) îşi au tipografia, biserica şi gimnaziul lor şi au atras aproape jumătate din orăşeni, în vreme ce predicatorul de frunte Michael Baumgart, un bărbat învăţat şi foarte bun orator, converteşte multe calfe luterane, oameni simpli, atraşi numai de dragul limbii maghiare, făcând din ei nişte arieni grosolani. Calvinii au cealaltă parte a oraşului, cu o biserică frumoasă şi un gimnaziu, iar dintre aceste două religii, luteranii au fost nevoiţi să se mulţumească cu mai puţin. Totuşi, aceste religii se poartă astfel între ele, încât fiecare din ele poate fi urmată şi mărturisită liber şi nestânjenit de către adepţii ei.

Consiliul orăşenesc este alcătuit din saşi şi unguri: dintre ei se alege, în fiecare an, prin rotaţie, câte un jude, care este întreţinut de către naţiunea sa, împreună cu ceilalţi consilieri care îi aparţin. Catolicii au o singură stradă, numită a Mănăşturului (frumoasă şi lungă, cu clădiri de amândouă părţile), unde au o mănăstire şi un gimnaziu. Toate alimentele, vinul, carnea, peştele, păsările şi vânatul sunt foarte ieftine acolo, pe lângă acestea se mai coace acolo o pâine frumoasă, din care o pită costă 2 pfenigi, dar atât de bine potrivită din sare şi din frământat, încât toate cerinţele medicilor sunt satisfăcute.

Femeile nobile din acest oraş poartă pe cap văluri mari, peste nişte scufii ca ale femeilor din Nürnberg, şi pe care le numesc conci, după forma asemănătoare cu a unui mare melc de mare. Lângă acest oraş, a fost bătut, în anul 1660, principele Gheorghe Rákóczy al II-lea de către Seid Ahmed paşa (guvernatorul paşalâcului de Buda – n. t.). În anul 1662, imperialii au fost asediaţi în acest oraş de către Kuciuk paşa, atâta vreme, până ce a fost nevoie de el pentru războiul din Ungaria; apoi garnizoana însăşi şi-a izgonit comandantul şi s-a predat principelui Apafi, după care a fost pacificată întreaga ţară. Tröster Frölichius relatează aproape acelaşi lucru despre acest oraş, dar mai adaugă că aici sunt admişi şi primiţi şi maghiari printre orăşeni, ceea ce nu se întâmplă în celelalte şase oraşe săseşti. Cele ce am mai văzut în acest oraş şi care ar merita să fie pomenite, în afara celor amintite, se vor arăta mai jos.

În Mănăştur, suburbia acestui oraş Cluj, pe care l-am descris, domnii soli ai regelui suedez au fost întâmpinaţi solemn de cătane şi li s-a hotărât o cvartiruire neobişnuită. După aceea, Măria Sa, principele Gheorghe Rákóczy al II-lea le-a trimis o caleaşca domnească, cu coviltirul lăsat în jos.

În faţă şedea un nobil ardelean, care trebuia să con-ducă pe domnii soli la audienţă. Acesta i-a primit pe domnii soli prieteneşte, i-a poftit să se urce în trăsură şi cei doi domni au luat loc în fund, unul lângă altul, iar nobilul ardelean întors spre ei. Pe lângă caleaşca trasă de 6 cai frumoşi, păşeau patru trabanţi cu iatagane cu mâne-

re scurte. Înaintea trăsurii erau o mulţime de unguri ardeleni. Personalul şi servitorii domnilor soli mergeau în urma trăsurii. Domnii erau îmbrăcaţi astfel: Domnul Henric Coelestinus de Sternbach, îmbrăcat cu totul în negru, avea o haină de tafta şi o manta la fel, iar pe cap, podoaba sa naturală. Domnul Gotthard Welling era îmbrăcat într-o haină neagră de catifea şi într-o manta la fel. Ajungând în piaţa castelului, care se află în apropierea bisericii catolice din Mănăştur, şi care nu era încă de tot terminată, pe atunci, au fost poftiţi să coboare din trăsură şi au fost conduşi, de către nobilul maghiar, spre castel. După ce au trecut prin câteva săli, uşa camerei a fost deschisă şi li s-a înfăţişat Măria Sa, principele, îmbrăcat somptuos. El şi-a dat înlături mantaua, căptuşită cu blană scumpă de samur; pe cap avea un calpac tot de samur, pe care era prins în faţă un giuvaer minunat, cu o pană mică ridicată în sus. După ce domnii soli l-au salutat, domnul sol Sterbach a început să arate scopul însărcinării, ce-i fusese încredinţată, într-o frumoasă cuvântare latinească, la care Măria Sa, principele, deşi cunoştea bine limba latină şi vorbea curent latineşte, nu a răspuns el însuşi, ci prin cancelarul său, domnul Mihai Mikes. După ce acest domn cancelar maghiar a încheiat cu bine răspunsul său latinesc, am auzit murmurându-se printre slujitorii curţii, care erau de faţă, că nu este nici o mirare, deoarece cancelarul studiase, timp de 8 zile, acest răspuns…

Românii poartă, în mod obişnuit, ciomege. Felul de folosire al acestor măciuci l-am aflat la Cluj. Un asemenea „Romunus” sau român voia să apuce ceva; atunci, într-o clipă, au fost vreo 10 ciomege pe spinarea lui, de ale căror lovituri a ştiut să se apere cu îndemânare cu

ciomagul său lung, astfel a scăpat din această treabă fără vreo durere deosebită. Sunt informat că, acum vreo jumătate de an, o fetişcană a dat foc oraşului, şi o mare parte a fost prefăcută în cenuşă.

Pâinea ce se vindea pe piaţă era aproape cât o jumătate de baniţă de a noastră, totuşi era bine coaptă, dar în partea de sus destul de arsă; de altfel, ungurii din Transilvania taie coaja de sus şi de jos a pâinii şi o aruncă la câini, iar ei mănâncă numai miezul moale. Cele ce s-ar mai putea spune despre acest oraş sunt, în bună parte, arătate mai sus, în descrierea domnului Tröster, dar mi se pare că oraşul nu este bine pardosit şi că erau pe străzi nişte pietroaie mari cât nişte trepte, peste care trebuia să sari, dacă nu voiai să-ţi umpli ghetele de noroi. La Mănăştur era o băltoacă mare, în care se împotmolesc adesea boii şi căruţele.

În sfârşit, domnii soli au plecat din această suburbie a Clujului, la 20 august, în anul 1656, mergând spre Turda, la 2 mile depărtare…

Nu departe de Cluj, am auzit răsunând trâmbiţele şi ţimbalele; informându-mă de cele întâmplate, ni s-a spus că domnii soli suedezi se înveseleau, că erau oaspeţii lui Paul Götz: acesta era un negustor arian din Cluj. După ce ni s-a hotărât cvartirul şi au pus în siguranţă bagajele, m-am dus să vizitez pe domnii soli, care tocmai se sculaseră de la masă. Îndată ce m-a zărit, domnul Sternbach mi-a recomandat să călătoresc în Ucraina, cu domnul sol Welling, căci acolo aş putea vedea şi învăţa riturile bisericii greceşti şi tot ce se ţine de ele; pe de altă

parte, mi-a arătat greutăţile marşului cu armata transilvană prin Maramureş şi cine ştie cum vor rezista poalele scurte, adică maghiarii sau transilvanii, poalelor lungi adică polonilor, care şi mirosiseră praful de puşcă, aşa cum, din păcate, a dovedit-o şi deznodământul cel jalnic! N-am hotărât deocamdată nimic sigur, ci am luat-o drept o glumă; între timp, chiar în aceeaşi seară, domnii soli au pornit spre Mănăştur, lângă Cluj, iar eu i-am urmat, a doua zi, dimineaţa; şi îndată ce am ajuns, s-au făcut mai multe copii de pe alianţa încheiată şi tratatele semnate şi au fost trimise în diferite părţi…

Şi aşa a plecat domnul sol Welling de la Mănăştur, de lângă Cluj, înspre Ucraina. Persoanele pe care domnul le-a avut cu el erau următoarele: Conrad Jacob Hiltebrandt din Stettin, pomeranian, student în teologie, Adolf Haxelberger, nobil polon; Benjamin Noël, francez, chirurg; Gudmund Bohm, nobil suedez, pajul domnului sol; Andreas N., suedez, fecior călare, Michaël N., prusian, fecior călare. Pe lângă aceştia, domnul sol a mai luat din Transilvania, de la Cluj, încă un servitor, care era de meserie turnător de cositor, originar din Danzig, şi care se numea Nicolae Bade"[234].

*

1656, Evilia Celebi: „**Cetatea Clujului**. A fost clădi-tă de un crai cu numele de Laioş (aşa îi numea turcul Celebi pe toţi regii maghiari), care s-a născut în anul 1503 după Christos şi a ridicat această cetate, în al

---

[234] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, V, Bucureşti 1973, pp. 555-557, 560, 571. 575, 576

patruzecilea an, de teama lui Suleiman han (Magnificul). În prezent este sub ascultarea crailor Ardealului. În ea găsindu-se şi trei mii de soldaţi ai împăratului austriac, serdarul ei nu s-a predat. Astfel, a fost atacat oraşul, iar când ungurii din cetate, văzând că cetatea a rămas pe seama bunăvoinţei, au arborat pe bastioane drapelele de capitulare şi a venit la serdar şi căpitanul ei, numit Hereko, cu daruri şi s-a supus.

Cetatea Clujului este o construcţie puternică, în formă de pătrat, aşezată la poalele unui deal cu vii, având circumferinţa de patru mii de paşi. Este o cetate cu un zid simplu, cu patruzeci de turnuri şi cu patru porţi, precum şi cu şanţ. Cetatea are şi întărituri în partea de apus, unde se află una din porţi. Spre poarta aceasta se găseşte o moară de apa. La răsărit, se află poarta dinspre oraş, iar la miazăzi este poarta Cimitirului; în partea aceasta şanţul nu e adânc. Toată lumea, intrând în cetate, a vizitat-o şi a făcut negoţ. Atunci, am intrat şi eu, umilul de mine, şi am privit-o. Are unsprezece mănăstiri frumoase şi toate au clopotniţe înalte în formă de chiparos şi sunt acoperite cu cositor, ca argintul, cu bronz sau cu tablă. Pe cupola fiecărei biserici se află cruci aurite de mărimea omului; pe lingă biserici se găsesc şi case preoţeşti, ce servesc pentru şcoli, ca medresele. Se mai găsesc şi case de negoţ, târguri şi bazaruri. Numai femeile cumpără şi vând; bărbaţii lor se îndeletnicesc şi ei cu unele treburi.

De teama oştirii islamice, locuitorii satelor din împrejurimi au venit în cetate şi era atâta lume, că nu găseai nici o palmă de loc unde să calci. Se mai aflau aici, gata echipaţi, şi patru mii de ostaşi. Oraşul are o

climă foarte bună. După ce am vizitat totul, ne-am întors la ordie cu însoţitorii noştri”[235].

„**Caracteristicile cetăţii Cluj**. Umilul de mine, am avut parte să vin la această cetate de şapte ori. De trei ori am fost atunci când stăpânul nostru, Melek-Ahmed paşa, fiind mazilit, în anul 1062 (1651-1652), din funcţia de mare vizir, fusese numit în vilaietul Silistrei. Atunci Rákóczi, răsculându-se, plecase să cucerească ţara leşească, iar noi, pornind în grabă de la Silistra, intraserăm în vilaietul Ardealului. Găsindu-l în acest Cluj pe Rákóczi, eu primisem scrisori de la stăpânul nostru Melek-Ahmed paşa şi apoi de la Rákóczi. Cu acest prilej mai venisem încă de două ori.

În sfârşit, a patra oară am venit în anul 1071 (deci în 1660-1661), împreună cu gaziul Seidi-Ahmed paşa, când, venind în câmpia cetăţii Cluj, trecuserăm prin tăişul săbiilor un mare număr din cei o sută optzeci de mii de luptători ai lui Rákóczi. Blestematul crai Rákóczi, fugind din această luptă, rănit, a murit în cetatea Nameny, a mamei sale, iar sufletul său a zburat în iad. În felul acesta, serhatul împărăţiei otomane de la Timişoara căpătase linişte şi siguranţă. A cincea oară, am venit în acest Cluj cu marele serdar Ali paşa, în anul 1072 (1661-1662). A şasea oară, am dat pe aici la întoarcerea noastră, tot cu Ali paşa. Acum am venit în acest Cluj pentru a şaptea oară.

[235] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, pp. 554, 555

Umilul de mine am călătorit atât de mult în ţara Ardealului şi în ţările ghiaurilor leşi şi moscoviţi şi le-am vizitat atât de mult, încât mi-e lehamite să le mai văd o dată.

Cu voia lui Allah însă, am făcut din nou o călătorie pe aici, dar în capitolele anterioare se află descrierea amănunţită despre faptul că această cetate a Clujului se găseşte în mijlocul Ardealului şi că este mare, solidă şi puternică. Această cetate este însă departe de râul Someş şi se află în acea parte a râului Someş unde se află şi cetatea noastră Oradea, fiind situată la o distanţă de trei popasuri de Oradea şi la graniţa maghiară. Cetăţile ardeleneşti descrise până acum se află în partea de răsărit a Oradiei. De la această cetate a Clujului şi până la Alba Iulia se merge spre sud.

Umilul de mine am auzit în cetatea Cluj că Mihail Apafi, craiul, a plecat în vilaietul haiduşacilor. De aceea şi noi, întorcându-ne, a trebuit să mergem în părţile acelea. Atunci, am mers, de la Cluj, când spre nord, când spre vest şi când spre sud, încât, umblând timp de o săptămână, am vizitat şi am văzut o mulţime de sate, oraşe şi cetăţi. Pentru că relatarea celor neînsemnate nu prezintă interes, numele multor popasuri ne-au rămas necunoscute, din care pricină nu le-am descris. Plecând de la primul menzil, al cărui nume nu-l cunosc, am mers timp de cinci ore"[236].

*

[236] Ibidem, pp. 682, 683

1658, septembrie 4: **Mihail Radi Voievod scrie clujenilor**. „Io Mihail Radu Voevod i gospodin pişem gospodstvami Clujvar zdraveda. Să căutaţi că aciia vor veni sluga Dumnii mele Cortu comisu şi cluceriu; ci să aveţi a-i lăsare să intre în cetate să cumpere cu bani pâine, făină, orzu şi altu ce va mai trebui Domniei mele. Ci să nu-i opriţi nici să aibă altu valu. I sam reci gospodstvanie. Pis. sept. dni leat 7167"[237].

*

1658, septembrie 10-14: „**Oraşul Cluj, asediat de oştirea românească**. Răzvrătirea nesocotită a principelui ardelean Gheorghe Rakoczy al II-lea contra turcilor face ca aceştia, împreuna cu oştirea românească a celor doi Domni români, să asedieze oraşul Cluj, în 10-14 Septembrie 1658. La această expediţie de pedepsire iau parte, în persoană, Gheorghe Ghica, Domnul Moldovei, şi Mihail Radul, Domnul Ţării Româneşti. Armata română s-a aşezat pe dealul Feleacului, de unde putea supraveghea oraşul foarte bine. Cetăţenii din Cluj, îngroziţi de acest asediu, care costa vieţi omeneşti, pustiiri de sate şi averi însemnate, trimit pe primul senator al oraşului, Ioan Lintzegh, să trateze cu asediatorii, ca astfel să scape oraşul de teroare. Lintzegh, ne spune în ziarul său, ce se păstrează în arhiva oraşului, a plecat în tabăra duşmanilor cu mare frică, reuşind totuşi să facă o înţelegere, în urma căreia armatele asediatoare au plecat din preajma cetăţii Clujului, după ce au stors, ca despăgubire de război, bani

[237] Lupaş, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599-1699, Cluj 1940, p. 282

şi diferite lucruri preţioase, în valoare de vreo 60 mii taleri.

Domnul Moldovei, Gheorghe Ghica, împreună cu un beg tătăresc, au primit 5.200 taleri; căpitanii lui Ghica Vodă, 21 taleri, Mihai Radul, Domnul Ţării Româneşti, a luat 5.600 taleri, apoi două cupe de aur, în preţ de 150 taleri, şi un *scofium* frumos. Căpitanii lui Radul Vodă, 16 taleri şi un pumnal aurit, în preţ de 36 florini, iar tălmaciul acestui Domn, 12 taleri şi un brâu de mătasă cu 18 florini; iar boierilor li s-au dat vreo 50 taleri şi postav de Lunden, pentru dolmane.

În ziua ultimă a asediului şi după înţelegerea cu Lintzegh, Domnul Ţării Româneşti scrie, de pe dealul Feleacului, în 14 Septembrie 1658, această scrisoare către oraşul Cluj:

„Io Mihtail Radul Voevod.... vouă cetăţenilor de la Clujvar. Să căutaţi că aceia vor veni sluga Domniei mele Cortu, comisul şi clucer; ci să aveţi a-i lăsa să intre în cetate, să cumpere pe bani pâine, făină, orz şi alt ce va mai trebui Domniei mele. Ci să nu-i opriţi, nici să aibă alt val".

Scrisoarea aceasta românească, rătăcită printre scrisorile turceşti ale arhivei oraşului Cluj, a fost publicată şi de dl Iorga, în „Acte româneşti din Ardeal" din „Buletinul Comisiei istorice a României", II, Bucureşti, 1916, pp. 224, No. XLIV / **Şt. Meteş**"[238].

---

[238] *Revista arhivelor*, nr. 2, 1925, p. 295

*

1660, Gabriel Tomasi: **Tătarii, în Cluj**. „În Transilvania, afară din oraş, se aflã o biserică de a noastră, în fortăreaţa pe care a construit-o principele Rákóczy, totuşi n-a dăunat cu nimic bisericii. Călugării stau în oraş, unde au reşedinţă încăpătoare. Mai sunt aici părinţii iezuiţi, dar trăiesc clandestin, sub numele de preoţi obişnuiţi şi ei ţin şi o şcoală, unde sunt peste 120 de studenţi, urmând învăţătura până la retorică; dintre aceştia, dacă ar exista un episcop, ar putea fi sfinţiţi şi preoţi. Este adevărat că, anul trecut, tătarii au ars şi biserica, şi reşedinţa”[239].

*

1665, aprilie: **Conflict catolico-calvin, la Cluj**. „Locuitorii romano-catolici ridicară, prin patronii lor (prin câţiva magnaţi şi prin călugări) plânsori şi acuzaţiuni grele asupra calvinilor, care, pe atunci, se numeau pe sine ortodocşi; catolicii suu papistaşii, precum le ziceau calvinii, se simţeau pe atunci foarte asupriţi, mai ales din două cauze, că adică locuitorii protestanţi din Cluj nicidecum nu-i sufereau ca să-şi exerciteze acolo religiunea lor în toată libertatea, după ritul uzitat; cum şi că staturile ţării încă tot nu sufereau ca să-şi aibă şi romano-catolicii episcop propriu în Transilvania. Catolicii, spunând unele ca acestea principelui Apafi, adaoseră mai plângând: „Oare catolicii sunt consideraţi mai jos

---

[239] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VII, Bucureşti 1980, pp. 130, 131

decât naţiunea valahă, cea mai degradată din toate, care petrece în ţară din graţia şi cu permisiunea patronilor sub jugul iobăgesc, şi totuşi se ştie că ei încă au episcop în capul bisericilor lor". Din contra, popii calvineşti aduceau mai multe exemple despre neruşinata cutezare a popilor papistăşeşti, care calcă pe faţă legile ţării, prin care se opreşte strâns şi sub grea pedeapsă amestecul unora în afacerile religioase ale celorlalţi, care se ţin de alte confesiuni. Popii catolici se îmbulzesc şi merg nechemaţi; cum aud că cineva, care este de altă confesiune, e bolnav rău, îndată aleargă acolo, şi dacă nu vei păzi foarte bine, îi bagă cuminecătura cu sila în gură; peste aceasta acei popi nu mai încetează cu prozelitismul lor şi mai ales tinerimii îi promit munţi de aur, numai ca să se facă papistaşi; anume, la fiul unui cetăţean din Cluj îi promiseră, în scris, că dacă se va face papistaş, va ajunge om mare, precum ajunse şi Nic. Eszterházi. Rectorul şcolilor catolice din Cluj insulta pe calvini, numindu-i câini, şi ameninţa cu prefacerea curândă a lucrurilor, adică cu venirea nemţilor"[240].

*

1667: „**Dieta denumeşte pe Dionisie Bánffi, la Clusiu**, în locul şi în funcţiunile repausatului Ebeni, îi mai adăugă însă, la funcţiunile lui, comanda peste toate garnizoanele transilvane, câte erau aşezate pe la fruntariile ce se întindeau de către Oradea, şi aşa îi supune lui pe toţi comandanţii şi consilierii din acele părţi. Această favoare şi înălţare extraordinară a lui Dionisie Bánffi

[240] *Transilvania*, nr. 13, Braşov 1870, pp. 150, 151

râma fireşte pe mulţi la inimă, iară pe Pavel Béldi îl săgetă până în ficaţi…

După spargerea dietei de Alba Iulia, principele Apafi purcede la Cluj, împreună cu soţia şi cu fiu-său, copilaşul Grigorie, care i se născuse tocmai în ziua în care tatăl său fusese chemat la domnia ţării; pe copilaş însă îl apucară, la drum, nişe friguri, iară a doua zi, după ce ajunseră la Cluj, muri, în etate de şase ani, şi fu înmormântat în biserica reformaţilor de acolo. Doliul (jalea) şi amărăciunea inimelor fu atât mai mare, din cauza acestei pierderi, cu cât că familia şi amicii au fost şi destinat pe micul Grigorie de succesor la tron. Un singur cosângen nu era supărat, adică Dionisie Bánffi, care, ca cumnat al lui Apafi, a şi conceput speranţa că Apafi, lipsit acuma de prunci, va adopta pe fiul lui şi-l va destina de clironom la tron"[241].

*

1683, octombrie 19: **Amintirea moldovenilor la Cluj**. O scrisoare a lui Francisc Rhédei, adresată principesei Ana Bornemisza: „Milostiva mea Doamnă, / în ce priveşte afacerea cu moldovenii, nici după multă gândire nu ştiu să spun altceva, căci ei, Milostivă Doamnă, de bună seamă nu sunt vrednici, pentru că voievodul lor e prefăcut, boierii sunt nedesăvârşiţi, iar poporul de obşte, când a fost aici cu păgânii, au fost mai răi faţă de această ţară decât au fost tătarii, totuşi, Milostivă Doamnă, cred

[241] *Transilvania*, nr. 16, Braşov 1870, pp. 189, 190

că datoria de creştini pofteşte să li se îngăduie venirea lor aici, pentru ocrotire”[242].

*

1685: **Asediul austriac**. „Generalul Scherffenberg începu să înainteze, dintr-o săptămână în alta, mai întâi până la Dej (Desiu – „si” se citea „ş”, iar „u” final era mut, conform ortografiei latiniste a lui Bariţiu, din 1856 –n. n.), mai apoi spre Cluj (Clusiu); iar fiindcă guvernul ţării nu îngrijea de mijloacele vieţii soldaţilor sau aşa numitul proviant (pe turceşte, zaherea), soldaţii, descoperind gropile pline de grâu ale magnaţilor, îşi făceau pâine, iar vite de tăiat luau fără alegere. Numai după ce trupele ajunseseră sub murii Clujului, se mai scutură şi consiliul, mai ales că şi germanii comiteau multe brutalităţi. Nobilimea se ascundea şi ea prin găuri de şoareci, ca şi sătenii de primprejur”[243].

*

1686: **Clujul, cu garnizoană imperială**. În baza tratatului de pace din 28 iunie 1686, „în punctul 19 se cuprindea clauza că, pe cât timp vor dura războaiele cu Poarta otomană, curtea imperială să aibă drept a ţine, în cetăţile Cluj (Clusiu) şi Deva, câte două treimi părţi de

---

[242] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. XI, 1661-1690, Bucureşti 1939, p. 198

[243] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. I, Sibiu 1889, p. 52

garnizoană din armata proprie, pe lângă o treime trupe transilvane”[244].

*

1667, octombrie 16: **Ocuparea Clujului de către austrieci**. „Atunci Apafi trimise o deputaţiune repede înaintea lui Carol, la Székelyda, cu oferta de 100 mii taleri şi victualii, numai să nu intre armata în ţară. Ofertele acestea au fost respinse, iar armata germană a intrat. În 16 octombrie, ducele Carol ajunsese la Cluj, unde ceru să i se deschidă porţile. Clujenii (clusianii), tot cu capul mare. Tot înfumuraţi ca totdeauna, nu voiau să-i deschidă, până când Carol îşi înfipse tunurile asupra porţilor, când apoi se deschiseră curând şi Carol intră, cu statul său major, în cetate, iar oastea o împărţi în ţară şi mai ales în cetăţi şi fortificaţiuni. Delegaţii lui Apafi, anume Georgie Bánfi, fiul lui Dionisie, celui tăiat la Bethleanu, Petru Alvinczi protonotarul şi Sigismund Pernyeszi, intrară în tocmeală cu ducele Carol, deocamdată însă fără nici un rezultat”[245].

*

1687, Vito Piluzzi: „**După luarea Clujului** (ocupat prin surprindere de către comandantul trupelor imperiale – n. t.), de către maiestatea sa imperială (Leopold I,

---

[244] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei,* Vol. I, Sibiu 1889, p. 57

[245] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei,* Vol. I, Sibiu 1889, p. 62

împăratul german), transilvănenii înfricoşaţi vor fi siliţi să predea şi alte cetăţi”[246].

*

1687, Luigi Ferdinando Marsigli: **Imperialii în Cluj**. „Armata imperială a pornit fără zăbavă în marş spre Cluj. Aşezându-şi tabăra în faţa acestei cetăţi, pe care nu o credeam atât de slabă, ci foarte puternică, judecind după amintirea dârzei şi vajnicei rezistenţe întâmpinate acolo de garnizoana imperială, în timpul războiului precedent (26 septembrie 1662), ducele, fără a declara începerea ostilităţilor, a dat ordin de înaintare, în plină zi, unei baterii de patru tunuri mari înspre locul unde era o biserică, pentru a începe să facă acolo, fără întârziere, o breşă. Hotărârea aceasta a surprins atât de mult pe locuitori, încât aceştia au ieşit afară din cetate pentru a duce tratative; dar ei, căutând să amâne supunerea cetăţii, ducele a dat ordin bombardierilor bateriilor de tunuri şi obuzierelor să se pregătească să deschidă focul. Văzând aceasta, orăşenii, speriaţi de această hotărâre atât de fermă, au predat îndată cheile şi au introdus o garnizoană germană în cetate”[247].

*

1687, octombrie 27: **Tratatul de la Blaj** stabilea „trecerea ţării în posesiunea Casei de Habsburg”, iar la

---

[246] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VII, Bucureşti 1980, pp. 439, 440

[247] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VIII, Bucureşti 1983, p. 49

punctul 1, din capitolul I, se stabilea că „Principele va ţine în lăuntrul ţării, în iernatic, o parte din armata imperială şi, pe lângă observarea de disciplină militară bună, va lăsa să se aşeze în cetăţile şi fortăreţele Sibiu, Cluj, Bistriţa, Alba-Iulia, Sebeş, Orăştie, Oşorhei (Osiorheiu), Deva, Gherla, Şimleu, Mănăştur (Monastur), Teiuş”[248] . „După Cluj şi Sibiu, toate celelalte cetăţi şi fortăreţe ale Transilvaniei s-au supus fără nici o rezistenţă. Singur, Braşovul se opusese la ocuparea germană; a şi păţit-o, încât o va ţine minte prin toate generaţiile”[249].

*

1699: „O româncă din Ţara Românească răscumpără o tipografie şi repară o biserică calvină din Cluj. Postelnicul Preda, din Ţara Româneacă, ia de soţie o unguroaică din Ardeal, Ana Szalánczy. Din căsătoria aceasta au doi copii: Diicu şi Stanca. Stanca trece în Ardeal, măritându-se după influentul nobil Ladislau Székely, cel care a lucrat mult la căderea Mitropolitului din Alba Iulia, Sava Brancovici. Au doi fii cu numele Adam şi Moise. Stanca Buicescu a rămas văduvă sau s-a despărţit de soţul ei dintâi, căci, la sfârşitul veacului al XVII-lea, o întâlnim ca soţie a unei persoane însemnate în viaţa publică ardeleană şi anume a lui Ştefan Haller. În timpul când Stanca trăia împreună cu acest nobil, în 15 Septembrie 1699, vedem că ea dăruieşte suma însemnată de 560 florini bisericii şi şcolii calvine din Cluj, care îşi

[248] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei,* Vol. I, Sibiu 1889, p. 63
[249] Ibidem, p. 66

răscumpără tipografia de la maiestrul tipograf Totfalusi Kis Nicolae, cu 560 florini. Stanca („Butsesdi Sara”) dă banii, cu condiţia ca, din venitul anual al tipografiei, 500 florini să fie cheltuiţi pentru reparatul bisericii calvine din strada Lupului (astăzi, str. Kogălniceanu), iar dacă va fi nevoie şi capitalul întreg să se întrebuinţeze pentru biserică. În caz când cei 500 florini vor ajunge pentru reparatul bisericii, atunci restul din veniturile anuale de la tipografie îi pune la dispoziţia epitropilor şi predicatorilor calvini şi a profesorilor de la şcoala calvină, pentru a-l folosi după bunul lor plac, (document publicat în Jakab, *Kolozsvár* ***története*** *oklevéltár,* II, Budapesta 1888, pp. 442, 443, No. CC1V).

Astfel, biserica calvină ungurească, care se află astăzi în str. Kogălniceanu, a fost reparată pe banii unei romånce din Ţara Românească, precum tot cu banii acesteia s-a răscumpărat tipografia calvină, din teascurile căreia au ieşit la lumină atâtea cărţi latineşti şi ungureşti menite să înveţe şi să învrăjbeacă pe oameni.

Dar cineva ar putea să creadă că Stanca, trăind într-ua mediu străin, s-a maghiarizat cu totul, nemaipăstrând nici un raport cu cei din ţara sa de naştere, odată ce face astfel de danii unor oameni care, pe noi, Românii, totdeauna ne-au pizmuit. Această credinţă e cu totul neîntemeiată, cum se vede precis din o scrisoare românească foarte mişcătoare, adresată către Stanca de fratele ei „mai mic”, Diicu Buicescul, la 13 Decembrie 1702. Diicu scrie „mai mari bune sori, dumneaei lealei Stancăi” aşa, „ca unii surori dragă, bună şi adevărată, mă închin cu sănătate, Dumnezeu cu noroc şi viaţă lungă să blagoslovească

pe dumneata”. Continuă în acest ton, vorbind şi de aranjarea între ei a moştenirii unor averi părinteşti şi încheie scrisoarea cu cuvintele: „Şi noi, de aicea, nu avum a cinsti pă D-voastră cu altu fără de cătu trimisamu D-voastră un morunii, ci pă cumu se-au tămplatu D-voastră ca de la un mai mic fratele D-voastră să primiţi şi să poţi cunoaşte dumneata dragoste desăvârşitu” (Iorga, op. cit., pp. 249-25 2, No. LVIII). / **Şt. Meteş**”[250].

*

1703: **Înfruntarea curuţilor**. „Generalul porunci, din nou, ca Ştefan Thoroczkai, marele căpitan din scaunul Arieşului, să se scoale, cu altă oaste secuiască şi, de la Bonţida, să vegheze asupra curuţilor. Aceştia încă o păţiră foarte rău, pentru că, venind asupra lor Pavel Orosz cu câteva mii de curuţi pedestrii şi călări, îi sparseră; mulţi dintre acei sărmani de secui au pierit şi acolo, iar ceilalţi o luară la fugă. Ştefan Thoroczkai ajunse în captivitate, după aceea, venindu-i pofta, înrolându-se, jură şi el la curuţi. Acest om apoi a şi predat Transilvania, dimpreună cu Michail Teleki, Ladislau Vay, Pavel Kaszás şi Ladislau Csáki.

În Cluj erau, pe atunci, ca vreo cinci sute oaste nemţească si vreo două sute şerbi. Acea oaste, tot în ziua în care bătuseră pe Thoroczkai, ieşise până la Apahida, fără ca să ştie ceva de irupţiunea curuţilor. Pavel Orosz, împărţindu-şi oastea întreagă în două, curuţii alergară totodată şi în contra nemţilor. Nemţii, copleşiţi de miile

[250] *Revista Arhivelor*, nr. 2, 1925, pp. 295, 296

curuţilor, n-au putut face nici măcar o puşcătură. Atât din nemţi, cât şi din şerbi pieriră mulţi, iar un căpitan, anume Duffrener, om plăcut al lui Rabutin, încă pieri acolo. Ceilalţi scăpară cu fuga în Cluj. Dintre curuţi n-au pierit mai mulţi ca doisprezece. Iar dacă atunci Pavel Orosz ar fi purces îndată asupra Clujului, nemţii se spăimântaseră atât de mult, încât ar fi închinat cetatea îndată. Pavel Orosz însă, neavând de la Ráckoczi ordin mai departe, se întoarse la Rákoczi cu prăzi nenumărate, pe care le răpiră de la sărmanii ardeleni, în mersul lor”[251].

*

1704, aprilie: **Mineiul de la Cluj** cuprindea următoarea însemnare: „Eu greşitul şi nepriceputul diac Daniil din satul Coruţ din ţara Ardealului, în marale oraş Cluj, anul 1704, luna lui Aprilie”. Iar pe verso, o rugăciune:

„Dumnezeieştile palme Isus pre cruce au întinsu
Şi zidiria mănilor u lui cătră sine au cuprinsu
Pătimire luându numai cu firia ominească,
Dară nice o dureare simţindu firea dumnezăiască.
Răscumpărându-ne pre noi cu al său svântu sănge,
Nârod ales Părintelui cerescu iarăş ne strănge.
Pentr-aceaia cu credinţă Patimelor ne închinăm
Slăvindu-le, mărindu-le, cu cinste le sărutăm.
Vălet 1714, mes. lun. 24”[252].

[251] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei,* Vol. I, Sibiu 1889, p. 240
[252] Bianu, Ioan; Nicolaiasa, G., *Catalogul manuscriptelor româneşti*, Tomul III, nr. 729-1061, Craiova 1931, p. 161

*

1704: **Dărâmarea cetăţii Cluj şi rebeliunea secuilor**. „Clujul era împresurat de oastea lui Teleki. Rabutin purcese asupra lor numai cu două mii de ostaşi (şi) respinse pe Thoroczkai… / Rabutin, după bătălie, intră în Cluj, unde aruncă contribuţiune belică, apoi dispuse ruinarea murilor cetăţii până la câţiva stânjeni”[253].

*

1705: **Primirea lui Rácoczi**. „La Cluj şi la Alba Iulia se făceau pregătiri mari pentru primirea lui Rácoczi, pentru că dieta convocată la Alba Iulia era să-l proclame principe, în ziua de St. Martin, adică tocmai în acea zi în care Rácoczi fu bătut la satul Jibău atât de de cumplit, încât abia scăpă cu fura la Gherla… / Nemţii înaintară la Cluj, unde generalii nemţeşti îşi răzbunară spurcata perfidie a iezuiţilor (organizaseră, din Alba Iulia, primirea lui Rácoczi – n. n.), arzându-le toate aparatele făcute pentru primirea lui Rácoczi, iar în mănăstirea lor puseră ostaşi de naţionalitate daneză şi de confesiune luterană, pentru ca cu atât mai mult să-i mortifice. Curând după aceea căzură în mâinile nemţilor şi celelalte fortăreţe, numai Deva se ţinu încă trei luni. Nemţii îşi răzbunară şi de popor, prin execuţiuni înfricoşate.

În ziua bătăliei de la Jibou, Rabutin, care ieşise din Sibiu, bătu şi fugări pe o trupă de curuţi, la Porum-

[253] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei,* Vol. I, Sibiu 1889, pp. 248, 249

bacu, în districtul Făgăraşului, iar pe alta, comandată de Pavel Orosz, la Feleac, deasupra Clujului"[254].

*

1704: **Ráckoczi, la Cluj**. „Prefectul miliţiei imperiale din Transilvania, Comitele I. L. Rabutin, avu de a-şi pune toată silinţa pentru ca să nimicească tendinţele rebelilor, cu care era mai ales împreunată devastarea ţării. Având conflicte cu dânşii, îi respinse atât la pădurea Sibiului, cât şi aiurea. Mai tare însă îi bătu la Cluj, în 8 Octombrie 1704, care cetate o ţinură închisă în curs de 9 luni de zile. Aici armata rebelă, ceea de 10.000, sub ducii Ştefan Toroticai, Michaele Teleki şi Paulu Cassàs, după ce pierdu 2.000, fu pusă pe fugă. Iar întăriturile cetăţii se demolară, la ordinul lui Rabutin, pentru ca să nu mai poată servi de azil rebelilor...

În Transilvania, Forgaci ocupă Clujul, împresură Mediaşul, care, în urmă, dibui a se pleca. În urma acestor sucese pe câmpul de luptă, Rákoczi intră cu triumf în Cluj şi fu primit între semne de bucurie şi cu arcuri triumfale de către Iezuiţii din Cluj"[255].

„Iezuiţii din Cluj, ştiend să joace pe două mâini, conduşi de iezuitul Kapi, întâmpinară acolo pe Rákoczi cu poartă triumfală şi cu alte multe complimente linguşitoare şi mincinoase. Tot pe atunci, Rákoczi bătu şi

---

[254] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. I, Sibiu 1889, pp. 260, 261

[255] Rusu, Ioane V., *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distinctă privire la români*, Sibiu 1864, pp. 360, 361

monete de argint, cu emblema lui Hercule, cum culege capetele hidrei. Sub Hercule se înţelegea ungurii cu Rákoczi, iară sub hidra cu capete multe se închipuiau împăratul şi nemţii…

Dupa acea bătălie mare, nemţii înaintară la Cluj, unde generalii nemţeşti îşi răzbunară de spurcata perfidie a iezuiţilor, arzându-le toate aparatele făcute pentru primirea lui Rákoczi, iară în mănăstirea lor puseră ostaşi de naţionalitate dană şi de confesiune luterană, pentru ca cu atât mai mult să-i mortifice. Curând după aceea căzură în mâinile nemţilor şi celelalte fortăreţe, numai Deva se ţinu încă trei luni, după aceea căzu şi aceea. Nemţii îşi răzbunară şi de popor prin execuţiuni înfricoşate”.

*

1707: **Clujul, pradă curuţilor**. „În acest an, membrii guberniali şi ceilalţi aristocraţi ai ţării, strâmtoraţi în Sibiu, au trimis la Rabutin, care se afla pe la Dobricin, ca să-l roage de ajutor şi să scape ţara de tirania lui Pekri. Rabutin comandă pe baronulu Tige înainte, cu două mii de nemţi călăreţi şi cu opt sute de şerbi. Curuţii aşteptau pe nemţi de către Oradea, spre Clul; Tige însă-i înşelă, pentru că, sfărmându-şi toate carele de transport, o luă numai pe uşor printre munţi, prin comitatul Hunedoarei, înainte, încât ajunse pe neaşteptate la Orăştie, unde staţionau căpitanul Dragul şi Danila Josika, cu cete de curuţi. Tige, spărgându-i pe aceia, veni de-a dreptul la Sibiu, spre bucuria celor strâmtoraţi acolo, şi răbdători de foame.

Pekri, care îşi petrecea în ospeţie, auzind de acestea şi disperând că va mai putea ocupa Sibiul cu foamea, se sculă cu oastea sa şi merse la Cluj, cu scop ca încai pe nemţii de acolo să-i taie în bucăţi. Tige însă alergă şi el la Cluj, de unde, alungând pe curuţi, scoase garnizoana nemţească şi o aduse cu sine, iară cetatea o lăsă în prada curuţilor, care apoi o au şi ştiut despolia şi împila.

Era iarnă foarte grea. Tige veni cu oastea sa până la Cucerdea, unde voi să mâne pe noapte, pentru că nu credea că curuţii se vor lua după el; aşa oastea se aşeză prin casele oamenilor şi, după cină. se culcară cu toţii.

Pekri însă, care nu cuteza să dea faţă, ziua mare, cu oastea regulată nemţească, îşi propuse ca să o atace în cap de noapte. Aşa, plecând el de la Cluj, când ajunse la Turda luă cu sine câteva buţi de vinars, cu care, îmbătând bine pe haiduci, aşa îi trimise asupra nemţilor, la Cucerdea. În acea noapte, confuziunea între nemţi fu atât de mare, încât a stat într-un fir de păr că nu a pierit toată oastea nemţească, după care chiar Sibiul ar fi căzut pe mâinile curuţilor. Însă norocul lobonţilor a fost beţia curuţilor, care, după ce străbătură în sat fără nici o regulă, numai intrau şî ieşeau din case, până ce deteră foc şi satului. Atunci nemţii, la lumina focului, se reculeseră; Tige însuşi, al cărui cal îl împuşcaseră sub dânsul, apucând alt cal şi încălecând, se pune în fruntea oastei sale, o adună la un punct şi iute comandă foc asupra haiducilor. Aceştia, în beţia lor, nu se ştiu reculege, ci o taie la fugă care încotro.

Pekri, generalul curuţilor, care sta, cu câteva mii de călăreţi, deasupra viilor de la Cucerdea, nu cuteza să alerge în ajutorul pedestrimii sale. Aţa Tige, strâmtorând pe haiduci din toate părţile spre un loc băltos, acolo împuşcară din ei peste o mie cinci sute. Dintre nemţi, preste o sută rămaseră morţi, iară optzeci şi cinci vulneraţi. N-ar fi fost nici o mirare, dacă, în acea noapte, ar fi pierit toţi nemţii la Cucerdea; însă Dumnezeu nici acolo nu ajută pe curuţi, din cauza multelor răutăţi şi blestemăţii ale lor. Baronul Tige ajunse în pace la Sibiu"[256].

*

1710, septembrie: **Invazia lăcustelor la Cluj**. „În Septembrie, veniră din Moldova lăcuste cu miriadele, încât se întuneca soarele de ele; acelea consumară toată verdeaţa, iară apoi, deasupra Clujului, se bătură în aer, omorându-se unele pe altele, încât acoperiră locul până la oul piciorului…

În Cluj şi la Sibiu se arătă, sus, în aer, un om ţinând arma în mână. Tot la Cluj, nişte fiinţe în formă de fete înconjurară cetatea între bocete şi ţipete înfricoşate, iară într-un loc din apropiere, şerpii şi broaştele se muşcau cumplit, încât şi apa se înroşi…

Însă mai mare din toate relele a fost, şi în acest an, pestilenţa nu numai între oameni, ci şi între cai, vite cornute, porci şi câini. Cronicarul voieşte a şti că, pe la Sighişoara, muriseră de ciumă două mii cinci sute de oa-

[256] Bariţiu, George, *Din conicile lui Michail Cserei. 1661-1711*, în *Transilvania*, nr. 21, Braşov 1869, p. 250

meni, pe la Mureş-Oşorhei, tot atâţia, în scaunul Odorheiului, optsprezece mii, în scaunul Mureşului, tot atâţia. După încetarea ciumei din ţinuturile numite, se încinse din nou pe la Cluj, unde s-au stins până la patru mii cinci sute locuitori”[257].

*

1711, Aubry de la Motraye: „**Acest oraş se numea la început Potaissa**, după unii geografi, şi apoi, după alţii, Claudiopolis, deoarece împăratul Claudius a pus să-l repare în primii ani ai domniei sale. Se vede destul de bine că numele lui de acum este o formă coruptă a acestuia din urmă. Oricum, este un oraş mare şi slab populat şi de aceea casele, care nu sunt clădite frumos, sunt în cea mai mare parte neîngrijite sau ruinate. Are patru biserici în formă de cruce latină, şi anume una unitariană, care e cea mai mare, una luterană, una reformată, care sunt prea mari pentru locuitorii acestor două confesiuni, şi una catolică, aceasta fiind cea mai mică; de aici se vede că libertatea conştiinţei n-are atât de suferit în ţara aceasta, cum voiau nemulţumiţii să se creadă. De altfel, aceste biserici n-au nimic deosebit; pe o piatră prinsă într-un zid vechi, din apropierea primei biserici, se citesc aceste res-turi de inscripţie: N A S C E N ... X T O. M.II.H.23. Biserica romano-catolică, fiind cea din urmă clădită, este cea mai simetrică, se vede destul de bine că şi celelalte au fost la început catolice: şi

[257] Bariţiu, George, *Din conicile lui Michail Cserei. 1661-1711*, în *Transilvania*, nr. 24, Braşov 1869, pp. 287, 288

au încăput sub alt stăpân în ur-ma prefacerilor politice şi religioase”[258].

*

1738, Anonim latin: „**5 aprilie… Am ajuns, pe la ora şase seara, la Cluj** şi am fost siliţi să aşteptam jumăta-te de oră în faţa porţii acestei cetăţi întărite, până când ne -am legitimat, prin scrisorile de liberă trecere, trimise domnului comandant. Odată intraţi, ne-am îndreptat spre mănăstire şi prea sfinţitul părinte comisar a fost foarte bine primit de părintele gardian în curte, iar în refectoriu, stând la masă, a fost salutat printr-o cuvântare, declamată de un preot aflat la învăţătură.

6 aprilie… Cum s-a început iar să se mănânce car-ne, nu-i de prisos să însemnăm aici că alimentele locale sunt de fapt la un preţ foarte mic. Un funt de carne de va-că costă obişnuit un creiţar, douăsprezece ouă, o poltură sau două drahme, un cocoş mare sau o găină, un groş, o căprioară, un sextar sau şase bani de Boemia, pâine nu se pune pe masa, chiar a oamenilor mai săraci, decât numai din făină de grâu. Pe de altă parte, este din nou o mare lipsă de bani. Vinul ardelenesc este mai bun şi mai dulce decât cel unguresc şi nici nu e atât de tare ca cel amintit, are totuşi un gust oarecare din cauza numeroaselor mine-rale, care, în această margine, se găsesc în aproape toate locurile, după cum am observat şi în drum mergând spre Cluj. După secarea unor lacuri, pământul rămâne alb, parcă ar fi acoperit în întregime de zăpada cea mai curată.

---

[258] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VIII, Bucureşti 1983, pp. 530, 531

7 aprilie… Ni s-a dat ca sigur că, în această zi, numărul deţinuţilor din apropiere şi din alte locuri trece în adevăr de paisprezece... Este mult lăudată vigilenţa serenisimului principe comandant Lobkowitz... bastion al catolicilor... zid şi avangardă a creştinilor... pedepseşte nelegiuirile cu strictă severitate etc.

8 aprilie... Înapoindu-se acasă părintele comisar de la comandant, tovarăşul acestuia, care era german de neam bavarez, a adus cu sine descrierea osândirii şi execuţiei generalului Doxat, şi a altor mulţi ofiţeri, care au contribuit, prin acţiunea sau încetineala lor, la predarea cetăţii Niş. Această execuţie a fost făcută la Belgrad, la 20 martie. Azi, după masă, am băut cafea turcească. Ea are un gust mult deosebit de cea de Olanda, care se vinde prin părţile noastre, aici însă este aşa de preţuită, încât un funt obişnuit costă de obicei trei sextari. Azi, dimineaţă, pe la jumătatea nopţii, a fost o furtună puternică...

10 aprilie… Dimineaţa, am cercetat oraşul şi mai ales biserica parohială, care odinioară era a arienilor (care într-adevăr sunt aici în număr foarte mare, au chiar un gimnaziu, pe care îl numesc colegiu, învaţă o filosofie şi teologie conformă necredinţei lor, iar lectorii acestui colegiu obişnuiesc să vină pentru dezbateri la mănăstirea noastră, aproape în fiecare zi de duminică sau de sărbătoare). Este o clădire destul de mare, construită numai din piatră făţuită, înăuntru totuşi au mai rămas câteva monumente vechi şi e împodobită destul de frumos, ca pe la noi: de aici, m-am îndreptat, prin piaţă, spre biserica părinţilor iezuiţi, vestită pentru cele două turnuri frumoase,

clădite de curând (dintre care unul a fost sfărâmat, în bună parte, de puterea vânturilor în adevăr violente, prin aceste locuri), dar mult mai vestită prin icoana făcătoare de minuni a Prea Fericitei Fecioare Maria, aşezată pe altarul cel mare şi care a lăcrimat la 15 februarie 1699 etc. După prânz, ieşind din nou, am vizitat cetăţuia, aşezată pe muntele cel mai apropiat de oraş şi care am văzut că este întărită mai mult de natură decât prin meşteşug. Şi după aceea am intrat în grădina noastră, aşezată în faţa oraşului şi de aici am înconjurat pe dinafară oraşul întreg într-adevăr bine întărit.

11 aprilie… Biserica noastră este ridicată din nou în întregime etc. Oraşul este lăudat mai mult din obişnuinţă, decât merită în realitate (în adevăr, nu vezi nici un palat, casele cele mai multe sunt cu două caturi şi sunt multe ruine, poate ale palatelor distruse de duşmani); în afară de catolici, care alcătuiesc cam a şasea sau a cincea parte a oraşului, exceptând soldaţii, mai locuiesc aici netulburaţi calvini (care deţin locul de frunte printre ceilalţi eretici şi au în oraş şi afară din oraş biserici sau mai degrabă grajdul lor), luterani, arieni, anabaptişti, schismatici sau greci neuniţi (dintre care sunt şi unii români), armeni sau greci uniţi, ţigani, evrei, turci şi tot ce mai este din această drojdie. Şi de aici rezultă că, la o eventuală năvălire a turcilor, bunii catolici se tem mai mult de plebea sălbatică a ereticilor, decât de ostăşimea cruntă a turcilor, ca unii care sunt încredinţaţi că pot fugi de ei în văgăunile munţilor şi în ascunzişurile pădurilor”[259].

---

[259] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, IX, Bucureşti 1997, pp. 216, 217

26 iunie… De dimineaţă, sculându-ne la ora cinci dimineaţa, am mers până la Cluj, străbătând două mile în cinci ore; acolo, după oficierea slujbei, ne-am odihnit după drum.

28 iunie… Voiam şi doream să mai slujim încă o dată la icoana făcătoare de minuni, am plecat cu părintele comisar la reverendul rector al iezuiţilor (care imediat ne-a invitat – pentru a doua zi la prânz – comisarul scuzându-se, totuşi, a pretextat că trebuie să plece foarte de dimineaţă), am fost de asemenea la dl comandant după scrisorile de liberă trecere. După masă, am vizitat, împreună cu părintele comisar, grădina aflată afară de poarta cetăţii.

29 iunie... Am fost primiţi la Colegiul Iezuiţilor cu un adevărat ospăţ pregătit ca pentru principe. După masă, în farmacie, ne-a arătat acolo o piele de câine marin împăiat arătând ca viu, precum şi un basilisc, aşa cum ieşise din ou. Aproape de ora două, ne-am înapoiat la mănăstire... Aproape de ora trei, luându-se rămas bun de la reverendul părinte provincial şi de la întreaga „provincie” a Transilvaniei, altă dată numită Dacia Sf. Rege Ştefan, am pornit cu o trăsură a provinciei, ce mergea la Debreţin.

30 iunie… Plecând de dimineaţă, la ora trei, am făcut, mergând într-una 4 mile germane în opt ore şi rămânând într-un han românesc, ne-am luat masa cu alimentele aduse de la Cluj, de fratele ce ne-a fost însoţitor până la Debreţin ; la ora două, continuându-ne drumul, pe o cale nespus de rea şi primejdioasă, pe o ploaie care a

durat până seara, pe înnoptate, adică la ora zece, am străbătut din nou 4 mile germane, într-un interval de 8 ore. Am cinat şi ne-am odihnit cam pe repezeală”[260].

*

1743: **De la şcoala din Cluj, la bivolii domneşti**. „La îndemnurile curţii împărăteşti, românii, amăgiţi, se uniră cu biserica Romei; însă numai o parte dintr-înşii, şi numai în cunoscutele patru punte. Prin astă rumpere fatală din corpul românimii, popii români, ce e drept, scăpară de a mai ierna cânii de vânat ai boiearilor unguri, precum şi de alte câteva asemeni infamii, de care sufereau mai înainte, mai cu seamă sub principii unguri, până şi sub Apafi; scăpară, în parte, de neînchipuitele persecuţiuni religioase; li se dete voie de a învăţa carte; se întemeiară câteva şcoli române; se trimiseră câţiva tineri la Roma, în Institutul de *propaganda fide,* şi aiurea, de unde se întorseră apoi Klein, Maior, Şincai şi alţii, inspiraţi mai mult de geniul Romei antice, decât al celei noi. Iată mai toate foloasele Unirii. Dar, de altă parte, religiunea română, în faptă, era tot tolerată ca şi mai înainte, şi, ce era şi mai fatal, românii erau rupţi în două şi dezbinaţi, se certau acum între sine despre lucruri necuprinse de mintea omenească, lucruri care poate nici în Ceriu nu-s definite. Apoi, pe lângă toată voia, căpătată de a îmbla la şcoală. Ungurii se opuneau cu toată puterea deşteptării românilor, împiedicându-i de la învăţăătură şi prin mijloace violente. Aşa, de exemplu, într-o cercetare făcută, din poruncă împărătească, prin anul 1721, la plângerea românilor din ţinutul Albei şi Arieşului, se spun tiraniile

---

[260] Ibidem, pp. 235, 236

ce le făceau domnii ungureşti, mai ales Kemeny-eştii, cu românii din acele ţinuturi: cum nu-i lasă a merge la învăţătură şi, dacă scapă oarecare la şcoală, îl aduc îndărăt cu mâinile legate la spate: aşa l-au adus pre fiul popii din Grindu, de la **şcoala din Cluj**, şi l-au pus la bivolii domneşti, şi, după ce a fugit iarăşi din curte, ca să meargă la şcoală, curtenii baronului Kemeny l-au persecutat până la Arieş. Acolo a sărit în apă de frică.

În chestiunea politică, românii cereau rccunoaşterea naţiunii române, alăturea cu cele trei naţiuni conjurate. La care cerere, conjuraţii, în dieta lor de la 1743, cu mare indignaţiune aduseră lege, prin care se respinge asemene pretenţiune, ca una ce *ar răsturna de tot sistema politică,* adică *constituţiunea* sau *dreptul public al ţării.*

Dezbinaţi în credinţă, toleraţi şi înjuraţi în legea şi în naţionalitatea lor, starea socială a românilor nu mai era de suferit. Câte o singură moşie de ţăran, ades se împărţea la câte 8 şi 12 inşi, şi apoi de la fiecare se cerea serviţie ca pentru o moşie întreagă. Pe alocurea, lucră numai câte patru zile pe săptămână pe seama domnului, cu mâncarea, cu vitele şi uneltele lor; iar pe timpul culesului şi căratului, se îndatora a lucra câte două-trei, ba şi mai multe săptămâni de-a rândul, până ce isprăveau tot lucrul domnesc, încât apoi pe seama lor numai atunci puteau să secere şi să culeagă, când fruptele cădeau de prea coapte ce erau, şi numai atunci puteau să-şi semene, când timpul semănatului era trecut. Afară de aceasta, mai răspundea câte 22 florini de moşie. Femeile şi fetele trebuiau să toarcă, să coasă, să ţese în curtea domnească pe seama doamnei, fără a li se ţine în seamă. Unii ţărani

răspundeu câte un florin pentru femeile lor. Pe la unele sate erau constrânşi să primească de la proprietar vin în preţ de 25 fiorini, şi dacă nu voia să-l primească, trebuia totuşi să-l plătească. Proprietarii şi arendaşii vinul cel rău îl împărţeau la ţărani, ca să-l vândă, şi dacă şi vinul se strica au nu puteau să-l vândă, căutau să răspundă preţul. La grapă îi prindeau şi pe oameni ca pe vite. Afară încă de toate acestea, mai dă dicimă (zeciuială – n. n.) atât din bucate, cât şi din vite; apoi, găini de anul nou, purcel gras, ovăz şi alte onorarii. Astfel, toată ziua în brazda domnească, nici noptea nu era totdeauna a ţăranului, nici averea, ba nici femeia şsi copila sa. Ţăranul nici sărbătorile nu er totdeauna liber. Drept de a cumpăra imobile nu avea; fiind legat de pământ, de la un domn la altul nu se putea strămuta. Curtea împărătească avea multe interese de a îndrepta şi a regula soarta ţăranilor; cu deosebire, pentru regularea finanţelor ţării, era neapărat a alege moşiile colonicale şi a îmbunătăţi şi starea ţăranilor, deoarece acestl ţărani, *toleraţi în vechea lor patrie, numai pentru folosul ţării* şi despuiaţi de toate drepturile erau încărcaţi cu toate îndatoririle, nu numai către proprietari, dar şi către Stat”[261].

*

1746, Petri Ransani: **Clujul, „oraşul şcolilor**”. Transilvania, în care, printre cele „şapte oraşe ale saşilor”, se numără şi Cluj (Colosvarum), care, în limba sarmaţilor, înseamnă „oraşul şcolilor” (Interpretare greşită. În nici o limbă n-are acest înţeles – nota de subsol); în

---

[261] Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom III, Bucureşti 1864, pp. 300, 301

acest oraş s-a născut augustul Matei Corvin, căruia i-am închinat această carte[262]"[263].

*

1752: **Iezuiţii încep construcţia unei universităţi la Cluj**. „Desfiinţându-se ordinul iezuiţilor, profesori au fost numiţi parte iezuiţi ieşiţi din ordin, parte alle persoane din cler. Maria Terezia a decretai, la 1774, înfiinţarea celor trei facultăţi de drept, filosofie-teologie şi medicină. În tabloul profesorilor din acest an se găseşte şi clericul Iosif Vojku (macedo-român din Cluj), care preda Istoria bisericească. Iosif al II-lea ordonă, la 1786, că teologii să meargă la Pesta, iar în Cluj să rămână numai facultăţile de drept, filozofic şi medicină (chirurgie). Nici în forma aceasta Universitatea nu a trăit mult, căci ajunge un simplu liceu catolic"[264].

*

1765, noiembrie 2: **Tricolorul Transilvaniei, ulterior al României**. „Multă urgie şi persecuţiuni dese au suferit anume românii din marele principat al Transilvaniei, de la 1868, încoace, din cauza celor trei culori, pe care astăzi oamenii le numesc numai româneşti, iară maghiarii daco-româneşti. Noi am susţinut, la mai multe ocaziuni, că acelea trei culori, albastru, roşu, galben-au-

---

[262] Petri Ransani, *Epitome rerum Hungaricarum*, publicat în J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, vol. I, Viena 1746, p. 333
[263] *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 438
[264] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 42

riu, nu sunt exclusiv româneşti, ci sunt cele legale ale Transilvaniei ca mare principat. Este însă timpul ca să limpezim, odată, această chestiune, pe temeiul actelor publice, însă fără a voi să ţinem nu ştiu ce prelegeri din Heraldică şi Sfragistică, căci în acest caz ar trebui să mergem pe 561 de ani înapoi.

Aşa numitul Scut, cu semne (insignia) sau cum îi zic francezii Arme, germanii Wappen (Waffen) a trecut în această ţară prin multe prefaceri, care se pot urmări mai ales după monete. A fost, în anul 1765, adică înainte de aceasta cu 117 ani, când împărăteasa Maria Teresia a regulat din nou nu numai forma scutului şi semnele sau armele dintr-însul, ci şi cum să fie colorate câmpurile lui. În acelaşi an, repausase Francisc I de Lotaringia, fost Imperator Romanorum şi consort al Mariei Teresiei. Între alte fapte, îndeplinite în memoria bărbatului său, pe care îl iubise mult, împărăteasa decise ca Transilvania să fie înălţată din principat la rang de „Mare principat" . Tot atunci, dete ordin ca semnele în scutul, respectiv sigiliul cel mare al imperiului, cât şi scuturile provinciilor singuratece să fie puse în altă ordine.

Încât pentru Transilvania diploma împărătească de mare principat poartă data din 2 Novembre 1765. În aceea, scutul Transilvaniei, compus după regulile Heraldicii şi colorat, ni se prezenta aşa că scutul întreg se desparte prin o grindă (trabs) roşie, în două câmpuri egale, cel de deasupra albastru (vânăt sau mier deschis), cel de desupt auriu (galben deschis); aşadar, trei culori, albastru, roşu, galben. Aceasta este ordinea, în care trebuie să fie aşezate culorile Transilvaniei.

Voind să cunoaştem şi emblemele din scut, acelea în cel introdus de la Maria Teresia şi usitat până la desfiinţarea guvernului transilvan, după dualism, sunt: în câmpul albastru, soarele auriu şi luna argintie, mai la vale, un vultur negru (aquila, acera) se uită în soare; sub grindă, în câmpul galben-auriu, şapte castre (cetăţi, fortăreţe) roşii, în două serii, în cea de sus patru, în cea de desupt trei.

Aşa este scutul şi acestea sunt culorile Transilvaniei combinate din cele mai vechi, adoptate de ţară, înainte cu 117 ani, fără pic de opoziţiune, şi uzitate. Este publicat chiar originalul diplomei teresiane din 1765 sau că poate vedea celălalt exemplar, în arhiva imperială din Viena, iară cei ce nu vor să intre prin arhive, să nu-şi pregete a consulta pe scriitori.

Ei însă vor zice că acest tricolor al Transilvaniei seamănă cu al României. Seamănă, în adevăr, cu al României, cu a vechiului imperiu bizantin şi încă cu unul sau două, care se pot vedea în almanahul de Gotha; seamănă, dară nu sunt întocmai aceleaşi, căci diferă în ordinea lor şi în nuanţe. Curcubeul lui Dumnezeu de pe ceriu se prezintă numai în şapte culori, dară nuanţele lor pot fi şaptezeci şi şapte. Aci însă mai sunt de observat încă şi alte împrejurări de cea mai mare importanţă. În portul străvechi al poporului românesc, trecut prin toate generaţiunile, pe câmpul alb culorile predomnitoare sunt albastru, roşu, galben, în amestecături şi în nuanţe de o varietate nemărginită.

În bisericile româneşti, pe icoane, pe fruntariu (catapeteasmă), pe steguri (prapore, anticul Labarum din zilele lui Costantinu cel Mare) predomină tot numai acelea trei culori, iară altele din curcubeu (Iris) se văd aplicate numai ici-colea. Aceleaşi trei culori se văd, în toată românimea, în bisericile româneşti, în portul românesc pe catrinţe, brăţări, mâneci, pieptare, sumane (ţundre, zeghi), dulame, cojoace, ciucuri, găetane, şerpare (curele), desagi, căiţe şi mulţime de alte părţi de veşminte. Ele sunt vechi-străvechi, indigene. Observaţi însă bine că toţi străinii de gust bun le află foarte pitoreşti. Şi le plac”[265].

*

1769, august 26, François-Xavier de Feller: „**O nouă călătorie la Cluj**. La Cluj, Provincialul mă primeşte foarte prietenos; admiră călătoria mea la Roma, fără să îndrăznească să-şi arate aprobarea şi îmi pune nenumărate întrebări...

La 27, asist la o piesă transilvăneană, dată în cinstea provincialului. Tineretul transilvănean, care este crescut în colegiu, este într-adevăr vrednic de preţuire şi supus...

La 28, văd procesiunea Sf. Sacrament, făcută de iezuiţi, în duminica dinăuntrul octavei.

Doi popi români, cu sfită, după obiceiul catolic, merg înaintea Sf. Sacrament şi cântă două evanghelii în

[265] *Transilvania*, nr. 3-4, Sibiu 1883, p. 21

românește, cu isonul latinesc. Această izbândă a unirii și această mărturie strălucită a bisericii grecești împotriva sectarilor, care nu acceptă sfânta împărtășanie, mă mișcă tare și îmi dă lacrimi de mângâiere. Cei doi popi au luat apoi masa cu noi, la refectoriu, și s-au simțit foarte onorați.

La 30, am luat masa la Mănăștur, în casa noastră câmpenească, după care m-am dus călare, cu doi profesori, la Fenešul Săsesc, la bunul meu provisor. Am întâlnit apoi pe părintele Haller, cu elevii săi, și pe dl Debreux; în cinstea lor am pus caii să zburde.

La 31, plec: mă îndrept, prin Someșeni, sat și castel al baronului Bornemisza. Aproape de Răscruci, credeam că mi-a sosit ceasul din urmă; calul meu, aruncându-se între două roți ale unei căruțe, am scăpat doar cu o rană periculoasă la picior, rană căreia mult timp i-am păstrat amintirea și al cărei semn mi-a rămas pentru toată viața”[266].

*

1768: **Gheorghe Șincai, la Cluj**. „Pe la anul 1768, Șincai, în etate de 14 anni, prin stăruința fratelui său mai mare, căpitanului Ioan, trecu la Cluj, unde fu primit de iezuiți, ca intern, în Seminarul josefin. Aici învăță gramatica și poetica, în curs de patru ani de zile, cu atâta silință și atât succes, încât niciunul din numeroșii

[266] AR, *Călători străini despre Țările Române*, IX, București 1997, p. 582

elevi ai seminarului nu-i putu disputa vreodată loculu întâi în studii”[267].

*

1784, noiembrie 14: **Clujul, înspăimântat de răscoala românilor**. „O scrisoare, din 14 noiembrie, venită din Cluj, aduce ştire despre cele mai înfiorătoare lucruri, ce se petrec şi în acea parte de loc. „De-abia trecuse spaima ce ne cuprinsese, cu câteva zile mai înainte, din cauza românilor răsculaţ”, se zice în acea scrisoare, „şi iată, un număr cu mult mai mare de aceşti neoameni, o bandă de vreo 8.000 la număr, ne aruncă într-o frică şi spaimă şi mai mare. Acest număr de ţărani, încă înainte de aceasta cu câteva luni, refuza de-a mai face robote proprietarilor, pretinzând că ei vor să intre în serviciul împătătesc, întocmai ca secuii, care toţi sunt militari. Şi fiindcă împăratul nu le încuviinţează aceasta, ei căzură la afurisita idee de a-şi câştiga libertatea în putere, şi de a stârpi pe domnii proprietari. Cu acest cuget înfricoşat se adună în pădurile dintre Alba şi Deva o bandă de vreo 13.000 de aceşti tâlhari de rebeli, care întru adevăr şi comiseră excesele cele mai crude în contra domnilor şi dregătorilor, ameninţând că n-au să înceteze, până ce nu-şi vor vedea dorinţele împlinite. Pe unii dregători îi traseră în ţeapă şi-i fripseră de vii, altora le tăiară mâinile şi picioarele, şi altele asemenea; prădară şi stricară cnrţi domneşti şi le deteră foc. În urmă, veniseră la oraşul Trăscău, cale de patru mile, de la mai sus numita cetate, de unde nobilimea, pe care cu deosebire o caută, scăpă cu

[267] *Analele Societăţii Academice Române*, tom II, Bucureşti 1869, p. 13

norocire, fugind parte la Cetatea-Albă şi parte la Cluj. Dar, fiindcă aceste cetăţi încă nu sunt de tot afară de pericol, aşa se luară toate măsurile putiincioase, spre a primi pe rebeli după cum merită. La Cetatea-Albă, se încuiară porţile, se traseră podurile şi se aşezară tunurile. Tot asemenea se făcu sşi în Cluj şi se dete ordine cetăţenilor ca toţi câţi pot purta arma, să fie gata a ieşi la caz de nevoie. Întru aceeaşi zi de 14 noiembrie, corpul cetăţenilor trebui să se adune înaintea cetăţii, în prezenţa domnului conte Csaky şi a domnului judelui cetăţii, pentru ca să vadă numărul lor, care era de patru mii; cu această ocaziune se reînnoiră ordinele de sus. Clujenii toată noaptea trebuiră să stea cu lumânarea aprinsă; toate intrările oraşului fură păzite cu tărie zi şi noapte. Se vărsă şi o mare câtime de gloanţe, care se împărţiră, împreună cu iarbă de puşcă, la cetăţeni, care trebuiră să stea cu puştile încărcate. Cu toate aceste măsuri. luate de contele Csaky, totuţi mulţi erau încă cuprinşi de grijă, să nu dea tâlharii năvală asupră-le, deoarece toate trupele de garnizoană, atât cele din Cluj, cât şi de primprejur, ieşiseră asupra rebelilor. Trupele în adevăr se loviră, în două, rânduri, cu tâlharii rebeli, aruncând în Mureş câteva sute şi prinzând mulţi”[268].

*

1784, noiembrie 24, Iosif Vaj, Debrecin: **Clujul, mai ucigând din rebeli**. „Am sosit aici, cu norocire, şi voi sta până când voi putea, dar până când, nu ştiu. Pentru că în Transilvania, în comitatul Hunedoarei, împrejurul Devei, precum o ştiu aceasta din scrisori venite de

[268] Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom III, Bucureşti 1864, pp. 346, 347

acolo de-a dreptul, răsculându-se românimea, în număr de 16 mii, sub conducerea lui Salis, pe care, în vara trecută, se dăduse poruncă să-l spânzure ca pe un om care amăgia poporul la emigrare, şi a lui Poperski, care mai înainte fusese ofiţer rusesc, şi încă a unei a treia persoană, necunoscută, taie, omoară şi pradă tot, şi deja se apropie de Cluj. De altă parte, românii de lângă Criş încă peătrund la marginile comitatului Bihar. În Arad fac stricăciuni, în comitatul Zarandului, cruzimi sălbatice: omorâră patru subprefecţi şi mulţime de nobili. Se zice că generalul Baronyai Szaldobosi, care a fost arestat la noi, în Borsiod, ba şi baronul Nicola Veselenyi ar fi împreună.

Domnii din Transilvania, mare parte, se retraseră la Cluj. Acest oraş înarmează vreo 5.800 oamenì în contra lor, precum am văzut din scrisoarea lui Antoniu Andrasy din Cluj, şi în regulă 300 oameni ţìn pază. Contele Csaky încă pleacă în contra lor, cu 500 nobili: cu ce ispravă, nu se ştie încă. Aici, în toate zilele, merge ştafeta. Într-o zi, de cinci ori trecu prin Debrecin. Baia-Mare încă au de gând să o lovească. Oastea de aici, toată până la unul, a plecat la Transilvania; aşa, ieri, a trecut pe aici şi o parte din regimentului Preissach. Se va alege ce vor putea face. Husarii lui Barko îşi dau destulă osteneală, mai ucigând din rebeli, dar, precum aflu astăzi, dintrînşii încă căzură ca la jumătate. Se aude că la Turnul-Roşu vor fi ca la 25 mii turci. Ce va da bunulu Dumnezeu, nu ştiu. Aici au fost 319 soldaţi concentraţi, care, căutându-se, ieri, din casă în casă, numai 19 se găsiră; ceilalţi nu se ştie unde sunt. Aştept poşta viitoare, în speranţa de a afla lucruri mal certe.

P. S.: Ieri zise generalul ce a rămas aici, în discursul ce a ţinut deputaţiunii oraşului, că deşi ţăranii sunt la 16 mii, pericolul nu e aşa de mare, precum se vorbeşte / **Iosif Vaj**".

*

1785, martie: „**Contele Csáki se dezvinovăţeşte** în faţa împăratului pentru acțiunea lui şi a nobilimii din comitatul Cluj în timpul răscoalei[269].

După ce acest Mare Principat al Ardealului fu împărţit, din porunca Maiestăţii Sale, principelui nostru, și împăratului roman Iosif al doilea, în 11 comitate, când comisarii încredinţaţi cu aceasta, anume Excelenţele lor baronul Bánffi Farkas şi contele Kemény Farkas, împreună cu sasul Carol Salmen, au rupt cercul de jos al nobilului comitat al Clujului şi l-au dat nobilului comitat al Turzii, iar cercul de jos al comitatului Turda, precum şi nobilul scaun al Arieșului întreg, le-au alipit la cercul de sus, rămas, al nobilului comitat al Clujului; după ce aceștia plecară din Cluj, mai departe, pentru continuarea muncii ce le-a mai rămas şi după ce, fără ştirea şi împotriva voinţei Stărilor acestei țări, fu săvârşit acest amestec al puterilor locale, în curând urmă un alt jalnic prăpăd, căci, anume, prostimea valahă se ridică în nobilul comitat al Zarandului, unit acum cu comitatul Hunedoarei, și în-

[269] După o copie, fără indicarea datei şi autorului, dintr-un volum, cuprinzând copii de documente pentru răscoala lui Horia şi de alte acte din veacul XVIII-XIX, păstrat în Arhiva Muzeului Ardelean Cluj, grupul *Colligata*, fără signatură şi paginaţie.

cepu să ucidă şi să nimicească pe nobili. Care veste, când sosi la Cluj, comitele suprem de atunci al nobilului comitat al Clujului, domnul conte Ioan Csáki, chemi numaidecât, pe ziua de 12 Noiembrie Scaunul Marchal (Adunarea generală a nobililor comitatului), la care, fiind de faţă mulţi din domnii (magnaţii) şi nobilii fugiţi la Cluj din calea prăpădului, onoratul domn comite suprem, îmbrăcat întreg în arme, cu lacrimi în ochi arătând Stărilor nobilului comitat, adunate pe malul Someșului, acest lucru nemaipomenit, îi rugă pe toţi să se gândească la înlăturarea primejdiei, care întruna se apropie, căci el, pentru fericirea scumpului său neam, ar fi gata să-și jertfească cheltuială, osteneală şi chiar sângele, dacă va trebui. La ceea ce toate Stările nobilului comitat, cu fierbinte pornire, de asemeni își închinară puterile pentru ajungerea acestui scop de folos şi pe loc şi hotărâră, ca fiecare domn sau nobil să-și socotească de neapărată a sa datorie să se înfăţişeze, sub grea pedeapsă, care poate călare, care nu pe jos, în curs de trei zile la Cluj. După care hotărâre, în ziua de 15 Noiembrie, se aflau în arme, adunați la Cluj, vreo 200 de domni și nobili călare şi vreo 50 pedeştri. Înţelegând aceasta, comitele suprem, în ziua următoare, anume în 16, puse să se scoată steagurile nobilului comitat și să se dea semn, prin doi trâmbiţaşi, la care semn, adunânduse călărimea şi pedestrimea sosită, în piață, se arătă şi el călare, şi, după ce luă în seamă oamenii adunați, hotărâră împreună ca atât călărimea, cât și pedestrimea, pentru mai bună rânduială, să fie împărțite în anumite grupe, în fruntea cărora să fie numiţi comandanți și toți cei adunaţi să fie scriși cu numele; cu împlinirea cărora încredinţându-se unii dintre ei, în aceeași zi hotărâră să fie:

Comandant general, contele Ioan Csáki
Subcomandant, baronul Gheorghe Bánffi
Colonel, Paul Matskási
Strajemeşteri (plutonieri), contele Ștefan Lázár şi contele Gabriel Haller

Încartiruitori, care să se îngrijească, totodată, de fân și ovăs:

Francisc Zámbo, vice-comite substitut
Francisc Kabos
Sigismund Ketzeli
Auditor (iudex militaris), Stefan Boér
Adjutant, Ioan Mohai.

Escadronul întâi, în care erau 100 de nobili călare:

Căpitanul întâi, baron Adam Radák
Căpitanul al doilea, contele Nicolae Bethlen
Locotenent, David Dindár
Sublocotenent, Sigismund Biro
Plutonier, Alecsandru Ketzeli
Caporali, Grigore Farkas, Iosif László, Sigismund Gergely, Antonie Miháltz

Escadronul al doilea, în care erau de asemenea 100 de nobili călare:

Căpitanul întâi, baron Alexandru Josinczi
Căpitanul al doilea, contele Bethlen Farkas
Locotenent, baron Iosif Torotzkai
Sublocotenent, Ladislau Palatkai

Plutonier, Alecse Sombori

Caporali, Moise Hertzeg, baron Bánffi Farkas, Alecsandru Gyarmati, Alecsandru Kabos.

Nobili pedeştri fiind vreo 50, în fruntea acestora a fost numit locotenent Gheorghe Biro.

După ce astfel se orânduiră comandanții şi se întocmiră şi unele reguli, care hotărau, anume, buna rânduială şi ascultarea faţă de cei mai mari și după ce încă în aceeaşi zi fură scrise şi întărite, comisia chemă înaintea sa pe ofițerii numiţi şi le dete în scris atât regulile rânduite, cât şi numele nobililor puşi sub comanda lor, cu porunca să-și adune, pe cealaltă zi la un ceas, oamenii săi fiecare, cu care, atunci când se va da semn cu sunet de trâmbiţă, să poată pleca la Feneșul Săsesc (azi, Floreşti). După care poruncă, în ziua de 17, dându-se semn cu trâmbiţa, în așa de frumoasă rânduială se înșiruiră în piaţă atât călăreţii, cât şi pedeştrii, încât puţina miliţie și chiar unii ofiţeri încercati în serviciu mărturisiră că o adunare în așa de frumoasă rânduială nici de la soldaţi cu instrucţie de un an nu s-ar fi putut cere. Fiind înştiinţat despre adunare, comandantul general ieşi din cartierul său călare şi în arme şi, după ce le mulţumi că şi cea dintâi poruncă i-au împlinit-o cu atâta credinţă, şi îi sfătui ca şi de acum încolo să-i dea aceeaşi ascultare, puse numaidecât să se dea semn de plecare şi, pornind el în frunte cu ofiţerii mai înalţi, după ei urmară călăreţii şi apoi pedeştrii şi carele. Mergând în marş pe uliţa de mijloc a orașului, în acest frumos rând, cu steaguri desfășurate, în sunet de trâmbiţe şi bătaie de tobe, priviţi de o mulţime fără număr, domni de viţă veche, doamne, oră-

şeni, pe seară oastea nobililor ajunse la Feneş, unde se aşeză la cartierul său rânduit fiecare.

În cealaltă zi, anume în 18, chemând la sine comandantul general pe ofiţerii mai înalți, se sfătuiră în care parte să o ia şi, pentru că spionul, cu numele Gavrilă Oneţ (despre care se poate spune că, deşi era român şi om plăcut lui Horia, s-a purtat, totuşi, după cum se va vedea din cele ce urmează, cu destulă credinţă faţă de oastea nobililor), aduse vestea că o parte din oastea de adunături a lui Horia, care a prădat în Trăscău, are de gând să pornească spre Iara-de-Jos, se luă hotărârea ca întreagă oastea nobililor să se mute, încă în seara acelei zile, în Feneșul-Românesc (Vlaha) și, de acolo, să pătrundă, în sus, spre Iara. Dar oastea nobililor se aşezase în Vlaha şi cei mai mulţi se dăduseră la odihnă, când numitul Gavrilă Oneţ aduse ştirea hotărâtă că turbatul şi smintitul căpitan al românilor, de frica miliției care a plecat, de la Abrud, în munţi, ar fi trimis prin unele sate din jurul Huedinului niște oameni ai săi de încredere, cu vorba ca acelea așa să fie pregătite, că, la târgul de ziua Sfintei Ecaterina (din 25 noiembrie, la Huedin) va fi fi el acolo, pentru ca, astfel uniți, cu puteri noi să pornească pe văile Almașului şi Agrişului, în jos, să pustiască mai departe. Asupra căreia comandantul general, sfătuindu-se, atunci, noaptea, cu ofiţerii înalți, oastea nobililor, încă înainte de miezul nopţii se întoarse la Feneşul-Săsesc. La 19, trecu apoi în Căpușul-Mare, ziua de 20 o petrecu acolo, iar la 21 se aşeză în Huedin, unde, ţinând sfat, la 22, după hotărârea ce o luară în acela, jumătate din escadronul al doilea, cu căpitanul şi sublocotenentul trecură în Mărgău, al doilea căpitan, cu 25 călăreți, în Valcăul Unguresc (azi Văleni),

locotenentul, cu 25 călăreți, în Ciula (azi Ciuleni), iar cealaltă parte a taberei nobile rămase în Huedin, pentru ca, astfel așezată pe sate, nobilimea să poată veghea mai bine ca Horia să nu-și ajungă ţinta sa. Era într-adevăr mare nevoie ca mica oaste nobilă să cuprindă din vreme aceste sate şi prin aceasta să zădărnicească gândul lui Horia, căci dacă Horia ar fi putut veni la târgul așa de căutat din Huedin, care cade obișnuit în ziua Sf. Ecaterina, fără îndoială nu numai locuitorii din satele românești, care se găsesc multe în acel ţinut, ci chiar şi ungurii, îndemnați de pofta prăzii, s-ar fi unit bucuros cu dânsul și, astfel, coborând pe văile Almașului și Agrișului, în jos, până unde ar fi ajuns pustiirile jalnice săvârşite până atunci, oricine are o minte sănătoasă şi cunoaște starea și aşeza-rea acelor sate, ușor o poate vedea. Așa că, dacă Horia și-ar fi putut împlini acest gând primejdios, și-ar fi sporit așa de mult oastea pustiitoare, că după aceea cu greu i s-ar mai fi putut pune vreo piedică. Că Horia a făcut din vreme toate pregătirile, ca să vină de ziua Sf. Ecaterine la târgul din Huedin, de unde să-și întindă mai departe jafu-rile, te vei putea încredința şi mai bine, cititorule cu inimă maghiară, din cele ce urmează:

1). Chezaşii spionului Gavrilă Oneţ, adică Ignat Pleșa, Petru Haiduc, Onu și Robotin Bălaș, jurati și cercetaţi în Huedin, când s-au întors a doua oară din Albac, anume în ziua de 26, povestiră pe drept sufletul lor cum tâlharii români din Albac şi din jur toţi le spuneau că ei, încă la 24 Noiembrie, au venit, în frunte cu Horia, în valea numită Supt Petroasa, dincoace de Albac, cu gândul să dea năvală în târgul de Sf. Ecaterina din Huedin, iar în

drum să se oprească să pustiiască în Zam şi Sâncrai, dar, sosindu-le vestea că în Huedin și satele din jur s-au aşezat mai înainte nobilii, de frică iarăşi s-au întors.

2). Pretorul plășii Huedinului, Sigismund Gergely, dete cu ştirea mai marilor taberei nobile, unui român de încredere, cu numele Macavei Bota, o carte de trecere, în înțelesul că, deoarece oamenii din unele sate ale plasei lui obișnuiau să umble înainte pe la Abrud şi Câmpeni, iar acum nu mai îndrăznesc, din pricina tulburării de acolo, trimite pe omul acesta să-i înştiinţeze pe cei de acolo că, pentru păstrarea bunei vecinătăți de până acum, să nu supere pe cei de aici, când merg acolo, după cum şi cei de acolo vor putea coborî aici, ca şi până acum, fără teamă. Acest om, cunoscut şi umblat pe acele locuri, după îndrumările care i s-au dat, avea să-și facă drumul în aşa chip, ca să fie prins şi dus, cu carte, cu tot, în fata lui Horia; care, după ce puse să i se citească şi deslușească, trimise înapoi pe Macavei Bota, cu răspuns scris în limba românească, având acest înțeles:

„Luând această carte a solgăbirăului Gergely Sigismund, ca de la un vecin şi din toată dragostea pornită, cu înţelesul ca să fim bine unii cu alții şi să trăim în dragoste, şi noi, închinându-ne dumitale, îţi dăm de ştire că oamenii care se ţin de moșia aceea nu vor avea nici o supărare şi nu vor suferi nici o neplăcere; pentru care şi noi ne rugăm și poftim ca, la târgul viitor, în Huedin, oamenii noștri să poată umbla în pace pentru târgueli, vânzări sau orice alt drum vor avea; altfel s-a isprăvit cu prietenia de vecini. Şi noi de la gândul de acum nu ne strămutăm, ci de acela ne ţinem până la sfârșit, aşa cum

ne-a îngăduit nouă Înălţatul Împărat, şi rămânem al dumitale de binevoitor. Dat în Râul, 1784 (11 Nov. stil vechi). / Ursu Nicula Horia / trimisul Împăratului.

P. S.: Tot așa îţi porunceşte dumitale, cu ceilalți împreună, și diacul lui, Samuil Martzi din Abrud”.

3). Tabăra nobililor era încă în Huedin, când popii şi bătrânii satelor din împrejurime, prinşi şi traşi la răspundere aproape toţi, dar mai ales popii, au mărturisit că Horia a trimis la ei oameni, în ascuns, cu ştirea că, la târgul din ziua Sfintei Ecaterina, va veni şi el la Huedin şi să-i jure credinţă, căci el umblă cu porunca Împăratului. Aceştia s-au şi legat că vor sta alături de el cu credinţă şi, ca unui trimis al Împăratului, vor fi gata să-i împlinească întru toate porunca.

Astfel, oastea nobilă, care, după cum s-a scris şi mai sus, era aşezată în Huedin şi în satele din jur, a rămas acolo până în 28, dar până atunci nobilii, ziua-noaptea, au stat de veghe neîncetat şi până sus, pe munţi au patrulat, fără să se cruţe nici de ploile reci, nici de ninsoare; te prinde mirarea cât au suferit, fără a li se urî câtuşi de puțin, ci, dimpotrivă, cu voie bună şi gata la toate, încât ofițeri, din cei care au fost în războaie şi se aflau pe lângă tabăra nobililor, au rămas uimiti cu cât de multă credință şi frumoasă rânduială îşi poartă anevoioasa lor slujbă. Dar, după ce nobilii făcură, în această parte, din nou liniște, în chipul arătat mai sus, şi după ce zădărniciră planul pustiitor al lui Horia, târziu de tot, în 28, sosi la Huedin, dinspre Oradea, ceva miliție de strânsură, betegită (de unde oricine, făcând asemănare între ajutorul

militar din comitatele Alba şi Hunedoara şi acesta va putea vedea cu ce inimă a fost dat el ori de câte ori a fost cerut în această tulburare a lui Horia), de toți vreo 208 soldaţi, şi anume: 59 din regimentul pedestru al prusienilor, 41 din regimentul De Vins, 108 din regimentul de husari Berlichingen, sub căpitanul Egermann și locotenenţii Kettzer si Vetsei, care miliţie, așezându-se în satele în care au fost nobilii, s-a odihnit acolo în linişte două săptămâni şi, după ce s-a tămăduit, a plecat iarăşi înapoi.

După ce locul nobilimii a fost luat în acest chip de miliție, oastea nobilă plecă, în 29, la Aghireş, iar la 30, spre Gilău, în Feneşul-Sásesc, locul de mai înainte al taberei, dar şi acolo sosi, în aceeaşi zi, marele ajutor militar, anume locotenentul Iosif Torma, cu 50 de soldaţi din regimentul pedestru al lui Francisc Gyulai. În 4 Decembrie, noaptea, se făcu mare zarvă, căci ceva oameni nelegiuiţi aprinseră, dinspre câmp, grădina de sub „Leányvár" (Cetatea fetei) și astfel, necunoscând atunci încă pricina adevărată a acestui foc, toată tabăra a stat în arme până la ziuă. La aceasta, au venit să se adauge și mărturisirile întărite a mai multor oameni din Feneșul-Săsesc şi Luna, că, în ziua aceea, pe înserate, au văzut prin pădurea de la Vlaha mai multi români, venind dinspre Iara, pe care, auzindu-le unii, a căror nume trebuie să le trecem sub tăcere, alergară la Cluj și făcură acolo mare zgomot, încât se închiseră porţile şi cetățenii rămaseră în arme până în cealaltă zi, când, fiind înştiinţaţi de comandantul general despre ce e adevărat din zarva aceea, spaima din oraş se potoli. Din 4, până în 9 Decembrie, tabăra rămase în Feneşul-Săsesc, deprinzându-se, zi de zi, în călărie şi purtarea armelor și patrulând până la Huedin şi Trăscău. În

10, sosi un ofițer din regimentul pedestru secuiesc, cu 80 de soldaţi, de schimbă pe sublocotenențul Torma, care se întoarse la Cluj, dar nici aceşti soldați secui nu stătură decât o zi; în cealaltă, plecară, prin munţi, spre Abrud. Dar se mai întâmplă și un lucru vrednic de însemnat. Anume, un soldat secui, cu mai puţină minte, dar bun la inimă, care era în gazdă, în Feneșul-Săsesc, la un român, întrebă pe contele Csáki, comandantul general, fiind de față și ofițerii: „Măria ta – arătându-şi gazda – de aceștia sunt cei care pustiesc pe unguri?”. La ceea ce răspunzând contele Csáki că din neamul acesta sunt, soldatul iarăși zise: „Noa, Măria ta, dacă sunt toti ca acesta, să ne dai Măria ta pe capete care dintre noi câţi să taie, ca degrabă să-i tăiem şi să mergem acasă”.

Pe când astfel se petreceau lucrurile, se ivi și pizma și începură, după știri mincinoase, prigonirile împotriva acestei oaste nobile, căci se găsiră, nu numai printre neamurile străine ci, ceea ce e şi mai dureros, chiar printre fiii patriei, de aceia care îndrăzniră să bârfească așa de mult ridicarea nobilimii din comitatul Clujului și plecarea ei la oaste, că nici nu o socoteau altfel decât ca o desfrânare; poate de aceea, fiindcă multi dintre domnii strâmtorati în Cluj, dar mai ales contele Mihail Rhédei, baronul Alecsandru Bánffi, contele locotenent-colonel Grigore Bethlen, baronul Gabriel Alvintzi, contele Josif Gyulai, soția contelui Nicolae Bethlen, soția generalului conte Adam Bethlen şi soția contelui Alecse Kendeffi i-au ţinut din belșug cu banj, vin și pâine. Dar ceea ce e şi mai mâhnitor e că n-au pregetat să o numească rebeliune. Doi trădători a avut, de la început, după cum s-a descoperit mai pe urmă, această oaste nobilă, care nu i-a pierdut din

ochi mișcările, faptele, purtările și care, răstălmăcind şi pe cele mai nevinovate din ele, toate le-au scris generalului comandant de la Sibiu, cu numele Francisc Preiss: întâiul a fost fiul unuia care cocea turte dulci la Viena, se numea Lebzeltern şi era colonelul neamţ al regimentului unguresc de pedeștri Francisc Gyulai; al doilea, un neamţ fără căpătâi, maior pensionar, numit Schlichten, care s-a pripăşit la Cluj și trăia de la masa contelui Csáki. Aceștia n-au contenit cu pârile; au făcut arătare, anume, că nobilii şi-au numit ofițeri dintre ei, întocmai ca soldaţii, că sunt înarmaţi şi îşi fac arme întruna, cu care nu contenesc să se deprindă și că și-au făcut uniforme. Comandantul numit mai sus deci era înțeles cu guvernatorul sas de atunci, Samuil Brukenthal, care, chiar dacă nu el singur a pornit, cum îndeobşte se crede, faimoasa tulburare a lui Horia, dar, pentru a-și împlini planul iscodit în taină împotriva nobililor, n-a făcut nimic pentru a o stinge, atunci când, printr-o înţelegere cu comandantul, foarte uşor s-ar fi putut, la întâiele ei scântei, ceea ce imprejurările de atunci prea bătător la ochi au dovedit; dar pe care apoi Dumnezeu, care toate le răzbună, în curând îi pedepsi pe amândoi, prin îndepărtarea din slujbele lor. Sosind astfel din Sibiu întruna știri neplăcute, nobilimii îi trecu orice poftă de a mai rămâne în tabără, căci abia acum băgă de seamă că pizma a urzit într-atât lucrurile, încât răsplata neașteptată va fi pentru râvna cu care, după cum se poate vedea din cele de mai sus, a pus zăgaz pustiirilor lui Horia, pentru atâta frig şi necazuri pe care le-a îndurat numai pentru a-şi dovedi credinţa către principe și dragostea față de scumpul lor neam, care toate au fost pe dos tălmăcite de cei de sus. De aceea, cu tot atâta durere în inimă, cu cât îndemn s-a strâns la un loc, această oaste

nobilă, s-a împrăştiat unul câte unul, într-o săptămână, cu amar luându-şi rămas bun unii de la alţii. Că aceste judecăţi strâmbe şi învinuiri nedrepte au străbătut, din pizma purtată nobilimii, până la Înalta Curte, dovadă e mustrarea părintească, din porunca Guvernului regesc, primită de nobilul comitat al Clujului, la începutul anului următor"[270].

*

1789: „Comercianţii greco-neuniţi (ortodocşi) Enache Mavrodin şi Constantin Ioan se adresează cu o cerere către comisarul regesc Adam Teleki, să li se permită construirea unei biserici *ortodoxe*. Teleki trimite cererea consiliului comunal. Acesta hotărăşte că cererii nu i se poate da curs, deoarece dispoziţiile legale anterioare permit construirea unei biserici numai celor ce aparţin religiunilor „recepte" (reformată, luterană, unitară şi romano-catolică). Cei doi negustori îşi reînnoiesc cererea, acum către guvernul ardelean. Acesta o trimite la administraţia judeţului, care e de părere că li s-ar putea da voie, căci sunt 129 suflete ortodoxe (Măcicăran, Câmpian, Măcan, Achim, Fenezan, Voicul, Gligor, Roşuţa, Petcu, Trandafir etc.) şi au fondurile necesare adunate precum şi loc de construcţie afară din oraş, pe coasta viilor. Dar consiliul comunal al Clujului protestează, în adunarea de la 5 August 1790, din nou contra construirii, căci ar deschide drum larg „sporirii valahilor" în oraş, şi declară că nu va permite niciodată construirea unei biserici „valahe". Timpurile se schimbară, însă, iarăşi era

[270] *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, anul VII – 1936-38, Cluj 1939, pp. 404-411

nevoie de sângele românilor în luptele contra Republicii Franceze şi, la 1795, „greco-neuniţii" se văzură, în sfârşit, cu bisericuţa lor de pe râpa din faţa Căminului studenţesc, în strada numită, până în 1918, a Bisericii greceşti"[271].

*

1789: „**La Cluj, în preajma anului 1789**, cu toate că românii ortodoxi au obţinut permisiunea, de la Curtea din Viena, de a-şi zidi o biserică în afară de zidurile oraşului, totuşi Consiliul unguresc al oraşului a declarat că nu va îngădui nicodată, sub nici o condiţie, clădirea unei biserici româneşti pe teritoriul Clujului" (Prof. V. Meruţiu, *Judeţele din Ardeal*, Cluj 1929, p. 198, nota 1; Elek Iacob, membru al Academiei ungare, *Istoria Clujului*, 1888, vol. III, p. 450, Cornelius Codarcea, *Le litige romano-hongrois*, Bucureşti 1937, p. 43)[272].

*

1790, august 30: **Mutarea puterii la Cluj**. „Pe când ardelenii noştri se apucau să răstoarne toate cu fundul în sus, împăratul Leopold cugeta să le dea şi lor de lucru în dieta pe care, cu rescriptul din 12 Iunie, o convoca, pe 30 August 1790, la Cluj, unde s-a mutat şi guvernul, de la Sibiu, şi arhivele de pe cei zece ani din urmă. Spiritele însă erau aşa de turburate, încât privilegiaţii îşi petreceau tot în certe pe la adunările municipale, alergând

[271] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, pp. 34, 35
[272] Theodorescu, Vasile, M., *Transilvania sub maghiari şi români*, Bucureşti 1941, p. 44

o mulţime din ei după funcţiuni, alţii după desdăunări adevărate şi fictive.

Împăratul, informat despre mersul lucrurilor, amână deschiderea dietei, pe 12 Decembrie, iar comisar plenipotente numi la aceea pe comandantul general, baron Christian Rall, un bărbat pe atât de înţelept şi cu tact, pe cât şi energic în caz de trebuinţă, care adică cunoştea intenţiunile împăratului, ştia să lucreze în spiritul aceluia, cumpănea împrejurările şi pe omeni după caracterul lor.

Până să se deschidă dieta la Cluj, mai mulţi magnaţi alergaseră şi la dieta din Ungaria, cu scop ca să prepare uniunea acestor ţări şi chiar să ia parte la lucrările dietei ungureşti. Ei au cercat să înduplece pe Leopold ca, îndată, în diploma inaugurală a Ungariei, să intercaleze şi drepturile Transilvaniei, să jure sşi pe acelea şi să recunoască uniunea; împăratul însă le-a denegat acea pretenţiune a lor şi a ungurenilor, sub cuvânt că Maiestatea Sa voieşte să afle, mai întâi, şi voinţa dietei transilvane, apoi va vedea. Aşa, încercarea de a uni Transilvania cu Ungaria se făcuse mai întâi sub Leopold II, însă şi atunci sub condiţiuni destul de precise, ca să se alegă din ea numai Uniune şi nicidecum fuziune.

Într-aceea, împăratul, informat despre acel plan al unei partide ardelene, a scris, în 5 Noiembrie, generalului Rall, în strict secret, că Maiestatea Sa, din mai multe consideraţiuni, nicidecum nu pate şi nu vrea să permită_unirea Transilvaniei cu Ungaria; deci, generalul să facă oricum va şti, să lucreze pe sub mână, ca planul acela să nu ajungă a fi pertractat în dietă; dacă, totuşi, aceasta ar ieşi

în public cu cestiunea uniunii, atunci să lucreze aşa, ca tot ea să o retragă; în tot cazul, generalul să-şi dea părerea despre modul cum s-ar putea delătura mai pe sigur acel plan, aşa încât niciodată să nu se mai audă de el.

De altmintrelea, chiar prin convocarea dietei transilvane, împăratul a dat să priceapă orişicărui patriot mai deştept că el nu voieşte uniunea sau, mai exact, fuziunea acestor două ţări, căci, dacă o ar fi voit, nu ar fi convocat dieta Transilvaniei şi nu i-ar fi transmis în deliberare atâtea proiecte de reforme importante; Leopold II însă nu a voit uniunea, şi cauza nu a putut fi alta decât în linia primă neîncrederea în lealitatea aristocraţiei din ambele ţări, la care se mai adăuga si multele pretenţiuni exagerate şi arogante ale aristocraţiei ardelene, care nu se mai sătura de ranguri, de funcţiuni, de donaţiuni cu moşii de ale statului şi desdăunări. Ce era să le facă; acea clasă de omeni nu cunoştea alte mijloace de câştig, decât munca iobagilor şi funcţiuni; ştiinţa – cu puţine excepţiuni, nu le plăcea, de serviciul militar fugea, comerţul îl dispreţuia, de profesiuni industriale nici se nu auzea.

Dieta convocată pe 12 Decembrie era compusă dintr-o mulţime de funcţionari, din şi mai mulţi magnaţi şi din deputaţi aleşi, adică membrii erau: guvernatorul ţării, cu 17 consilieri, 15 secretari, 1 preşedinte al curţii apelative, cu 3 protonotari, 10 asesori, mai încolo 18 prefecţi de districte, 232 regalişti magnaţi, nu aleşi, ci denumiţi, specie de senatori, 8 plenipotenţiari ai văduvelor de magnaţi, 4 deputaţi de la două capitule catolice, Alba şi Mănăştur, iar deputaţi aleşi, 33, din comitatele feudale, 17 din Secuime, 27 ai Saşilor şi 38 de la oraşe şi

chiar sate privilegiate, bunăoară cum erau câteva şi în Anglia. Numărul total al membrilor a fost, prin urmare, 419. Din aceştia, numai 110 aleşi.

Din toţi membrii, 340 erau din clasa nobilimii, 70 din burghezime şi niciunul din clasa poporaţiunii rurale. Fiindcă între membrii guvernului se aflau şi câţiva saşi, aşa, după naţionalitatea genetică, în acea dietă şedeau 35 saşi între 384 maghiari, înţeleşi aşa ca toţi câţi aveau diplome nobilitare, de ar fi fost de orice naţionalitate genetică, se numărau între maghiari, prin urmare şi episcopul românilor, şi oricare altul; nobilitatea se identifica cu naţionalitatea maghiară. De aici, înfricoşata confuziune în istoria Transilvaniei şi în legile ei.

Toţi acei 419 membrii se adunau într-o singură sală, toţi aveau vot individual deliberativ, funcţionari, deputaţi, regalişti. Un regulament al camerei era un lucru necunoscut feudalilor noştri, apoi, din zilele Mariei Teresiei, de la 1761, dieta în această ţară nu se ţinuse deloc, pentru că cea omagială, din 1781, durase două zile; în cei treizeci de ani, prea puţini membri, ajunşi la mari bătrâneţi, se mai aflau în viaţă; aşa generaţiunii care urmase îi erau necunoscute formele parlamentare. O mare parte dintre membrii forte ignoranţi nu-şi cunoşteau nici limba maternă cum se cade, apoi chiar aceasta era pe atunci atât de săracă, încât pe protonotari şi secretari, traducând din latineşte, în ungureşte, îi apucau sudorile.

Dieta nu s-a deschis nici în 12, ci numai în 21 Decembrie; mai întâi numai ca conferinţa, în care s-a citit catalogul membrilor şi s-au ascultat reclamaţiunile de la

câteva familii şi de la vreo trei sate, care pretindeau ca şi ele să fie reprezentate în dietă, adică numărul membrilor ei să mai crească cu vreo zece inşi. Acea generaţiune din 1790/1791 nu avea nici umbră de ideea despre ceea ce numeşte astăzi Europa corp legislativ şi drept electorale. A doua zi s-a discutat formula jurământului ce avea să depună preşedintele dietei, compusă astădată în o limbă maghiară destul de primitivă.

A treia zi, în 23 Decembrie, după unele corespondenţe în sus şi în jos, generalul baron I. Nepomuc Christiani de Rall, invitat prin deputaţiune numeroasă ca să deschidă dieta, în calitatea sa de comisar plenipotent al Maiestăţii Sale împăratului şi marelui principe al Transilvaniei, după ce ocupă un scaun mai ridicat, i se citi, mai întâi, plenipotenţa, scrisă în limba latină, în care acum veneau toate actele de la Viena; îndată apoi fu ascultat rescriptul prea-înalt, care, după uzul vechi, ţinea locul unui cuvânt de tron, în care erau coprinse şi propoziţiunile destinate a se preface în proiecte de legi"[273].

*

1791: **Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae**. „Pe când revoluţiunea cea mare, la Apus, răsturna sistema milenară a trecutului şi proclama principiile libertăţii şi egalităţii omeneşti, în Austria şi, mai ales, în Ungaria şi în Transilvania, după moartea lui Iosif, reformele cele căzute ale acestuia provocaseră o reacţiune încordată, aristocratică şi feudală. Ungurii, naţiune aristo-

[273] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. I, Sibiu 1889, pp. 525-528

cratică, care în nici un caz nu putea simpatiza cu o revoluţiune democratică, cereau cu înverşunare restabilirea constituţiunii lor feodale, ce era să o sfarme de tot Iosif împărat. În toată Ungaria şi Transilvania nu se ivi, între unguri, un singur apostol al drepturilor egale, zice ungurulu *Kövári*. Revoluţiunea franceză, constata acest ungur, nu găsi simpatii decât la românii Transilvaniei[274]. Aceştia, pătrunşi de principiile lui Iosif şi ale revoluţiunii, se prezintă, la anul 1791, înaintea împăratului şi a dietei din Cluj, cu acelu faimos şi pururea neuitat act al naţiunii române, prin care pretind restabilirea românilor, vechilor coloni ai lui Traian, în uzul tutulor drepturilor naţionale, deopotrivă cu celelalte naţiuni ale ţării, invocând ei, singuri în răsaritul Europei, drepturile omului şi ale cetăţianului: *pura et simplicia tum hominis, tum civis jura*[275]. Ungurii şi nemţii, cu puteri unite şi cu violenţă respinseră aceste pretenţiuni.

Edler, istoric sas, se însărcină a le critica şi combate. Şincai răspunse prin o anticritică energică, pe care însă nu o putii tipări[276]. Să însemnăm că, la dieta ţării din

---

[274] Kövári, *Erdély törtélme*, VI, pp. 164, 166, 167

[275] Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae, cum notis historico-criticis I. C. E. Claudiopoli 1791. P. 46. Suplica română se edita atunci şi în Iaşi.

[276] Şincai, la anul 1291 al *Chronicei*, după ce aduce hrisovul regelui Andrei III, dat lui Ugrin, zice: „Tocmai bine că Eder, colegul meu, câud şi eu eram director peste şcoli, îmi veni aci înainte, pentru că el este acela care încă a cutezat a scrie în chrisul instanţei românilor din Ardeal, că aceştia pururea au fost numai suferiţi în numita ţărişoară, iară nu primiţi. Eu, în antichrisul meu, am fost răsuns la toate bârfelile lui, şi dacă nu s-a putut tipări pentru teleagă, îl întreb acum, din căruţă: au nu e primit un neam în ţara aceea în care şede şi judecă împreună cu craiulu său?”.

1792, Şincai încă aşternu o petiţiune în cauza posesiunilor familiei sale.

Într-aceea, reacţiunea ungurească, ce urmă după moartea lui Iosif, nu putea să nu lovească şi pe Sincai”[277].

*

1792: **Societatea teatrală maghiară**. „În Cluj, nobilimea şi intelectualii au înfi-inţat o *Societate teatrală* încă din anul 1792. Dieta Transilvaniei a hotărât apoi, în sesiunea din 1794/5, permanentizarea teatrului. Din contribuţiuni benevole s-au strâns atunci 30.000 fiorini, iar 31 de patrioţi maghiari s-au obligat să contribuie pentru întreţinerea teatrului fiecare cu 250 fiorini anual. Cel dintâi local pentru teatru s-a construit între anii 1804-1821, pe terenul de lângă actuala Universitate. Aici au continuat reprezentaţiile până în anul 1906, când s-a terminat, cu cheltuiala Statului, noul local al *Teatrului Naţional* din Piaţa Ştefan cel Mare, azi Teatrul Naţional românesc.

Societatea dramatică română dă reprezentaţiuni, care alternează cu ale Operei române. Publicul de la reprezentaţiunile Operei e compus în bună parte din orăşeni evrei, chiar maghiari. Societatea dramatică maghiară dă reprezentaţiuni în localul *Teatrului de vară,* pe Promenada oraşului. La reprezentaţiile de *operetă* ale acesteia participă şi români”[278].

---

[277] *Analele Societăţii Academice Române*, tom II, Bucureşti 1869, pp. 17, 18

[278] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, pp. 61, 62

„La 1792, se pun la Cluj bazele celei dintâi trupe permanente ungureşti. Ea era „cea dintâi"“, nu numai în Ardeal, ci şi în întreaga Ungarie. Cel care şi-a câştigat mari merite în sprijinirea ei au fost baronul Nicolae Wesselenyi, un mare patriot ungur”[279].

*

1794: **Episcopul Vasile Moga, student la Cluj**. „Numele lui Vasile Moga se găseşte în registre la anii 1794-1796. El a studiat, deci, în Cluj, nu un an, cum s-a crezut până acum, ci ***trei*** sau chiar ***cinci ani,*** întrucât un registru special, din 1798 (*Tentamen exphysica generali*) îl aminteşte şi pe el între studenţii anului II de filozofie. În anul I, a fost clasificat ca *eminent* la toate materiile, în al II-lea şi al III-lea cu *I-ae classis*”[280].

*

1799: Gheorghe Lazăr, student la Cluj. „Numele lui *Gheorghe Lazăr* îl aflăm, mai întâi, în registrul din semestrul I al anului 1799, unde este inclus ca având vârsta de 18 ani. Conform acestei indicaţii, ar fi fost, deci, născut la 1781, iar nu la 1779. Atât în clasele de liceu, cât şi în cursurile de filozofie şi drept este clasificat, în toţi anii, cu note mai bune. Excepţie formează numai semestrul I din 1799. În ce priveşte confesiunea, este înregistrat

---

[279] Breazu, Ion, *Literatura Transilvaniei*, Casa Şcoalelor 1944, p. 38
[280] *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, anul II – 1923, Bucureşti 1924, p. 377

ca „unit” sau „greco-catolic”, iar de două ori ca „romano-catolic”, şi o dată simplu „catholicus”, ceea ce se explică prin tendinţele de prozelitism religios, cultivate stăruitor în acest liceu regesc-catolic. Se găsesc şi alţi studenţi ortodoxi înregistraţi ca *greco catolici,* precum şi români greco-catolici, înregistraţi ca *romano-catotici.*

De la 1799, până la sfârşitul anului 1805, se pot urmări, an de an, şi chiar semestru de semestru, clasificaţiile lui Gheorghe Lazăr, de la întâia clasă de gramatică şi până la terminarea anului I de drept. Din anii 1806/7 şi 1807/8 lipsesc însă registrele privitoare la studenţii care au urmat cursurile de drept la această şcoală clujeană”[281].

*

1801, februarie 15: **Grăniceri români, în Cluj**. „După pacea încheiată din nou în 15 Februarie 1801, precum celelalte trupe confiniare (grănicereşti – n. n.), aşa şi Regimentul II confinar românesc s-a reîntors în patria sa. Când a trecut acest regiment prin Cluj, comitesa Suzana Nemeş, văduva comitelui Haller, adjutatp de mai multe doamne şi bărbaţi, a dat, în onoarea lui, un ospăţ mare, iară cu acea ocaziune compatrioţii românilor au adeverit în faţa lumii că ostaşii de naţionalitate română ştiu să moară ca eroi pentru patrie şi tron, de unde ar fi putut încheia foarte uşor, cu aceiaşi ostaşi ar şti să moară încă

---

281 *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, anul II – 1923, Bucureşti 1924, p. 379

şi pentru libertate, şi pentru existenţa ţi solidaritatea naţională”[282].

*

1803: „**Biserica română greco-catolică** a fost terminată la anul 1803, cu cheltuiala episcopului greco-catolic Ioan Bob, din Blaj. Înainte de construirea ei, românii uniţi mergeau la biserica din Mănăştur. Despre luptele, pe care le vor fi avut, până să poată începe construirea acestei biserici, cu toate că fiind catolică credincioşii ei erau „recepţi”, nu se găsesc documente. Tradiţia spune că românii au anunţat construcţia drept depozit de cereale şi numai după ce au terminat şi turnul s-a văzut că e vorba de o biserică, şi încă românească. Biserica e ascunsă în fundul curţii parohiale, cu intrarea în strada Iorga, dar e cu păretele din stânga spre o stradelă care răspunde, pe sub o boltă de casă, în Piaţa Unirii. Tot pe teritoriul Clu-jului e acum şi biserica română greco-catolică din Mă-năştur”[283].

*

1803: „**Se pune, la Cluj, piatra fundamentală a celui dintâi Teatrul Naţional al Ungurilor**. Clădirea au va fi terminată decât în 1821. O bună bucată de timp teatrul acesta din capitala Ardealului va fi cea mai de seamă scenă a tuturor Ungurilor”[284].

---

282 *Analele Societăţii Academice Române*, tom VII, Bucureşti 1875, p. 170

283 Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, pp. 36, 37

284 Breazu, Ion, *Literatura Transilvaniei*, Casa Şcoalelor 1944, p. 38

*

1805, decembrie 1, Wilhelm Gottlob Ernst Becker: **Colecţia de minereuri a Universităţii din Cluj**. „În timpul călătoriei mele, de la Baia Mare, la Cluj, am văzut, la început, unele modificări de porfir argilos, apoi, în partea de miazăzi a Clujului, dezveliri mai mari de gresie, cu acele bile ale căror apariţii, în unele descrieri de călători, au rămas enigmatice. Aproape tot pietrişul aluvial de care am dat, în această călătorie, a fost de gresie calcaroasă, iar după aspectul exterior al munţilor care mărginesc orizontul, aceştia ar fi din gresie. Presupunerea nu pare să fie complet nefondată, în sensul că această specie de rocă aparţine formaţiei de halit, ca si cărbunele de piatră, care se află între gresie, în apropiere de Cluj.

Renumitele bile de gresie, din regiunea Clujului, mi le-am închipuit, înainte de a le fi văzut, în cantităţi mari, în zăcămintele lor naturale, ca nişte perfecte sfere matematice, iar codiţele care atârnă ca nişte cilindri propriu-zişi.

Rocile moi, care au fost puse, în Cluj, la colţul străzilor şi în faţa caselor sunt desigur dintre acelea găsite, având formatul cel mai frumos şi regulat şi de aceea impresionează poate faptul că, în descrieri, sunt înfăţişate ca nişte corpuri cu forme de-a dreptul matematice.

Colecţia de minereuri a Universităţii din Cluj conţine o comoară rară, ce constă din două piese mari şi compacte din aur sau telur curat, de la Maria Loretto, lân-

gă Facebay. Culoarea acestei fosile se apropie mai mult de cea a argentinului ductil, decât a antimonitului curat şi ţine, ca atare, mai mult de cenuşiul plumburiu”[285].

*

1817, 18 august: **Vizitarea Clujului de către Francisc I**. „În acelaşi an 1817, Maiestatea Sa împăratul Francisc, informat despre calamitatea căzută peste ţară, a venit, cu augusta sa consoartă, împărăteasa Carolina de Bavaria… / În 18, ajunse, pe drumuri ca vai de ele, la Cluj, unde fu iarăşi întâmpinat pompos. Acolo, împăratul a vizitat institutele, a dat audienţe, iar în 22 August a purtat prezidiul într-o şedinţă a guvernului ţării.

De atunci, există, în mijlocul pieţei, **statuia ridicată în memoria venirii împăratului Francisc**, în această ţară; tot atunci, clujenii (clusianii) au dat spitalului local numele **Carolin**. Augustele persoane au stat în Cluj până în 27 August”[286].

*

1825: „**Teodor Baldi, preotul român greco-catolic**, cere de la Primăria oraşului Cluj un ajutor pentru înfi-inţarea unei şcoli române greco-catolice. Rugarea a fost respinsă”[287].

---

[285] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, I, serie nouă , Bucureşti 2004, p. 208

[286] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei,* Vol. I, Sibiu 1889, p. 560

[287] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 42

*

1829: **Biserica luterană**, a creştinilor „evanghelici de confesiune augsburgică” a fost inaugurată, conform inscripţiei germane, în 1829”[288].

*

1833, 24 Martie: **Nou plenipotent la Cluj**. „Prin decretul din 24 Martie 1833, curtea imperială trimite la Cluj pe baron Francisc Vlassich, general f. m. locotenent, şi, pe atunci, ban al Croaţiei, în calitate de plenipotent al împăratului, ca să restabilească ordinea în ţară, adică să aducă pe municipii la ascultare. În 18 aprilie 1833, Vlassich veni la Cluj”[289].

*

1834, februarie 11: **Rebeliunea de la Cluj**. „În 4 Februarie 1834, muri comitele Adam Kendeffy de moarte momentană; junimea, voind să facă demonstraţiuni la înmormântarea lui, fu împiedicată prin asistenţă militară. În seara din 11 Februarie, un student jurist, anume Albert Juhasz, fiul consilierului Juhasz de la Sibiu, de origine din Caransebeş, trece pe la vardă (caraulă) cu lulea mică în gură, la care atunci îi zicea pipă revoluţionară, aşa zicând pe la nasul soldatului; acesta îi zice să lase pipa, că pe aci este oprită şi i-o loveşte din gură; Juhasz şterge

---

[288] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 39
[289] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. I, Sibiu 1889, p. 581

soldatului o palmă şi fuge; soldaţii dau alarma, prind pe student şi-l închid. Câţiva studenţi apucară pe strade înainte, strigând, după o datină, vechea „*Ad arma juventus*” şi rebeliunea fu gata. Se aruncară asupra vardiei, ca să scoată pe Juhasz; soldaţii însă, după repetate dojeni, la comanda ofiţerului traseră în carne; un servitor al baronului Bornemisza căzu mort; alţi vreo câţiva au fost răniţi. La vederea omului mort, un alt student, de la colegiul calvinesc, anume Francisc Kabos, se pune în fruntea mulţimii şi, între zbierete sălbatice, voiesc să se arunce din nou pe trupa de custodie. Până atunci, aleargă câţiva magnati, cu Ioan Bethlen înainte, ca să domolească pe junime, trimit şi o deputaţiune la guvernatorul Josika; studenţii însă nu vor să asculte; sparg uşile internatelor şi cheamă de acolo pe câţi studenţi se aflau.

Între-aceea, pe o stradă principală, se aud tropotele cailor de cavalerie grea (dragoni), pe cealaltă ajunse, în pas forţat, un batalion de grenadiri, aceştia mai toţi români, care apucă din dos pe studenţi şi trag, mai întâi, în aer, dară gloanţele lasă urme şi în palatul lui Josika. De altă parte, căpitanul Farkas comandă companiei sale baionetul în balanţă şi răneşte pe vreo cincizeci de inşi, între care şi şase magnaţi şi consilieri, care se încercaseră să liniştească pe tinerime. Preste noapte şi în ziua următoare, patrule de grenadiri au cutrierat stradele; a treia zi acel batalion fu dislocat din Cluj, cu atât mai iute, cu cât partea cea mai mare a ostaşilor erau români.

Curând veni un alt comandant, generalulu Pidol, la Cluj şi apoi se aşeză o comisiune mixtă, spre a investiga în urma celor întâmplate. Aşa se întâmplă oricând

atmosfera este ingregată de electricitate şi de materii explozibile. Acea rebeliune din Cluj s-a iscat dintr-o pipăşoară de un crucer.

Ştirea turburărilor din Cluj s-a răspândit iute, şi fără ziare, în tot cuprinsul ţării, prin studenţii şi prin membrii opoziţiunii, iar la Viena s-au înaintat informaţiuni de la guvern şi de la comanda militară. În aceleaşi zile s-au ţinut adunări numeroase pe la municipii, care au şi luat concluse ca să ceară de la curte reintrarea în constituţiune, deschiderea dietei şi alegeri noi la toate funcţiunile cardinale, să şi trimită deputaţiuni la monarh, precum s-a şi întâmplat. Înainte însă de a sosi deputaţiunile în Viena, împăratul numise alt comisar plenipotent, în persoana Arhiducelui Ferdinand d'Este, care pe atunci era guvernator militar şi civil în Galiţia şi avea renume de om sever. Arhiducele ajunse numai în 8 Aprilie la Cluj"[290].

*

1841, 25 noiembrie: **Dieta Transilvaniei** se deschide, din nou, „însă iarăşi la Cluj, nu la Sibiu"[291].

*

1842: **Naţiunile recepte, la Cluj**. „La anul 1842, naţiunile recepte din Trausilvania, fiind adunate în

[290] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei,* Vol. I, Sibiu 1889, pp. 582, 583
[291] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei,* Vol. I, Sibiu 1889, p. 619

Cluj, la dieta, către finitul lui ianuarie, un ungur din Zarand, anume Kozma Dénes, roagă lege: ca să se introducă limba ungurească în toate ramurile vieţii publice a Transilvaniei, asemenea celei din Ungaria, de la anul 1836. În urma acestei rugări (moţiuni) se face proiect de lege, care fu publicat în gazetele ungureşti (Erdélyi Hiradó) din Cluj. În acel proiect se punea termen de zece ani, în care era dator fiecare care dorea a purta vreo dregătorie, fie politică, fie bisericească, a învăţa limba ungurească, pentru că, peste zece ani, era să se scotă limba latină din sfera legilor şi a administraţiunii ţării şi să se introducă cea ungurească; nici în biserică încă nu da proiectul graţia naţiunilor ne-ungureşti a se folosi cu limbile lor, căci şi aici încă era să se ducă toate numai ungureşte, precum şi în şcoli era să se facă învăţătura numai în limba ungurească pretutindeni, şi anume de şcolile române din Blaj zicea proiectul în special"[292].

„E destul, credem, să amintim cuvântul inspirat al patriotului-martir sas Stephan Ludwig Roth, care spunea, în 1842, ungurilor întruniţi în dieta de la Cluj, pentru decretarea limbei maghiare drept limbă oficială:

„Domnii din dieta de la Cluj vor fi dat ei naştere unei limbi de cancelarie şi acum, poate, se felicită că, în sfârşit, copilul a văzut lumina zilei – dară o declară drept limbă a ţării: iată un lucru de care nu e nici o nevoie. Căci această limbă a ţării o avem de mult. Ea nu este însă nici cea germană, nici cea ungurească: ea este cea românească! Putem naţiunile politice să ne dăm după deget,

[292] Papiu-Ilarian, Alexandru, *Istoria Romanilor din Daci'a superiore*, tom I, ed. II, Viena 1852, pp. 114, 115

putem să gesticulăm cum om pofti: lucrul este aşa şi nu altfel”[293].

*

1848, martie 22: **Mica răscoală a tinerimii din Cluj**. „Ştirea din 15 Martie despre răscoala tinerimii din Pesta şi proclamarea celor 12 puncte a ajuns la Cluj după şape zile, adică în 22 Martie… / A doua zi, aceeaşi tinerime de la facultăţi şi gimnazii, în număr de câteva sute, însoţită şi de altă mulţime tot de omeni tineri, pleca cu stindarde la municipalitatea sau, cum se zice în această ţară, la magistratul cetăţii. Acolo, studenţii pronunţară discursuri înfocate si bombastice, precum se întâmplă şi pe aiurea în cazuri de acelea; se citiră cele 12 puncte şi se proclamă **uniunea necondiţionată** a Transilvaniei cu Ungaria, întocmai precum avuseră ordin secret de la conducătorii partidei revoluţionare. Acele demonstraţiuni au durat până în noapte.

Mulţime de locuitori ieşise pe străzi, unde toţi câţi aveau a pierde ceva, avere şi familia, întrebau cu mare frică şi grijă despre cauzele acelei mişcări, din care burghezimea, cea cu totul străină de politică şi mult mai ignorantă decât ar fi crezut cineva, nu înţelegea nimica pe lume. Un singur lucru vedeau cetăţenii, că alăturea cu studenţii se formaseră şi grupe numeroase de proletari golani, ale cărora feţe semănau mult cu ale pungaşilor şi tăciunarilor din închisori. Se mai observase că, după ce se lăţiră prin ziare ştirile de la Paris despre vărsările de

---

[293] Breazu, Ion, *Literatura Transilvaniei*, Casa Şcoalelor 1944, pp. 333, 334

sânge pe baricade, spargeri de case şi bolte, furturi şi prădăciuni, golanii din Cluj arătau o poftă mare de a face şi ei ai cei din Paris. Curând se convinseră şi studenţii că şi iubirea lor de libertate are drojdii pe fund; aşa ei, conduşi de junele comite Grigorie Bethlen, formară o companie ad-hoc de vreo 200 junişori, care se obligară a se forma in cetişoare sau plutoane mici şi a circula toată noaptea pe străzi. Locuitorii s-au retras şi liniştit, însă numai la părere, pentru că lumânările au ars toată noaptea şi până dimineaţă mai în toate casele. Din acestea poate vedea oricine că în această ţară necum poporul de la sate, dara nici chiar locuitorii capitalei şi ai celorlalte cetăţi nu aveau nici o idee despre ceea ce se numeşte, în alte ţări, o revoluţiune şi încă revoluţiune politică, nu rebeliune pentru interese materiale de toate zilele.

Însă nici studenţii, nici chiar profesorii lor, popi şi seculari, n-au prea dormit în acea noapte. Pe la două ore, mai toţi erau în tălpi. Nici ei nu ştiau să-şi dea seama despre ceea ce au făcut. Fireşte că nu, pentru că acei care i-au îmbărbătat şi pus la cale în Cluj, ca şi pe aiurea, nu au legat de nasul lor planurile cele mai ascunse ale partidei revoluţionare şi totodată anti-austriece. În mijlocul discursiunilor tinereşti, cineva le şi mai bătea un cui în cap, întrebând că ce au să facă, dacă cumva garnizoana va fi primit ordin ca să spargă adunările lor cu baionete.

Tot în acea noapte, au petrecut şi membrii guvernului în palatul guvernatorului, unde au invitat şi pe comandanţii garnizoanei, care atunci erau generalul Kahlbrun şi colonelul Fiedler. Unii erau de părere că, daca studenţii vor mai pleca în demonstraţiuni, să se

comande trupe asupra lor. Se spunea, atunci, că acel colonel Fiedler, care plăcea pe tinerime, a rugat pe membrii guvernului ca să binevoiască a distinge şi a pune alternativa că, dacă tinerimea voieşte să înainteze numai petiţiune colectivă, cerând dietă şi alte drepturi, atunci acel pas al ei să fie considerat de aceea ce este, adică revoluţiune, care aşteaptă rezultatul în pace şi pentru atâta să nu i se întâmple niciun rău; dacă însă tinerimii îi va fi căşunat ca să verse sânge, atunci să iasă şi trupe asupra ei; dânsul însă abia crede că ostaşii de la regimentul Carol Ferdinand vor trage asupra tinerimii. Acest regiment adică era, cu excepţiune de ofiţeri, curat ardelean şi în partea sa cea mai mare stătător din români. Se făcu vorbă şi de partea garnizoanei din regimentul numit al lui Zsivkovics, de naţionalitate slav, de a cărui ţinută se temeau. Episcopul romano-catolic Nicolae Kovács, ca secui ce era, ştiind foarte bine că cel puţin jumătate dintre studenţi sunt de naţionalitatea lui, cu atât mai mult a stat pentru cruţarea lor. Încât pentru părerea lui Fiedler despre sentimentele regimentului Carol Ferdinand vom cunoaşte peste puţin că el se înşelase.

În dimineaţa din 23 Martie, pe la 7 ore, studenţii începură să se adune din toate părţile, mai întâi la colegiul calvinilor, pe care-l destinaseră de centru al demonstraţiunii lor, precum se şi cam înţelegea de sine, din cauze pe care le pot şti toţi câţi vor fi trecut cu ochii prin volumul I al studiului nostru.

Studenţii, văzând că ostăşimea nu apare din nici o parte, ar fi putut răsufla mai uşor, dacă nu ar fi dat cu ochii de mai multe grupe de golani şi ştrengari, care clasă

a fost şi mai de înainte numeroasă în acea cetate, unde se încuiba mulţime de ciocoi, scoşi din serviciu, studenţi eliminaţi, lachei de la curţi şi alte adunături. Niciun neguţător nu cuteza să-şi deschidă bolta, chiar şi precupeţele cu victualii dispăruseră în acea zi din piaţă.

Studenţii se învoiseră ca, în acea zi, să meargă numai la municipalitate, cu 12 steaguri ca simbol al celor 12 puncte şi să ceară ca senatul aceleia să le înainteze la guvern ca petiţiune a lor. Primar al capitalei era, pe atunci, Gustav Groiss, de origine german străin, al cărui tată, de profesiune bucătar domnesc, venise în ţară pe la începutul acestui veac. Gustav Groiss era om inteligent, bun jurist şi moderat în toate acţiunile sale, acum însă ajunsese zile rele, de aceea îl vom vedea şi în pericol de viaţă. Primarul, aflând voinţa studenţilor, convocase pe toţi membrii senatului, spre a se consulta. Pe la 10 ore, venind studenţii, între *vivate* şi alte zbierăte, mai citiră o dată cele 12 puncte, după care mulţimea, lipsită de orice cunoştinţe politice, căci aşa era crescută, zbiera şi ea, imitând pe studenţi. O deputaţiune intră cu petiţiunea în sala senatului şi ceru, în numele tuturora, ca să se împlinească voinţa tinerimii. După o jumătate de oră, Groiss şi câţiva senatori, ieşind pe balcon, anunţară că senatul a decis a face pe voia tinerimii. Urmară strigăte de bucurie entuziastă.

Punctele fuseră înaintate la guvern, unde însă au fost primite cu răceală, ceea ce se esplică uşor. Nu toţi membrii de atunci ai guvernului ar fi voit uniunea, mai ales necondiţionată, şi nu toţi 16 inşi erau liberali, nici de partida lui Kossuth; însă tocmai să fi fost în fundul

sufletului lor toţi Kossuthiani, ştirile de la Viena şi Buda-Pesta, după care avea să se îndrepte acest guvern, ajungeau la Cluj în câte 7-8 zile, în care timp aşteptau cu inimi îndoite. Studenţii însă curând îşi pierdură pacienţa şi, adunându-se din nou a treia zi, alergară la guvern, tot între strigăte şi demonstraţiuni, ca să-i ceară rezoluţiune. Guvernatorul, comitele Iosif Teleki, celebritate a naţiunii sale, ca om de ştiinţe, cunoştea perfect voinţa ungurenilor, relativă la desfiinţarea autonomiei transilvane, şi era din tot sufletul învoit cu decretarea uniunii necondiţionate a acestei ţări, dară, învăţat din experienţa altor timpuri, ştia foarte bine că cabinetul Vienei şi chiar Casa domnitoare niciodată nu se va învoi la fuziunea acestei ţări, decât poate numai aflându-se întru o strâmtoare cu totul extraordinară şi periculoasă. Apoi nici lui Teleki, nici la toată mulţimea unioniştilor nu le convenea ca tinerimea să tragă clopotele în dungă înainte de timp, să nu se poată zice că uniunea se făcuse cu violenţă, prin terorism, precum apoi s-a şi întâmplat în adevăr. Junimea însă, ca oricare alta din toate timpurile, nu voia să audă de politica artificioasă, prudentă sau, mai bine zis, vicleană; ea apuca calea de-a dreptul peste munţi şi peste bălţi, până ce se pomeni aici, ca şi în Ungaria, cu unu război civil foarte barbar. Guvernatorul le ţinu o lecţiune, pe care o încheie cu expresiunea prea prozaică, zicându-le:

„Şi acum căraţi-vă acasă!”[294], adică precum vorbeşti către persoane prea ordinarie şi ţie supuse.

Acelea cuvinte ale guvernatorului au înfuriat pe domnişori. Un student cu gura mare strigă latineşte:

---

[294] În limba maghiară: és már takaradjanak haza.

„Alea jacta est”, adică sorţile sunt aruncate.

Din acea zi, studenţii se formară în societate de conspiratori, se învoiră ca să-şi ţie toate planurile în secret şi îşi deteră parola ca, de aci încolo, să nu mai ceară nimic, să nu mai roage pe nimeni, ci să pretindă şi să ameninţe că, dacă nu li se face pe voie, dânşii vor ataca chiar şi pe guvern şi-l vor sparge. Adică domnişorii din Cluj voiau să maimuţească, în fantezia lor aprinsă, pe tinerimea franceză din Paris şi pe proletarii de acolo, care au devastat Tuileries. Fierberea spiritelor ţinu aproape o săptămână. Atunci colonelul c. r. Fiedler invită pe câţiva studenţi la sine şi, vorbindu-le ca un părinte, se încerca să-i abată de la orice vărsare de sânge; ei însă îi răspunseră, în cuvinte fanatice, că, dacă nu se pune steag unguresc pe palatul guvernatorului, de bună voie, dânşii îl vor pune pe ruinele aceluia şi ieşiră.

În duminica următoare, studenţii şi toată mulţimea plecând cu steaguri şi strigăte asupra palatului, pretinseră, între ameninţări, arborarea steagului, înaintarea petiţiunii lor la rege şi convocarea dietei; iar apoi, văzând că nu li se face pe voie, ameninţau cu intrare în palat, cu devastare şi că nu vor cruţa pe nimeni, mai sparseră şi o fereastră a guvernatorului. În acelea momente iese comitele Ladislau Teleki, fratele mai mic al guvernatorului, înalţă şi înfige un steag tricolor pe balcon, ceea ce produse o bucurie furtunoasă.

Preste puţin, ieşi guvernatorul pe balcon şi promise mulţimii că, în trei zile, va înainta nesmintit petiţiunea

la regele, prin un cursor, în care studenţii aveau toată încrederea, după care mulţimea se linişti şi se depărtă.

În tot timpul acela, puţinele trupe de linie stăteau gata consemnate şi o parte din ele pornite înainte pe unele strade, care însă astădată nu veniră în situaţiune de a se folosi de arme. În aceeaşi zi însă, pe la 8 ore, seara, generalulu Kahlbrun, auzind larma de studenţi „cauşiti" într-o confetarie, îl puse păcatele ca să intre şi să-i înfrunte milităreşte. Studenţii, cu capul plin, îi întoarseră înjurăturile; el se repezi la unul; alţi doi însă îl trântiră la pământ şi, după ce l-au bătut, o şi luară la fugă. Nimeni din cei de faţă nu a cutezat ori, mai bine, nu a voit să descopere numele acelor studenţi brutali, la poliţie şi la judecată.

În Aprilie, veni rezoluţiunea şi rescriptul prea înalt, prin care se convoca dieta Transilvaniei, pe 29 Mai, se şi numiră propoziţiunile sau proiectele de lege destinate a se da în dezbatere.

Demonstraţiunile de la Mureş-Oşorhei (Maros-Vásárhely, Târgul Mureşului). Pentru ca demonstraţiunile de la Cluj să afle imitatori în tot cuprinsul ţării, se cerea numai răstimpul în care poşta ajungea mai curând sau mai târziu cu scrisori şi cu ziare. În aceleaşi zile din Martie, un om tânăr, anume Georgie Urházy, adusese de la Pesta mulţime de exemplare tipărite din cele 12 puncte cunoscute. În numitul oraş se aflau un colegiu mare al reformaţilor, un gimnaziu catolic, iar la Curtea de apel învăţau şi făceau practică juridică, până în 1848, câte 200 şi mai mulţi tineri, care, în marea lor maioritate, erau

maghiari din familii feudale de a doua şi a treia mână, mai studiau acolo şi câţiva saşi, iar în anii mai din urmă şi câte 20-30 jurişti de naţionalitate română.

Într-o seară, acel Urházy bate la fereastra unei chilioare, în care studia un tânăr teolog calvin, anume Ioan Vlăduţiu, care-şi părăsise credinţa greco-orientală. Vlăduţiu deschide fereastra, Urházy îi aruncă un pachet de proclamaţiuni şi dispare. Vlăduţiu arată proclamaţiunile la alţi doi studenţi. Aceştia şi pleacă îndată şi împart pe la toţi studenţii din internat şi din oraş toate exemplarele. Până atunci, tinerimea ungurească nu cunoscuse şi nu văzuse niciodată colorile heraldice ale Ungariei, precum nu ştia nimic nici despre culorile heraldice ale Transilvaniei, regulate mai pe urmă prin rescripte de către împărăteasa Maria Teresia. A doua zi, tinerimea, aflând care sunt culorile ungureşti, cu ajutorul femeilor a şi început a pune cocarde.

În 25 Martie, studenţii de una, canceliştii, de altă parte ieşind cu steaguri şi cu facle aprinse, plecară pe străzi înainte, de la un loc, la altul, strigând „libertate, egalitate, frăţietate”, înţeleseră cu totul pe dos, precum s-a văzut forte curând. Aveau calvinii, în acele zile, la colegiul lor un profesor bătrân, anume Lupul Bo1yai. Studenţii, care iubeau pe acel profesor, plecară a doua zi la el, ca să-i spună, cu vorbe multe, câtă bravură, cât curaj au manifestat ei aseară; bătrânul însă, după ce-i ascultă, cu sânge rece le zise, în ton mustrător:

„Ştiţi dumneavoastră ce aţi făcut? Aţi înmormântat libertatea naţiunii maghiare, la lumina faclelor, şi când va mai învia ştie numai Dumnezeu”.

Pentru acelea cuvinte, studenţii bursucaţi asupra lui Bolyai îi denegară tot respectul şi-l numeau „Peciovici”, care era nume de batjocură dat la toţi câţi erau de partida austriacă şi ţineau la dinastia de Habsburg. Hei, dară Bolyai înţelegea cu totul altmintrelea libertatea, egalitatea, frăţietatea şi nicidecum aşa cum o înţelegeau francezii, însă nici aşa precum au fost ele interpretate de către partida kossuthiană şi scăldate în sânge omenesc.

După acestea, se formară şi studenţii cu canceliştii si cu altă tinerime în garda naţională, alegându-şi maior pe comitele Dionisie Lazăr, pe profesorul J. Török căpitan, pe Ştefan Szász locotenent.

Garda naţională. Dietei transilvane niciodată nu-i venise în minte ca să voteze înfiinţarea de gardă naţională, adică să dea arme în mâinile poporului, ci tocmai din contra, până în 1847, armele de foc se confiscau regulat, cu prea puţine excepţiuni de la poporul ţăran. Numai feudalii ţineau oricâte le plăcea; aveau si locuitorii oraşelor câte o puşcă, două, de vânat, şi unele pistoale ruginite. Prin articolul de lege XXII, din 11 Aprilie 1848, dieta Ungariei nu numai permite, ci chiar impune armarea tuturor locuitorilor ajunşi la etatea de 20, până la 50 de ani, dacă posed oareşicare avere imobilă ori că au un venit sigur de 100 florini. Mai departe, în cei 13 §§-i, se arată scopul înfiinţării, se indică regulile după care să fia organizată şi comandată garda naţionala. Îndată după

sancţionarea legii, locuitorii Ungariei au şi început a se arma.

În Transilvania nu era votata nici o armare de popor; mai întâi însă Clujul şi Oşorheiul, apoi toate celelalte oraşe maghiare, îndemnate şi pe alocurea chiar silite de feudali, anticipară orice altă lege a viitorului; ei, ca şi cum uniunea ţării ar fi fost sancţionată înainte de Aprilie, se supuseră la sus citata lege a Ungariei şi începură a se înarma bărbăteşte.

Văzând saşii de prin cetăţi şi oraşe cum se armează ungurii pretutindeni, la moment se formară şi ei în gardă cât naţională, cât cetăţenească (Nationalgarde, Bürgergarde). În Braşov, Sibiu şi încă la câteva locuri, în lunile de întâi, se înrolară şi bărbaţii românilor în companiile săseşti.

Oamenii cu ceva stare şi avere, de la oraşe si cetăţi, se încredeau în puştile lor de vânat sau cumpărau de acelea, cum şi câte o săbioară; la cea mai mare parte însă nu-i dădea mâna ca să-şi cumpere arme de foc, să-şi mai facă şi câte o sărăcie de uniformă. Municipii şi guvern cerură de la comandantul general baron Puchner arme de foc din magazinele armatei. Maghiari şi sasi se întreceau care de care să apuce arme mai multe. Generalilor nu le convenea nicidecum să dea popoarelor arme din ale erariului. Las' că generalul Puchner, mai pătrunzător, cu toată legea sancţionată de voie, de nevoie, aştepta să afle de la Viena scopurile ascunse ale Curţii imperiale, dară nici nu avea de prisos arme de construcţiune mai nouă; aşa, Puchner îşi plăti urechea, cum se zice pe la noi, atât

de saşi, cât şi de unguri cu câteva mii de puşti vechi, de cele cu cremene, altele chiar fără amnar, care trebuiau să fie mai întâi drese, ca să poţi puşca încai păsări cu ele. Ungurii însă cereau neîncetat şi arme ruginite, iar în ziarele lor înjurau, că pentru ce s-au dat saşilor puşti aşa multe. Planurile partidei anti-austriece numai orbul nu le vedea, chiar clin Aprilie, înainte.

Ca să cugete cineva din partea autorităţilor publice şi la formarea în gardă naţională a poporului românesc, ferit-a Dumnezeu! Nici măcar un pistol ruginit pentru valahi, până în Octombrie 1848. Aşa se înţelegeau libertatea, egalitatea, frăţietatea.

Instrucţiunea gărzilor de pe la oraşe era încredinţată, in cele mai multe locuri, la ofiţeri pensionaţi; mergea însă nespus de greu cu exercitarea oamenilor de afaceri, neguţători, meseriaşi, chiar şi economi. Mai toţi aceia îşi susţineau familiile după profesiunea lor; erau şi nededaţi cu armele; cei mai mulţi, foarte fricoşi, ceea ce s-a văzut de repetate ori, anume la gardiştii din Cluj, când cu micile cxpediţiuni la Bonţida, la Dej, apoi în fuga de înaintea lui Urban şi altele de acestea. Omeni bine nutriţi, graşi, greoi, nededaţi a călători nici o zi pedeştri, comandanţii de companii le trimiteau trăsuri, spre a-i înainta cale de două-trei poşte.

Excepţiune au făcut studenţii şi mulţimea candidaţilor în focul şi fanatismul lor tineresc, din care, apoi, s-au şi ales mulţi ostaşi curajoşi, însă şi mulţi barbari. Aşa, între alţi cronicari şi publicişti, ne spune cunoscutul funcţionar şi, odinioară, căpitan de insurgenţi Alexie

Jakab, autor al mai multora scrieri, că. pe când magnaţii tineri Benedict Mikes şi Grigore Bethlen înrolaseră, la Clul, feciori bine aleşi pentru un escadron de husari, acest Bethlen a obligat pe subordonaţii săi ca, în luptele pe care le vor avea, să nu dea la nimeni nici-un pardon, ci să taie, să împuşte, să ucidă fără nici o milă pe toată fiinţa omenească, despre care vor crede ei că sunt vrăşmaşi ai maghiarilor. Întocmai aşa au făcut, precum s-au şi obligat. Ca Gr. Bethlen însă au urmat a face foarte mulţi alţi comandanţi de insurgenţi, dintre care ne vin aci în minte baron George Apor, spânzurătorul de oameni, comitele Francisc Haller, Josef Jenei de la Oşorhei, comitele Al. Teleki, Katona si alţi foarte mulţi.

De altmintrelea, dificultăţile de atunci ale înfiinţării de gărzi naţionale le descrie tot Jakab, în memoriile sale din 1848-1849[295], le cunoaştem însă şi noi, că le-am văzut cu ochii, am şi fost înrolaţi în compania nr. 2 de la Braşov.

Dintr-odată cu formarea gărzilor armate din orăşeni păsuiţi şi parte mare simpli, partida anti-austriacă a îngrijit şi de revoltarea poporului maghiar, cunoscut în Transilvania sub nume de secui. Revoluţiunea aflase pe acest popor în număr de trei sute mii de suflete, despărţit din punct de vedere social şi politic în patru clase: aristocraţi mai mari şi mijlocii, secui liberi locuitori pe la sate şi unele orăşele, asupriţi însă de aristocraţi, mai departe iobagi în toată forma, ca şi locuitorii ţărani din comitatele feudale, apoi secui militarizaţi de la 1764, încoace, for-

[295] Jakab Elek, *Szabadságharczunk törtéhez*, Budapest 1880, paginile 237-244

maţi în două regimente de pedestrime şi unul de călăreţi amestecat cu români. Ar fi crezut cineva că pe acea poporaţiune maghiară compacta îi va câştiga foarte uşor pentru scopurile revoluţiunii? O parte din aristocraţi, din popi şi alţi cărturari săraci fu câştigată uşor, precum şi câţiva ofiţeri din regimente; a fost însă mult mai greu a se apropia de ceilalţi, iar pe poporul iobăgit îl lăsară în pace, căci nu cutezau să-l îndemne şi să-l deprindă în arme. până toamna târziu, când măsurile teroriste începuseră a se aplica şi în secuime.

Cei dintâi secui din partida revoluţionară, după cei din Târgul-Mureşului, au fost cei de la Odorhei, dintre care, sculându-se, în Aprilie, vreo treizeci, sub conducerea lui Ioan Pálfi, merseră la Cluj, unde făcură gălăgie mare, cerând de la guvern uniune, dietă, armare şi altele multe, între ameninţări, că dacă nu li se ascultă, acum îndată, pretenţiunea, vor veni treizeci de mii peste capitala ţării. În realitate, acea deputaţiune secuiască venise ca să spargă uşile deschise, pentru că guvernul apucase a le face pe voie, în urmarea gălăgiei studenţilor. Peste aceasta, rolurile erau deja împărţite mai de înainte şi foarte bine.

Îndată după primele demonstraţiuni ale studenţilor şi anume din 25 Martie, până în 12 Aprilie, clasele feudale ţinând adunări în toate comitatele, se declarară pentru punctele cuprinse în petiţiunea studenţilor şi cerură realizarea lor, prin deputaţiuni trimise înadins la guvern. Toţi prefecţii comitatelor, câţi erau din partida conservativă, dându-şi demisiunile, s-au retras, iar cei mai rău văzuţi s-au şi depărtat din ţară, ca să nu fie de batjocura gloatelor,

sau să le meargă şi mai rău, sub cuvânt că ar fi de partida austriacă.

Aici merită ca să ne însemnăm o faptă singulară a oligarhiei ardelene, din acelea timpuri. În 23 Martie, adică tocmai în ziua când studenţii din Cluj intrară mai întâi în dansul revoluţionar, grupele de aristocraţi conservativi şi de cei liberali se adunară în casele comitelui Paul Bethlen, cu scop ca, după luptele înverşunate, susţinute în dieta din 1848/7, să se împace, să consulte asupra situaţiunii şi să vadă ce măsuri ar avea să ia şi aristocraţii, din partea lor. Conservativii, faţă cu dezlănţuirea atâtor evenimente răsturnătoare de cele mai multe aşezăminte vechi şi de atâtea legi barbare, nu mai puteau nega că, în adevăr, poporul, imensa majoritate a locuitorilor, a fost foarte asuprită, prin urmare că feudalii trebuie să renunţe la mulţimea de privilegii, să desfiinţeze iobăgia. Tot conservativii acceptară şi planul uniunii cu Ungaria, spre care scop să se mai ţie încă o dietă în Transilvania, unde credeau ei că vor fi suferiţi ca se poată formula mai multe condiţiuni, pe lângă care să fie votată uniunea, fireşte condiţiuni în spirit conservativ. Acordul formulat în regulă fu subscris, în numele partidelor, de către baronul Ludovic Josika, conservativ, şi comitele Ioan Bethlen, senior, ca liberal. Cu toată acea împăcare a fruntaşilor, după două luni de zile magnaţii conservativi, în calitatea lor de membri regalişti, n-au mai avut curajul de a merge la Cluj, spre a participa la lucrările dietei"[296].

*

[296] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. II, Sibiu 1890, pp. 36-46

1848, octombrie 23: „**Continuarea terorismului în Cluj**. Până când au început a se da bătălii regulate în câmp deschis, **cei mai mulţi români erau omorâţi în Cluj**. Ca şi continuare la atrocităţile memorate în §-l (paragraful – n. n.) precedent, merită să reproducem un extras din matriculele morţilor de la cele două biserici române din Cluj, în care se cuprind numai numele **românilor spânzuraţi** acolo, de la 23 Octombrie, înainte. După acela, se urmează altă informaţiune preţioasă despre martiriul protopopului Ioan F. Negruţiu, la care se alătură suferinţele episcopului Ioan Lemeni, internat în Cluj şi silit a vedea cu ochii săi moartea violentă a preoţilor şi altor credincioşi ai săi. Ambele acestea informaţiuni avem să le mulţumim la trei bărbaţi, din cei mai eminenţi ai naţiunii noastre, care toţi trei au ştiut să fie, în toată viaţa lor, cu totul obiectivi în aprecierea faptelor omeneşti.

Consemnarea românilor ucişi, la 1848-1849, în Cluj, după sentinţa judeţului de sânge (vérbiróság).

În matricula bisericii române greco-catolice se află induşi următorii, între ei şi greco-orientali:

1). **Alexandru Baternai** (alias Bătrâneanu[297]) de Balda, cleric dintre cei eliminaţi cu ocaziunea procesului

[297] Adevăratul con-nume îi fusese altul. Îmi aduc prea bine aminte, de când un consângen al său din Frata, fiind la Cluj, îl schimonosi în Baternay, maimuţind numele unui cancelist renegat, anume Baternay, din comitatul Zarand. După aceea, din Baternay se prefăcu în Betraneanul. Până către anul 1840, era foarte uzitat a maghiariza

bisericesc Lemenyian, şi după aceea jurist; spânzurat în 3 Octombrie 1848 aproape de Someşfalău, lângă Cluj; sufleter capelanului gr. cat. Vlăduţiu; deodată şi tot acolo fu spânzurat;

2). **Basiliu Simonis** de Şărmaşu-mare, student; sufleter parohului gr. cat. din Cluj-Mănăştur Nicolae Pop.

3). **Basiliu Turcu**, parohul Catinei ţi protopopul gr. cat. al Palatcei, de 68 ani, spânzurat în 23 Octombrie 1848, tot la Someşfalău; sufleter I. Fekete Negruţiu, protopop, şi Alexandru Arpadi, capelan gr. cat. (despre aceşti trei vezi datele pe celelalte pagini).

4). **Mihail Pop**, parohul Nuşfaleului, de 64 ani, puşcat în „Fellegvár", fortăreaţă deasupra Clujului; puşcat în 14 Februarie 1849; sufleter A. Arpadi.

5). **Ioane Moldovanu**, primar în Nuşfalău, de 54 de ani, puşcat în „Fellegvár", sufleter A. Arpadi.

6). **Ştefan Mora**, paroh gr. or. din Şimotelnic, de 48 de ani, puşcat tot în „Fellegvár", ca ţi toţi cei următori, şi la toţi fiind fost sufleter A. Arpadi.

7). **Teodoru** din Valcăul unguresc, gr. or., econom, de 34 ani.

8). **Alexandru Czikudi**, cleric gr. cat. din Dâmbu, în etate de 21 ani; sufleter la acesta I. Fechete Negruţi.

---

numele tinerilor de naţionalitate românească. De atunci, încoace, această batjocura începu a mai scade, însă nu de tot.

9). **Ioane Miclea**, ţăran econom din Dragu, de 37 de ani.

10). **Vasiliu Iancu**, ţăran econom din Dragu, de 20 de ani.

11). **Teodor Iancu**, ţăran econom din Dragu, de 38 de ani.

12). **Elia Belaiu** (Bălaiu – n. n.), ţăran econom din Dragu, de 50 de ani.

13). **Teodor Belaiu**, ţăran din Dragu, de 27 de ani.

14). **Ieremia Belaiu**, ţăran din Dragu, de 21 ani.

15). **Ioane Belaiu**, ţăran din Dragu, de 32 de ani.

16). **Petru Belaiu**, ţăran din Dragu, de 50 de ani.

17). **Maximilian Covaciu**, din Füzes-M. Peterdu, de 19 ani.

18). **Ioane Viragu**, din Fodora, de 31 ani.

19). **Ioane Meşteru**, din M. Uifalău, de 32 ani.

20). **Basiliu Popoviciu**, parohu gr. cat. din Tiegşoara, de 52 de ani.

21). **Gregoriu** de Feiurdu, de 20 ani.

22). **Elia** de Feiurdu, de 34 ani.

23). **Ioane Mărgineanu**, econom din Apahida, de 50 ani.

24). **Ioane Cosma**, econom în Apahida, de 56 ani.

25). **Nicolau Danu**, bivolar, de 28 ani.
26). **Alesiu Orga**, econom din Dragu, de 30 ani.

27). **Simeone Suciu**, econom din Adalinu, de 34 ani.

28). **Vasiliu Burcă**, econom şi ospătar din Someşu-Cald, de 40 ani.

Toţi aceştia, cum zisei, sclopetaţi în aşa numitul „Fellegvár”, până pe la începutul lui Mai 1849, în diferite timpuri neindicate în matricule; petrecuţi fiind la locul supliciului de comun prin locotenentul de vânători Nicolau Gyarmathy, actual protonotar din comitatul Cojocnei (Clujului), cu vreun despărţământ din compania sa, şi funcţionând ca sufleter la toţi, la câţi nu observau contrariul, capelanul român gr. cat. Alexandru Arpadi.

În matriculele bisericii gr. .or., duse pe atunci de protopopul Gregoriu Galu, morţilor din acel răstimp nu le este indicat soiul morţii”.

Datele referitoare la prinderea şi executarea lui Baternai, Simonis, Turcu (culese din gura mai mul-

tor martori oculari, precum parohul din Cluj-Mănăştur, Nicolae Papu, doamna soţie a parohului, locuitorul din Cluj Lazar Baldi ş. a.)

I). Alexandru Baternai şi Vasile Simonis erau tribuni denumiţi prin comitetul naţional român din Sibiu, şi ca atare umblau prin comunele câmpene, lor desemnate, organizându-si tribunatele. Ei fură surprinşi de comitele Gregoriu Bethlen, cu unu escadron de husari kossuthiani, care, cu această ocaziune, răpind cizmele roşii de pe la muierile române şi încălţându-se cu ele, cu aceste spolií triumfale intrară în Cluj, escortând pe cei doi tribuni captivaţi, pe care şi husarii, şi, după aceea, plebea maghiară din Cluj îi maltratase şi târâse prin tină, încât, după Scriptură, sărmanii n-aveau aspect, nici frumuseţe.

Captivii, puşi în fiare, fură numaidecât legaţi la stâlp, de Miercuri, seara, până Vineri, în curtea casei comitatului. Într-aceea judeţul de sânge, fiind comite suprem Paul Matskási, al cărui fiu de acelaşi nume ne e azi vicecomite al comitatului clujean, iar jude primarul comitatului Carol Ujvári, ţinu şi rosti asupra captivilor judecata de moarte prin spânzurătoare.

Joi, in 2/14 Octombrie, seara, după ce înnoptase, tânărul paroh din Cluj-Mănăştur Nicolau Papu se deşteptă, în casă, spre spaima familiei sale, cu un pandur înarmat, care îi aduse mandatul ca mâine să se prezinte nedezminţit la oficiolatul comitatului, în ornat bisericesc şi aducând cu sine şi cuminecătura, spre a provede cu sacramentele biserieşti pe doi condamnaţi la moarte. Parohul împlini mandatul, de frică, ca de voie bună.

Prezentându-se parohul Nicolae Papu la timpul stabilit înaintea memoratului comite suprem, ca prin inspiraţiune căpătă curaj de a întreba că ce lucru mare au comis acei tineri, de-i spânzură, şi nu-i pedepsesc cu carcere de timp mai scurt au mai îndelung? La ce omenosul Paul Matskási răspunse cu francheţe: „Ei au comis crima pe care o comişi şi Domnia Ta, că şi Domnia Ta voieşti ca românii să fie asemeni cu ungurii. Eu le-am zis acestora că, prin de acestea, răstoarnă patria în pericol, dară nu mă ascultă". Comitele suprem Paul Matskási avertiză apoi pe preot ca, după împlinirea funcţiunilor sale, să se suie în fiacru, căci plebea ungurească, fiind aţâţată, el nu sta bun de consecinţe.

Alexandru Baternai, rezolut şi curajos până în fine, la admoniarele preotului ca să se pocăiască, se ierte şi inamicilor săi, răspunse cu rezoluţiune: „N-am de ce să mă pocăiesc; eu, cu faptele mele de tribun, am voit numai să deştept şi să ridic pe poporul românesc; cu asta nu am făcut ungurilor nici un rău; de aceea fapta lor faţă cu mine nu le-o iert nici în lumea aceasta, nici în cealaltă". Comitele Gregoriu Bethlen, fiind în apropiere, întrebă că ce zice Baternai şi la unele răspunsuri din partea sufleterului zise că condamnatul ar trebui silit să-şi mărturisească păcatele. Parohul Nicolau Papu fireşte, neputând face aşa-ceva, şi într-aceea sosind Vlăduţiu, mai înainte preot în Topa-deşeartă, era pe atunci chemat de cooperator în Cluj, pe Baternai îl lasă în grija acestuia, iar însuşi se duse la Simonis, care se mărturisi şi cuminecă.

Către locul pierzării încă se duse Baternai cu Vlăduţiu, într-o căruţă, iar Simonis, cu Nicolae Papu, într-alta. Acolo, Baternai, curajos, încă de pe scară strigă cu entuziasm: „Să trăiască românul, piară, ungurul!”. La ce comandându-se baterea tobelor, de larmă nu se mai putu înţelege ce a vorbit mai departe.

Simonis, mai descurajat, se rugă, la despărţirea de sufleterul său, ca acesta să-l memoreze în sfântul sacrificiu. Când preoţii, la locul supliciului, se suiră în fiacrele lor, poporul maghiar strigă după dânşii că şi „pe aceştia ar fi trebuit şi ar trebui să-i spânzure”.

II). Pe protopopulu **Vasilie Turcu** îl prinseră asijdere, pentru că fusese numit de comitetul naţional prefect al Câmpiei (al prefecturii V.), şi ca atare ţinea în casa sa conferinţe şi coînţelegeri în afaceri naţionale. Astă cauză o spunea generalmente poporului şi nici un alt rău nu i se imputa condamnatului protopop.

E de însemnat că una din fiicele lui Vasile Turcu, Eva, era măritată, în satul Catina, după ungurul Fekete. Se zice că acesta, la o convenire de mai mulţi ospeţi, în casa lui Turcu, ar fi auzit pe bătrânul zicând: „De aş fi eu june, nici piele de ungur n-ar rămâne”[298]. Fekete, ginerele, auzind de aceasta, îl denunţă numaidecât, arătând tim-

---

[298] Am cunoscut pe protopopul Vasile Turcu mult mai de aproape decât să pot crede la insinuaţiuni de acestea. Tocmai din contra, el, ca şi familia sa, trecea în ochii tinerimii de atunci, ca şi episcopul Ioan Lemeni, de prea mare amic al ungurilor. S-au înşelat sărmanii amândoi. Turcu a plătit încrederea sa cu capul, Lemeni cu destituire, exil şi pierderea libertăţii personale.

pul şi ocaziunea când ar fi bine să-l prindă. În adevăr, casa lui Turcu fu călcata, în cap de noapte, prin cavaleria şi ostăşimea revoluţianară trimisă din Cluj.

Bătrânul protopop fugise în graba mare şi se ascunsese în hornul casei, ci fu descoperit şi tras în jos cu cârlige.

Cu protopopul Turcu împreună fură prinşi şi aduşi la Cluj încă alţi şaisprezece agricultori români din Catina. Aici toţi aceştia, puşi în cătuşe, fură legaţi de şaisprezece columne din curtea pretoriului (casa comitatului), iară în mijulocul lor, de a şaptesprezecea columnă, bătrânul şi venerabilul protopop Turcu, ferecat în cătuşe duble. Timpul era de tot rece şi ploios, ca de comun toamna, şi în atare tempestate zăcu cultul şi – precum spun – pe delicatul bărbat Vasile Turcu, două nopţi şi o zi şi câteva părţi de zi sub cerul liber, pe un aşternut de paie umezite de ploaia mai continuă, acoperit numai cu o bundă. El repeta, din timp în timp, cuvintele: „*Hodie mihi, cras tibi*”. Plebea, înfuriată şi neomenoasă, îl insultă cum îi dictau îndemnurile animalice. Între altele, Turcu, plângându-se că-l strânge o cizmă, unul din maghiarii asistenţi se apucă şi i-o trase, însă în recompensa sălbatică a muncii prestate, îl lovi aşa de cumplit pe bietul protopop cu cizma proprie peste ochi, încât îi mai scoase un ochi. Cei ce-l văzură în ziua supliciului spun că ochiul lovit îi curgea şi se înnegrise cu totul.

Ultimele consolaţiuni religioase (mărturisirea şi cuminecătura) i le dete protopopului Turcu protopopul Ioan Negruţiu şi capelanul Arpadi. Îl spânzurară în

acelaşi loc ca şi pe Baternai şi Simonis. Românii din Someşeni (Someş-falău) şi din alte comunităţi vecine stăteau în tăcere mormântală pe o colină din apropiere, neamestecaţi cu gloatele din Cluj, care, temându-se de un asalt răsbunător al poporului român, îl ameninţa necontenit, cu pumnii ridicaţi, spre a-i insufla frică.

După executare, românii se depărtară deodată, ca la comandă, petrecuţi de fluierăturile clujenilor. Aceştia însă, de la omorârea memoraţilor doi tribuni, încoace, precum s-ar părea, mustraţi de conştiinţă, mai în fiecare noapte se alarmau că vin românii ca să-şi răsbune[299].

III). Merită a fi memorat că, în toamna anului 1848, protopopul român gr. cat. al Clujului, Ioane Fechete Negruţiu, apoi canonic metropolitan în Blaj, încă fu scos din locuinţa sa păciuită prin honvedi calări şi pedeş-

---

[299] Plebea, ochlocraţia, proletariatul şi toată ştrengărimea din Cluj şi din câteva oppide (oraşe) ungureşti ale Transilvaniei, nici nu a scăpat de ce s-a temut. Viaţa protopopului Turcu, a lui Betraneanul, Simonis şi Vasile Pop, cel spânzurat la Târgu-Mureşului, „au fost răzbunate înfricoşat, şi dacă Clujul a scăpat de soarta Aiudului, acea cruţare umană are să o mulţumească, în linia primă, Comitetului românesc de pacificaţiune, instalat de generalul baron Anton Puchner în Sibiiu. Acest bărbat de stat şi de arme ceruse de la comitet ca să-i ajute „a dezarma pe rebeli”, însă cu cea mai mare cruţare. Însă care insurgent, revoluţionar sau rebel putea să fie aşa de poltron, ca să dea armele de bună voie? Cu toate acestea, chiar membrii comitetului crezură, la început, că dezarmarea se va întâmpla fără mari dificultăţi, şi, precum erau mai toţi omeni ai teoriei, crescuţi şi îmbătrâniţi cu crucea în sân, predicau mereu cruţare, până ce câţiva tribuni şi prefecţi începură a lucra de capul lor.

tri, târâit pe străzile Clujului, printre insulte şi lovituri din partea plebei şi a miliţiei Kossuthiane, şi dus la casa magistratului cetăţenesc. Pretextul fuse: coînţelegere şi corăspundere cu românii şi cu imperialii. Într-aceea, alţi honvezi şi clujeni maghiari îi despuiară casele, căutând pe colonelul Urban şi prin puiucul măsuţelor lui Negruţiu, în realitate însă ducând din acele tot pe ce putură pune mâna.

Cu această ocaziune, puse pe toţi în uimire curajul surorii protopopului Negruţiu, al doamnei preotese văduve Ana N. Duiliu, pentru inima sa cea bună, ospitalitatea şi afabilitatea sa, studenţilor şi inteligenţei române din Cluj şi împrejurime, vulgo cunoscută sub numele confidenţial de „lelea Anisca”. Dânsa, o româncă bine făcută, văzând că un honvez duce chiar şi pălăria cilindru a protopopului, exacerbată prinse pe honvezul înarmat de piept şi, cu cuvintele: „Cale pe dincolo, că destul i-aţi dus, doară nu-i veţi duce şi pălăria!”, smulse pălăria din mâna oşteanului şi, cu curajul său insuflând soldaţilor respect, mântui una-alta din obiectele din casă.

Cand se prezentară honvezii, conduşi de maiorul Carol Minorits, actual căpitan primar al Clujului, înaintea locuinţei protopopeşti a lui Negruţiu, episcopul Ioane Lemény, care locuia acolo, ieşi în stradă, ca să-i molcomească, prin autoritatea sa, şi să-i înduplece a se depărta. Ci un honvez, printre înjurături, îndreptându-şi baioneta asupra episcopului, cu scop de a-l străpunge, acesta se retrase înspăimântat.

Suferinţelc protopopului greco-catolic românesc din Cluj, pe timpul bellului civile 1848/9[300]. „La întrebările ce ai binevoit a mi le face, am onoare a-ţi răspunde cu toată sinceritatea, şi pe cât sunt cunoscut cu împrejurările de sub chestiune, în următoarele:

Când s-au dejustiţiat şi spânzurat tribunii Alexandru Baternai din Balda şi Simoniciu din Şărmaşulu mare, nu am fost acasă, în Cluj, ci tocmai atunci, având de la minister ordinaţiun, ca să conscriem canonicele porţiuni, am fost dus în vizitaţiune prin tract, cam din finea lui Septembrie 1848, până în 20 Octombrie 1848. În acest timp, în care zi nu ştiu, au prins honvezii pe cei doi tribuni, în satul Bareiu, de unde e născut fratele canonic Liviu; i-a prevăzut cu cele sfinte capelanul gr. cat, din Cluj, Vlăduţiu, paroh, mai înainte, în Topa-deşeartă, el i-a şi concomitat până la locul de pierzare. Eu m-am reîntors din vizitaţiunea canonică în 20 Octombrie 1848, întro Joi. Pe episcopulu Leményi l-am aflat la mine, în casa parochială, reîntors de la dieta din Pesta, mai înainte cu o săptămână; iară în 21 Octombrie 1848, vineri, dimineaţă, la 9 ore, au început a trage campanele întru o dungă (ureche), doar la toate bisericile din Cluj; pe străzi strigau în gura mare: „jönnek az oláhok, fegyverre a ki csak foghat fegyvert!”[301].

[300] Scrise de protopopulu I. F. Negruţiu către protopopul Ştefan Moldovanu (vezi „Transilvania” din 1875, Nr. 6-7). Materialul s-a publicat, cu semnătura „Seleusianu”, şi în *Transilvania*, nr. 3, Braşov 1875, pp. 30, 31

[301] Pe româneşte: „Vin valahii! La arme toţi câţi le puteţi purta!”

Episcopulu Leményi era cât pe aci să fugă, dară l-am îmbărbătat să stea pe loc, şi nu l-am lăsat. Îndată s-a împlut curtea parohială de domni, doamne şi domnişoare de ungur; mă rugau pe Dumnezeu ca să nu-i las să-i omoare românii; eu i-am mângâiat că, de cumva vin întru adevăr, nu-i voi lăsa să intre în curtea parohială etc.

S-au adunat honvezii, cetăţenii în arme (polgári) în piaţă; dară spun că cauza acestei alarme ar fi fost că, de către Giurfalău, ar fi văzut o ciurdă de bivoli, şi pe aceştia iar fi luat de români. Destul ca „comperta rei veritate”, pe la 12 ore, s-au întors vitejii către locuinţele lor din oraş, bătând dobele cu toată fala. Spun că, de bucurie, tot oraşul s-a îmbătat. În acea zi, la două ore după-amiezi, după ce ne-am sculat, cu episcopul Leményi, de la prânz, ne-am dus în casa laterală, când iaca vine servitorul episcopului, anume Ladislau Pop, şi zice: „Ungurii caută pe vice-colonelul Urban de la Năsăud”. Eu îndată am ieşit în sala cea mare şi, uitându-mă pe fereastră, am văzut, înaintea casei parohiale, pe stradă, cât e de lungă, că stau înşiraţi husarii kosuteni. Eu întraceea voind să văd că ce vor, am ieşit afară; dară când am ieşit pe uşă, din afară, un honvez, cu sabia scoasă, mi-a stat înainte şi răstit m-a întrebat că nu e cineva aici? I-am respuns: „Ba sunt doi domni: Récsi din Cluj şi unul Györfi din Silvania, la episcopul Leményi în casă”. Honvezul însă a continuat mai încolo: „Dară Urban?”. I-am răspuns: „Nu este aici”. „Dară în biserică?”, întrebă acelaş militar. I-am răspuns: „Nici acolo”. Atunci a zis: „Adu cheia de la beserică, să văd întru adevăr!”. Eu, de trei săptămâni fiind dus prin tract, cheia nu am avut-o la mine; am cerut-o de la capelan. Mergând eu, cu acel mili-

ţian, în biserică, s-a uitat împrejur, dară nu a aflat, nu a văzut ce căuta (Nota bene: mai înainte ieşise faima prin cazarmă şi prin oraş că biserica română e plină de arme pentru români, iară eu, ca nepăţit, nu am ştiut să scriu în vreun jurnal din Cluj că iată ce se vorbeşte; dară nu e dreaptă faima). Într-aceea m-am fost dus în casa mea, şi peste un pătrar de oră a venit Minoriciu căpitanul[302], şi, întrebându-mă, între altele, că Urban nu e la mine, i-am zis „nu"; atunci, el îmi zise, în ton imperativ: „Domnia Ta eşti arestat, de aci nici un pas să nu te mişti, că îndată te vor împuşca!". A şi pus păzitori înarmaţi la toate uşile chiliilor. Peste un pătrar de oră, văd că vine comisiunea apărătore de ţară (Honvédelmi bizotmány), cu Gustav Grois[303], şi contele Mikes Iános în frunte, cerând cheia bisericii de la mine. Eu le-am dat-o şi m-am dus cu ei, ca cu nişte oameni culţi şi de omenie; dară când eram să intru în biserică, văzând că soldaţii, adică honvezii, orăşeni înarmaţi cu puşti, lănci, securi şi celelalte, din nişte lemne subţiri ce aveam rupeau ciomege şi năvălesc cu o furie nespusă; văzând că sunt în pericol, am voit să mă întorc în casă; dară m-au prins doi orăşeni de subţiori şi nu m-au lăsat. I-am rugat ca să mă ducă într-o casă şi să pună străji pe mine, dară mi-au răspuns: „Nem, gazember"[304]. Unii m-au întrebat să spun drept că aici e Urban. Eu le-am răspuns că nu. Atunci, nişte strengari, suiţi în turnul bisericii, au strigat: „Itt van Urban"[305]. Atunci unul din ei m-a lovit cu măciuca în cap, zicând:

---

[302] Şi acela un renegat.
[303] Neamţ curat, al cărui tată fusese bucătar la un magnat în Cluj, unde-şi crescu toţi pruncii.
[304] Adică, româneşte: „Nu, om de nimic!".
[305] „Aici e Urban!".

„No tolvaj, látod hogy itt van”[306]. Eu i-am zis: „ne üssen édes uram, mert most is azt mondom hogy nincs itt”[307]; a doua oară, când iarăşi au strigat din turnu „itt van”, m-au scuipat în faţă şi m-au lovit iarăşi cu ciomagul în cap; apoi să fi văzut cum stătea honvezii cu puştile şi orăşenii cu lăncile, ţintind spre turn, ca să împuşte pe Urban!

După ce au cercat şi aruncat toate prin biserică, încă şi Sfânta cuminecătură, văzând că nu află ce caută (arme), au ieşit afara, iară Minoriciu, căpitanul, a zis: „Vigyék a papot”[308], m-au luat de guler, înainte, şi m-au dus cu ei. Când am ieşit pe poartă, m-a lovit unul cu sabia în cap; îndată a şi înccput a curge sânge din cap. Mai încolo, ducându-mă, m-au lovit vreo cinci cu despicături de lemne, încât am căzut de pe picioare. Ridicându-mă, m-au dusu la casa Magistratului. Unul, în cale, s-a repezit şi mi-a pus pistolul în piept, dară un orăşean, anume Vinkler, l-a lovit cu puşca peste mână şi glonţul a trecut pe la urechea mea. M-au, dus, apoi la curtea Magistratului şi au voit să mă lege la păr, ca pe cei de pierzare; dară un domn de la magistratură, cu numele Makoldi, venind înlăuntrul curţii, a strigat: „Hát mit csinálnak? bocsássák el hogy menjen egy szobába, mert ártatlanul szenved”[309]. Încuindu-mă într-o chilie, au pus străji pe mine şi au trimis apoi pe medicul Fenigsdorf, de m-a

[306] „Vezi, tâlharule, că este aici!”.
[307] „Nu mă bate, jupâne, căci şi acuma zic că nu este aici”.
[308] „Duceţi pe popa!”.
[309] „Ce faceţi? lăsaţi-l să meargă în vreo chilie, pentru că suferă nefiind vinovat”. Acest Makoldi era cunoscut şi până atunci ca unul dintre cei moderaţi.

tuns, fiindu-mi capul spart pe 5 locuri, şi mi-a prescris un plasture...

La 7 ore, seara, au venit membrii comisiunii apărătoare de patrie înlauntru, la mine, şi m-au benignizat, zicând Gustav Grois: „Spune drept că fost-a Urban la Domnia Ta, şi nu nega, pentru că bucătăreasa dumitale a spus că, într-o săptămână întreagă, a prânzit la dumneata”. Atunci eu, ştiindu-mă nevinovat, am ieşit din patienţă, şi, cu indignaţiune, le-am răspuns: „Dacă v-a spus bucătăreasa aşa, mergeţi şi întrebaţi pe episcopul Lemény, pe omul cel bun al domniilor voastre, pentru că, de-o săptămână, întorcându-se de la Pesta, şade în casa parohială, şi de a prânzit Urban, la dânsul poate să fi prânzit, dară la mine nu; pentru că eu, de trei săptămâni, fiind dus în vizitaţiunea canonică, ieri m-am reîntors acasă”. Într-aceea, afară, în piaţă sau pe stradă, era o larmă fioroasă, strigau să dea pe Urban afară! Păzitorii de la poartă au fost pus soldaţi la poartă de păzitori, au zis către orăşeni, cu deosebire ostăşenii cei ce strigau: „nu e Urban, ci protopopul cel românesc”, iară alarmatorii strigau: „Fie chiar şi Christos, daţi-l afară, să-l spintecăm cu lancile”. Într-aceea, din partea oraşenilor au venit acolea, înaintea comisiunii şi, în numele poporului, m-au cerut ca să mă dea lor, afară; dară Grois, ce e drept, i-a înfruntat, zicându-le că acesta e protopopul românesc şi că pe nedrept pătimeşte; apoi pe deputaţi i-a reţinut acolea şi nu i-a lăsat seă meargă afară, la popor.

În cealaltă zi, Sâmbătă, fiindu-mi foarte rău şi văzându-mă arestat înt-'o casă, prin care mergeau căuzaşii la directorul de poliţie, dintre care unii, văzându-mă

culcat pe o canapea, mă compătimeau, iară alţii mă scuipau, batjocorindu-mă, am chemat, prin un servitor de la magistratură, la fereastră pe un amploiat român de la guvern, cu numele Iacob Palu, şi m-am rugat ca să spună episcopului Leményi să facă bine şi să scrie la domnul Gustav Grois ca să-mi dea o altă casă sau să mă elibereze.

Duminică, dimineaţă, a venit Grois la mine şi mi-a zis că „iată ce mi-a scris episcopul; eu bucuros ţi-aş da altă chilie, dară toate sunt ocupate; iară afară încă te las să ieşi, dară să ştii că, cât vei ieşi pe poarta magistratului, de una te vor toca în cap". Aşa am ales, dintre două rele, ca să rămân în arest.

Luni, iară m-au benignizat, dară am reieşit luminat ca soarele.

Marţi, la 12 ore din zi, au venit la mine, în casă, toată comisiunea apărătoare de patrie şi mi-au zis să mă gat, ca să mă ducă acasă. Aşa au şi făcut.

Domnul Gustavu Grois a vorbit, cu acea ocaziune, către episcopul Leményi: „Iaca, măria ta, am adus pe protopop, dară să nu fii supărat pentru această întâmplare, căci cauza a fost singură aceea că orăşenii nu l-au cunoscut bine" (auzi, din 21 Octombrie 1847, când am mers la Cluj ca paroh şi protopop, până în 21 Octombrie 1848, nu au avut destulă ocaziune să mă cunoască? Etc.); iară episcopul Lcményi. indignat tare, i-a răspuns: "Domnii mei, eu am venit în jos de la Pesta, ca să mă duc la Blaj; dară, primind o epistolî ameninţătoare de la unii credin-

cioşi ai mei, am cugetat să-mi scutesc viaţa aici, în Cluj; acum însă văd că aici, între unguri, pentru care suferii eu imputări de la credincioşii mei, îmi este viaţa în mai mare pericol; dară mi-am propus ca să mă duc la Blaj între oamenii mei, căci mă va judeca lumea, dacă voi să mă periclitez tocmai din partea acelora pentru care suferii eu ameninţări de la ai mei” etc.

Atunci, Grois a zis: „Nu te voi lăsa nici într-un caz ca să mergi dintre noi” etc. etc. Iară eu m-am rugat de comisiune ca să-mi dea paşaport, să mă duc acasă, la părinţi; ci Grois mi-a răspuns: „Noi te lăsăm; dară atunci nu stăm bine, că îndată ce vei ieşi afară din oraş, de una te vor toca în cap”.

Aşa am fost silit să rămân în Cluj. Apoi câte am păţtit şi pătimot după aceea, ar fi foarte lung a le enumera; şi celea sus scrise numai pentru aceea le-am enumerat, pentru că Măria Ta ai binevoit a te exprima că, pentru desluşire în obiectul de sub chestiune, te întorci către mine, ca către fântâna cea mai genuină. Aşa ar trebui să fie, dară, după ce am pătimit, celea sus indigitate, am şezut pe acasă retras de lumea cea mare, aşteptând numai muchea securei, despre ce te-ai convinge, dacă ţi-aş povesti toate insultele asupră-mi ridicate.

După ce au făcut investigaţiune la Magistrată asupră-mi, jurând 60 martori, între care şi fruntaşi români au mărturisit asupră-mi, Dumnezeu le ierte păcatele, în certificatul magistratual au zis, între altele: „a föbb bujtogatokkal nem mindenekben részt vett”[310].

---

[310] „Nu a participat la toate cu agitatorii principali”.

Nu mult după această scenă tragică întâmplată cu mine, a urmata şi dejustiţierea protopopului din Catina, Basiliu Turcu. Pe dânsul l-au prins ţi escortat la Cluj cu mai mulţi poporeui de ai lui (ziua nu o ştiu, nici luna), şi la casa comitatului l-au legat, cu poporenii dimpreună, la pari. Când un servitor de la comitat i-a tras încălţămintele, ca să-l lege în fier, a lovit pe acel servitor, iară acesta, de mânie, luând cizma, a lovit pe protopop peste un ochi, încât i s-a umflat şi vineţit ochiul foarte tare[311].

În trei zile, cât au fostu legaţi în curtea casei comitatului, mergând la ei să-i vadă mulţime imensă de popor, protopopul zicea în gura mare, „Vicem pro vice reddam tibi amice!", de aci muierile maghiare au început a zice: „Nézze az ebadtát, még azt mondja a magyarnak *ice pro pice*".

Cu celea sfinte, eu l-am prevăzut, cu care ocaziune i s-a citit şi sentinţa de moarte, în care i s-a imputat că a ţinut la sine tribuni, că a agitat asupra ungurilor, după cum îmi aduc aminte, şi alte, de carr nu-mi aduc bine aminte.

Cand l-am prevăzut cu celea sfinte, m-a rugatu ca să-i cer pardon, m-am şi rugat de domnul baron Inczédi, föbiroul (Judele primar), ca să se îndure a-lu graţia, dară acolo, afară, în auzul toturor, mi-a răspuns: „Nem lehet,

[311] Aceasta e altă versiune, care diferă de ceea ce zice că un om din popor a lovit pe protopopul Turcu, fără ca acesta să-l fi iritat cu ceva, şi această versiune este mult mai probabilă, dacă vom considera poziţiunea protopopului din acele momente.

mert szét törtük a fát felette”, adică am văzut că. după ce i-a citit sentinţa, a rupt un lemnuţ subscrisul jude primar şi l-a aruncat pe el (pe protopop). De petrecut, eu nu l-am petrecut, pentru că m-am rugat de comitele suprem Paul Macskási ca să mă dispenseze, fiind cam morbos, din bătaia de mai înainte. Cu greu, m-a dispensat, dară l-a petrecut Alexandru Arpadi, care, atunci, ca paroh al Bociului, a fost venit la Cluj, la episcopul Leményi.

Tocmai în ziua de Joia aceea, având de a îngropa pe capelanul Clujului, pe Ioane Vlăduţiu, care. din frică, că petrecând pe un condemnat la moarte, cu câteva zile mai înainte, înaintea furcilor i-a zis un honvez: „ki Istened oláh pap, tégedet is ugy kéne hogy fel akasszanak”, a căzut în holeră şi a murit; la 10-11 ore, l-am prohodit cu mai mulţi preoţi în biserică şi când l-am petrecut la groapă, s-au tras campanele bisericii noastre după dânsul.

Atunci, ducând şi pe Turcu la locul de pierzare, au cugetat la magistrat că tragem după cel condamnat; aşa mi s-au şi aprins paiele în cap, m-au şi luat la întrebare la magistrat; de abia amu, scăpat de primejdia cu episcopul Leményi, care dăduse atestate că nu după condamnat, ci după capelan s-au tras campanele.

De la unii oameni de ai noştri am auzit că parohul gr. or. din Mociu, unde au mas, peste noapte honvezii, care mergeau să prindă pe Turcu, i-ar fi scris în secret ca să fugă, că vin să-l prindă; se spune însă că nu a voit să fugă, până nu şi-a băut cafeaua.

Episcopul Leményi a scris pentru dânsul ca să-i dea pardon, dară în deşert; că, după cum se vorbea atunci, judecătorii au fost ameninţaţi, din partea poporului, că dacă nu-l judecă la moarte, dânsul îşi va lua răzbunare asupra lor; darî de a fost aşa, nu ştiu[312].

Când au judecat la moarte, în primăvara anului 1849, pe Basiliu Popoviciu, parohul din Tiagşor, de la judecătoria marţială a fost trimis un domn cu numele Biro (cel din botez nu-l ştiu) la episcopulu Leményi, ca să-l degradeze, pentru ca să-l poată împuşca.

Când a intrat acel Biro în casă la episcop, am fostu eu, Alexandru Bohaşelu. şi Ioan Bob, în casă, Biro zicând către episcop: „Am venit, Măria Ta, cu rugare oficioasă de la judecătoria marţială, ca pe cutare preot să-l degradezi, căci e condamnat la moarte”, atunci episcopul s-a sculat în sus de pe scaun şi, cu indignaţiune mare, a răspuns: „Aceea nu o voi face nicidecât, că eu nu ştiu după ce legi judecaţi voi pe preoţi la morte. Ştiu că mai înainte, dacă greşea sau făcea ceva crimă vreun preot, jurisdicţiunea civilă îl da la forul bisericesc, ca mai întâi să-l judece acela, şi, dacă îl afla demn de degradaţii, îl degrada; apoi îl transpunea la forul civil, să-l judece; dară acum văd că toate le faceţi din contra”. Atunci Biro, opărit, a iesşit afară, pentru aceea însă tot l-au împuşcat.

Am întrebat pe domnul Manfi că de ce nu se aflã catalogul preoţilor ucişi în revoluţiune aici, în arhivă. Mi-

---

[312] Atâta este adevărat, că în acelea zile domina şi în Cluj plebea, proletariatul, ocholocraţia, condusă de câţiva demagogi spurcaţi, adevărate fiare sălbatice.

a răspuns că, fiind prădată în revoluţiune, toată archiva nu se află.

Câţi ştiu eu, cei ucişi sunt:

Alexiu Molnar, parohul din Alecuş; **Moldovanu**, parohul din Uioara; parohul din Budeiu, tatăl lui **Papiu Ilarianu**; parohul din Agrişceu (numele nu îl ştiu**)**, **Alexandru Czikudi**, teolog din Blaj, fiul protopopului din Demba.

Acestea ţi le-am scris... pe fugă, dară cu toată sinceritatea...

Blaj, în Februarie 1875.

Scrisă de pe original, prin Ştefan Moldovanu"[313].

*

1848, noiembrie 18: **Căderea Clujului.** „Operaţiunea proprie militară s-a început de la oraşul unguresc Dej, ai cărui locuitori seamănă foarte mult cu cei din suburbiile Clujului şi cu cei din Turda, pe cât de ignoranţi, pe atâta de înfumuraţi înainte cu 40 de ani. Urban ajunsese la Dej în 9 Noiembrie şi provocă pe orăşeni la supunere către monarhul loru legitim, pe lângă aceasta să depună armele, să dea şi 6 ostateci dintre fruntaşii lor, să-şi dreagă podul de peste Someş, pe care-l stricaseră. Văzând rezistenţa, Urban le trimise numai câteva gloanţe

[313] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. II, Sibiu 1890, pp. 265-280

de tunuri, după care garda loru naţională, fără a mai pierde un minut, o luă la fugă. În 10 Noiembrie imperialii ocupară oraşul, iară generalul Wardener, care sosise, pedepsi rebeliunea orăşenilor cu o contribuţiune de 10,000 florini monedă convenţională pentru casa armatei.

În aceeaşi zi de 10 Noiembrie, avangarda austriacă ajunsese la oraşulu Gherla (Szamosujvár, Armenopolis), în care majoritatea locuitorilor este de colonişti armeni, cei mai mulţi de profesiune comercianţi. Aceşti oameni prea îmbuibaţi prin câştigurile lor cele mari şi prin câteva privilegii foarte preţioase, făcuseră şi ei cauză comună cu partida antidinastică, erau şi câţiva foarte ostili asupra românilor, iară acea purtare a lor iritase şi pe români cu atât mai mult în contra armenilor, cu cât era cunoscută la ţara întreagă că armenii anume în acelea comitate ale ţării locuite aproape numai de români partea cea mai mare a avuţiei o câştigau de la poporul nostru, sau prin mijlocirea acestuia; iară gradul de comunicaţiune cotidiană între armeni şi români nu poate fi caracterizat mai bine, decât dacă vom reflecta că mai multe familii de neguţători armeni, părăsindu-şi con-numele vechi de familii, au adoptat con-nume curat româneşti ca nume de familii, pe care le au şi le conservă până în ziua de astăzi, precum sunt, între altele: Capră, Corbul, Capdebou, Daibucate, Isăcuţiu, Plăcintariu, Patrubani, Pruncul, Vacariu, Vărzariu, Covrig şi altele, tot nume împrumutate de la români, date lor mai ales după natura comerţului fiecăruia. De când o parte de armeni au trecut la ritul latin, au intrat şi în legături de căsătorii cu familii romano-catolice, de atunci aceştia s-au răcit şi înstrăinat mult de către români.

Generalulu Wardener pedepsi pe armenii din Gherla cu 40.000 florini monedă convenţională ca contribuţiune de foc şi sânge pe seama trupelor.

Operaţiunea oastei imperiale, de la Gherla, până la Cluj, se aflӑ publicată prea pe larg, anume de către autorul Campaniei de iarnă[314]; nouă ne va fi de ajuns a o contrage în câteva sentinţe.

În 13 Noiembrie, Urban plecase din Gherla, în recunoaştere, tocmai pe când se apropia şi oastea ungurească pe la Iclod; deci el îsi retrage iute anteposturile, ocupă însă poziţiune bună aproape de Gherla, de unde trage, de câteva ori, din tunuri, după care ungurii o şi iau la fugă, iară căpitanul Bolberetz, cu escadronul său de cai uşori, îi ajunge la satulu Dengaleag şi taie mai mulţi din ei, aşa că pierderea lor fu, în acea lovire, 36 morţi, răniţi şi rătăciţi. Cea mai fricoasă se arată, şi aici, garda naţională din Cluj, din care o parte nu s-a oprit până acasă.

Ungurii s-au recules la Apahida. Urban se oprise tot la Gherla, până când, în fine, ajunse şi trupa lui Wardener.

În 14, cei împărăteşti ajunseră numai la Iclodumare, în 15, numai la Olasud şi, apoi, tot încet, abia în 16 Noiembrie, la Apahida, unde-i aştepta o parte din oastea unguresca, dară şi de acolo fu alungată cu gloanţe de tunuri.

---

314 Winterfeldzug, pp. 167-176.

Între acestea, la Cluj sosise ştirea despre venirea lui Urban, „Jön Urban” era în gurile tuturor şi acum aceia care îl căutaseră ca turbaţi în casele parohiale şi în biserica românească din cetate, alergau ca nebuni, zbierând, ameninând şi tremurând.

În aceeaşi zi din 16, după-amiezi, au fost dispuse toate trupele ungureşti pe planul dintre Cluj şi satul cel mai de aproape, Someşeni (Szamosfalva). De garda naţională din Cluj zice Kövári că nu putea fi vorba, pentru că deşi era în arme, dară numaicât încurca pe celelalte trupe. Se trăgeau clopotele-n dungă, tamburii băteau tobele pe străzi, ca şi cum ar fi bătălie de baricade, husarii alergau fără nici un scop şi se împiedicau de mulţimea lăncierilor beţi şi de haiduci. Cele mai multe familii se găteau să fugă de frica, ca nu cumva comandanţii împărăteşti să-şi răzbune asupra lor cu moarte pentru măcelurile de la Reghin şi de aiurea sau să-i arunce pradă lăncierilor români şi să o paţă ca nefericiţii de la Zlatna. Apoi nici pe departe nu erau toţi locuitorii din Cluj antidinaşti, dară cei leali aveau frică mare de terorişti şi de golani.

Gneralul Wardener dăduse ordin ca trupa să înainteze spre Cluj. Pe când ajunsese antegarda la Someşeni. în 16, seara târziu, Urban voia ca împrejurimea să fie luminatî cu aruncarea unui glob luminător. Wardener a oprit. Aşa antegarda trecu, pe întuneric, prin sat şi apucă pe drum, înainte, spre suburbia cetăţii, când acolo, dintr-un şanţ, i se trimite o salvă de puşti şi mai mult nimic. Antegarda se sperie şi întoarce dosul, împreună cu alte trupe. Wardener comandă retragerea la Olasud. Urban, necăjit, pune să dea foc la o căscioară; la flăcările aceleia

vede trupele fugind; opreşte pe câteva şi stă cu ele la Apahida. Iute străbate faima în Cluj că austriecii sunt bătuţi şi fugăriţi. Abia după câteva minute vine altă ştire, că sunt bătuţi ungurii.

Un caz din cele extraordinare se întâmplase. Maiorul comite Daun, comandant alu unui batalion Parma, după ce auzise puşcăturile, neştiind sau nevrând să ştie de ordinul generalului său, în loc să fugă, se repezi asupra trupei ungureşti, care ţinea podul de la fabrica ruinată de zahăr, îi bătu şi-i luă pe fugă; îndată apoi ocupând aceeaşi poziţiune cu batalionul său şi cu lăncierii români, se aşeză în bivuac şi ordonă ca să se facă focuri, spre a se încălzi oamenii, căci era foarte frig.

Trupa bătută de Daun, ajungând în cetate, înmulţi spaima şi teroarea. Numai fanaticii nu voiau să creadă nimic; armaţi şi cu facle aprinse, alergară să afle pe Baldacci, care se ascunsese, iară aflându-l, îl duseră, între insulte, la casa municipalităţii, unde era pe-aci să-l ucidă ca pe un trădător. De acolo, turbaţii, mergând la baronul Nicolae Vay, care încă tot mai era în Cluj, îl ridicară din aşternut şi, îmbrăcat pe jumătate, îl scoaseră pe străzi, poruncindu-i ca să ia comanda el, care protesta mereu că nu pricepe nimic din arta militară, şi a lipsit puţin de n-au omorât şi pe Vay.

În acea zi şi până noaptea târziu, senatul municipal, de una, statu-major sau consiliul de război, de altă parte, au petrecut în şedinţă permanentă. Erau şi acele corporaţiuoni dezbinate în două partide. Unii membri, cunoscând mai bine situaţiunea, erau pentru supunere

fără nici o rezistenţă, alţii, din contra, cereau bătaia cu orice preţ. Cercat-au să înduplece şi pe comandanţii batalionului Carol Ferdinand, care se mai afla tot în garnizoana din Cluj, ca să stea pe partea lor şi să se bată cu ei alăturea; batalionul însă s-a strâns la un loc şi a respins orice încercare.

În fine, seara târziu, partida moderată a învins cu majoritate şi primarul Gustav Grois a fost silit a ieşi pe balcon şi a proclamat, de acolo, că autorităţile municipale au decis ca să supună cetatea şi să trimită deputaţiune la generalul Wardener. Răspunsul dat lui Grois de la mulţime a fost vreo două gloanţe îndreptate asupra lui, care nu l-au nimerit, l-au făcut însă ca să fugă iute în casă.

Tot în acea noapte, consiliul unguresc de război îşi retrase toate trupele şi apoi, după o pauză orecare, le porni în direcţiunea opusă, pe drum către Ungaria.

Iacă, aceasta fu ţinuta oştii ungureşti de la Cluj, în prima sa operaţiune militară, mai ruşinoasă, dacă se poate, şi decât a secuilor de la M. Oşorhei. Ce e drept, nici la generalulu Wardener n-a observat nimeni vreo mare bravură. Gloria nopţii aceleia fu a maiorului Daun.

În 17 Noiembrie, comitele Emeric Miko şi Gustav Grois, adică guvernatorul ţării şi primarul cetăţii, însoţiţi de căpitanul Fackler, de la batalionul regimentului Carol Ferdinand, au plecat, dis-demineaţă, la comuna Olasuda, unde se afla generalulu Wardener, ca să trateze despre împăciuire şi supunere, iară acea zi s-a considerat ca armistiţiu: ea însă a fost, în realitate, zi de fugă a tuturor

omenilor fanatici şi, cu ei, a unui mare număr de familii, care n-au avut nici o cauză de a se mişca din loc, decât numai ceea ce le dicta fantezia şi la unele, conştiinţa lor, că nu veniseră tătarii de odinioară ca să ocupe cetatea, ci tot numai fii ai patriei, rămaşi credincioşi ei, totodată însă monarhului legitim şi naţionalităţii proprii.

Condiţiunile de pace, dictate deputaţiunii de către Wardener şi Urban, au fost din cele mai umane şi cruţătoare, şi anume:

a). Garda naţională din Cluj (dacă nu ar fi fugit) are să depună armele, după pacificare, însă, iarăşi i se vor restitui.

b). învingătorii nu se vor amesteca în administraţiunea civilă a cetăţii.

c). Clujenii au să punaă în libertate pe toţi oamenii, pe câţi îi ţineau ei în captivitate, numai din cauză că ţineau la partida austriacă; deci atunci scapără şi românii, câţi nu apucaseră a fi spânzuraţi, între care era şi preotul din comuna Mesente, căzut în captivitate în lovirea de la Cricău, în 28 Octombrie.

d). Comandanţii austrieci opriră orice pradă şi promiseră că nici pe lăncierii români nu-i vor lăsa în cetate, la care aceia nici nu trăgeau, că le era greaţă de ea; tot ce trebuia lăncierilor era merinde, nutriment şi adăpost în contra frigului.

Încât pentru contribuţiune sau, mai bine zis, gloabă, pedeapsă în bani, numiţii comandanţi au declarat că aceea o va defige Generalul comandant baron Puchner, îndată ce i se vor face cunoscute condiţiunile de împăciuire. Aceasta s-a şi întâmplat, după care baronul Puchner aruncă un tribut de 200 mii florini pe locuitorii Clujului, sumă relativ mare, aceasta în proporţiunea numărului locuitoriloru acelei cetăţi, care însă, considerând nu numai ţinuta lor politică, ci mai vârtos nenumăratele lor excese de oameni îmbuibaţi, tirania, execuţiunile şi toate faptele lor sălbatice, au meritat prea bine acea pedeapsă.

Oastea sau adică corpul de nord a intrat în Cluj numai după ratificarea condiţiunilor, adică în 18 Noiembrie. Batalionul, care suferise atâtea tentaţiuni şi batjocuri din partea insurgentilor, aşteptase pe camarazii săi în plină paradă şi cu muzica militară, care intona imnul împărătesc.

Între 19 şi 21 Noiembrie, au ajuns la Cluj şi aşa numitul corp de sud, adică oastea comandată de către generalul Kalliani, şi cu cea venită sub conducerea locotenent colonel de Losenau.

Din acele zile, înainte, toată oastea imperială regulată, concentrată la Cluj, era de 5.700 pedestrime, 8 escadroane de călărime, cu 690 de cai şi 19 tunuri. Atâta tot, adică foarte puţini. Generalulu Kalliani, chemat la Sibiu, dete comanda brigadei sale general-maiorului Schurter, iară generalul Wardener transpuse brigada sa colonelului de cavalerie baron Rhemen. Colonelul Jablonsky, care mersese în Bucovina, acum însă venise

iarăşi la Cluj, a luat din nou comanda regimentului Carol Ferdinand, în locul baronului Baldacci, care dispăruse.

Generalulu Wardener a tratat pe locuitori cu o cruţare extraordinară. Din tributul de 200 de mii, a scos abia ceva peste jumătatea sumei. Aristocraţilor le dădea asistenţă militară, sub cuvânt ca să le apere moşiile de rapacitatea românilor, în realitate însă ei foloseau miliţia ca *salva guardia* pentru spionii lor. Dezarmarea prin o comisiune mixtă a decurs cu atâta nepăsare, încât mai târziu, când au ieşit austriecii din Cluj, în urma lor au apărut, ca din pământ, acolo, pe loc, husari şi gardişti naţionali armaţi; iară la baroneasa Huszár se aflară toate monturile unui escadron de chevauxlegers, dezarmat în Octombrie de către unguri, cum şi 70 de mii gloanţe de puşti.

Se afla, pe atunci, şi în Cluj, un străin, anume Richardson, care figura acolo cu rangul unui căpitan din marina Angliei, un om şi acesta misterios, bunăoară ca şi cei doi de la Braşov, numiţi mai în sus. Toată lumea ştia că acel Richardson în tot timpul, de când locuia în Transilvania, îşi petrecea mai mult tot cu aristocraţii mai tineri, cunoscuţi ca conspiratori. După ocuparea Clujului, vedeai pe acelaşi om străin pe la generalul Wardener şi în societatea ofiţerilor de stat major, cărora el îşi oferea serviciile sale ca cunoscător al regiunilor şi localităţilor Transilvaniei, ca şi cum în toată acea oaste austriacă şi în toată ţara nu s-ar fi aflat nici un om care să o cunoască fără conducerea unui străin de peste şapte ţări! Adevărată batjocură. Wardener însă era om bun.

Colonelul Urban era făcut din alt aluat. El îndată, în 21 Noiembrie, chemă înaintea sa pe toţi membrii guvernului, câţi se aflau în capitală, şi-i provocă ca să accepte şi să subscrie proclamaţiunea generalului Puchner, din 18 Octombrie. Ei denegară subscripţiunea. Atunci Urban le declară scurt: „Sau veţi subscrie, sau că eu am şi luat măsuri ca să vă trimit pe toţi, cu escortă militară, la Bucovina. Ce să facă, au subscris cu toţii şi aşa au rămas pe loc.

Urban s-a purtat şi cu nefericitul episcop Ioan Leméni brutal destul. Însă cu toată asprimea lui Urban şi încă a unor prea puţini ofiţeri împărăteşti, nu se ştie nici despre unul ca să fi prius omeni ne armaţi sau şi armaţi, dacă îşi cereau pardon, să-i fi împuşcat şi spânzurat fără nici o judecată întemeiată pe legi, pe când, din contra, nenumăraţi ofiţeri unguri, locotenenţi, căpitani şi alţii, prinzând pe oameni din case şi din câmpii de la lucru, îi împuşcau sau spânzurau, iară alţii au fost aruncaţi în prinsorile cele mai rele.

Comandanţii de la Cluj au comis şi ei o eroare, care seamănă cu a lui Gedeon. În loc de a se lua îndată pe urma trupelor ungureşti, fugite în noaptea din 10 Noiembrie de la Cluj, ei s-au pus pe comoditate şi le-au lăsat celora o săptămână întreagă, nu numai ca să se poată reculege şi concentra din toate părţile în oraşul Huiedin (Bánfi-Hunyad), aproape curat maghiar, şi în regiunea cu poporaţiune maghiară, ci în opt zile avură timp de ajuns ca să ceară şi ajutor bun de la Ungaria, care apoi a şi venit unul foarte curând, altul în Decembrie. Dacă comandanţii austrieci nu ar fi pierdut nici ziua din 17 în

Olasutu, care este, aşa zicând, numai o palmă de loc de la Cluj, ci ar fi venit acolo cu toată oastea dintru odată cu Miko şi cu Grois, iară a doua zi, în 18, ar fi şi pornit către Huiedin, care e numai la două poşte departe de Cluj, toată oastea de insurgenţi putea fi prinsă şi dezarmată cu prea puţină vărsare de sânge; peste aceasta, ei ar fi putut înmulţi trupele imperiale cu câteva sute de recruţi români, pe care insurgenţii apucaseră a-i înrola până la măcelul din Septembrie, de la Luna

.

Abia în 23 Noiembrie fù trimis locotenent-colonelul Losenau, cu 15 companii, cu 3 escadroane şi cu o baterie, pe urma insurgenţilor, din care o parte se oprise ca antegardă numai la Gilău (Gyalu). Insurgenţii traseră de acolo din două tunuri în austrieci, dară cavaleria acestora curând îi fugări, încât nici nu se mai opriră până la Ciucea, pe fruntaria Ungariei. Losenau, înaintând foarte încet, ajunse numai în 27 la Huiedin şi la Almaşul-mare. I s-au mai trimis, apoi, 1 batalion, 2 escadroane şi 3 tunuri, dizlocate aşa pe la comune, ca comunicaţiunea cu capitala să rămână neîntreruptă.

Aşa trupele austriece stetere pe acea distanţă de două poşte până în 18 Decembrie în neactivitate. Adevărat că dăduse o iarnă grea, şi prea adevărat că aceste trupe sufereau mari lipsuri, din lenea intendenţilor, dară şi oastea insurgenţilor pătimea de aceleaşi lipsuri şi de acelaşi ger”[315].

*

---

[315] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. II, Sibiu 1890, pp. 358-365

1848, decembrie 25: „**Bem, în Cluj**. În aceeaşi zi de 25 Decembrie, generalul Wardener, la apropierea trupelor lui Bem, s-a retras iute, cu câtă oaste s-a putut, pe drumul ţării, pe la comuna Feleac, înainte, fără a mai cerca vreo rezistenţă. Urban iarăşi acuza aici pe Wardener, scriind că acesta trimisese spre Dej un cursor pedestru, ca să-l cheme cu toate trupele la Cluj, în loc de a trimite un bunu călăreţ, şi aşa Urban nu a pututu afla nimic despre soarta trupelor de la Ciucea. Numai militarii competenţi vor şti judeca ce era să se întâmple, dacă trupele lui Urban şi ale lui Jablonsky ar fi ajuns la Cluj şi s-ar fi împreunat cu ale lui Wardener, înainte de 25 Decembrie. Atunci însă nu un Wardener, ci un Urban sau un alt ofiţer şi mai genial, şi mai dispreţuitor al morţii, ar fi trebuit să comande trupele imperiale, iară în acel caz este întrebare dacă Clujul nu ar fi ajuns la soarta tragică la care ajunse, după o săptămână, Aiudul.

Peste trei sute de soldaţi imperiali au rămas, ca vai de ei, în spitalul de la Cluj.

Care încărcate cu arme, cu montură şi alte avuţii ale regimentului Carol Ferdinand au fost oprite în drum de către husarii lui Bem şi întoarse la Clul. Apucase şi Urban să ia de la trupele ungureşti o casă cu peste 18 mii florini şi alte averi, care însă a fost puţină dezdăunare în comparaţiune cu pierderile de la Cluj…

În 28 Decembrie… două companii de grăniceri români şi un escadron de dragoni au păţit-o mai rău. Această trupă mică fusese comandată ca să apuce, de la

Almaş, la comuna Baciu, şi de acolo, după împrejurări, drept la Cluj. Ajunsă la Baciu, în 26, şi neştiind nimic de căderea Clujului, comandantul trupei trimite un pichet de dragoni drept la Cluj, ca să prepare soldaţilor cortel. Dragonii, venind şi întrebând după locuinţa inspectorului de córtele, întâmpinară o patrulă de husari, aceştia îi împresoară şi-i duc la comandantul lor. Un batalion de miliţie şi un escadron de husari pleacă cu dragonii la staţiunea trupei lor, care acum era la comuna Popeşti (Papfalva), unde cele două companii şi escadronul căzură în captivitate. Iosef Bem, om al acţiunii întru toată puterea cuvântului, în loc să piardă în toată comoditatea trei săptămâni, precum făcuse Wardener, a treia zi de Crăciun dete o proclamaţiune, a cărei măduvă era că el nu a venit să combată şi să asuprească poporul, ci numai ca să combată despotismul şi să lucre în favoarea libertăţii; de aceea, el voieşte ca să fie uitate faptele ostile ale naţionalităţilor, prin urmare provoca pe români şi pe saşi ca, rupându-se de către Austria, să se alăture cu toţii la cauza ungurească şi să aibă încredere în acţiunea lui. Se mai ştie, totodată, că, în oastea lui Bem, se aflau peste trei mii de români, parte înrolaţi în batalioanele de miliţieni şi de gardişti, parte şi ca lăncieri, din care cauză episcopul românesc de la Oradea mare, provocat de către guvernul revoluţionar, le şi dăduse doi preoţi, pe parohii Munteanu şi Christianu, precum s-a mai arătat şi îm alt loc (§ 23). Ungurii din această ţară, oricât au glorificat pe Bem ca general, dară acea proclamaţiune umanitară nici până în ziua de astăzi nu i-o pot ierta. Pentru acea proclamaţiune chiar şi Kövári cel moderat ţine că Bem, ca om politic, era un fantast, ceea ce, mai la înţeles, ar în-

semna că aceste popoare nu au să-şi ierte în vecii vecilor relele câte-şi făcuseră unele la altele”[316].

*

1848, noiembrie 18: **Ocuparea Clujului**. „După ce generalul Wardener a venit în ajutorul lui Urban, cu 2.420 ostăşime regulată şi cu 5 tunuri, s-a decis ca să se ocupe capitala ţării, adică Clujul, ceea ce s-a şi întâmplat în 18 Noiembrie, cu neaşteptată uşurinţă, căci insurgenţii maghiari, după două loviri scurte, o luară la fugă spre Ungaria”[317].

*

1848, decembrie 25: **Confruntări la Cluj**. „Bem, cu oastea maghiară, străbătuse, pe la 25 Decembrie 1848, până la Clusiu, dară până atunci în Sibiu nu se ştia nimic despre această schimbare a lucrurilor, ceea ce se cunoaşte şi din următoarele două acte:

„Comitetul Naţiunii române,
V. Prefectului Ştefan Moldovanu

Comitetul primi în zilele trecute o ordinaţiune de la I. G. Comando, ca să ordineze la M. Vásárhely ca fari-na pentru magazine din acel oraş să se transporte la ma-gazinul din Clusiu, ce s-a şi făcut. Dar Comitetul lua în-

---

[316] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. II, Sibiu 1890, pp. 394-396
[317] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. II, Sibiu 1890, p. 214

ştiinţare că o parte din acel transport s-ar fi oprit de către românii din Zau. Comitetul a raportat la G. Comando, de unde a primit o altă ordinaţiune, din care ţi se alătură aci o copie sub A, pe care să o mâni prin ştafetă până la Zau, cu adaus că acea farină, dacă până acum n-a devenit în mâna rebelilor calmuci, să se transporte la Mediaş ori Ibasfalău.

Sabini, 5 Ianuarie 1848. Simeon Barnutiu, Presidente”.

„Prefectul Legiunii III, cătrea Administratorul Comitatului Cetatei de Baltă, Dl Ştefan Moldovau.

În ziua din 25/6 Ianuarie, am primit două epistole ale Onorat Domniei Tale. La cea dintâia din loc m-am mişcat cu trupa din Bobohalma, şi acum mă aflu în Curia, lăsând în loc un tribunat în formă de picheturi. De aceasta însă mă doare, că m-am mişcat pentru că Vásárhely tremura de lagărul meu, mai înainte a fost flamura uniunii, dar dupa aceea le-au tras, pentru că în M. Vásárhely nu e mulţime mai mare decât eu cu Vlăduţiu o aş putea nimici, şi nici trebuie întârziat, ca să nu se impute şi asta. Să mi se dea mie facultate şi o companie de miliţie. La Turda, încă după cum noi ştim, nu se află mai mulţi decât 5.000 gubaşi[318], poate vor fi mai mulţi la Clusiu”.

A doua epistolă pe loc o am comunicat cu Vlăduţiu, şi până acum vor fi călăreţii la Zau, însă numai pentru

[318] Numiţi aşa de la vestmântul lor de deasupra, numit guba, ceea ce pe aicea se zice sarică. Erau mai toţi lăncieri români, aduşi asupra noastră din comitatul Biharu etc.

aceea am trimis, ca să se cerce lucrul mai cu ameruntul, însă ei ştiu întâmplarea farinei în chipul următor, adică: mergând carele spre Clusiu, până la Zau, oarecine le-a întors, spunându că vine vrăjmaşul şi, întorcându-se în M. Bandu, au staţionat, unde ungurii le-au prins 4 care. De acolo, mergând, prin Nasna, în Vásárhely, de unde Dl Maior Clocotianu a fost ieşit, au picat în mâna vrăjmaşului, împreună cu patru catane, care, prin providenţă, sunt scăpaţi şi duşi la Sibiu. Aşa e cu farina.

Tocmai acuma mi-au adus prinşi doi cocişi din M. Vásárhely, care au fost trimişi în Şomfalău, la curtea lui Donath, ca să ducă porci, din care iarăşi numai atâta am putut scoate, că cetatea o păzesc singuri maghiarii din scaun. Cocişii sunt prinşi, căruţa, care este a oraşului, sechestrată şi porcii, la mine, în pivniţă.

Pe lângă toate acestea, rugându-te să mă mai înştiinţezi, sunt M. On. Dnii Tale / Dat în Cetate de Baltă 1848, 26/3 Decembrie / credincios fiu / Vasile Moldovean, / Prefect a Leg. III"[319].

*

1852: Se deschide în Cluj „o mică şcoală confesională greco-catolică, cu un singur învăţător"[320].

*

---

319 *Transilvania*, nr. 16, Braşov 1876, pp. 286, 287
320 Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 42

1862, februarie 9: **Constituirea Societăţii de lectură a junimii române din Pesta**. „La 9 Februarie 1862, după ce planul era aproape pe deplin precizat, s-au întrunit studenţii români de la Budapesta pentru a înfiinţa societatea pe care o doreau. O comisiune, sub preşidenţia lui Iosif Vulcan, a fost însărcinată să elaboreze un proiect de statute, având să stabilească organizaţiunea, scopul şi mijloacele societăţii. Comisiunea a lucrat neaşteptat de iute, căci ideea de a înfiinţa societatea. era.

În 20 Februarie, acelaş an, proiectul întocmit e votat şi Societatea de lectură a junimii române din Pesta e constituită. Conform statutelor se alege următorul comitet: preşedinte Parteniu Cosma, vicepreşedinte Ion Nedelcu, notari Iosif Vulcan şi Ştefan Perian, casier Iosif Illovits, bibliotecar Saba Fercu…

În anii următori, trec prin fruntea ei sau ca simpli membri din nou Iosif Vulcan, apoi M. Em. Ungureanu, Gr. Mihali, V. Babeş, Gh. Vuia, Enea Hodoş, G. Serb, G. Bilaşco, dr. C. Diaconovich, Amos Frâncu, Iosif Blaga, V. Branisce, Virgil Oniţiu, Elie Miron Cristea, Elie Dăianu, Iuliu Maniu, V. Onişor, Il. Chendi, Nic. Sulica, V. Moldovan, L. Triteanu, V. Goldiş, I. Lupaş, I. Agârbiceanu, O. Goga, Ioan Lapedatu, Alexandru Ciura, A. Bănuţiu, Seb. Stanca, G. Murnu, C. Bucşan, M. Căluţiu, N. Drăganu, Victor Vlad, P. Poruţiu, M. Şerban, P. Groza, O. Ghibu, A. Dobrescu, S. Meteş, V. Stanciu, V. Stoica, E. Ţeposu, L. Câmpeanu, O. Hulea şi o mulţime de nume cunoscute, a căror înşirare ar umplea coloane întregi”[321].

---

[321] *Almanahul Societăţii Academice „Petru Maior”*, Cluj 1929, pp. 110, 112, 113

*

1863, iulie 20: **Deputaţi clujeni în Dietă**:

„5). Canonicul Joanne Fekete alias Negruţiu, deputatul cercului prim aşa numit Kolos-Fejerd-Bacs de alegere din Comilatul Clusiului, după cum se vede din protocolul de alegere, ddto. 2 Julie 1863, dintr-a 1.395 de îndreptăţiţi la alegere luând parte 1.221 de alegători, s-a ales cu 758 de voturi.

8). Leontin Poppu, ablegatul cercului de alegere al 2-lea sau a Almaşului mare din Comitatul Clusiului, după cum se vede din protocolul de alegere, ddto. 8 Julie 1863, dintr-a 758 de îndreptăţiţi la alegere înfăţişându-se 711 alegători, s-a ales cu 665 de voturi”[322].

*

1865: „Unire sau moarte, la Cluj”. „O nouă lovitură se dă neamului românesc când, la 1865, Austria, strâmtorată şi presionată de rămăşiţele feudale, închide dieta de la Sibiu şi permite să se facă noi alegeri, în baza legii electorale de la 1791, cu mici intercalări, referitoare la clasele fără privilegii. Aici ungurii şi saşii sunt în majoritate şi, înţeleşi cu Viena, se pune în dezbatere chestiunea Unirii Ardealului cu Ungaria, care, sub presiunea înscenată a maselor ce cutreieră străzile Clujului, zbierând „Unio vagy halál” (Unire sau moarte), se votează,

[322] *Acten und Verhandlungen des Siebenburg*: *1863/64 Landtages*, Sibiu 1864, p. 35

iar Ardealul e aruncat pradă statului unitar maghiar, visat de pseudo-democraţii neamului unguresc"[323].

*

1867, aprilie: „**Comunicaţiunea drumurilor de fier, spre Cluj**.

De la Oradea-Mare, la Clusiu, pleacă, în toate zilele, la 6 ore 30 minute, după miazăzi, soseşte în Clusiu la 1 ora 30 minute după miazăzi. Cale de 19 4/8 mile, ţine 18 ore 40 minute.

De la Clusiu, la Oradea, pleacă, în toate zilele, la 12 ore ziua, soseşte în Oradea la 6 ore 40 minute dimineaţa.

De la Sibiu, la Clusiu, pleacă, în toate zilele, la 3 ore d. m., soseşte la 9 ore 20 minute dimineaţa. Cale de 21 6/8 mile, âine 18 ore 20 minute.

De la Clusiu, la Sibii, pleacă, în toate zilele, la 5 ore după miazăzi, soseştee la 11 ore 50 minute ziua"[324].

*

1867, noiembrie; „**Calea ferată Orade-Clusiu înaintează cu energie**. Linia va trece pe valea Crişului, va fi de 20 de mile de lungă li va avea 6 tunele, care,

---

[323] Mureşanu, Ion, *Ardealul*, „Cartea Românească" Bucureşti 1924, p. 67
[324] *Albina*, an II, nr. 45/152, Viena 1867, p. 4

laolaltă, fac 866 de orgii. Staţiunile sunt Orade, N. Telegd, Aleşd, Reu, Bratea, Lacul Negru, Sebeşul, B. Huedin, Egeres, M. Nadas şi Clusiu. Suma totală a speselor va fi 16 milioane de florini. 5 milioane sunt asigurate de împărăţie, celelalte le va procura ministerul ungar prin împrumutul pentru căile ferate ungureşti”[325].

*

1867, august 26/14: **Adunare generală la Cluj**. „Adunarea generală a VII-a a Asociaţiunii transilvane pentru literatură română şi cultura poporului român, convocată pe 26/14 August 1867, la Clusiu, a fostu cercetată fără asemănare mai bine şi cu mai mare zel decât alte trei din cele şase anterioare… / Adunarea îşi alese un preşedinte ad-hoc în persoana consilierului Iacob Bologa… / La şedinţa aceasta a asistat şi Excelenţa Sa comitele Emanuil Pechy, comisar plenipotent al Maiestăţii Sale în Transilvania”[326].

*

1868, februarie 17: **Muzeul transilvan din Cluj**. La iniţiativa comitelui Emeric Mikó, la Cluj s-a desfăşurat, în zilele de 17 şi 18 februarie 1868, Adunarea generală a Societăţii muzeului transilvan din Cluj. „Muzeul transilvan este fundat numai cu vreo 4 ani înaintea Asociaţiunii transilvane pentru literatura şi cultura poporului român, cu toate acestea el, în punctul pecuniar, stă aproape de şapte ori mai bine decât această asociaţiune. Din computul exact, subştern adunării, prin casarul V.

---

[325] *Albina*, nr. 127/234, Viena 1867, p. 4
[326] *Transilvania*, nr. 21-21, Sibiu 1888

Bányai, scoatem spre orientare numai următoarele cifre, din cele trei fonduri ale muzeului, aşa cum au stat ele în 17 Februarie acul curent.

Casa principală, în valoare: a franci 198,194, creiţari 87 şi 2 şesimi. Casa fondului de premieri pentru istoria naturală: franci 719, creiţari 87. Casa fondului în aur: 513 galbeni”[327].

*

1868, decembrie 6: **Cale ferată şi la Cluj**. „În 6 Decembrie 1868, regele Ungariei sancţionase legea (art. 45) prin care se decretează clădirile căii ferate orientale sau, mai bine, continuarea ei de la Oradea-mare – Huneadin – Clusiu – Turda – Aiud – Teiuş, apoi pe râul Târnava, în sus, la Blaj – Mediaş – Sighişoara – Braşov. Cu acea linie vin împreunate ramurile Sibiu – Copşa – Mediaş şi Turda – Târgul Mureşului, adică pe Mureş, în sus. Clădirea liniei orientale, cu ramurile sale, este dată cu contract casei Varring & Comp. Locomotiva îmblă deja, de la Oradea, la Cluj, iar în 1871, ea va ajunge la Sighişoara şi, în 1872, la Braşov”[328].

*

1870, aprilie 28: „**Societatea muzeului transilvan**. Această societate ştiinţifică, a cărei reşedinţă este Clujul, fundată numai de câţiva ani, merită atenţiunea noastră nu numai pentru că ea, mult, puţin, este contem-

---

[327] *Transilvania*, Anul Im nr. 8, Braşov 1 aprilie 1868, pp. 173, 174
[328] *Transilvania*, nr. 13, Braşov 1870, pp. 155, 156

porană cu Asociaţiunea transilvană pentru literatura şi cultura poporului român, ci li pentru că este patriotică în mai multe înţelesuri, iară încât ea este ştiinţifică, nu are sau încai nu ar trebui se aibă naţionalitate, căci ştinţa este una în toate limbile pământului, în câte oamenii se ocupă cu dânsa.

Societatea muzeului transilvan ţinu, în acest timp, adunarea sa generală, în 28 şi 29 Aprilie, la Cluj. Preşedintele o deschise, ca totdeauna, prin o cuvântare, cerută de împrejurări, apoi urmară celelalte lucrări, conform unei programe de treisprezece puncte. În orele postmeridiane, între 3 şi 5, se citiră şi unele dizertaţiuni ştiinţifice.

Averea societăţii, în 31 Decembrie 1869, era:

În obligaţiuni de stat: v. a. franci 64.287,5;
În obligaţiuni private: franci 139.729 creiţari 16;
În bani *per cassa*: franci 4.433 creiţari 70,5.
Suma: v. a. franci 207.449 creiţari 86.

Peste această sumă, societatea mai are şi în monetă de aur 550 galbeni, daţi împrumut, iară 42 galbini *per cassa*, în sumă de 592 galbeni. Societatea muzeului mai are încă şi un fond mic, de 1.232 franci şi 47 creiţari, destinaţi pentru ştiinţele naturale.

Din aceste sume se poate vedea că fondurile Societăţii muzeului transilvan din Cluj sunt aproape de şase ori mai mari decât este fonduleţul Asociaţiunii transilvane din Sibiu. Însă averea muzeului transilvan nu stă nu-

mai în fonduri de bani, ci ea are, precum bine ştim, o bibliotecă şi colecţiune de manuscripte, colecţiune numismatică şi de antichităţi foarte interesante, cabinet de naturale, casă, grădină botanică, iară în anul acesta îşi mai înavuţi colecţiunea mineralogică cu aceea pe care o cumpără de la dl Francisc Herbich. Dacă valoarea acestor averi s-ar computa nu după ceea ce zic juriştii *pretium afectionis*, ci după o altă cheie, spre a scade preţurile pe cât se poate, totuşi acelea ar reprezenta o valoare cel mai puţin până la un sfert de milion; căci, adică voind cineva să înainteze ştiinţele în cutare ţară, cu ajutorul unei biblioteci şi al unor colecţiuni, precum sunt ale muzeului din Cluj, şi constrâns fiind a le cumpăra, desigur l-ar costa mai mult ca 250 mii florini.

Din bugetul anual aflăm că venitul muzeului transilvan, pe anul 1869, a fost de v. a. franci 14.310 creiţari 43,6. Din spese însemnăm numai două cifre, adică franci 8-040, care se dau ca plăţi la funcţionarii muzeului, ca simbrii la servitori şi la grădinar, apoi şi ca tacse de locuinţe (corteluri), iară franci 5.750 se spendează pentru alte scopuri ale muzeului, precum înmulţirea bibliotecii, a colecţiunii numismatice şi a cabinetului de naturale, cum şi pentru călătorii ştiinţifice, cultivarea grădinii ş. a. Suma totală a speselor: franci 13.790. Restul de franci 520 creiţari 43,6 din venit se adaugă la fond.

Când locuitorii marelui principat al Transilvaniei nu s-ar despărţi şi clasifica după naţionalităţi, nici după confesiuni, ci, de eexemplu, numai după poziţiunea lor politică, întru înţeles vechi feudalistic, adică în aristocraţie şi democraţie; când, apoi, ar veni un străin şi ar între-

ba: Care clasă de oameni a fundat muzeul transilvan din Cluj? Ar fi constrâns a răspunde: Aristocraţia. Şi cine a fundat şi susţine Asociaţiunea transilvamă din Sibiu? Democraţia. Corolar deducă-şi fiecare lector. Noi, din parte-ne, susţinem numai atâta, că orişicum, poporul trebuie să se deştepte şi să facă mai mult pentru sine-şi însuşi"[329].

*

1870, iulie 16: „**Teatru român în Cluj**. Domnul Milo din Bucureşti, cu o trupă mică, dar bine aleasă, petrece în Cluj şi ne-a surprins, până acuma, cu două reprezentaţiuni.

Sâmbăta trecută, 16 iulie, s-a reprezentat piesa „Lipitorile satelor din Moldova", comedie în 6 acte, de Alecsandri şi Milo. Teatrul a fost atât de înghesuit, încât asemenea nu s-a mai văzut de la anul 1867, cu ocaziunea concertului ţinut întru folosul Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român. În această seară, **majoritatea precumpănitoare a spectatorilor o forma publicul maghiaru din loc**. Un incident atrase curiozitatea publicului din Clusj pentru Milo şi bucata „Lipitorile statelor". Evreii din Cluj, adică, văzând titulatura bucatei, fanaţizaţi apoi nu ştiu prin cine, au început, încă Vineri, după prânz, când bucata era deja publicată pentru Sâmbătă, a face la comploturi ca să împiedice oarecumva reprezentarea acestei bucăţi. În impertinenţa şi fanatismul lor, au mers atât de departe, încât au pretins chiar şi de la poliţie ca să fie oprit Dl Milo de a

[329] *Transilvania*, nr. 10, Braşov 1870, p. 117

reprezenta menţionata piesă. De aici însă fură respinşi cu indignaţiune, după cum au şi meritat. Domnii evrei se vede că voiau să alarmeze lumea în contra lui Milo, pentru că dânsul ar propaga persecutarea cea născocită prin ei în contra evreilor de dincolo şi aicea!

Duminecă, 17 iulie, se reprezentară trei bucăţi teatrale: „Milo ca director”, „Cimpoierul” şi „Cocoana Nastasia”.

Teatrul, de astădată, nu a fost tocmai aşa înghesuit ca Sâmbătă; însă majoritatea precumpănitoare era română. Publicul a rămas încântat de teatrul românesc şi uimit de arta lui Milo.

Aceste vi le scriu în fuga mare, Dle redactor, rezervându-mi a face o mică recenziune cu privire la toate reprezentaţiunile ce le va ţine trupa română în Cluj.

Mâine, Miercuri, se va reprezenta „Chir Zulliaridi”, comedie într-un act, „Ciobanul român”, canţonetă într-un act, şi „Parac1isierul”, vodevil naţional într-un act. Afară de acestea, va mai da Dl Milo una sau două reprezentaţiuni în Cluj, apoi se va duce la Oradea Mare”[330].

*

1871, mai 18: **Sărbătoare de înfrăţire cu maghiarii**. „Precum se ştie, românii din Braşov au ţinut, în 22 aprilie, o sărbătoare de înfrăţire cu maghiarii. Numai-

---

[330] *Federaţiunea*, nr. 67/399, Pesta 1870, p. 264

decât, după aceea, ziarele maghiare buciumară în lumea largă că asemenea înfrăţiri se vor face şi aiurea, chiar şi în Clusiu (se citeşte Cluş – n. n.). Se poate ca fraţii maghiari din alunecarea unor români debili la înger să-şi ajungă scopul prin unele locuri, dar între românii din Cluş şi din giur, între pocale niciodată Nu aşa se fac înfrăţirile cele adevărate. De ce nu ne cheamă fraţii maghiari la înfrăţire în parlament, unde sigur se poate întemeia frăţietate adevărată, dar acolo ne îmbie cu frăţietatea legii electorale din 1848 a Transilvaniei, susţinută pentru noi numai în această ţară, deşi de altmintrelea unită cu Ungaria, fără de învoirea noastră, ne îmbie cu legea ridiculă de naţionalitate, care e numai batjocură pentru naţiunea română.

Împlinească fraţii maghiari dreptele pretenţiuni ale naţiunii române, şi atunci românii îi vor primi la înfrăţire cu braţele deschise, că, mai tare decât românii, nimeni nu doreţte înfrăţire adevărată, că noi ştim bine câtă daună are patria din cauza frecărilor celor multe între naţiunile conlocuitoare”[331].

*

1871, octombrie 18: **Înfiinţarea unei Universităţi cu trei facultăţi la Cluj**. „Un mijloc puternic pentru ridicarea culturii popoarelor locuitoare în Transilvania trebuie să atragă atenţiunea noastră asuprăşi, şi acesta este înfiinţarea unei universităţi, cu trei facultăţi în Clusiu (se citeşte „Cluş”, „si” citindu-se „ş”, iar „u” final fiind mut – n. n.). Ziaristica noastră prea puţin s-a ocupat, până

[331] *Federaţiunea*, nr. 57/525, Pesta 1871, p. 226

acum, cu această chestiune, măcar că aceea, după părerea mea, este pentru cultura noastră, a românilor transilvăneni, o chestiune de prea mare însemnătate, o chestiune aşa-zicând de viaţă. Noi, românii transilvăneni, care formăm mulţimea precumpănitoare a naţiunilor ce locuiesc această ţară; noi, care contribuim atât de mult cu darea în bani şi cu braţul la susţinerea şi apărarea acestei ţări, vom fi având şi drepturile noastre faţă cu acest institut de stat, ce se înfiinţează pentru locuitorii Transilvaniei în Cluş. Da, avem dreptul de a pretinde ca statul, la înfiinţarea acelei universităţi, să nu îşi uite de noi, să înfiinţeze la universitatea din Cluş, pentru toate studiile, catedre paritetice cu limba învăţământului cea românească. Din proiectul de lege, pe care l-a aşternut regimul dietei din Pesta, cu privire la universitatea din Cluş, nu se vede nici pe departe aceea că doară intenţiunea regimului ar fi ca universitatea din Cluş să fie prevăzută cu alte catedre, decât cu cele maghiare, şi se poate presupune, cu tot dreptul, că şi în Cluş, întocmai ca în Pesta, se vor sili a ne mulţumi cu înfiinţarea unei catedre pentru limba şi literatura română. Cu atâta numai, nici pretenţiunilor noastre juste, nici dreptăţii nu s-ar face destul"[332].

*

1872, februarie 25: „**Chestiunea alegerilor în Cluj**. Cu privire la politica cu care eu, din norocire, nu-mi prea sparg capul, am a vă comunica numai atâta, că oamenii, şi în special inteligenţa noastră din Cluj, încep a se consulta de timpuriu despre cestiunea alegerilor pentru sesiunea viitoare a dietei.

[332] *Federaţiunea*, nr. 103/571, Pesta 1871, p. 410

În zilele trecute, se ţinu conferinţa confidenţială în această afacere. După cele auzite, aflându-mă şí eu de faţă, vorba fu mai mult despre ceea ce ar fi de observat şi de făcut din partea românilor transilvăneni, cu privire la viitoarea alegere de deputaţi.

Omenii noştri nu putură a se exprima nici pro, nici contra. Secretarul ministerial, dl N., se părea (oare numai se părea?) că mirosea a activist. Cu bună seamă i-a suflat vreun trâmbiţaş „mare”, de la Pesta sau de la Sibiu, un „padiesce!” – domnia sa zicea că noi (românii) trebuieşte să dezvoltăm toată activitatea faţă cu această chestiune. Însă ce fel de activitate? Asta, eu, ca un biet cărturar, care nu mă amestec în politică, nu o ştiu, atâta văzui, că părerea dumisale fu combătută cum se cade din partea altui secretar ministerial, d. V . Apoi nici di protopop G. P. nu i-a rămas dator respectivului activist. Mai erau încă câţiva „funcţionari”, care nu mult ar fi aşteptat îmbiaţi, până s-ar fi declarat că le-ar place a se numi „activişti”, ştiţi cum!, însă popa le tăia limba.

În fine, cât de silă, cât de milă, se primi propunerea dlui V. ca noi, Clusiarii (clujenii – n. n.), să nu facem alta, decât să rugăm pe jurnaliştii noştri naţionali ca să ne scoată din caote (confuziune), discutând această chestiune cu toată seriozitatea, ca aşa toţi, din toate părţile, să mergem pe o cale, adică: sau „să” sau să „nu” participăm la alegerile viitoare de deputaţi.

Părerea dlui V.,. precum era formulată, avea şi altă parte „că inteligenţa română din Cluj află de necesară

convocarea unei conferinţe naţionale, stătătoare din bărbaţi „independenţi”. E dară întrebarea: Cine şi după care modalitate să convoace acestă conferinţă?

Mai pe larg, veţi primi din altă pană mai deşteră. Cu toate acestea, eu cred că în „Reflexiunile” la articolul „Ce e de făcut”, al Dlui I. H., se va discuta şi această chestiune, eu atât mai vârtos, fiindcă chiar aici e locul ei, după părerea mea.

A trecut bine o lună de când ni se trimise această scrisoare, precum se poate vedea din data ei – nu o publicarăm însă până acum, pentru că aşteptam a ni se scrie de-a dreptul, de către factorii principali ai acelei conferinţe, ceea ce nu s-a făcut. Relativ la chestiunea alegerilor iminente, am primit, din mai multe părţi, scrisori, în care ni se fac tot aceleaşi întrebări şi observaţiuni, care se fac şi în această scrisoare, la toate acestea se va da răspuns în „Reflexiunile” care sperăm a le încheia în săptămâna viitoare, iară cât a pentru chestiunea „conferinţei”, aceasta încă se va trata cât de curând, într-un articol separat”[333].

*

1872, ianuarie 2: **În cauza Universităţii din Cluj**. „Petiţiunea comitetului Asociaţiei transilvane pentru literatură etc., în cauza Universităţii din Clusiu.

În urma iniţiativei luate din partea adunării generale, cercul din despărţământul Clusiului, ţinută la Mila-

[333] *Federaţiunea*, nr. 32/632, Pesta 1872, pp. 125, 126

siul mare, în 8 şi 9 Octombrie 1871, comitetul Asociaţiunii transilvane a aşternut, la înalt ministerul regal ungar de cult şi instrucţiune, în respectul considerării intereselor de cultură a limbii române la înfiinţânda universitate în Clusiu, următoarea reprezentaţiune, respectiv cerere:

Înaltului minister al regatului ungar de cult şi instrucţiune!

Universitatea de stat, ce este proiectată a se înfiinţa în Clusiu, atrage asuprăşi atenţiunea fiecărui fiu şi cetăţean al patriei. Aceea are să fie un institut de cultură mai înaltă, din ale cărui binefaceri se vor împărtăşi toţi fiii patriei, fără deosebire de naţionalitate, prin urmare şi fiii poporului român. Ca însă atare institut de cultură şi ştiinţă mai înalte să poată corespunde în tot respectul nobilei şi salutarei sale misiuni, după modesta-ne opiniune, la înfiinţarea şi organizarea aceluia ar trebui să se ia în dreapta şi cuvenita consideraţiune şi interesele de cultură ale popoaralor din patrie şi, în special, ale poporului român, care face majoritatea locuitorilor din Transilvania. Iar aceste interese de cultură s-ar vedea reprezentate şi respectate mai cu demnitate în cazul când, la înfiinţânda universitate s-ar propune diversele specialităţi de ştiinţe în limbile uzitate în această ţară, căci astfel s-ar da şi tinerimii române, ce va acurge la acest focar de cultură, din diverse părţi, dorita ocaziune de a asculta studiile respective în limba sa, satisfăcându-se totodată prin aceea şi cerinţelor de dezvoltare şi perfecţionare a limbilor din ţară. E un adevăr constatat cum că cultura ştiinţifică se procură cu o înlesnire şi cu un temei mai mare în limba

maternă; mărturia învederată despre aceasta este istoria culturii tuturor popoaralor.

Din aceste motive, plecat subsemnatul comitet, având de o parte în vedere misiunea şi scopul Asociaţiunii transilvănene, care, conform statutelor sale, §§ 1 şi 2, este de a lucra, cu toate mijloacele cuviincioase pentru înaintarea culturii în diverse ramuri ale aceleia; de altă parte, considerând şi dorinţele manifestate din partea inteligenţei române în obiectul din chestiune: se simte dator a rugam cu toată căldura, pe înaltul minister regal ungar de cult şi instrucţiune ca înalt acelaşi, în proiectul de lege ce-l va aşterne dietei, spre pertractare legală, în privinţa înfiinţândei universităţi, să binevoiască a lua în cuvenita considerare şi interesele de cultură ale limbii române şi, astfel, a exopera, pe calea legislaţiunii, ca la amintitul institut să se reidice catedre paritetice pentru propunerea studiilor şi în limba română, ceea ce cu atât ar fi mai de lipsă, cu cât că, prin aceea, s-ar satisface unei cereri şi dorinţe atât de juste, cât şi de ferbinte a românilor, care încă constituie un factor nu neconsiderabil în organismul statului.

Altcum, cu cea mai profundă veneraţiune etc.
Sibiu, în 2 Ianuarie 1872”[334].

*

1874, februarie 21: **Societatea junimii din Cluj**. „Societatea „Julia” a junimii române academice din Cluj (Clusiu) a aranjat, la 21 februarie, un concert însoţit de

---

[334] *Transilvania*, nr. 5, Braşov 1872, p. 54

dans şi Căluşerul, esecutat de 16 juni, îmbrăcaţi căluşereşte.

Iată programa concertului: 1). Deschiderea concertului, prin Daniele I. Monasterianu, vice-preşedintele societăţii academice; 2). „Cincisprezece Cireşar”, de Pascali, muzica de Flechtenmacher, executată de corul vocal; 3). „Sentinela română”, de V. Alesandri, perorată de Basiliu Olteanu, jurist; 4). „Salutare din Italia”, compusă de Francisc Suppé, pentru două violine principale cu acompaniere de pian; executată de dd. Carol Schuster, directorul Conservatorului din Cluj, Carol Gunesch, magistru de capelă al „Hilariei”, şi Emiliu Vajda, student, cl. VI; 5). „Cântec vânătoresc”, poezia imitată de Gabriele Şcridon, auditor de filosofie, muzica de Mendelsohn-Bartholdy, executată de corul vocal; 6). „Misiunea femeii în genere şi a celei române în special”, disertaţiune compusă şi citită de domnişora Ana de Botta; 7). „Doine române transilvane”, pe fluier păstoresc, executate de concivele dl Ioane Seuşanu; 8). „Şoldan viteazul”, monolog de V. Alecsandri, reprezentat prin Basiliu Filip, student, cl. VII; 9). „Românul verde ca stejarul”, poezie de V. Alecsandri, muzica de Vorobchievici, executată de corul vocal; 10). Închiderea concertului, prin vicepreşedintele societăţii”[335].

*

1874, mai 3/15: „**Începuturile teatrului românesc la Cluj** le găsim prin anul 1874. Cu ocazia zilei de 3/15 Mai, elevii români din cursul superior al liceului

[335] *Familia*, An X, nr. 6, Buda-Pesta 1874, p. 71

romano-catolic au închegat o trupă de teatru, pe care au numit-o „**Prima societate teatrală română ambulantă din Transilvania**”, având şi un „director”. Iniţiatorul acestei trupe de diletanţi a fost **Ion Baciu**, mai târziu preot în Şoimuş şi redactorul „Revistei Ilustrate”. În anul şcolar 1868-69, Ion Baciu înscenează „Ciorobor pentru un topor”, de Iosif Vulcan, într-o casă din Str. Episcop Ivan, iar mai târziu „Nunta ţărănească”, de V. Alecsandri, şi „Din Revoluţia Iui Horia”, înţr-un şopron din curtea parohiei gr. ort. române.

Mai târziu, societatea se mută într-o odaie spaţioasă în locuinţa protopopului Gavril Pop, unde-şi construieşte o scenă cu culise şi cortină, zugrăvite de Ion Baciu.

Societatea progresează uimitor, mai ales după trecerea lui Matei Millo prin Cluj (1870) când diletanţii au ocazia să cunoască interpretarea genială a tuturor rolurilor lui Millo din piesele lui Alecsandri, care formau şi repertoriul lor. Reprezentaţiile aveau loc aproape în fiecare lună. În cei vreo 7 ani, cât a dăinuit, societatea a făcut aproape 40 de spectacole.

Întărită cu doi actori de la Bucureşti, soţii Alexandrescu, societatea face un turneu, de o vară întreagă, prin oraşele Turda, Abrud, Brad, Deva, Haţeg. Ultimul turneu este semnalat în 1872 în oraşele Gherla, Dej, Şomcuta, Lăpuşul unguresc, Beclean şi Năsăud[336].

---

[336] Petruţiu, I., *Contribuţiuni la istoricul Teatrului românesc din Transilvania.* Volumul omagial „Fraţilor Ion şi Alexandru Lapedatu,

În 1912, spre deosebire de alte oraşe, Clujul unguresc nu a admis nicicum ţinerea spectacolelor proiectate în cadrele turneului organizat de către dl Zaharia Bârsan, predestinat, poate, tocmai prin aceasta pentru demnitatea ce i-a revenit mai târziu, de prim director român al Teatrului Naţional din Cluj”[337].

*

1876: Statutele pentru înfiinţarea unei **şcoli române de fetiţe la Cluj**. „Adunarea generală vor compune-o toţi acei cetăţeni români nedependenţi din ţările coroanei ungare, care ori ca patroni vor solvi o dată pentru totdeauna 100 florini, care sumă se poate răfui şi în obligaţiuni aducătoare de procente legale; ori ca binefăcători vor spenda anualmente 2 florini în favoarea fondului”[338].

*

1880, februarie 19: „**Concertul şi balul român din Clusiu**, dat de societatea „Julia”, sub prezidiul dlui Aurel Isac, la 19 februarie a. c., a reuşit bine. În concert, domnişoara Elena Piposiu şi, mai ales, domnişoara Camila Pop au făcut mare fect şi au fost viu aplaudate; asemenea şi domnii B. Pop şi E. Vaida au executat excelent piesele lor. În pauză, s-a jucat „Căluşerul” şi petrecerea a

Bucureşti 1936, apud Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 186

[337] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 186

[338] *Albina*, nr. 46 şi 47, Budapesta 1876, p. 5

durat până dimineaţa, jucându-se mai multe dansuri naţionale”[339].

*

1886: **Bănci populare, în Cluj**. „**Economul**, în Cluj, cu filiale în Aiud şi Ludoşul de Mureş; fondată la 1886; capital social 40.000 coroane în 4.000 acţiuni a 100 coroane. Preţul acţiunilor 130 coroane”[340].

„**Vatra**, în Cluj, cu filială în Mociu; fondată la 1907; capital social 50.000 coroane în 1.500 acţiuni a 100 coroane”[341].

*

1888: „**Directoarea şcolii superioare de fete din Clusiu**. Antonina de Gerando, directoarea şcolii superioare de fete din Clusiu… o damă distinsă, născută ardeleană, din tată francez şi din mamă maghiară Telekiana, care însă ţine de onoare şi falӑ a conduce un institut, a cărui lipsă mare o simţiseră şi mamele maghiare mai înainte de a-l avea, spre a se da educaţiunii fiicelor proprii altă direcţiune şi a i se pune alte fundamente, care diferă foarte mult de aşa numita educaţiune de guvernante sau de alta şi mai superficială, şi mai problematică. Până la ce măsură doamna de Gerando este convinsă despre importanţa frumosei sale misiuni, pe lângă activitatea sa ca

[339] *Familia*, An XVI, nr. 15, Budapesta 1880, p. 92
[340] Mureşanu, Ion, *Ardealul*, „Cartea Românească” Bucureşti 1924, p. 153
[341] Ibidem, p. 156

directoare şi totodată profesoară de trei studii, cunoscută clusianilor, a mai probat şi prin unele propuneri ale sale, publicate în programa numitei şcoli din anul 1886”[342].

*

1889, ianuarie 8: „**Reuniunea femeilor române din Cluş**. Reuniunile femeilor române se vor spori, în curând, cu una; după cum anunţaserăm, damele romane din Cluş vor înfiinţa şi ele o reuniune. Statutele s-au şi făcut şi presidenta interimară, dna Anna Papp n. Lemeny, cu secretarul interimar, dl Basiliu Podoabă, au şi convocat pe toate doamnele şi domnişorele române din Cluş şi din jur pe a treia zi de Crăciun, 8 ianuarie stil nou, la 9 ore după miazăzi, în casina română din Cluş, spre a dezbate şi vota proiectul de statute. Titlul reuniunii va fi: Reuniunea femeilor române din Cluş şi giur”[343].

*

1889, noiembrie 23: „**Serate literare în Cluş**. Tinerii români de la Universitatea din Cluş, cu concursul inteligenţei române de acolo, au început şi-n iarna acesta să dea un şir de serate literare române. Prima s-a ţinut în sâmbăta trecută, la 23 novembre nou, cu următoarea programă: 1). „Cuvânt de deschidere”, rostit de dl dr. Gr. Silaşi. 2). „Andrei Mureşan”, disertaţie de dl Gav. Precup, stud. phil. 3). „Mihnea şi baba”, poezie de Bolintinean, declamată de dl V. Abui, stud. med. 4). „Ceva despre sistemul solar”, prelegere astronomică, de dl Iul.

---

[342] *Transilvania*, nr. 1-2, Sibiu 1888, pp. 6-8
[343] *Familia*, An XXIV, nr. 51, 30 decembrie 1888, p. 599

Carşai, stud. phil. 5). „Herşcu Boccegiu”, poemă comică de V. Alecsandri, exec. de dl Fl. Muntean, stud. med. 6). „Satira a III-a” a lui Eminescu, declamată de dl Nic. Vraciu, stud. med. 7). „Cuvânt de închidere”, rostit de dl Al. Haliţă, stud. phil. Succesul a fost foarte mulţumitor, căci s-a întrunit un public frumos, care a ascultat cu plăcere singuraticele puncte ale programei”[344].

*

1891, februarie 14/26: „**Concertul tinerimei române din Cluş**, la 14/26 februarie, s-a ţinut cu următoarea programă: 1). Eugeniu Carada: „Cântec ostăşesc”, muzica de A. Flechtenmacher; aranjată pentru cor bărbătesc de I. B. Oberti, executată de corul junimii. 2). Chopin: „Grande Polonaise Es dur”, op. 22., executată pe pian de domnişoara Elena Florian, acompaniată de orchestra militară a regimentului 51. 3). „Declamare”, domnişoara Cornelia Lupu. 4). „Oh Quand je dors”; „E miezul nopţii”, romanţă; cântată de domnişoara Anca, acompaniată pe pian de I. B Oberti. 5). „Al IX-lea concert de Berioth”, executat pe violină de domnul Ioan Florian, acompaniat pe pian de domnişoara Elena Florian. 6). „Luna surâde”, romanţă, aranjată pentru cor bărbătesc de I. B. Oberti; executată de corul junimii. 7). Liszt: „Rhapsodie Hongroise Nr. XIV”, executată pe pian de domnişoara Elena Florian. După concert, urmă balul până dimineţa”[345].

*

---

[344] *Familia*, An XXV, nr. 47, Oradea-Mare 1889, pp. 562, 563
[345] *Familia*, An XXII, nr. 7, Oradea-Mare 1891, p. 82

1892: „**Facultate teologică pe lângă Universitatea din Cluşiu**. Adunarea generală a districtului bisericesc din Cluşiu a hotărât, cu majoritate de voturi, să se înfiinţeze în Cluşiu facultate teologică reformată"[346].

*

1893: **Mărturia lui Ioan Slavici**. „De câţiva ani, încoace, cercurile politice din Europa urmăresc mişcarea naţională a românilor din ţările coroanei ungare cu atenţiune din ce în ce mai binevoitoare. Aceasta, fără îndoială, fiindcă faptele ajunse la cunoştinţa generală au întărit tot mai mult convingerea ca e mare nedreptatea ce li se face românilor în regatul ungar, şi popoarele europene nu pot să remână nepăsătoare, când o mare nedreptate se face în mijlocul lor.

Mai sunt însă la mijloc şi interese de o natură maî pozitivă, şi mişcarea română e urmărită cu atenţiune şi pentru că ea stă în legătură cu marile chestiuni europene.

Conflictul dintre români şi maghiari s-a produs mai ales din cauză că marele Principat al Ardealului a fost desfiinţat, fără de învoirea românilor, care constituiesc trei pătrimi din poporaţiunea totală a ţării.

Această chestiune de autonomie provincială nu are, în sine, decât o importanţă locală; conflictul dintre

346 *Minerva*, nr. 18, Bistriţa 1892, p. 180

români şi maghiari câştigă importanţă generală numai prin aceea că el slăbeşte monarhia Austro-Ungară”[347].

*

1893, septembrie 1, Victor Onişor / Decanul Facultăţii de Drept: **Societatea de lectură „Petru Maior”**. „Amintiri de la Societatea de lectura „Petru Maior”.

Am mers la Universitate în luna Octombrie 1893. Pe atunci, anul şcolar şi la institutele superioare începea cu 1 Septembrie. Dar în acel an fusese, în Ungaria, o epidemie de holeră, astfel s-a amânat începerea anului şcolar pe ziua de 1 Octombrie. În această zi însă m-am prezentat la universitatea din Budapesta. Nu aveam prea mare încredere în informaţiile din gazete şi, astfel, ca nu cumva să intârziu cu înscrierea, am fost între cei dintâi studenţi care au fost în capitala ţării.

O anumită emoţie, când pleci de la un liceu din provincie, pentru prima oară, la Universitate, în capitala ţării, o cunosc toţi care au făcut acest drum. Fără cunoscuţi, fără prieteni, cel dintâi lucru este să-ţi cauţi o orientare, îndrumarea ce o aveam relativ la viaţa unui tânăr român în Budapesta era de a căuta societatea „Petru Maior”, punctul central al vieţii româneşti din Budapesta.

Tot ca mine, grăbiţi cu înscrierea la Universitate, am găsit şi alţi colegi români, veniţi de la liceul din Braşov. Am făcut cele dintâi cunoştinţe cu Axente Banciu, Constantin Lacea, Aurică Pop şi Nicolae Mănoiu, pe care

---

[347] Slavici, Ioan, *Ardealul. Studiu istoric*, Bucureşti 1893, pp. 7, 8

i-am întâlnit la pedelul care vindea imprimatele pentru înscriere. Deşi nu ne cunoşteam, dar fiindcă ei vorbeau româneşte între ei, fiind un grup, m-am prezentat şi m-am ataşat lor, bucurându-mă că am cunoscut pe cei dintâi tineri români, „balici” ca şi mine.

La societatea „Petru Maior”, care pe atunci avea localul într-un apartament parter de pe la mijlocul căii Üllöi, s-a închegat în curând viaţa studenţească a tinerilor români din Budapesta, al căror număr sporea în fiecare zi. Cea dintâi chestiune, ce preocupa tinerimea, la începutul unui an şcolar, era constituirea societăţii, cu principalul moment, alegerea comitetului.

Cu agitaţii, cu grupări de partide, în special ardeleni şi bănăţeni, cu lupte, s-a ales comitetul acelui an, având de preşedinte pe Elie Dăianu, absolvent al facultăţii teologice din Budapesta şi, la litere, în ultimul an, de vicepreşedinte pe Iuliu Maniu, student la drept, în anul IV, având un deosebit respect faţă de el noi balicii, fiindcă în anul anterior fusese înscris la Viena. Între notari (în număr de 2, azi sunt secretari de şedinţe) ajunsese să fie ales şi Aurel Vlad, care venise de la liceul din Orăştie, dar nefiind îndeajuns de tare în româneşte ca tinerii veniţi de la licee româneşti, peste câteva luni şi-a dat demisia din postul ce ocupa, fiind atacat în fiecare şedinţă, când se verifica procesul verbal redactat de el, cu critica asupra stilului românesc.

Comitetul societăţii, ales la începutul anului şcolar, nu rămânea neschimbat până la finea anului. Aşa că, dacă urmăreşti rapoartele anuale ale societăţii, publicate

la finea anului şcolar, nu găseşti totdeauna pe cei aleşi la începutul anului.

În şirul generaţiei de tineri români din acel an, au mai fost: Procopiu Givulescu (Givu), Aurel Moacă (de la Caransebeş), Niţchi Petrovici (adv. Lugoj), Dumitru Lupan (prof. Braşov), C. Lacea, Enea Papiu, Octavian Vasu, Ioan Bunea, Alexiu Davidu. Între tinerii care se ţineau mai departe de societate era şi Elie Cristea, absolvent de teologie şi student la litere în anul ultim, care a găsit în mine un vechiu cunoscut de la Năsăud. Eu am găsit un mare protector, căci îşi aducea aminte de mine, că eram un bun elev în liceu. Actualul Patriarh şi Regent a făcut clasele superioare la liceul din Năsăud, unde a terminat clasa a VIII-a în anul în care eu eram în clasa a II-a. Cu toate că diferinţa de clase între noi era mare, totuşi mă cunoştea, fiindcă eram vecini cu „gazdele”, adică cu cartiruirea. Elie Cristea era în gazdă la Pauli, un înstărit negustor din Năsăud, iar eu, cu ceialalţi zăgreni, eram în gazdă la mama preotului Macaveiu, cu o casă mai în sus. Casele aveau grădini lungi, până pe deal, cu un aer foarte bun. Noi elevii învăţam în timp bun lecţiunile în grădină, plimbându-ne. Elie Cristea nu era fălos ca alţi „studenţi mari”, ci foarte plăcut, şi atunci, ca şi mai târziu, se oprea la gard şi stătea de vorbă cu mine „poţoala”, cum era obiceiul să se spună băieţilor din primele clase ale liceului şi mă întreba de lecţiunile ce preparam. Astfel ajuns la Universitate, am avut şi eu un cunoscut vechi, care mă aprecia şi îşi aducea aminte de mine ca de un băiat care învaţă bine. Dar Elie Criştea nu se prea amesteca la „Petru Maior”, nu avea un rol activ.

Venisem de la liceul din Năsăud. Studenţii veniţi de la Braşov, Blaj şi din alte centre orăşeneşti nu prea apreciau pe un tânăr venit de la Năsăud. Trebuia dar să mă afirm între ceialalţi tineri, ca să ajung la un rol în societate. La constituirea societăţii de la începutul acelui an, am rămas pe dinafară.

În cursul anului, s-a petrecut o criză în constituirea comisiunii literare. Preşedintele Ion Bunea, student la litere, în anul IV, supărându-se, într-un moment, de criticile ce se făceau comisiunii, şi-a dat demisiunea. În adunarea ţinută pentru completarea acestui gol, am fost ales preşedinte al comisiunii literare, post în care se alegea, de regulă, un student din anii din urmă ai studiilor. Ajunsesem să fiu apreciat de colegii români. În acel an, a apărut, în revista literară, ce apărea la Bistriţa, în redacţiunea lui George Curteanu, „Minerva", un studiu mai lung al meu despre Mihail Cogălniceanu.

În comisiunea literară, prezidată de mine, au fost membri Aurel Pop, C. Lacea şi D. Lupan, de la litere, Enea Papiu şi O. Vasu, de la drept, şi Simion David de la medicină. În redacţiunea foii „Roza cu ghimpi", chemată a publica lucrările literare, erau Atanasiu Gava, de la medicină, O. Vasu şi Alexiu Davidu, de la drept. Comisiunea literară a ţinut 20 şedinţe, în care s-au citit 12 lucrări şi recenzii, din partea a 8 membri ordinari. Aceste lucrări au fost admise, după discuţiuni, a fi ceitite în şedinţele plenare ale asociaţiei. Lucrările au fost următoarele: Ion Bunea, despre principiul societăţii în estetică şi o recenzie asupra volumului de poezii de D. Voniga, „Dor şi Jale"; Alexiu Davidu, despre „bricelare", descrierea unui

obicei din comuna Mocod; C. Lacea, despre „Eposul poporal German şi Niebelungenlied”; D. Lupan, despre „Darwin şi teoriile lui”, V. Onişor, recenziune asupra studiului „Petru Maior”, de G. B. Duică şi despre „Cunună”, descrierea unui obiceiu poporan din Zagra; Aurel Pop, despre „Satira III”, de M. Eminescu; Valeriu Suciu, despre „Chestiuni din dreptul şi istoria bisericii române unite şi despre Teologia depusă în colindele poporului român”; O. Vasu, despre „Cum se strâng feciorii pe ţara Oltului la Crăciun şi alte obiceiuri de nuntă, din comuna mea natală Voila şi giur”.

Pe lângă activitatea socială şi literară de la „Petru Maior”, tinerimea română făcea şi politică. Era anul în care se pusese la cale procesul Memorandului. În fruntea conducătorilor tinerimii de atunci erau Iuliu Maniu, student în anul ultim, şi Alex. Vaida Voevod, medicinist la Viena, dar şi student în drept la Budapesta. Tinerimea română se întrunea adeseori în localuri publice închise şi discuta politică, luând partea sa din mişcările politice. Vaida adeseori venea, de la Viena, la Pesta. În luna Mai, am participat o mare parte dintre studenţi ca delegaţi ai tinerimii la desbaterea procesului Memorandului, la Cluj, unde am stat cel puţin 2 săptămâni. Am luat parte tinerii veniţi de la Pesta şi Viena, cu cei de la Cluj, la toate acţiunile în legătură cu procesul. Am dat cele 2 manifeste către popor, pe care le-am semnat cu numele fiecare. Natural, când ne-am întors la Pesta, să continuăm munca de a ne da examenele, cei mai mulţi eram bursieri, obligaţi a ne trece, dar, examenele la primul termen, ne-am găsit puşi în anchetă disciplinară pentru cele 2 manifeste.

Rectorul de atunci, Schnierer, profesor de drept penal, ne-a audiat şi ne-a făcut ancheta. Am luat cu curaj răspunderea pentru faptul ce ni se imputa. Interesant bătrân rectorul nostru, cu mentalitate deosebită de a celorlalţi unguri, între care trăiam. În cursul anchetei, ne-a spus, odată: „Dacă eu aş fi fost în locul Domniilor voastre, tineri români, eu încă aş fi făcut la fel”. Senatul universitar ne-a pedepsit cu avertisment, dar nu ne-a suspendat de la examene, deşi presa cotidiană urla împotriva noastră ca trădători ai patriei. Colegii de la Cluj au fost suspendaţi de la examene.

În anul 1894-5, am ajuns secretar al Societăţii „Petru Maior”. Preşedinte a fost Atanasiu Gava, student în ultimul an dela medicină, care, în luna Mai, şi-a dat demisia. Notari erau: Victor Branisce (Branişte – n. n.), actual senator şi vechi ziarist, şi Traian Vuia, inginer la Paris şi cel dintâi inventator al aeroplanului cu rotile ridicându-se de la pământ. Comisiunea literară avea de preşedinte pe regretatul Ilarie Chendi, teolog absolvent şi student la litere.

În acest an, s-a deschis, în contra societăţii, o anchetă din partea ministerului de interne. Societatea „Petru Maior” nu era societate universitară, sub autoritatea senatului universităţii, cum erau societăţile studenţilor unguri, ci o societate de lectură a tinerilor de la şcolile superioare din Budapesta. Motivul anchetei era: încălcarea §-lui 2 din statute, fiind învinuiţi că facem politică în societate. Cu ancheta a fost însărcinat consilierul Mittelmayer de la consiliul oraşului Budapesta, care ne-a făcut,

prin luna Mai, vizita în localul societăţii, cerându-ne informaţiuni.

Ţinând locul preşedintelui demisionat, vicepreşedintele fiind plecat acasă, în calitate de secretar i-am dat informaţiunile cerute. Bătrânul consilier a aruncat privirea la tablourile ce le aveam pe pereţii localului societăţii. A găsit tabloul Regelui Carol al României. A căutat, căutat în toate sălile încă un tablou, pe care însă nu 1-a găsit. Când a plecat, mi-a dat cu blândeţe povaţă că, dacă afişăm tabloul regelui unui stat străin, să avem cel puţin şi tabloul regelui nostru Francisc Iosif. I-am promis, că ne vom conforma.

În 1895-6, eu am făcut armata. În acest an, activitatea societăţii a fost suspendată, localul închis. În 9 Iulie 1896, a dat ministerul de interne deciziunea în chestiunea anchetei. Ministerul spune că, deşi s-a dovedit că societatea, în întrunirile ei, face mai mult politică, decât discuţiuni ştiinţifice, călcând textul §-lui 2 din statute, care interzice politica în societate, deşi societatea a editat lucrarea „Horia”, a lui Gh. Pop, care cuprinde aţâţare la ură, potrivit art. 172 din Codul penal, totuşi în mod excepţional nu aplică sancţiuni, cu condiţiunea că în viitor Societatea nu se va mai ocupa cu acţiuni politice şi îi permite activitatea mai departe.

În acest an, Societatea a avut de preşedinte pe studentul în medicină Florian Munteanu, mort, în Budapesta, în anul următor şi înmormântat la Köbánya, mie mi-a venit soarta de a vorbi la mormântul lui. În anul, 1896-7, Societatea a avut de preşedinte pe Niculae Puican, stu-

dent la litere, mai târziu profesor la Braşov, care de asemenea a decedat în curând. În anul 1897-8, mi-a venit mie rândul de-a lua prezidenţia societăţii. / **Victor Onişor** / Decanul Facultăţii de Drept”[348].

*

1894, mai 7: „**La Cluş**. *Lung e drumul Cluşului / Da-i mai lung al dorului; / Drumul Cluşului se gată, / Al dorului niciodată*. Aşa ne spune cântecul poporal. Şi cântecul adevăr grăieşte, căci nimic nu e aşa de lung, aşa de nesfârşit, care „nu se gată niciodată”, ca dorul, ca iubirea românului faţă de naţiunea sa. Martor mai nou despre acesta este însuşi oraşul Cluş. Acest oraş, în care a trăit şi studiat odinioară un Iancu, un Papiu Ilarian şi alţi bărbaţi, ale căror nume apar ca luceferi strălucitori pe filele cernite în negru şi jale ale trecutului nostru, se vede că e menit se joace un rol de tristă aducere aminte în viaţa publică a sărmanului nostru popor. Dar sus inimile! Lupta e viaţă şi în luptă se oţelesc puterile.

De un şir de ani, încoace, în răstimpuri mai mici sau mai mari, atenţiunea poporului român din cele „patru unghiuri” e atrasă de cele ce se petrec între zidurile acestui oraş, privirile i se îndreptă spre el, inimile bat mai cu înfocare sau se strâng de durere, după veştile ce sosesc de aici. De un şir de ani, încoace, mulţi bărbaţi inimoşi de-ai noştri au fost duşi la Cluş, la judecată şi osândă. Aşa că, precum avem, la Blaş, „Câmpul libertăţii”, putem să zicem, după cum bine a observat un amic al nostru, că la

---

348 *Almanahul Societăţii Academice „Petru Maior”*, Cluj 1929, pp. 65-69

Cluş este „Câmpul judecăţii”. Nicicând însă interesul românilor n-a fost captivat aşa de mult de evenimentele din Cluş, ca în primăvara anului acestuia, în zilele prime ale lunii Mai. E lung drumul Cluşului, multe oraşe şi sate românesci sunt departe de Cluş, dar dorul românilor a străbătut această depărtare şi mulţi, foarte mulţi români s-au dus la Cluş, cu dorul şi iubirea de neam în sân, ca pe „Câmpul judecăţii” să vadă, să salute, să îmbrăţişeze şi încurajeze pe aleşii şi iubiţii săi, pe membrii comitetului naţional, traşi în judecată.

În ziua de 7 Mai, când sântul soare a răsărit peste dealul Feleacului, pe unde odinioară „mergea oastea Iancului”, jos, la poalele lui, stradele oraşului Cluş erau năpădite, erau negre de mulţimea ţăranilor noştri, sosiţi din toate părţile locuite de români. De mult, sau mai bine zis nicicând n-au fost deodată atâţia români în Cluş şi putem zice că nici în alte locuri ale Ardealului, afară de Blaş, la 3/15 Mai 1848. Era ca un nor mulţimea acesta, un nor care cuprinde întreg firmamentul, dar din care nu se descarcă fulgere şi vijelie nimicitoare, ci încurajare şi însufleţire pentru o cauză bună şi dreaptă, cauza „întregu-i neam al nostru”, o păşire energică, dar liniştită, pacinică şi maiestoasă. Acesta a caracterizat pe românii adunaţi, la 7 Mai 1894, la Cluş pe „Câmpul judecăţii”. Însufleţiţi, energici, dar pacinici, serioşi şi impunători au fost ei la ovaţiunea grandioasă ce au făcut-o membrilor comitetului, la intrarea şi ieşirea lor din sala de pertractare în ziua de 7 Mai; astfel s-au purtat în grădina Banfi, la adunarea poporală, astfel pretutindenea în Cluş, storcând respectul şi admiraţia străinilor. Şi nici purtarea provocatoare şi brutală a poliţiei şi gendarmeriei, nici ameninţările

publicului maghiar nu i-au putut scote din această atitudine a lor impunătore.

Cu o astfel de asistenţă benevolă şi însufleţită s-a început procesul Memorandului. Cât timp a durat el – din 7, până în 25 Mai – Cluşul era plin de români, deşi nu în mase aşa de mari ca în zilele prime. Când unii erau siliţi să plece acasă pentru afaceri private, soseau alţii în locul lor, iar în zilele de târg se aduna şi popor în număr mare, care aştepta pe strade pe acuzaţi şi-i aclama. Punctul de atracţiune era fireşte reduta orăşenească, unde se ţinea pertractarea. Această zidire mare, destinată, în linia primă pentru concerte şi petreceri, are însemnătate istorică, căci între zidurile ei s-a ţinut şedinţa ultimei diete ardelene, în care s-a proclamat uniunea Ardealului cu Ungaria. Soarta a voit ca tot aici să se ţină şi procesul intentat comitetului naţional, învinuit că a denegat în Memorand puterea obligatoare a legii de uniune. Sala cea mare a redutei era împărţită în două părţi. O parte era destinată pentru public, iar cealaltă pentru pertractare. În partea acesta din urmă, la stânga preşedintelui. şedeau juraţii, la dreapta – locul de onoare – şedeau în şir lung acuzaţii, iar, la început, în alt şir lung, pe la spatele lor, apărătorii. La mijlocul salei erau: la o masă separată, cele două şurube mijlocitoare, care aveau menirea de a întoarce pe dos, ce se vorbea pe faţă – tălmacii, neadmisibili la astfel de ocaziuni. Privirile şi atenţiunea publicului era ţintită cu deosebire spre dreapta, spre acuzaţi. Şi nu fără cauză, căci în cele două şiruri, de-a dreapta, nu şedeau nişte omeni de rând sau atari făcători de rele, ci şedeau o parte a fruntaşilor poporului nostru, capacităţi eminente politice şi juridice, unii îmbătrâniţi în luptă pentru drepturile

poporului român, alţii mai tineri, cu foc sacru juvenil în piept, gata de jertfă pentru cauza românismului. Bine cunoscuţi toţi, după vorbă şi fapte, răspunsurile lor înţelepte, precise şi calme, purtarea lor liniştită şi demnă, a însufleţit pe români şi a pus în respect pe străinii nepărtinitori. Am auzit, în o seară, pe mai mulţi străini exprimându-se cu mirare, că cluşenii nu s-au aşteptat ca acuzaţii şi apărătorii să fie bărbaţi aşa de deştepţi şi să fie între ei atâtea capacităţi politice şi juridice! Dar să lăsăm pe harnicii şi iscusiţii noştri acuzaţi, să părăsim pe „desterii" tălmaci, care, prin traducerile lor necălite, provocau când indignare, când ilaritate în şirul acuzaţilor şi la publicul românesc, şi să ne îndreptăm paşii spre o casă românească, unde suntem primiţi cu afabilitate şi ospitalitate românească, unde ne simţim ca acasă, unde respirăm liber, căci tot ce ne înconjoară românesc este. E biroul de presă românesc de la hotelul Biasini.

Două odăi pline de ziare şi scripte, două prese manuale (hectografe) şi o mulţime de tineri, care dădeau informaţiuni şi lucrau, zi de zi, din răsputeri, ca să transmită românimii şi lumii ştiri detailate despre pertractare şi despre evenimentele ce se petreceau în Cluş – iată, în o trăsătură de condei, biroul de presă. Tinerii erau din junimea noastră academică.

Şi aci să-mi fie iertat a face o mică digresiune. Nouă, românilor, când zicem „junimea noastră academică", ni se umple sufletul de mândrie. Şi nu fără temei, deoarece tinerimea noastră este foarte bravă, bravă la studiu, bravă în iubirea şi jertfirea a tot ce are mai scump pentru poporul căruia aparţine. Acesta este un bun pre-

semn pentru viitorul naţiunii noastre. Despre aceasta voi a scrie mai pe larg, cu altă ocaziune. De astădată constat că tinerimea noastră a dat, de un lung şir de ani, încoace, dovezi eclatante despre iubirea de neam, şi, în sfera ei de activitate, despre o muncă serioasa şi sistematică întru susţinerea şi apărare a drepturilor poporului nostru. Dacă însă la alte multe ocaziuni tinerimea noastră a fost la culmea chemării sale, apoi desigur şi-a împlinit excelent datorinţa acum, cu ocaziunea procesului Memorandului. Din Viena, Graz şi Pesta au venit la Cluş un număr însemnat de tineri, care, în solidaritate şi armonie cu cei din Cluş şi România, au dezvoltat o activitate febrilă în interesul cauzei române. În parte mare, meritul lor este că manifestaţiunile au decurs în deplină ordine şi în mod impunător, împlinind totodată prompt şi regulat munca grea şi obositore, ce-i aştepta zi de zi, fără întrerupere, în biroul de presă. Copleşiţi aici de lucru, vexaţi de două ori din partea autorităţilor cu perchiziţiune domiciliară, tinerii şi-au continuat cu zel şi abnegaţiune nobila lor muncă până în capăt. Aici e locul să amintesc că, în biroul de presă, îşi făceau rapoartele corespondenţii mai multor ziare din Italia, Germania şi în urmă din Franţa.

Ce se ţine de viaţa, să zic „privată”, a acuzaţilor, notez, că membrii comitetului îşi aveau cartierul general în hotelul Hungaria, tinerimea în Biasini, iar apărătorii şi publicul mai cu samă în oţelele Central şi Elisabet. Acuzaţii în genere erau veseli şi bine dispuşi. Dreptatea cauzei ce reprezentau, sutele de adrese de aderenţe, ce soseau zilnic şi îmbrăţişarea sinceră şi iubitore a publicului român nu-i lăsa a-şi pierde umorul şi buna dispoziţie, nici chiar în faţa verdictului aspru şi deprimător.

Şi tot asemenea erau şi damele, căci am uitat să amintesc că pe cei mai mulţi din acuzaţi i-au însoţit la Cluş soţiile, fiicele sau surorile lor, stând acolo în tot decursul lungului proces. Era însă ceva ce tortura pe acuzaţi şi cu deosebire pe dame. Oboseala, provenită în urma şedinţelor lungi şi a traiului neregulat şi apoi urâtul în acest oraş străin pentru noi. Mai multe dame mi s-au plâns că le este grozav de urât în Cluş. Le era dor de copilaşii, lăsaţi acasă la rudenii sau chiar pe mâini străine, le era dor de prietene şi de cuibul drăgălaş de acasă. Sărmanele femei, ce străine se aflau în Cluş, au gustat şi ele din paharul suferinţei... Dar să se mângâie cu aceea că suferinţa a fost şi este partea românului pe pământ, pe când alţii trăiesc în îmbuibare, să se mângâie cu aceea că pentru naţiune au suferit şi totodată să se gândească că multe, multe femei de ale noastre vor avea să guste, dimpreună cu soţii şi fraţii lor, paharul amărăciunii şi al suferinţei…

Timpurile sunt grele pentru român, dar noi toţi trebuie se ne armăm cu tărie şi răbdare, ca să învingem greutatea lor apăsătore. Exemplu de tărie sufletească neau dat chiar damele noastre aflătore în Cluş, în tot timpul procesului, dar cu deosebire în momentul suprem, în ziua crudă de osândă, primind pe iubiţii noştri condamnaţi la hotelul Hungaria, în două rânduri, cu o ploaie de flori naturale, semnul însufleţirii lor neveştejite.

Drept încheiere a acestei schiţe scurte, voi să înregistrez două mici întâmplări caracteristice din Cluş. Am amintit, mai înainte, că pe ziua de 7 Mai s-au aduna la Cluş românii din toate părţile. Din Munţii Apuseni au mers la Cluş un număr de tot mare de moţi chipeşi. Unul

dintre aceştia, fiind dus la poliţie şi supus la interogator, între altele i s-a pus şi următoarea întrebare:

– Cine v-a dat bani, ca să veniţi la Cluş?

– D-apoi, domnule, cine să ne dea bani; iacă noi avem bani, că suntem omeni bogaţi şi că dor o ceapă şi o mămăligă găsim în ţara Ardealului, că tot pe la naţia noastră trecut-am din munţi, pană la Cluş, răspunse moţul isteţ.

Istoria acesta mi-a spus-o un Moţ. A doua, care o dau aci, mi-a povestit-o, în Sibiu, un compatriot sas, ca martor ocular. În ziua de 7 Mai, au intrat mai mulţi ţărani în un birt mai mic din Cluş şi au cerut româneşte de-ale mâncării şi băuturii. Birtaşul le-a răspuns, în limba lui Arpad, că nu ştie româneşte. Românii, văzând asta, ieşiră afară din birt, se aşezară pe nişte bârne din curte şi, scoţându-şi merindea din traistă, începură să mânce cu poftă. Îndată ce observă birtaşul aceasta, se duse la ei şi le zise pe româneşte:

Audi bagye dragă, înainte io numai glumit, că io nu sci românestye, viniţi în lontru si io da la d-vostre ce cere! / **Silvestru Moldovan**”[349].

*

1894, mai 25: **Sentinţa de la Cluj**. „Curtea cu juraţi din Cluj, la 25 Mai 1894, pedepseşte pe membrii comitetului naţional pentru agitaţie in contra statului maghiar, după cum urmează:

---

[349] Moldovan, Silvestru, *La Cluş*, în *Rândunica*, Sibiu, 20 mai 1894, pp. 52-55

1). **Vasile Lucaciu** 5 ani temniţă de stat
2). **Dumitru Cosma** 3 ani temniţă de stat
3). **Iuliu Corocan** 2 ani şi 8 luni temniţă de stat
4). **Teodor Mihályi** 2 ani şi 6 luni temniţă de stat
5). **Rubin Paţiţia** 2 ani şi 6 luni temniţă de stat
6). **Gherasim Domide** 2 ani şi 6 luni temniţă de stat
7). **Danila Barcian** 2 ani şi 6 luni temniţă de stat
8). **Ioan Raţiu** 2 ani temniţă de stat
9). **Mihail Veliciu** 2 ani temniţă de stat
10). **Aurel Suciu** 1 an şi 6 luni temniţă de st**at**
11). **Gh. Pop de Băseşti** 1 an temniţă de stat
12). **Dionisiu Roman** 8 luni temniţă de stat
13). **Nicolae Cristea** 3 temniţă de stat
14). **Patriciu Barbu** 2 luni temniţă de stat,

în total 43 ani şi 8 luni şi o sumă de 3.238 florini şi 63 creiţari spese de proces, care sentinţă e aprobată şi de Curia regească din Budapesta”[350].

*

1896: Satul Mănăştur a fost alipit Clujului[351].

*

1902: Se dezveleşte, la Cluj, statuia ecvestră a lui Matthias Corvin, operă a sculptorului de origine germană I. Fadrusz. „Mateiu Corvinul e prezentat călare,

---

[350] Mureşanu, Ion, *Ardealul*, „Cartea Românească” Bucureşti 1924, p. 72
[351] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, p. 20

în faţa lui cu patru fruntaşi contemporani ai Ungariei: *Blasiu Magyar,* bătrân conducător de oşti, *Pavel Chinezu,* Banul Timişoarei, *Ştefan Szapolyay,* palatin guvernatorul Aus-triei, şi *Ştefan Báthory,* voivodul regal al Transilvaniei, care toţi închină, în faţa regelui lor, drapelele cucerite de la duşmanii învinşi (austrieci turci, moldoveni (?) şi cehi).

În faţa statuii lui Mateiu, se află *Lupoaica,* dăruită de Primăria din Roma în anul 1921"[352].

*

1902, iunie 5: „**Dna Vladaia la Cluş**. Joi, în 5 iunie 1902, dna Irina Vladaia a dat un concert în Cluş, cu concursul domnişoarelor Valeria Isac şi Adelina Piso şi al domnului G. Savu, artist dramatic. Concertul s-a dat în sala Otelului Central, în folosul despărţământului Asociaţiunii"[353].

În 1902, a fost dat în folosinţă Palatul de Justiţie[354].

*

1904, iunie 7: „**Corfescu la Cluşiu**. Ni se scrie: Cântăreţul român Corfescu, după frumoasele succese din Cernăuţi şi Bistriţa, a sosit la Cluşiu, unde va da un concert Marţi, în 7 Iunie, în sala Redutei. Publicul din Cluşiu

---

[352] Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923, pp. 63, 64
[353] *Familia*, An XXXVIII, nr. 21, Oradea-mare 1902, p. 250
[354] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939,* Cluj 1939, p. 86

şi împrejurime arată un deosebit interes şi se speră că artistul va fi încurajat după cum merită”[355].

*

1906: Clădirea Teatrului Naţional a fost construită în anul 1906[356].

*

1913: „**Rectorul Universităţii din Cluj**, Prof. Dr. Apathy, a interzis studenţilor români dreptul de a-şi vorbi limba maternă, măsură aplaudată de unanimitatea presei maghiare”[357].

*

1918: **Clujul, în memoriile lui Nicolae Iorga**.

„16 septembrie. Fugari din Cluj, ţărani puşi la munca forţată. Ei spun că la Tulgheş şi pe Valea Bicazului totul e gata pentru evacuare. Toată lumea se teme de Români, care ar fi gata să vie.

22 decembrie. Cineva sosit din Ardeal, unde a mers până la Cluj, arata ca liniştea e perfectă. Soldaţii veniţi erau dintru întâi mai rău echipați; au fost înlocuiţi cu

---

[355] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 113, Braşov 1904, p. 3
[356] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 86
[357] Theodorescu, Vasile, M., *Transilvania sub maghiari şi români*, Bucureşti 1941, p. 45

Vânători, care, cu casca pe cap, impun. Depozitele germane şi austriece au fost în trebuinţate pentru echipare.

23 ianuarie 1919. În Ardeal, încep luptele cu Ungurii, dincoace de linia de demarcaţie. Bandele au ocupat două sate.

Cenzura îmi taie veştile, luate de la „Unirea" din Blaj, că Francezii au întrat în Virşeţ, în Arad, că generalul Pathé e în Cluj, de unde se pare că e vorba să fim scoşi tot ca omagiu față de Conferinţa păcii!

25 iunie. Studenţii din Cluj vin să ia înţelegere cu ai noştri pentru Congresul ce ar fi să se ţie, în Septembre, acolo. Le spun ce greu va fi supt ochii străinilor.

18 iunie. Adunarea Comisiunii pentru recomandarea profesorilor la Universitatea din Cluj (Poni, Stelian, Pârvan etc.). Prezidează, în calitate de „comisar", Puşcariu. Ni se cere – şi nu primim – să se dea „precădere" în examinarea titlurilor la opt candidaţi ardeleni, ale căror nume nu ni s-au comunicat măcar. Regulamentul e de o severitate de căpitan de jandarmi: profesorii nu pot fi deputaţi şi senatori, nu pot ţinea un sanatoriu, nu pot avea o fabrică. Puşcariu spune ca autorii lui la Consiliul Dirigent (adică Branişte) cu acest regulament „rămân sau cad". Relevăm şi caracterul jignitor al unor prescripţii (se prevede şi aceea ca, la nu ştiu câte semestre, să se dea concediu profesorului pentru ca să se ţină în curent cu ştiinţa.

19 iulie. Amos Frâncu de la Cluj se prezintă, cu o legătură tricoloră mare la braţ şi întovărăşit de un tânăr, Fodor, mare, palid şi tăcut, ca şef al „Frăției de Cruce". El se plânge că un student, Grozea, care a fost pe la mine, i-a spus că, după mine, n-avem drepturi asupra Torontalului şi că dezaprob a se face o societate de propagandă. Îl liniştesc în ambele privinţi.

El prezintă situaţia în Ardeal ca îngrijorătoare. Moților li s-a crescut taxa la pădure şi nu li se trimete hrană. Furtul înfloreşte peste tot.

Frâncu cere audienţă la Rege, pentru a-i da cârja lui Avram Iancu.

Iuliu Maniu vrea o catedră la Cluj, pentru fratele său, Casiu, pe care-l crede geniu, şi Goldiș doreşte una, de sociologie, pentru sine.

27 august, La Cluj au făcut profesori pe Bogrea şi pe Ursu.

16 septembrie. Bogrea vine din Cluj, Populaţia ungurească ne sufere. Evreii au publicat un anunţ, în trei limbi, pentru a se da locuințe Românilor. Când cu căderea Budapestei, demonstraţia, improvizată, a fost grandioasă. Universitatea va merge.

12 noiembrie. Lăpedatu a fost ales senator al Universităţii din Cluj. Îmi spune că Goga are mai puţini prieteni de cum se crede. Maniu regretă comunicatul care i s-a smuls. La serbarea de la 1 Decembre, a deschiderii so-

lemne a Universităţii din Cluj, el va întâmpina pe Rege, care a promis să asiste.

În audienţa la Rege, Lăpedatu l-a găsit foarte bine informat asupra trecutului Universităţilor şi de o judecată sigură. Regele găsia că faţă de Tzigara acţiunea mea n-a fost neintemeiată, dar „exagerată"[358].

*

1918, noiembrie 3: „**S-a ales un Senat naţional român din Ardeal**, din 100 membri, ca organ al Consiliului Naţional (central) din Arad şi care se va întregi cu câte un delegat al sub-organizaţiilor din provincie. În fruntea „Senatului" a fost pus un comitet prezidat de dl Amos Frâncu şi era constituit din: vicepreşedinţi – domnii Ioan Pop şi dr Emil Haţiegann; notari – căpitan Valentin Poruţiu şi dr. Augustin Perdea; membri – Elie Dăianu, dr. Emil Dandea, dr. Iulian Pop, dr. Nicodim Cristea, căpitan Ioan Cotuţiu, căpitan dr. Laurian German, dr. George Dănilă şi Clemente Dragomir. Hotărârea adusă de adunae, constatatoare pentru întreaga Transilvanie istorică, cu sediul în Cluj, fără să fie precizată prea limpede atribuţiile acestui Senat şi deci o ciocnire cu Consiliul Naţional Român (central) din Arad nu era exclusă"[359].

*

[358] Iorga, N., *Memorii*, Vol. II, Bucureşti 1926
[359] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, pp. 56, 57

1918: „**Mişcările studenţeşti din anul 1918**. În anii 1913-1914, era şi în Cluj, asemănător celorlalte centre universitare din fosta Monarhie, o intensă mişcare studenţească românească.

În Iunie 1913, apare în Cluj „Noi”, „organul studenţimei române”, al cărui „director girant” era dl dr Eugen Bianu şi colaboratorii cei mai buni, studenţi români din fosta Ungarie.

După izbucnirea războiului însă, încetează orice activitate organizată a studenţilor români. Societăţile studenţeşti nu mai funcţionează nici măcar formal, de o parte, fiindcă studenţii români sunt înrolaţi fără cruţare şi îm-prăştiaţi pe toate câmpurile de bătaie, de altă parte, din motivul că românii erau în mod special suspectaţi şi spionaţi, deci nu se puteau întruni la lumina zilei. Această lipsă de activitate publică a societăţilor studenţeşti nu înseamnă, totuşi, nici de departe, că studenţimea română ar fi amuţit şi încetat orice activitate în decursul războiului.

Însă activitatea ei se desfăşoară individual de fiecare student, insuflând nădejde poporului-soldat, între care se afla, pe toate câmpurile de luptă, foarte adesea chiar între consăteni. Legătura naturală, încrederea şi dragostea reciprocă dintre intelectualul şi ţăranul român s-a dezvoltat şi mai călduros, şi mai adânc, în chinurile fizice şi sufleteşti ale tranşeelor străine, unde erau constrânşi să sângereze şi de multe ori erau chiar folosiţi, în mod scelerat ca „umplutură de tun”. Acelaşi dor de casă, acelaşi ideal naţional ne preocupa deopotrivă pe intelectuali şi ţărani, ofiţeri şi soldaţi. Între patru ochi sau chiar în gru-

puri de 4-5, vorbeam despre dorinţele inimii noastre, despre nădejdea apropiatei eliberări.

În dorinţa fierbinte de a vedea, o clipă mai curând, realizarea visului strămoşesc, cei mai curajoşi făceau tot posibilul pentru a dăuna armatei austro-ungare: de la trasul în vânt cu arma, până la dezertarea la inamic, toate, cu dorinţa de a trece în Ţara Mamă şi a lupta, la timpul său, pentru idealul naţional!

Ziua intrării în acţiune a României era aşteptată cu ardoare şi nerăbdare. Nimeni dintre noi nici nu-şi putea închipui că Ţara Mamă nu va lupta contra Monarhiei. Comandamentele austro-germane, de multe ori, pentru a insufla voie de luptă în trupele sale româneşti, lansa pe front ştirea că România a intrat în război alături de „noi". Or, aceste zvonuri nu aflau crezământ nici la cel din urmă soldat român. Cum să fi tras noi liniştiţi în ruşi, când gloanţele noastre puteau foarte uşor stinge viaţa unui frate din Basarabia. Nu puteam urî armata rusească numai pentrucă eram de aceiaşi lege, dar dorinţa noastră naturală era dezastrul Centralilor.

Intelectualii, în general, studenţimea în special, în calitate de subofiţeri şi ofiţeri, zi şi noapte împreună cu trupa, în lupte şi mizerii, îi ţineau vie soldatului român din armata străină nădejdea că ceasul eliberării este tot mai aproape. Uneori îl credeam mai aproape chiar de cum era de fapt...

Ca ofiţeri şi subofiţeri teterişti, studenţii mai uşor făceau rost de concedii şi aşa făceau legătura între front

şi familiile de acasă, în acelaşi spirit. Când ajungeam în situaţii de a putea ajuta pe conaţionalii sau camarazii sârbi, cehi, etc., o făceam cu toată dragostea.

Nu numai închideam ochii faţă de neglijenţe, dar puneam la cale dezertări chiar.

În ce mă priveşte, îmi amintesc, de exemplu, că, în anul 1916, ca invalid, am fost detaşat la tabăra de prizonieri din Hajmáskér[360], unde am fost comandantul unui batalion de prizonieri români. Subofiţerii români erau degradaţi şi înlocuiţi în mare parte de către camarazi de ai lor, evrei. Mizerie, foame, moarte... Am refăcut ce s-a putut, dar, după o lună, mi s-a luat comanda, fiind denunţat de foştii profitori ai situaţiei anterioare. Totuşi, şi de acest timp de o lună cred că-şi aduc cu drag aminte soldaţii Regelui Ferdinand, care au fost, în calitate de prizonieri, sub mâna unui sublocotenent austro-ungar, student român.

Ştiu apoi cum, între altele, mediciniştii Ursache Grigorie şi Chirileanu Traian (azi medici în Târgu-Mureş), prin trucuri îndrăzneţe, au scăpat de front pe profesorii din Năsăud, domni: Bojor, Scridon şi Seni, concentraţi în anul 1917, din răzbunare politică, la Cluj.

[360] În acest timp, am avut ocazie să trec şi prin comuna Kaposszentjakab, plasa Kaposvár din judeţul Somogy, unde, spre marea mea mirare, am aflat între locuitori vreo 15 familii de ţărani români. Nu ştiau când şi cum s-au aşezat acolo, dar vorbeau încă româneşte. Cine are timp şi mijloace ar trebui să-i cerceteze!

Urmăream cu cel mai mare interes soarta războiului, de al cărui rezultat favorabil pentru români eram ferm convinşi, mai ales după intrarea în activitate a României. Acest eveniment a făcut să salte inimele românilor de pe fronturi; îl comentam oriunde puteam.

Durere de nedescris, deopotrivă de mare cu bucuria dinainte, ne sfâşia inimele când armata Regelui Ferdinand a trebuit să se retragă. Unii dintre noi pierduseră nădejdea în eliberare, şi siguranţa nu o mai aveam nici ceilalţi, care o mai susţineam pentru a încuraja soldaţii...

În anii 1917-1918, s-au adunat în Cluj tot mai mulţi universitari români, la concediu de studii sau transferându-se acolo invalizii, prizonierii reîntorşi din Rusia şi cei neapţi de front: fiecare voia să fie mai aproape de ai lui.

Când am ajuns şi eu la Cluj, transferat acolo, în vara anului 1918, erau deja foarte mulţi studenţi, împrejurare uşor explicabilă, căci s-au aglomerat universitari noi şi vechi, care nu putuseră termina studiile, din cauza războiului. Eram şi mai în vârstă şi mai cu experienţă, umblaţi în război şi independenţi materialiceşte, fiind aproape toţi ofiţeri. Din aceste motive aveam şi prestigiu mai mare în viaţa socială şi autoritate, influenţă mai pronunţată asupra soldaţilor români.

Cu dezastrele Centralilor pe câmpurile de luptă, începând mai ales cu cel dela Salonic, apoi inspiraţi de activitatea fraţilor cehi, moralul studenţimii se ridica tot

mai mult. Foloseam toate ocaziunile să ne întâlnim, să schimbăm idei.

Dar înainte de a trece la evenimentele anului 1918, trebuie să fac o mărturisire: ţin de o datorinţă de onoare a generaţiei studenţeşti din război, în special a studenţilor de la izbucnirea revoluţiei, să relev şi aici că acela care a ţinut mai mult contact cu noi, care ne-a încurajat, organizat şi însufleţit ca nimeni altul din generaţia bătrână, a fost dl Dr. Amos Frâncu, advocat în Cluj. Activitatea Domniei sale pe acest teren merită nu o mică paranteză ca aceasta, ci un capitol special, dintre cele mai importante, atunci când se va scrie istoria nepărtinitoare a timpurilor acelora înălţătoare, şi regret numai că, din cauza lipsei de aptitudini şi de timp, nu pot fi eu acela care să-i dau ilustrului nostru prieten şi înflăcărat român această satisfacţie aşa de cu prisosinţă meritată.

Acum să trecem în o sumară revistă mişcarea studenţească din anul 1918.

După cum spusei adineauri, ne adunam foarte des. Locuinţele Dlor locotenenţi Dr. Octavian Utalea şi Tripa erau locul obicinuit al consfătuirilor noastre. Ne frământam tot mai mult în dorinţa de a activa în mod pozitiv pentru realizarea idealului naţional. Simţeiam dureros că nu primim nici o îndrumare de la conducătorii politici fireşti, de la capii Partidului Naţional Român.

În fine, la o astfel de consfătuire, s-a hotărât ca 5 dintre noi, care aveau mijloace materiale, să-şi ceară, sub un pretext oarecare, permisie pe 3 zile de la unităţile lor

şi să meargă la Budapesta, unde să se prezinte dlui Al. Vaida-Voevod şi să-l întrebe: „Ce are de gând să facă Partidul Naţional Român? Voieşte să se pună în fruntea mişcării naţionale, căci dacă nu, acţionăm noi fără ei!”.

Aşa suna hotărârea noastră tinerească. De unde să fi ştiut noi că fruntaşii români erau la posturile lor de datorie, că la 12 Octombrie se întruniseră la Oradea, sub prezidenţia dlui Dr. Teodor Mihali, şi redactaseră deja declaraţia care urma să fie citită în parlamentul de pe malul Dunării de către dl Vaida-Voevod?

Deci noi am ales şi trimis la Budapesta, în 15 Octombrie, pe următorii ofiţeri: Dr. Utalea, în numele Reg. 35 Artilerie, Dr. Triff, în numele invalizilor, Rusu Simion, în numele prizonierilor reîntorşi din Rusia, Gh. Mureşan, din partea Reg. 63 inf., şi Chirileanu, în reprezentarea tinerimei universitare. Aceşti delegaţi, ajunşi la Budapesta, conducătorul lor dl Utalea a vizitat pe dl Vaida, la hotelul „Jägerhorn”, cartierul general al fruntaşilor români. Expune scopul şi mandatul; roagă o întrevedere pentru întreaga delegaţie. Dl Vaida arată dlui Utalea că întâlnirea cu toţi ar fi o imprudenţă, deoarece toţi românii, şi Dsa în special, sunt spionaţi: roagă să comunice aceasta camarazilor şi să-l viziteze tot dl Utalea, singur. La întâlnirea ce a urmat, dl Vaida ne se spusese că, între timp, Dsa a luat contact şi cu dl Iuliu Maniu, care se reîntorsese de pe frontul italian, la Viena, şi a exprimat părerea de bine asupra spiritului care domneşte între ofiţeri şi tinerimea universitară din Cluj; ne-a îndemnat să ţinem legătură cu P. N. R., trimiţând la Dsa, săptămânal, câte un curier. Ne-a mai rugat să facem şi să organizăm pro-

paganda ca şi românii, cu ocaziunea concediilor, dezertărilor sau la o eventuală revoluţie, să vină acasă de pe front şi de la unităţile militare, cu arme şi muniţiuni, să fie gata la orice eventualitate.

În senzul acesta, după modelul cehilor, instruiam noi şi înainte pe soldaţii români de acasă şi pe cei care plecau la front, îndrumarea dlui Vaida a produs însă intensificarea acestei propagande.

Trebuie să amintesc că delegaţii clujeni au informat şi pe studenţii aflători în Budapesta, care nu erau mai orientaţi decât noi despre situaţie, comunicând convorbirea studenţilor Steer Ioan, Păcurar Gheorghe, Nicoară Eugen, Antal Dumitru etc.

După instrucţiunile aduse de trimişii noştrii de la Budapesta, consfătuirile în locuinţele amintite mai sus au devenit aproape zilnice şi se făceau planuri tot mai concrete. Câteva zile în urmă, în o adunare ţinută la locuinţa dlui locotenent Tripa, aflătoare în casa dlui dr. Aurel Isac, s-a sulevat, de exemplu, ideea să ocupăm Clujul cu trupele române de sub comanda noastră. Aceasta era uşor posibil, deoarece aproape întreaga garnizoană era românească, cu excepţia doar a unui regiment de cehi. S-a făcut planul detailat, cum să se purceadă la ocuparea cetăţii, poştei etc. şi s-au împărţit rolurile. Totuşi, cumpănirea celor mai bătrâni, că lucrând izolaţi numai noi, clujenii, nu am servi scopul; apoi îngrijorarea că, faţă de atacurile la care am fi sigur expuşi de către trupele pe care le vor trimite ungurii, în contra noastră, din Budapesta, nu o să putem ţine oraşul mai mult de 3-4 zile şi că, de altă

parte, şi aşa o să vină curând timpul ocupării întregului Ardeal, toate acestea au făcut ca planul să rămână neexecutat, cu toate că eram absolut siguri de reuşita momentană.

În 30 Octombrie, s-a adunat tinerimea universitară la internatul Petran, unde ne-am înţeles ce directive să dăm soldaţilor români, în vederea debandadei armatei, care se anunţa. S-a fixat să-i îndrumăm conform instrucţiunilor primite de la dl Vaida.

În 31 Octombrie, tinerimea s-a adunat, convocată de dl dr Fràncu, la banca „Economul", unde se aflau toţi ofiţerii care îndrăzneau să se afirme ca români, împreună cu intelectualii civili, între care îmi amintesc de dnii: Frâncu, Pop Iulian, Utalea, Poruţiu Valentin, Haţieganu Emil, Socol, Gherman, Dragomir Al., părintele Simu.

După cuvântări înflăcărate şi chibzuiri treze, se hotăreşte în unanimitate ca soldaţii români să nu depună jurământul către Republica Maghiară, ci către „Senatul Naţional Român din Ardeal", ca organ al Marelui Sfat Naţional; se mai decide organizarea pretutindeni a consiliilor şi gărzilor naţionale, se dau instrucţiuni şi curierilor veniţi din provincie.

O impozantă adunare, cu participarea civililor, s-a ţinut tot la locuinţa dlui locotenent Tripa, la 2 Noiembrie; s-au rostit înflăcărate discursuri – îmi amintesc îndeosebi de cuvântarea dlui E. Haţieganu – iar seara, la ora 9, ne-am adunat cu toţii din nou la „Economul". Eram vreo 200 inşi, mare majoritate ofiţeri şi majoritatea studenţi. Aici a

vorbit, în mod deosebit de înălţător, dl Francu şi alţii. În rezultat: am jurat cu toţii credinţă Consiliului Naţional Român, ne-am pus tricolorul românesc pe chipiu şi pe braţ apoi s-a constituit „Senatul Naţional Român din Ardeal”, sub prezidenţia dlui Francu, având ca membri – după cum îmi amintesc – pe dnii Iulian Pop, Utalea, Valentin Poruţiu, E. Haţieganu, părintele Pop din Morlaca şi subsemnatul.

La ora 1, noaptea, eram încă împreună, când vine, la „Economul”, generalul Ziegler, comandantul trupelor din Ardeal. Introdus în şedinţa Senatului, generalul declară că a venit să afle atitudinea pe care o vor lua românii. Îi răspunde dl Francu că stăm pe baza principiului autodeterminării wilzoniene şi nu recunoaştem altă superioritate decât Consiliul Naţional Român.

Generalul roagă pe prezidentul nostru să se prezinte, cu o delegaţie, la Senatul Naţional Maghiar, care avea sediul la Primărie, ca acolo să se trateze asupra condiţiunilor conlucrării întru susţinerea ordinii. Dl Francu compare la Senatul Maghiar, cu o delegaţie-gardă de şase ofiţeri, comunicând, în o cuvântare demnă, Senatului Maghiar, prezidat de faimosul dr. Ştefan Apáthy, deciziunile luate la „Economul”. Ungurii, adânc emoţionaţi, iau act de aceste hotărâri, declarând că nu vor face nici o piedică la constituirea şi înarmarea gardei româneşti şi rugând sprijinul acesteia pentru menţinerea ordinii, ceea ce dl Francu a şi promis.

În aceeaşi zi, s-au luat măsuri ca hotărârile şi iniţiativa de la Cluj să se aducă la cunoştinţa întregului Ar-

deal, în special a judeţelor vecine, prin un „Manifest”, semnat de toţi membrii „Senatului” şi trimis în toate centrele, prin curieri speciali.

La 3 Noiembrie, s-a constituit garda românească, s-a ţinut un serviciu divin, după terminarea căruia s-a luat un steag tricolor, care era ascuns la biserica gr.-cat., şi s-a sfinţit acel steag, pe care a jurat întreaga asistenţă. Apoi s-a transportat în un cortegiu impozant şi s-a arborat pe „Economul”, sediul Senatului Naţional, de unde nu s-a mai coborât acest steag, decât mult după intrarea armatei române în Cluj.

La toate evenimentele acestea, la organizarea manifestaţiunilor, în constituirea gărzilor şi consiliilor naţionale pe baze similare în întreg Ardealul, studenţimea a avut partea leului.

În 4 Noiembrie, s-a început organizarea provinciei. O echipă, în frunte cu dl E. Haţieganu, cu studenţii Chirileanu, Dumitraş Aurel şi Ursace, a mers la Gherla, unde au fost primiţi de către P. S. episcopul Hossu, apoi la Dej, unde au întâlnit pe dnii T. Mihali, Vaida şi L. Micşa. Alţii au plecat în alte direcţiuni. Aşa, la Bistriţa, a fost trimis bravul caporal Cornel Ordace, student şi el.

În aceeaşi zi, subsemnatul am primit mandat şi am plecat pentru organizarea Munţilor Apuseni, începând cu Turda.

Nu mult după aceasta, au sosit din Budapesta studenţii Dumitru Antal şi Ioan Chinezu, cu instrucţiuni –

nu-mi amintesc din partea cui – de-a pregăti pe români pentru... plebiscit. Văzând însă acţiunea din Cluj i s-au ataşat, cu trup şi suflet, şi au fost încredinţaţi primul cu organizarea Reghinului, al doilea cu cea a Târgu Mureşului, unde au plecat imediat.

În tot decursul revoluţiei, studenţimea fie în Cluj, fie împrăştiată la vatră, a stat în mod natural în liniile prime ale celor ce pregăteau marile evenimente. De multe ori – mai ales în provincie – trebuia să se lupte cu „prudenţa" celor mai bătrâni, spre a constitui Consilile Naţionale, gărzile şi a impune arborarea drapelului naţional pe edificile publice, în semn că a sosit dominaţia românească.

În val-vârtejul acestor evenimente şi în activitatea febrilă a revoluţiunii, studenţimea s-a gândit să se organizeze din nou şi formal, abia în vederea reprezentării ei la Marea Adunare de la Alba-Julia. Aceasta s-a întâmplat în o şedinţă, din 26 Noiembrie 1918. Cu această ocaziune s-a redactat şi primit în unanimitate o „cuvântare"[361], pe care am redactat-o în colaborare cu dnii Laţiu şi Suciu şi pe care ar fi urmat să o citesc în calitate de delegat al studenţimii, în adunarea de la Alba-Iulia, şi care glăsuia astfel:

„Tinerimea universitară română din Cluj, nutrind în suflet focul sacru al celor mai sfinte sentimente naţionale şi al celei mai fierbinţi dragoste de neam, în momentele actuale de cea mai mare importanţă pentru soartea şi

---

[361] Originalul şi conceptul, predate Centrului Studenţesc din Cluj, spre păstrarea în arhivă, împreună cu „protocolul" şedinţei.

viitorul „Neamului românesc din Transilvania”, a cărui mlădiţă e, îşi ţine de sfântă datorinţă să-şi spună şi ea cuvântul cu această ocazie. Abstrăgând de la rolul important al universitarilor, în viaţa publică alor alte neamuri, bazaţi numai pe faptul că în mâinile noastre pline de vigoarea tinereţii se vor depune ca mâine frânele guvernării, rolul deosebit de important al conducerii destinelor unui popor, pentru care numai acum apare în culorile cele mai superbe, mai maiestoase, aurora unui viitor ferice, păşeşte şi ea ca un factor ponderabil de-o importanţă incontestabilă.

Ca atare declară sincer dorinţa sa fierbinte, referitor la organizarea, orânduirea destinelor, precum şi la fixarea cadrelor între care va avea să pulzeze energia vitală a „Neamului românesc din Transilvania”, asigurat fiindu-i dreptul liberei dispuneri a sorţii sale, din partea geniului dreptăţii umanitare, a preşedintelui Statelor Unite, Wilson, şi a civilizaţiei „Statelor Apusului”. Recunoscând însă, şi până acum, de singurul factor competent, singurul menit şi autorizat să vorbească în numele românilor transilvăneni, alcătuit acum în „Marele Sfat al Neamului”, pe „Comitetul nostru Naţional”, declarăm şi noi, cu această ocazie, în mod solemn, că ne asociem cu trup şi suflet deciziunilor măreţe, ce se vor lua din partea „Comitetului Naţional”, în marea şi istorica adunare a neamului din falnica Alba-Iulie. Sub bagheta magică a celui mai puternic entuziasm, inerent tinereţii noastre, privim cu încredere, extaziaţi de atâta beţie de fericire, ceriul limpede, curat ca lacrima, ce va privi ca mâine un popor ce a scuturat, acum numai, cătuşele greoaie ale unei tiranii de veacuri.

Inimile noastre tinere, care au gustat, până acuma, destul din amarul durerii, văzând atâta umilire, atâta asuprire a unui popor din viţă nobilă, se deschid senine vorbind cu sete accentele sublime, ce înfrăţesc în aceste clipe, într-un cuget şi o simţire, toată suflarea românească.

„Dând acum mână cu mână,
Cei cu inima română”,

văzând realizat visul visat atât de mult, la a cărui înfăptuire se va cutremura şi pulberea strămoşilor în liniştea de mormânt, strigăm deci sus şi tare:

„Trăiască Neamul Românesc!”, „Trăiască România-Mare!”.

Cum însă tinerimea universitară nu a fost înscrisă la cuvânt, în programul oficial de la Alba Iulia, „cuvântarea” aceasta am citit-o numai la o convenire a tinerimii, ţinută la Alba-Iulia, în hotelul „Europa”, în preziua marii adunări.

Este de sine înţeles că, totuşi, studenţimea a fost ceata cea mai însufleţită de propagandişti pentru participarea tuturor la Alba-Iulia. Iar aici glasul ei a fost hotărât şi tare – deşi neoficial – rostit pentru unirea fără condiţiuni; după adunare, studenţii au fost solii hotărârilor luate, atât între poporul care participase, cât şi mai ales pentru lumea celor ce nu putuseră să fie prezenţi.

La începutul lunii Decembrie 1918, tot doi studenţi universitari, dnii Ursace şi Chirileanu, au fost

încredinţaţi, din partea dlui Haţieganu, să ducă şi să predea guvernului român din Iaşi, pentru conferinţa de pace, din Ardeal, cartiruirea şi informarea ei, mai târziu primirea şi informarea misiunilor străine, primirea generalului Berrhelot, etc. au fost făcute în primul rând de studenţime sau prin ea.

În apărarea Senatului din Cluj şi a drapelului naţional, arborat pe „Economul", faţă de bandele secuieşti, înarmate până în dinţi, tot studenţimea a fost în linia dintâi: în o asemenea luptă, studentul Petrovici a făcut sacrificiul suprem, căzând mort, lovit de un glonte inamic[362]; subsemnatul am avut cinstea să comand lupta de apărare, cu mica gardă care se afla de pază acolo. Apărarea a succes, mai ales după ce s-au pus în funcţiune mitralierele noastre, aşezate în ferestrele edificiului şi apoi cu ajutorul venit din partea unităţilor de gardă, aflătoare în cazarma din Calea Victoriei de azi. Afară de regretata moarte a lui Petrovici, noi nu am suferit altă pierdere, decât ciuruirea de gloanţe a drapelului arborat pe edificiu, a păreţilor casei şi spargerea ferestrelor de gloanţele secueşti. Cu acea ocaziune, îmi amintesc că era, în sala Senatului – unde fluerau gloanţele –, dintre civili, dl Dr. Alexandru Dragomir, avocat în Cluj.

Când, la 24 Decembrie 1918, glorioasa armată română intră în Cluj, am avut fericirea să o salut de pe piedestalul statuii lui Matei Corvinul, în numele studenţimii, cu următoarele cuvinte:

---

[362] Centrul studenţesc „Petru Maior" din Cluj a fixat, în amintirea lui Octavian Petrovici, în 1927, o placă comemorativă pe edificiul băncii „Economul" (Nota comisiei de redactare).

„Domnilor generali! Fraţilor! Năpraznicul război s-a terminat cu prăbuşirea totală a barbarismului tiran, în ghearele căruia ne zbăteam de veacuri! Ca ieri căutau încă maghiarii să ne convingă cu pumnul, baionetele şi gloanţele, că şi noi numai în faimoasa „integritate” a Ungariei aflăm fericire. Ba, strângându-mi-se inima de durere, trebuie să vă spun că nici chiar sfânta sărbătoare de azi, a sosirii voastre, nu au lăsat-o să ne fie de tot liniştită[363]. Acum, în fine, nu mai stă nimic în calea fericirii neamului: lăcomia ţarului, perfidia austriacă şi oarba trufie maghiară, toate zac în pulbere, zdrobite de paloşul dreptăţii sfinte. Sub scutul sabiei lui de foc s-a zămislit visul nostru, cu ale cărui şoapte pe buze au închis ochii cei mai buni ai noştri! După atâtea suferinţe ne-am ridicat din genunchi!

În numele universitarilor, vă bineventez din inimă, cu entuziasmul dragostei frăţeşti, pe voi, îndeplinitorii visului nostru, aici, între zidurile acestui oraş care a fost martorul suferinţelor noastre, zbuciumărilor cumplite şi care azi, prin voi, eroilor, a devenit martorul înălţării neamului românesc, închegat de la Nistru pân’ la Tisa, pentru vecii vecilor.

Bine-aţi venit şi să trăiţi la mulţi ani! Ura, Armata Română! Trăiască România-Mare!”.

Revelionul Unirii îl organizează, în Cluj, tot studenţimea universitară cu succes splendid. Produsul

---

[363] Înainte cu câteva ore de intrarea armatei, a fost o ultimă ciocnire între garda noastră şi unguri.

material al acelei petreceri s-a destinat pentru **ridicarea, în Cluj, a unei statui eroului martir Avram Iancu**. Şi de aci, înainte, orice manifestaţie socială şi de înfrăţire cu fraţii dezrobiţi era aranjată tot de tinerimea universitară, împreună cu Reuniunea Femeilor Române, ale cărei mai însufleţite membre erau doamnele: Docan, colonel Telia, Dorina dr. Poruţiu şi dr. Haţieganu.

În acest timp, începând cu 1 Decembrie 1918, studenţimea era activ angajată şi în opera de „preluarea imperiului”. Aproape nu aflăm autoritate unde studenţii să nu-şi fi dat tributul lor de muncă.

Între timp, se pornise, tot sub conducerea dlui dr A. Francu, o acţiune şi propagandă studenţească pentru *eliberarea Banatului*, ocupat de sârbi. Dar despre această mişcare nu pot da amănunte, căci nu mă aflam în Cluj când s-au ţinut consfătuirile şi întrunirile.

Pentru o organizare statutară a studenţimii nu mai aveam timp, în atâtea laturi eram chemaţi să activăm.

Abia în 12 Martie 1919 s-a lansat, către studenţimea aflătoare în Cluj, în baza înţelegerii prealabile următorul:

„APEL

Conştienţi de însemnătatea timpului şi de munca ce ne-o impune schimbarea sorţii noastre, provocăm tinerimea română să dovedească o deplină înţelegere a situaţiei şi să se înscrie cu toţii în „Societatea Universitarilor”

– căci numai astfel ne vom putea organiza şi realiza problemele naţionale şi mai ales cele sociale de interes comun, ce ni se impun.

În întreaga societate românească parcă zvâcneşte energia, muncindu-se din răsputeri; între astfel de împrejurări, se cade ca şi noi să ridicăm sus stindardul intereselor noastre şi să ne grupăm sub el cu dorinţa izbândei în suflete, căci numai aşa ne vom putea validita.

Pentru a putea realiza multele chestiuni de interes mare, ce ne agită, convocam pe mâine, la 5 h. p. m., 13 luna curentă, în localul Magistraturii (etajul I) „Şedinţa Constituantă" a universitarilor, obligând moraliceşte pe unul fieştecare universitar şi om de suflet să se prezinte".

Ca rezultat al acestei „Constituante", s-a dat presei următorul comunicat:

Constituire.

Tinerimea universitară română din Cluj cu satisfacţie dă publicităţii realizarea dorinţei ce a frământat-o atâta timp: organizarea ei din nou, în cadrele unei *societăţi literare,* care a fost strivită de acel şovinism orb şi păcătos, care predomina în Ungaria.

Societatea noastră s-a constituit provizoriu în modul următor: prezident: Dr. *Emil Dandea,* v. prezident: *Dumitru Ţiganetea,* secretar: *Nicolae Popoliţa,* bibliotecar : *Coriolan Suciu,* notar: *Victor Laţiu*".

Regret că, în calitatea oficială atât de onorifică, de preşedinte al acestei societăţi, nu am avut posibilitatea să dezvolt aproape nici o activitate, deoarece, deja la finea lunii Martie 1919, am intrat ca voluntar în armata română, care pleca contra ungurilor, iar la întoarcere am ieşit din cadrul studenţesc, fiind numit consilier la Primăria Cluj.

După cum îmi amintesc, imediatul meu urmaş a fost prietenul I. *Groza*, cu a cărui prezidenţie începe epoca de pace a studenţimii, după visul împlinit, la a cărui realizare studenţimea, din care sunt mândru a fi făcut parte, are conştiinţa împăcată că şi-a dat din tot sufletul şi din toată inima tributul de sânge şi de muncă. / **Emil A. Dandea** / advocat, Tg. Mureş, fost preşedinte al Tinerimii Universitare din Cluj, în anul 1918/19”[364].

*

1918, decembrie 11: **Intrarea trupelor române în Cluj**. „Oraşul Cluj a fost ocupat în ziua de 11 Decembrie 1918 st. v. Cu ocazia intrării în Cluj, s-a făcut trupelor noastre o primire grandioasă. Populaţia românească din localităţile învecinate a luat parte în număr extraordinar de mare Ia această manifestaţie de bucurie. Clujul, din care Ungurii făcuseră un puternic centru de maghiarizare, în mijlocul populaţiei româneşti, ce locuia regiunea învecinată, îşi terminase menirea. Pe instituţiunile lui şoviniste maghiare fâlfâiă mândru tricolorul românesc, simbolul dreptului la viaţă nu numai al suflării româneşti,

---

[364] *Almanahul Societăţii Academice „Petru Maior”*, Cluj 1929, pp. 85-98

ci, al tuturor naţiunilor, ale căror viaţă şi avut urmă să le ocrotească, de aci înainte, cutele acestui măieţ tricolor şi baioneta ostaşului român”[365].

*

1918, decembrie 19: „**Ultimii martiri ai Unirii**. Cu toate eforturile depuse pentru asigurarea ordinii, nu au putut fi înăbuşite total excesele bandelor ungureşti şi secuieşti, care au mai cerut câteva jertfe de vieţi româneşti la Cluj. Astfel, fu ucis în biserică preotul Opriş, iar la 19 Decembrie stil nou, în faţa Băncii „Economul”, unde era sediul Consiliului Npaţional, studentul Octavian Petrovici, originar din Becicherecul Mare.

Consiliul Naţional Român din Cluj l-a declarat mort al naţiunii, înmormântându-l cu onoruri militare, şi a adus moartea lui la cunoştinţa obştească, prin următorul necrolog:

„Consiliul Naţional Român din Cluj anunţă, cu întristare, trecerea la cele eterne a tânărului valoros OCTAVIAN PETROVICIU, student la liceu. Unul din gloanţele duşmane, aţintite asupra clădirii Senatului Naţional Român din Cluj, a atins o viaţă plăpândă şi a făcut din copilul fraged un martir al cauzei româneşti. Toată suflarea româneasca se adresează cu durere celor ce pierd o speranţă viitoare, în persoana modestului student, care, de la întâiele zile ale formării Senatului

---

[365] Mărdărescu, G. D., Generalul, *Campania pentru dezrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei*, Bucureşti 1922
, pp. 15, 16

Naţional Român din Cluj, a conlucrat cu râvnă şi entuziasm cu ostaşii săi mai bătrâni.

Înmormântarea s-a făcut cu onoruri militare, la 21 Decembrie nou, la 2 ore d. a., după ritul bisericii ortodoxe române, din capela mortuară a spitalului. În veci amintirea lui şi rămâie curat numele în cartea neamului!”[366].

*

1918, decembrie 11: **Intrarea Armatei Române în Cluj**. „La 11 Decembrie 1918, stil vechi, şi 24 Decembrie, stil nou, adică tocmai în ajunul Crăciunului populaţiei ungureşti, se pune capăt acestei situaţiuni, prin intrarea în Cluj a armatei române, întru întâmpinarea căreia Amos Frâncu plecase, cu câteva zile înainte, la Târgu-Mureş.

Din cronicile la zi, purtate de unităţile militare, care au înstăpânit definitiv în oraşul nostru regimul românesc, operaţiunile militare pentru ocuparea Clujului s-au desfăşurat după cum urmează:

Corpul VI Armată, despre ocuparea Clujului: „Unităţile care au intrat cele dintâi în Cluj, în Decembrie 1918, au aparţinut Diviziei a 7-a, de sub comanda generalului Neculcea Constantin.

Acestea sunt:

---

[366] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 57

Regimentul 16 dorobanţi Fălticeni, de sub comanda dlui colonel Rotaru Alexandru;

Batalionul II din Regimentul 15 dorobanţi Piatra-Neamţ, sub comanda dlui maior Coroamă Dumitru;

Barteria I-a şi a II-a din Regimentul 4 artilerie din Roman;

Escadronul de cavalerie al Diviziei.

Registrul Jurnal de operaţiuni al Diviziei a 7-a. Clujul a fost ocupat în ziua de 11 Decembrie 1918, st. v.

Cu ocazia intrării în Cluj, s-a făcut trupelor noastre o primire grandioasă. Populaţia românească din această localitate şi localităţile învecinate a luat parte în număr extraordinar de mare la această manifestaţie de bucurie. Clujul, din care ungurii făcuseră un puternic centru de maghiarizare, în mijlocul populaţiei româneşti ce locuia în regiunea învecinată, îşi terminase menirea.

Pe instituţiile lui şoviniste maghiare fâlfâie mândru tricolorul românesc, simbolul dreptului la viaţă, nu numai al suflării româneşti, ci al tuturor naţiunile a căror viaţă şi avut urmau să le ocrotească, de aci înainte cutele acestui măreţ tricolor şi baioneta ostaşului român.

Registrul istoric al Regimentului 15 Dorobanţi. 11 Decembrie 1918: Batalionul II, 15 dorobanţi, intră în partea de est şi ocupă oraşul Cluj, în timp ce, prin partea de vest, se retrăgeau trupele germane.

La monumentul lui Mihai Viteazul (Matei Corvinul), a avut loc primul Te-Deum, la care a asistat mitropolitul Primat (?) şi mare parte din populaţia românească.

17 Decembrie 1918: Regimentul 15 dorobanţi a primit în Cluj pe generalul Berthelot.

29 Decembrie 1918: Regimentul 15 Dorobanţi ocupă, în zilele de 29 şi 30 Decembrie, oraşele Baia Mare şi Dej.

Se continuă cu dezarmarea gărzilor ungureşti în aceasta regiune. S-a strâns o mare cantitate de arme, muniţiuni şi unelte.

Completând relatările oficiale de mai sus, unul dintre ofiţerii români, participant activ la aceste operaţiuni, dă, într-o scrisoare adresată Primăriei Cluj, următoarele amănunte:

Cea dintâi trupă intrată în Cluj a fost escadronul de Cavalerie al Diviziei VII, care avea următoarea compunere:

Comandant: Căpitan Panaitescu Ioan.

Comandanţi de plutoane: Sublocotenent Tăbăcaru Ion, Sublocotenent Baciu Alexandru, Sublocotenent Teodoratu Alexandru.

În ziua de 11/24 Decambrie 1918, la ora 7 dimineaţă, au intrat în Cluj plutoanele comandate de sublocotenenţii Baciu Alexandru şi Teodoratu Alexandru.

Plutonul sublocotenentului Teodoratu a mers pe Calea Mănăşturului, iar plutonul sublocotenentului Baciu Alexandru a fost primit în Piaţa Matei Corvin, de către sublocotenentul Sărândan, din Garda Naţională Română, cu care apoi s-au dus la „Tanitok Háza” (Casa învăţătorilor), unde au dezarmat Garda Naţională Maghiară.

Cine erau comandanţii. După tabelul nominal, ce se găleşte la primărie şi a fost întocmit de Corpul VI Armată, au întrat în Cluj, cu primele unităţi, următorii ofiţeri:

Ofiţerii care an aparţinut comandamentului Diviziei a 7-a: Neculcea Constantin, general, comandant al Diviziei a 7-a; Gherescu Anton, general, comandant al Brigăzii a 13-a; Stănescu Ioan, locotenent-colonel, şef de stat major; Şova Nicolae, maior, şeful Biroului de operaţii.

Ofiţerii care au aparţinut Batalionului II din regimentul 15 dorobanţi: Coroamă Dumitru, maior, comandant al batalionului II din 15 dorobanţi; Postan Vasile, sublocotenent, aghiotant la batalion; Vartolomeu S., căpitan comandant al companiei a 5-a; Chioariu Ioan, sublocotenent, comandant de pluton; Marinescu Emil, sublocotenent, comandant de pluton; Curpen Emil, căpitan, comandantul companiei a 6-a; Gavriliţeanu O., locotenent, comandant de pluton; Iordăchescu Ioan, sublocotenent, comandant de pluton; Radu Grigore, căpitan, comandant compania a 7-a; Mătăsaru Alexandru, sublocotenent, comandant de pluton; Curpen Dumitru, sublocotenent, comandant de pluton; Radu Vasile, căpi-

tan, comandantul companiei a 8-a mitraliere; Antonescu C., locotenent, comandant de pluton; Popovici Nicolae, sublocotenent, comandant de pluton.

Ofiţerii care au aparţinut regimentului 16 dorobanţi: Rotaru Alexandru, colonel, comandantul regimentului 16 dorobanţi; Constantinescu C., locotenent, adjutantul regimentului; Captariu Dumitru, locotenent, comandant de companie; Brădăţeanu Ilie, locotenent, comandant de companie; Ardeleanu Constantin, sublocotenent, comandant de pluton; Jancă Gheorghe sublocotenent, comandant de pluton; Gârlean Gheorghe, sublocotenent, comandant de pluton; Drăghici Nicolae, sublocotenent, comandant de pluton; Vasiliu Vasile, căpitan, comandant de companie; Nemţeanu Ioan, sublocotenent, comandant de pluton; Popescu Victor, locotenent, comandant de companie; Cerbulescu Nicolae, locotenent, comandant de companie; Brădăţeanu Emanoil, locotenent, comandant de companie; Lateş Gheorghe, sublocotenent, comandant de pluton; Titeanu Ioan, sublocotenent, comandant de pluton; Racoveanu Nicolae, locotenent-colonel, comandantul batalionului, Bălan Gheorghe, sublocotenent.

Ofiţeri care au aparţinut regimentului 4 artilerie: Dăscălesecu Nicolae, maior, comandant de divizion; Nicolae Dumitru, comandant de divizion; Simulescu Constantin, locotenent, comandant de baterie; Hulubei Laurenţiu, sublocotenent, comandant de secţie; Constantinescu Gheorghe locotenent, comandant de baterie; Ionescu Ioan, sublocotenent, comandant de secţie; Tofan Vasile, sublocotenent, comandant de secţie; Barcan Con-

stantin, căpitan, comandant de baterie; Gheţaru Ştefan, sublocotenent, comandamt de secţie; Tătăranu Aristide, sublocotenent, comandant de secţie; Bulgaru Vasile, sublocotenent, comandant de secţie; Brătianu Gheorghe, sublocotenent, comandant de secţie; Vechi Gheorghe, sublocotenet, Coşăranu Ion, sublocotenent, comandant de secţie”[367].

1919, ianuarie 19: „**Preluarea instituţiunilor publice clujene**. Cu asistenţa baionetelar dorobanţului român, a urmat preluarea diferitelor instituţiuni, începută, la 19 Ianuarie 1919, cu Primăria, act a cărui desfăşurare o dau după amintita cuvântare a primului primar român din 1919.

„Prefectul oraşului de pe atunci, dr. Valentin Poruţiu, încă înainte de această dată, a primit ordinul Consiliului Dirigent ca să ceară jurământ de fidelitate de la funcţionarii oraşului. Consiliul Dirigent a mai trimis, din sânul său, pe fostul şef de resort, dr. Emil Haţieganu, cu încredinţarea că, în chestia aceasta atât de importantă, să ia măsurile necesare şi să dispună după buna sa chibzuială.

În baza acestora, prefectul, asistat de domnii Dr. Alexandru Dragornir, secretarul prefecturii, Alexandru Nemeş şi dr. Ioachim Tolciu, s-a prezentat la Primărie, în 18 Ianuarie 1919, şi, adunând toţi funcţionarii şi amploiaţii orăşeneşti, în sala de congregaţie, le-a citit ordinul Consiliului Dirigent şi, în consecinţă, i-a somat pe toţi să depună următoru] jurământ:

---

[367] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, pp. 58-61

„Eu N. N. jur credinţă şi supunere M. S. Regelui României şi Consiliului Dirigent Român. Voi ţine legile, şi ordonanţele, voi apăra interesele şi demnitatea statului şi a cetăţenilor lui. Voi păstra secretul oficial. Aşa să-mi ajute Dumnezeu”.

Desfăşurarea dramaticei şedinţe este consemnată în următorul:

PROCES VERBAL

dresat la 19 Ianuarie 1919, în sala de şedinţe a Primăriei, în cauza depunerii jurământului de către funcţionarii administrativi ai oraşului.

Prezenţi: Dr. Valentin Poruţiu, Dr. Alexandru Dragomir, Dr I. Tolciu, Alex. Nemeş şi funcţianarii oraşului mai jos semnaţi. Dl Dr. Val. Poruţiu aduce la cunoştinţia funcţionarilor prezentarea sa din încredinţarea Consiliului Dirigent de la Sibiu şi că în baza ordinului primit, cu ziua de azi, a preluat conducerea Prefecturii oraşului Cluj şi invită corpul funcţionarilor a depune jurământul – după formula citită de domnia sa. Face cunoscut că nu pretinde depunerea jurământului şi acei care nu sunt aplicaţi a-l depune, se vor considera demisionaţi din posturile lor, cu toate consecinţele ce urmează din acest fapt. Apoi invită pe fiecare a se declara.

Dl Dr. Gustav Haller, primar, în general declară că, în baza tratatului de armistiţiu, rămâne credincios guvernului maghiar, puterea executivă fiind în mâinile gu-

vernului maghiar, în baza aceasta, ca primar al oraşului, se opune la predarea oficiilor. Nu recunoaşte autoritatea Consiliului Dirigent din Sibiu. Declară, mai departe: „Şi credinţa mea religioasă mă opreşte a depune jurământul, atâta vreme cât guvernul maghiar nu mă absolvă de jurământul depus. Nu pot depune jurământul şi din cauză că Clujul, aparţinând zonei asupra căreia va decide tratatul de pace, până atunci rămân credincios jurământului depus”.

Urmează semnăturile a 138 funcţionari, în frunte cu primarul Dr G. Haller, cum şi formula jurământului ce li s-a cerut.

După aceasta, dl Dr. Val. Poruţiu roagă pe domnii funcţionari ca, până la preluarea definitivă, să rămână în posturile lor, rezolvând chestiunile curente, pentru a nu se cauza vreo pagubă sau perturbare în administraţia oraşului, pentru că funcţionarii, şi până la preluarea definitivă, rămân răspunzători, atât materialiceşte, cât şi moraliceşte de daunele ce se vor ivi din vina lor. Domnul primar declară că, în virtutea jurământului depus, rămân şi pe mai departe în funcţiune şi nu se vor îndepărta decât prin forţă.

D. c. m. s.

Dr. Alex. Dragomir (ss), Dr. Val. Poruţiu (ss), Alex. Nemeş (ss), Dr. Ioachim Toiciu (ss), Dr Gustav Haller, primar.

În faţa forţei militare. În urma acestora – se spune apoi în textul cuvântării amintite, tot în ziua de 18 Ianuarie d. a., au fost invitaţi la prefectura oraşului toţi ofiţerii gărzii române, precum şi membrii Consiliului Naţional judeţean. În această adunare, prezidată de dl dr. Emil Haţieganu, s-a comunicat rezultatul demersului dlui prefect şi, după o dezbatere amănunţită a situaţiei, constatându-se că sunetm în număr suficient pentru preluarea administraţiei orăşeneşti, s-au designat persoanele care să îndeplinească preluarea, şi anume: dr. Iulian Pop, primăria; dr. Vasile Hossu, oficiul patrimonial; dr. Victor Bolfa, secţia economică; dr. Ioachim Tolciu, secţia orfanală; dr. Aurel Blaga, secţia industrială; dr. Ioan Pordea, secţia financiară; Victor Crainic, secţia militară; dr. Ion Giurgiu, oficiul inginerescsc; dr. Dionisie Pop, prim jurisconsult; Gheorghe Mureşan, oficiul stării civile; dr. Emil Dandea, secretariatul primăriei etc.

Aceşti domni, cu ajutoarele necesare şi asistenţă militară, în 19 Ianuaaie 1919, în baza mandatului primit, au intrat în diferitele oficii, au somat din nou pe vechii funcţionari la depunerea jurământului, care, refuzând încă o dată, s-au declarat de demisionaţi şi au fost invitaţi la predarea oficiului. Răspunsul era în tot locul că numai forţei branchiale cedează. Prezentându-li-se forţă, au cedat şi, pe lângă procese verbale, s-au dat şi s-au luat în seamă oficiile cu actele şi inventarul făcut.

Toate slujbele părăsite. Ei au plecat, până la ultimul servitor şi sergent de stradă, părăsind slujba, fără vreo mustrare de conştiinţă şi în special poliţia, care a fost în stare să lase acest oraş fără pază şi fără supurave-

ghere. Noroc că aveam la îndemână pe gardiştii Gardei Naţionale. Jandarmeria în formaţiune, sub conducerea dlui col. Suciu, şi armata, din care, în câteva ceasuri, s-a închegat primul corp de siguranţă, prima poliţie orăşenească, în numărul necesar, aşa că, pe la 6 ceasuri, seara, toate posturile sergenţilor au fost ocupate.

Primul Consiliu al Clujului românesc. La propunerea prefectiuiliui, Consiliul Dirigent cu No. 728-1919, din 25 Februarie, a numit primul consiliu al Clujului românesc, precum urmează:

Primar: dr. Iulian Pop,
Primnotar: dr. Vasile Hossu,
Consilieri: dr. Victor Bolfa, dr. Aurel Blaga, Victor Crainic şi Andrei Gyarfas.
Prez. la sedr. orf.: dr- Ioachim Tolciu,
Prim jurisconsult: dr. Dionisie Pop,
Şef al of. ing.: Victor Ciortea,
Secretar primărie: dr Emil A. Dandea.

După preluarea adminstraţiei orăşeneşti, a urmat luarea în primire a judeţului, justiţiei, şcolilor, Universităţii, Teatrului Naţional etc."[368].

*

1918-1919: **Clujul şi revoltele maghiare**. „A doua mobilizare s-a făcut în 1918, Octombrie, în 28. Divizia VI se găsea la Tecuci.

---

[368] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, pp. 61-64

În Decemvrie 1918, am plecat cu Divizia în Transilvania. Am ajuns în Tg. Murăşului, în sărbătorile Crăciunului, pe la 23 Decemvrie. Am stat aci până la 2 Ianuarie.

D-aci am trecut, apoi, la Cluj. Înaintea mea fusese în Cluj, Divizia VII-a. Clujul, citadela ungurească, se găsea îndată după revoluţie. Se aflau atunci, în oraşul magnaţilor, gărzi naţionale.

Eu am primit, în realitate, ordin să instalez autorităţile române cu forţa, prefecţi, primari, etc.

Pe la 3 Ianuarie, Biroul de Informaţii din Cluj mă înştiinţează că o mişcare şovinistă şi agresivă se pregăteşte printre ungurii din localitate. Aceasta era înfăţişată mai întâi printr-o grevă generală a tuturor funcţionarilor de poştă, administrativi, judecătoreşti, a lucrătorilor căilor ferate, ai fabricii de tutun etc.

Cu câtevâ zile mai înainte, generalul Neculcea pusese la contribuţie oraşul, ca pedeapsă, fiindcă o parte a Diviziei a VII-a (un detaşament) fusese atacată mişeleşte de staţia ţigani. Generalul francez Patey, trimis din partea generalului Berthelot, vine să facă o anchetă.

Cu acest prilej, ungurii pun la cale o demonstraţie prin care să arate nemulţumirea populaţiei maghiare contra armatei române, care ,,ocupase”, ziceau ei, ,,Ardealul fără învoirea Antantei”.

Eram la dejun cu generalul Patey, în sala restaurantului New-York. Auzim sgomot şi vedem strânsă în faţa marelui hotel, din piaţa Mathias Templom, o aglomeraţie cu steaguri ungare şi cântece naţionale, venită să manifesteze dragoste lui Patey.

În realitate, era o manifestaţie de ostilitate contra noastră. O pornise din parcul oraşului, trecuse prin faţa Diviziei, unde trăseseră focuri de revolver pe ferestre, şi ajunsese acum în faţa restaurantului nostru.

Această purtare a ungurilor a indispus pe generalul francez, care i-a luat foarte de sus.

Eu am dat ordin comandantului Pieţei să-i risipească. Garda i-a gonit, cu focuri trase în aer.

Şi, în faţa ungurimii, după masă, am plecat cu generalul Patey, făcându-ne reciproc vizite acasă.

La câtva timp după aceasta, iszbucneşte greva căilor ferate, poştelor etc. Era prin Martie.

Ungurii întreţineau, cu bani de la Budapesta, pe funcţionarii în grevă. Funcţioarii fuseseră plătiţi pe trei luni înainte, ca să nu servească autorităţilor române. Profesorii universitari primeau fondurile şi le distribuiau. Dintre aceştia, două căpetenii fuseseră arestate, dr. Apathy şi Grand Pierre (acesta din urmă, francez de origine, ungurit până în măduva oaselor, nu ştia o boabă franţuzeşte. Se zice că tată-său nu ştiuse o boabă ungureşte).

Eu am prins firul lucrurilor.

Am sechestrat, într-o zi, toate Băncile. Am făcut control. Fiecare bancă avea depuse sume cu No. şi scopul de propagandă anti-românească.

Am sechestrat 7 milioane, pe care le-am pus la dispoziţia Consiliului Dirigent.

Ungurii au ţipat, spunând că aceştia erau bani destinaţi muncitorilor.

Iată pe muncitori deci în grevă. Asta era a treia! Eu am procedat foarte sistematic. Am aflat, mai întâi, adresele tuturor greviştilor. Am format, apoi, patrule de câte doi soldaţi şi un caporal. Şi, în aceeaşi zi şi la aceiaşi oră, joi seara, i-am ridicat pe fiecare de acasă, din culcuşul lor. În două ore, am arestat, fără nici un incident, 600 de grevişti, pe care i-am închis în Cetăţuie (la Felegvar).

Cercetările au ţinut câteva zile. Capii mişcării au fost daţi urmăririi. Celor instigaţi le-am dat drumul, în urma făgăduielii că nu se vor mai amesteca într-o mişcare contra românilor. Pe 10 inşi mai vinovaţi i-am expulzat prin Satmar.

După aceasta, urmează o perioadă de linişte.

Într-o zi, un student român ardelean îmi comunică cum, călătorind în tren cu un student ungur de dincolo de linia de demarcaţie, acesta, crezându-l pe studentul român tot ungur, i-a mărturisit c-a fost trimis să facă

propagandă revoluţionară în spatele nostru, că era omul lui Kratochvil, comandantul diviziei 21 de honvezi.

Pun să-l caute pe studentul ungur în Cluj. Trei zile nu dau de el. După trei zile, mi-l aduc, Îl silesc să mărturisească, ceas cu ceas, cum şi-a petrecut timpul. Şi aflu că a fost în relaţii cu abatele Hirschler din Cluj, cu dr. Körtes, şeful socialiştilor, şi diverşi baroni şi baronese, pe care am pus de i-a arestat pe toţi.

Se apropia Paştele. Toată aristocraţia maghiară, în special baronesele, au venit să mă roage să-l liberez pe abatele Hirschler, mai ales.

Le-am răspuns că nu-i pot da drumul, până nu isprăvesc instrucţia. L-am liberat abia în Joia Paştelor. Contra tuturor am strâns probe de complot şi spionaj"[369].

*

1919, martie: **Episcopia Ortodoxă din Cluj**: „În capitala Transilvaniei, în Cluj, se înfiinţează, prin hotărârea sinodului arhidiecezan din Martie 1919, o nouă episcopie ortodoxă, instituindu-se pentru pregătirea şi organizarea ei un consistoriu provizor cu păr. asesor *Nicolae Ivan* în frunte, care împlinindu-şi însărcinarea, în Septemvrie 1921, e ales episcop al nouii eparhii. Date fiind împrejurările şi oamenii nu se putea o alegere mai nimerită, ca persoana părintelui Ivan, care era cunoscut ca un

---

[369] Cosmin, Radu, *Românii la Budapesta*, vol. II, Bucureşti 1920, pp. 18-21

gospodar şi organizator admirabil, lăsând urme vizibile pretutindeni pe unde a trecut, de muncă folositoare bisericii. A înaintat din treaptă în treaptă, fără salturi, câştigându-şi o largă experienţă de oameni şi lucruri, care unită cu o stăruinţă neobosită l-a făcut să-şi ajungă totdeauna scopul”[370].

„P. S. Sa Nicolae Ivan de la Cluj a participat aproape la toate sfinţirile de biserici, vizitând credincioşii săi din jud. Alba, Mureş şi Dobâca, Sălaj, Maramureş şi Munţii Apuseni din cele patru protopopiate Turda, Lupşa, Abrud şi Câmpeni, pe unde nu mai fusese vlădică românesc din veacul al XVIII-lea. Cuvântul arhiereului părinte a reuşit să aline o parte din durerile morale, şi să deştepte tot mai mult interesul conducătorilor politici ai ţării faţă de mizeriile materiale ale acestor Moţi, care în trecutul nostru au fost eroi dar şi martiri, şi deci merită o situaţie mai bună in România”[371].

*

1919: Opera Română din Cluj, constituită, în primăvară, din iniţiativa lui Tiberiu Brediceanu şi cu susţinearea lui Constantin Pavel. Primele puneri în scenă, sub direcţia lui D. Popovici-Bayeruth, au fost operele „Samson şi Dalila”, „Trubadurul”, „Tiefland”, „Aida”, „Traviata”, „Carmen”, „Lohengrin”, „Faust”, „Tosca”, „Regina din Saba”, „Tannhäuser” şi „Walkyria”.

---

[370] *** *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, II, Bucureşti 1929, pp. 759, 760
[371] Ibidem, p. 765

Din pleiada de artişti ai acestei remarcabile instituţii se disting numele: Mihai Nasta (director general), Caius Olatriu (administrator), Jean Bobescu (director artistic şi prim-dirijor), Herman Klee (dirijor şi maestru de cor), Max Săveanu (dirijor), Anton Ronai (dirijor), Leontin Anca (dirijor), Walter Widmann (pictor-decorator), Chiţi Stanciu (maestră de balet), Lya Pop (mezzo-soprană), Mimi Nestorescu (soprană), Ana Roza-Vasiliu (soprană), Tomel Spătaru (tenor), Fenia Dobranscaia (soprană), Vladimir Siomin (bas), Gogu Simionescu (bariton), Ch. Moarcăş (bariton), N. Soculschi (bariton), H. Demetrescu (bariton), F. Piteiu-Georgescu (mezzo-soprană), Lya Hubic (soprană), Iuliu Andreescu (tenor), Gh. Znamirovszky (tenor), Florica Istrate (soprană), Elena Peris Capellaro (mezzo-soprană), Livia Pop (soprană), Stella Simonetti (soprană), Nicolae Avrigeanu (bas), Susana Coman Dr. Bosica (mezzo-soprană), M. Mihai (soprană), Ionel Tudoran (tenor), Ecaterina Solovieva (soprană), Ionică Mihai (regizor), Mircea Popa (corepetitor), Alexandru Iarotzky (bas), Septimiu Chirvai (bas), Cornel Buteanu (şef-contabil), Gheorghe Cosmuţa (intendent)[372].

*

1919: Primarii Clujului interbelic. Stema. „Pe scul albastru, un zid de cetate în culoare argintie, ce umple câmpul inferior al scutului şi susţine trei turnuri crenelate, pătrate, dintre care cel din mijloc mai înalt şi cu ferestre negre. Poarta cetăţii, deschisă şi cu gratii, pe fond

---

[372] *Opera Română Cluj* / Program No. 2, Cluj 1939

negru. Scutul timbrat de-o coroană murală cu şapte turnuri.

Primarii, de la 1919 la 1939:

Dr. **Iulian Pop**: 19 ianuarie 1919 – 1 mai 1923.
Dr. **Octavian Utalea**: 1 mai 1923 – 14 martie 1926.
Dr. **Teodor Mihali**: 21 aprilie 1926 – 21 octombrie 1926 şi 23 iunie 1927 – 24 iulie 1931.
Vasile Osvadă: 21 octomvrie 1926 – 19 martie 1927 şi 19 martie 1927 – 23 iunie 1927.
Dr. **Coriolan Tătaru**: 24 iulie 1931 – 31 ianuarie 1932.
Dr. **Sebastian Bornemisa**: 1 februarie 1932 – 11 iunie 1932.
Dr. **Victor Deleu**: 13 iunie 1932 – 18 noiembrie 1933.
Prof. **Nicolae Drăganu**: 18 noiembrie 1933 – 1 ianuarie 1938
Dr. **Laurian Gabor**: 1 ianuarie 1938 – 13 februarie 1938.
Richard Filipescu: 17 februarie 1938 – 29 septembrie 1938.
Primar actual: Dr. **Sebastian Bornemisa**, cu începere de la 29 septemvrie 1938”[373].

„Regretatul **Teodor Mihali** a înzestrat oraşul cu o **uzină electrică** puternică. În scurtă vreme, aceasta va putea să devină centru de aprovizionare al întregului Ţinut.

---

[373] Buzea, O, *Pe şantierele de zidire a Clujului românesc*, în *Arhiva someşană*, nr. 24, Năsăud 1938, p. 213

Dl dr. **Deleu** ne-a dat frumoasa **piaţă românească a catedralei ortodoxe române**.

Dl profesor dr. **Nicolae Drăgan**, a ridicat **Piaţa Unirii** într-o stare demnă de orice oraş civilizat al Apusului şi a dat **iluminaţia modernă a străzilor**, care face cinste Clujului.

Dl consilier de curte **Richard Filipescu**, în scurtul timp cât a fost la conducerea Primăriei, a ţinut să fie în nota predecesorilor săi, aducând înfrumuseţări şi organizând **promenade frumoase în centrul oraşului**"[374].

Primarii, de la 1919 la 1938:

Dr. Simeon Tămaş.
Marius Sturza.
Dr. Petre Meteş.
Alexandru M. Ştefănescu.
Septimiu Mureşanu.
Dr. Octavian Utalea.
Dr. Marcian Căluţiu.
Dr. Victor Hodor.
Dr. Partenie Dan.
Dr. Adam Popa.
Dr. Emil Colbazi.
Dr. Liviu Dan.
Dr. Eugen Dunca.
Dr. Corneliu Anca.
Birăescu Nicolae.

[374] Ibidem, p. 214

Prefect, cu începere de la 1938: Dl. Colonel Manole Enescu.

Preşedinte al Camerei de Agricultură: Dl, Gheorghe Popescu, mare proprietar. Secretar inginer agronom inspector Ştefan Larionescu[375].

*

1919, mai 27: **Promisiunea Regelui Ferdinand, la Cluj**. „Oraşul acesta, locul prigonirilor şi asupririlor fraţilor noştri, va deveni, de aci, înainte, un cuib mare şi frumos al culturii româneşti”[376].

*

1921: „**La Teatrul Naţional din Cluj** se repetă acum piesa lui Rostand, „Romanţioşii”, în traducerea dlui Mircea Rădulescu, cea mai bună lucrare a acestui din urmă mult premiat poet. Cu prilejul acesta, ca totdeauna, ori de câte ori teatrul pregăteşte o piesă franţuzească, se repetă, în unele cercuri clujene, care se cred complet iniţiate în misterele geniului latin; nici mai mult, nici mai puţin că ardelenii vor avea încă o ocazie să-şi apropie spiritul, eleganţa şi rafinamentul francez, în piesele pe care le recomandă cu atâta căldură şi care le-au fost recomandate şi lor, la rându-le, de alţii. Căci şi românul, de ce să n-o spunem, are şi el spiritul şi rafinamentul lui; în privinţa cărţilor şi-a pieselor de teatru, îl putem chiar

[375] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 137
[376] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 72

compara cu un bogat catalog de bibliotecă. Cu o vervă nemaipormenită poate oricând să-ţi înşire toate operele mai principale ale autorilor mondiali, să-ţi sublinieze capitolele sau scenele mai interesante. Când, apoi, romanul, pe care-l laudă, îi intră în mâini sau vede, la teatru, piesa pe care o aprecia cu atât entusiasm înainte, din auzite, rămâne, de cele mai multe ori, decepţionat: el o credea altfel.

Rămâne de văzut, deci, dacă eleganţa lui Rostand – în cea mai bună lucrare poetică a dlui Mircea Rădulescu – va fi suficientă pentru a face pe ardeleni să pătrundă şi mai profund spiritul francez, care, fără a pierde nimic, poate fi lipsit uneori şi de eleganţă. De altminteri, clujenii ştiu perfect ungureşte şi, la teatrul maghiar de aici, se joacă, de mult, Cyrano de Bergerac... În civilizaţia aceasta a traducerilor cu nemiluita din toate civilizaţiile celelalte – a descendenţilor sfântului Ştefan – se găsesc piese şi romane franţuzeşti, care, la noi, nici nu există încă traduse! Aşa că cel mult clujeni se vor împărtăşi din eleganţa franţuzească, poate din jocul actorilor noştri, în piesa lui Rostand; dar şi aceasta rămâne de văzut"[377].

*

1924, Ion Mureşanu: **Clujul, plin de păcate şi de suspinele ardelenilor**. „Pe Someşul mic, lângă linia ferată principală, închizând văile ce ies din Munţii Apuseni, stă **Clujul, oraşul care a făcut numai rele neamului românesc**. A fost oraşul magnaţilor unguri, **plin de păcate şi de suspinele ardelenilor, cari au suferit în temniţele**

[377] *Gândirea*, an I, no. 2, Cluj 1921, p. 39

lui. Romanii au avut aici Napoca înfloritoare. Locuitorii abia a treia parte sunt încă români, dar, de la unire, faţa i se schimbă văzând cu ochii. Doar nici într-un oraş ardelean nu mai auzi atâta vorbă românească, cât în Cluj; graţie şcolilor împopulate, de care dispune, până la Universitate”[378].

*

1925, iunie: **Procesul Răchiţele**. „Nedreptăţirea Moților. Procesul cunoscut sub numele de „procesul Răchițele“ s-a judecat la Cluj, la sfârșitul lunii trecute, şi moţii au pierdut, din indolența interesată a autorităților românești, în beneficiul câtorva firme străine, apărate şi susținute de români inconștienți, peste 10.000 jugăre de pădure. Pădurea în care au trăit și din care s-au hrănit generații întregi a florii neamului nostru de ţărani”[379].

*

1926: „**Începerea lucrărilor statuii lui Avram Iancu.** În ziua de 11 Aprilie a. c., a avut loc întrunirea comisiei experţilor încredinţaţi cu examinarea machetelor prezentata la concursul publicat pentru lucrările statuii eroului Avram Iancu. Astfel, în 12 Aprilie a. c., a avut loc adunarea plenului, deci după întrunirea comisiei experţilor.

---

[378] Mureşanu, Ion, *Ardealul*, „Cartea Românească” Bucureşti 1924, p. 39

[379] *Înfrăţirea Românească,* Anul I, no. 6/1925, p. 1

La concurs au fost prezentate mai multe machete de statui, între care „**Craiul Munţilor**”, cu un plan frumos de architectută al diferitelor lupte, menit să înfrumuseţeze parcul din jurul statuii.

Mai urmează macheta cu motto: „**Acum ori niciodată**”, în care Iancu este călare, ca şi în celelalte machete, iar în juru-i este o falangă de moţi înarmaţi cu lănci etc.

Macheta „**Din coapsa Daciei şi-a Romei în veci s-ar naşte pui de lei**” reprezintă visul lui Iancu. În frontul statuii se află simbolul libertăţii.

Celelalte machete încă sunt bune, dar nici una nu întrece planul „**Craiul Munţilor**”, în care statuia, înlocuită cu cea a dlui Medrea, expusă în rândul trecut la concurs, ar fi foarte potrivit. De altfel, după cum prevăzusem şi în rândul trecut, premiul de 50.000 lei s-a decernat machetei „**Craiul Munţilor**” a dlui Dimitriu Bârlad, care a şi întreprins studiile necesare pentru a începe lucrările statuii. Planul parcului însă va urma să se realizeze după terminarea lucrărilor Catedralei”[380]. Dezvelirea statuii avea să se facă abia în 1994!!!

*

1929, iulie 9, 10: „**Asociaţia cantorilor gr. cat. din cercul cultural al Clujului**, cu „sediul aşezat la Cluj, azi centrul cel mai important al Ardealului şi cel mai potrivit”, îl avea preşedinte pe parohul din Cluj-Cordoş,

---

[380] *Clujul românesc,* An IV, nr. 16, Cluj 1926

Laurenţiu Nicoară, iar vicepreşedinte, pe cantorul din Baciu, Gavril Pocol”[381].

*

1930, iunie 6: **Regele Carol al II-lea, la Cluj**. Regele României Mari, Carol al II-lea, „a descins din avion pe aerodromul de la Someşeni-Cluj, în ziua de 6 iunie 1930”. Iar pe locul acela „a fost turnată o placă de bronz”, în onoarea „aducătorului de viaţă nouă”[382].

O listă de „cuvinte regale rostite la Cluj” se constituie într-o surprinzătoare cronologie clujeană:

***La comemorarea a 10 ani de la înfiinţarea Universităţii:* 20 Octomvrie 1930:** „Precum vechile Universităţi din Bucureşti şi Iaşi au fundaţii domneşti, am hotărât să înfiinţez, aici, la Cluj, o fumdaţie care va purta numele: „Institutul de Cercetări Ştiinţifice Ragele Carol al II-lea”.

***La inaugurarea noului palat al Academiei de Agricultură:* 23 Noembrie 1932:** „Nu trebue să uite nimeni – fie profesor, fie student – că oricât ar învăţa în laboratoarele ce se găsesc între aceste ziduri, laboratorul cel mai spornic şi ceşi mai bun este pământul”.

***La sfinţirea Catedralei ortodoxe:* 7 Noiembrie 1933** (conform presei clujene de atunci, sfinţirea s-a făcut în 5 noiembrie – n. n): „Nu puteam să nu fiu de faţă la

---

381 *Unirea Poporului*, nr. 30, Blaj 1929, pp. 2, 3
382 Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 7

serbarea de astăzi, din două mari cauze: întâii, pentru frumoasa şi duioasa amintire ce Mi-a lăsat-o serbarea punerii pietreii fundamentale a acestei biserici şi pe urmă, ca Suveran al acestei Ţări, trebuia să fiu aici astăzi, când se pecetluieşte definitiv, prin credinţa strămoşească, piatra de hotar a Ţării noastre”.

La comemorarea a 10 ani de la înfiinţarea Universităţii: **Iunie 1937**: „Este ceva simbolic, poate, că această decernare se petrece în acest an al Domnului 1937, an ce însemnează pe răbojul vieţii Mele un sfert de veac de muncă plină de credinţă întru ridicarea Neamului Meu pe un teren care, până atunci, nu fusese apreciat de nimeni.

Nu pot zice că a fost o muncă lipsită de piedici. Am avut de luptat cu multe neplăceri şi am fost frânat de multe surâsuri. Dar credinţa pe care am pus-o, acum 25 de ani, în opera de ridicare a tineratui a fost imboldul care M-a mânat, pe Mine şi pe colaboratorii Mei, la victorie. S-a adeverit, încă o dată, vorba Scripturii: **Crede şi vei birui!**”[383].

*

1931: „**Avocaţii clujeni despre un proiect de lege** al dlui Hamangiu. Dl ministru al justiţiei C. Hamangiu, a pregătit în zilele trecute un proiect de lege, prin care se spunea că legile care sunt în vechiul regat trebuie să se întindă și asupra celorlalte provincii alipite. Faţă de această dorință a dlui Hamangiu, avocaţii din Cluj s-au adunat la o consfătuire. Din vorbirile diferiților avocaţi

[383] Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939, p. 9

reiese că avocaţii din Cluj sunt contra acestui proiect de lege. Ei spun că nu se poate face o întindere a legilor din vechiul regat şi peste celelalte regiuni, deoarece multe legi din Ardeal sunt mai bune decât cele din vechiul regat. Dacă totuşi s-ar primi această dorinţă a dlui Hamangiu, înseamnă că am da înapoi, în ce priveşte judecata, în loc să înaintăm. Ei cer ca să se facă unificarea judecătorească, dar nu așa, dintr-odată, ci pe încetul şi prin legi noi, care să cuprindă tot ce este bun în legile din vechiul regat, precum şi în cele din Ardeal. Avocaţii din Cluj au votat o hotărîre a lor, prin care aduc la cunoștință dlui Hamangiu aceste păreri”[384].

*

1933, noiembrie 5: **Sfinţirea Catedralei ortodoxe române din Cluj**. „Duminecă, 5 Noemvrie, s-a făcut la Cluj, cu o solemnitate înălţătoare, târnosirea catedralei ortodoxe, ridicată cu mari jertfe şi cu strădania, pentru care nu ajung destule cuvinte de laudă, a P. S. S. Nicolae Ivan, Episcop al Vadului, Feleacului şi Clujului. A asistat la sfinţire şi M. Sa Regele, ca şi acum zece ani, când ca principe moştenitor a fost de faţă la punerea pietrei fundamentale, rostind cuvinte însufleţite pentru a arăta importanţa unei asemenea catedrale în capitala Clujului românesc şi făgăduind sprijinul Său şi în viitor acestei sfinte biserici”[385].

[384] *Unirea Poporului*, nr. 28, Blaj 1931, p. 1
[385] *Neamul Românesc pentru popor*, Nr. 22, apud *Renaşterea*, Anul XI, n3. 49, Cluj 1933, p. 3

„**Date mai importante din istoria bisericii catedrale**. Ideea zidirii Catedralei din Cluj a pornit de la P. Sf. Sa Episcopul nostru **Nicolae Ivan**, când, la 7/20 Iulie 1919, în calitate de preşedinte al Consistoriului episcopiei reînviate a Vadului, Feleacului şi Clujului, a lansat un „hrisov de ctitorie”, colectând cea dintâi sumă, de 55.000 coroane.

La 22 August (4 Sept.) 1919, s-a hotărât, în cea dintâi şedinţă a Consistoriului din Cluj, pornirea unei colecte generale.

Consiliul Dirigent a votat un ajutor de 2 milioane lei.

În toamna anului 1920 se aprobă în mod definitiv cedarea din partea Primăriei Municipiului Cluj a terenului pe care s-a zidit Catedrala.

La 11 Ianuarie 1921 se publică concurs pentru planul de zidire şi la 31 Martie 1922 se alege (din 8 lucrări prezentate) planul întocmit de **arhitecţii C. Pomponiu** şi **Gh. Cristinel** din Bucureşti, aprobat de sinodul eparhial în sesiunea din 11-24 Aprilie acelaşi an şi premiat cu 30.000 lei.

Se întocmesc planurile detailate (1 Febr. 1923) şi se publică concurs pentru construire.

O delegaţie, în frunte cu P. Sf. Sa Episcopul Nicolae Ivan, la 9 Martie 1923 se prezintă la Regele Ferdi-

nand şi apoi la primul ministru Ion I. C. Brătianu pentru solicitarea ajutoarelor necesare zidirii. Li se promit.

Rezultatul celui dintâi concurs pentru Construire nefiind satisfăcător, se publică al doilea, la 4 Mai 1923. Se primeşte oferta pe preţuri unitare a firmei constructoare „Creditul tehnic, Ing. Tiberiu Eremia, Bucureşti", încheindu-se contractul la 6 Iulie 1923, în cadrul unor lucrări de 5 milioane.

La 7 Septemvrie 1923 se face sfeştanie şi se încep lucrările.

Punerea Pietrii fundamentale se face cu o deosebită solemnitate, la 7 Octomvrie 1923, în prezenţa M. Sale Regelui Carol al II-lea, atunci principe moştenitor.

Lucrarea se continuă, an de an, pe măsura obţinerii ajutoarelor băneşti, care la început se luau în bugetul anual al statului. Obţinerea ajutoarelor a mers din ce în ce mai greu, ajungând în 1932 să se sisteze lucrările…

Pictura cupolei principale a fost executată în frescă de către dl prof. pictor **At. Demian**, Cluj, cea de pe bolta superioară din altar, tot în frescă, de către dl prof. pictor **Catul Bogdan**, Cluj, iconostasul (tâmpla) a fost proiectată şi pictată de către dl pictor **Gheorghe Russu** din München.

Partea de tâmplărie a iconostasului a fost executată de dl **Moise Şchiopul**, tâmplar artistic din Cohalm-Rupea.

Decoraţiile în piatră artificială, amvonul, scaunele regal şi arhieresc, au fost executate de dnii **Tofan şi Candida**, din Bucureşti, după desenele date de dl arhitect Gh. Cristinel.

Mozaicul pardoselii, firma Petro Tofolo, Bucureşti, uşile firma Borza şi Nagy din Cluj, stranele Gh. Beu, instalaţia electrică şi apeduct firma Roşca şi Orban din Cluj, chivotul de argint de pe pristol l-a executat argintarii Fraţii D. N. Popescu, Bucureşti, policandrul, dăruit de M. Sa Regele Carol II-lea, a fost executat în fier forjat de firma Peter Feld, Bucureşti, iar policandrul donat de Î. P. Sf. Sa Patriarhul Miron Cristea, de către firma N. Popescu din Bucureşti, ferestrele Sofron Ghişe şi sticlăria Boca"[386].

*

1934, decembrie 1: „**Opera Română din Cluj**. Activitatea febrilă la Opera din Cluj, ne-a prilejuit, în reluare, audiţia a o serie de opere şi operete: „Făt Frumos", „Bărbierul din Sevilla", „Rigoletto", „Aida", „Lohengrin", „Carmen", „Traviata", „Voievodul Țiganilor" şi „Liliacul".

Opera dlui H. Klee, „Făt Frumos", desigur îşi are şi părţi bune, dar o critică obiectivă nu va cruța să scoată în relief cu deosebire părțile slabe ale unei lucrări, dând astfel impuls spre crearea de opusuri mai perfecte. Remarcăm cu deosebire „Baletul", care face o plăcută im-

---

[386] *Renaşterea,* Anul XI, Nr. 44, Cluj 1933, p. 6

presie, ilustrând, într-un ritm lent, un basm. Nu putem deosebi însă în ea un motiv conducător, şi o orhestraţie închegată. Hora, pe motive naţionale, este lipsită de specificul muzicii româneşti, iar romanţa „Femeia şi iubirea“, care este întradevăr frumoasă, nu e adecvată deloc restului din operă; este – să ne fie permisă expresia – ca o muscă în lapte. „Făt Frumos“ însă, privită în ansanblu, este o lucrare care merită să trăiască pe scenele româneşti şi admirăm activitatea pe tărâmul muncii româneşti a dlui Klee, dând astfel impuls de regenerare artei româneşti

„Bărbierul din Sevilla“, opera atât de graţioasă a lui Rossini, care cere atâta finețe în executare, şi-a găsit buni interpreţi.

Dl Tomel Spătaru, în contele Almavira, deşi cu vocea puţin alterată, a susținut cu multă prestanță rolul. Asemenea dl Ujeicu, în Don Bazilio.

Dl Bibi Demetrescu, în Figaro, cântă frumos, dar e complet lipsit de dicţiune – boală dealtfel la modă pe scenele operelor.

Dnii artişti trebuie să-şi dea seama că idealul muzical, nuanţa, coloritul, în sfârşit, exptesivitatea într-o operă şi-n orice lucrare muzicală pentru voce acompaniată, nu o vor putea atinge fără dicţiune. Cuvântul nu importă, sunetul să fie frumos! – Este deviza multor cântăreţi de pe scena operei din Cluj. Realitatea este însă cu totul alta. Cuvântul vorbit are o putere de expresiune inferioară celui cântat, dar sunetul singur, oricât de frumos ar fi, nu va realiza niciodată prea mult. Emoti-

vitatea din sufletul auditorului artistul nu o poate scoate, decât dacă cultivă, până în cele mai mici replici, o dicţiune impecabilă, iar inteligenţa-i proprie îi permite o interpretare cu adevărat artistică. Restul ansamblului şi-a făcut datoria.

„Traviata”, „Rigoletto” şi „Aida“, După cum se vede, tot genialul Verdi este mai mult cântat.

„Traviata“ a fost o reprezentaţie mediocră. Rolul lui Alfred şi al Violetei, în interpretarea Drei Dobranskaia şi Dl Nicolau, au rămas prea palide, prea şterse.

Foarte bine a fost însă Dl I. Crişanu în bătrânul Germond. Cu o interpretare, expresiune şi dicţiune impecabile, dl prof. I. Crişanu m-a făcut să simt că pe scenă este un tată, care-şi vede copilul pe malul ruinii şi care-şi plânge durerea. Dl prof. I. Crişanu a arătat cum trebue să se cânte!

„Rigoletto“ – se remarcă dl Soculschi şi dna Ciolac, tânără angajată, care face o bună impresie, atât ca apariţie, cât şi ca interpretare. Dorim s-o revedem în roluri mai mari.

„Aida“ a fost un spectacol frumos la ambele reprezentații, dnele Aca de Barbu, M. Nestorescu şi Lya Pop sunt personnalităţi proeminente în viaţa artistică a Clujului.

Dl . Simionescu G. – Amonasro – o voce de bariton promițătoare, ne va da ocazia să mai vorbim de Dsa.

„Lohengrin“, de Richard Wagner. O reprezentaţie a operei Lohengrin, bine pusă la punct, cu interpreţi buni, este cea mai mare plăcere să asculţi.

Dna Mimi Nistorescu, cea mai bună wagneriană din ţară, dl Octav Arbore, dl dr. Max Saveanu şi dl Ujeicu au fost la nălțime. Mai slabi: dra Hika şi Gârcineanu.

În „Lohengrin”, dna M. Nestorescu a fost o ideală „Elza de Brabant“. Este un moment atât de sublim, când, purtată cu gândul spre alte regiuni, spune cu o voce îndurerată:

„Singură-n zile triste
La Domnul m-am rugat
Şi-a inimii restrişte
Ăn rugă s-anchegat,
Dar jalnicul meu vaier
În slavă a pătruns
Şi sus, departe-n aer,
A căpătat răspuns.
Ş-un somn adânc de moarte
Vai!, dulce m-a cuprins“.

Asemenea şi dl Octav Arbore, prim-tenor dramatic al operei din Cluj, este bun în special în Wagner. Dsa şi-a însuşit şi o dicţiune mai bună, astfel trimisul Graiului a fost bine interpretat.

O deosebit de bună impresie a făcut dl dr. M. Săveanu în „Friderich de Telramund“. Cu o voce generoasă şi cu un joc de scenă absolut adecvat, dl Săveanu interpretează un adevărat Telramund. Păcat că partenera, Dra Hubu – Ortunda – n-a putut să se ridice la acelaşi nivel, nici ca voce şi nici ca interpretare.

Spectacolele de operetă sunt mai mult cercetate de onoratul public. De ce? E foarte simplu. Este o muzică mai uşoară, melodioasă, chiar banală câteodată şi oferă acţiune multă.

„Voievodul Tiganilor“, de Johann Strauss, este destul de bine interpretat, dar ca ansamblu lasă de dorit. Acel ritm vesel mereu crescând, care este absolut necesar într-o operetă, a lipsit.

„Liliacul“. A fost un spectacol reuşit din toate punctele de vedere.

Într-o distribuţie din cele mai bune: dna Aca de Barbu, dra A. Roza, dna Piteiu Georgescu, dra D. Cerveny şi dnii Mărgărit Andreescu, Jonel Pulca, Tufu Moarcăş şi Robescu – „Liliacul“, de Johann Strauss, este cea mai reuşită operetă de pe scena operei Române din Cluj. **I. P. Fodoreanu**”[387].

*

---

[387] *Viaţa Ardealului*, No. 11-12, Cluj 1934, pp. 19-22

1934: „**Edilii Clujului în plină activitate**. Viaţa politpcă a Municipiului Cluj, după recentele schimbări, făcute în sânul comisiei interimare, a intrat în făgaşul normal al activităţii, ceea ce promite o dezvoltare rodnică, spre binele cetățenilor acestui oraş.

Neînţelegerile dintre membrii fostei comisii interimare a stingherit în bună parte bunul mers al administraţiei, cu toate acestea s-au realizat lucrări importante, datorită destoiniciei şi bunei chibzuinţi a dlui prof. Nicolae Drăgan.

Ca unele realizări importante este de ajuns să amintim pavarea pieţei din faţa Catedralei, repararea completă a străzilor, lucrările pentru amenajarea locului din faţă, renovarea completă a azilului de săraci din Tarcea etc.

Nu trebuie să uităm însă că, sub preşidenţia dlui Nicolae Drăgan, s-a realizat încă o operă importantă, ceea ce s-a neglijat aproape complet înainte: clădirea de şcoli primare pe teritoriul oraşului. În scurt timp, s-au clădit trei şcoli, prevăzute cu toate cele necesare. Aceste şcoli au fost clădite în cartierele cele mai periferice, de unde copilaşii numai cu mare greutate aveau posibilitatea să frecventeze şcolile din centru.

Şi poate că activitatea edililor nu s-ar fi mărginit numai aici, dacă posibilităţile financiare permiteau mai mult.

Greutăţile din pricina crizei financiare sunt mari. Faptul că municipiul Cluj se află în acest greu impas se datorește, în mare parte, foştilor conducători, care au angajat peste măsură oraşul. Împrumuturile de zeci de milioane, incheiate la diferite înstituţii financiare, trebuiesc achitate punctual, ceea ce mistuie toate veniturile oraşului, aşa că actualmente abia se poate face față plăţilor funcţionarilor.

Se crede, totuşi, că municipiul va ieşi din acest greu impas financiar, datorită planului şi economiilor inaugurate de dl N. Drăgan preşedintele comisiei interimare, care lucrează după un sistem cu totul aparte de foştii conducători.

Activitatea fructuoasă în ultimul timp se datoreşte în mare parte şi noilor ajutori de primari: dr. Cornel Anca, dr. Octavian Buzea şi Petre Pop, care nu cruţă nimic ca municipiul Cluj să fie ridicat la nivelul unde în adevăr trebuie să stea un oraş cum este Capitala Ardealului.

Dl. dr. Cornel Anca, în scurt timp, s-a dovedit un bun organizator, cunoscând toate secretele administraţiei. Cetățenii sunt mulţumiţi cu activitatea ce o depune.

Dl. Petre Pop este bine cunoscut de toţi cetăţenii şi este de admirat puterea de muncă ce o dezvoltă în special pentru lucrările exterioare ale primăriei. De la preluarea dsale a atelierului central şi a serviciului de caritaj, totul s-a schimbat în bine.

Dl. dr. Octavian Buzea, cel mai tânăr dintre subprimari, este o figură simpatică a oraşului. Dsa are mai multe sarcini grele, pe care le execută conştiincios. Totodată dl. Octavian Buzea este şi un fel de interpret al primăriei Cluj la Bucureşti, unde trebue exoperate multe lucruri pentru municipiu.

Felul cum actualmente este compusă comisia interimară se poate crede că va aduce mult bine cetăţenilor acestui oraş.

Dl. Nicolae Drăgan, având astfel de elemente de valoare ca ajutor, va putea realiza planurile ce le-a pregătit, poate mai degrabă, pentru dezvoltarea normală a acestui oraş"[388].

*

1934: „**La uzinele Belga-Română**, conducătorii social-democrați, în frunte cu domnul Stroia, au făcut tot posibilul ca să ajute pe patroni în încercarea lor de a realiza reduceri de salariu de 15-45 %. Mai întâi, i-au făcut pe muncitori să se înscrie în sindicat și să plătească vreo câteva mii de lei cotizație, apoi, s-au grăbit să declare greva ilegală. Muncitorimea a fost unită într-o măsură oarecare, dar n-a putut compensa în întregime efectele ce au decurs din rolul domnului Stroia. Şi astfel, rezultatul a fost corespunzător situaţiei: Direcţiunea n-a reuşit să

[388] *Viaţa Ardealului*, No. 11-12, Cluj 1934, pp. 36-38

realizeze reducerile proiectate, dar nici muncitorimea n-a putut să-şi îmbunătăţească situaţia”[389].

*

1934: „**La fabrica „Iris”**, conducerea social-democrată şi direcţiunea făcând front unic, greva muncitorilor a fost înăbuşită. Muncitorii au fost siliţi să înceteze greva. De atunci, direcţiunea concediază în masă pe vechii muncitori şi angajează muncitori noi, veniţi de la sate”[390].

*

1934: „**Dermata**. Un capitol al luptei dintre fascism şi muncitorime e lupta pentru salarii de la uzinele „Dermata”, unde, în aceste zile, expiră contractul colectiv… Pătrunderea oficială a fascismului în uzinele „Dermata” e o manifestare a curentului care, atât în străinătate, cât şi la noi, în România, recurge tot mai mult la mijloace silnice pentru menţinerea acestui şubrezit regim.

Acest fenomen explică înfiinţarea asociaţiei fasciste „Avram Ianu”, neastâmpărul delegaţiilor fasciste ale blănarului Farcaş, asmuţirea între ei a muncitorilor români şi neromâni, primirea în fabrică a elementelor noi, proaspăt fasciste, în locul celor concediaţi…

---

[389] Bugnariu, Tudor, *Însemnătatea ultimelor lupte economice ale muncitorimii din Cluj*, Tip. Record Cluj, pp. 5, 6
[390] Bugnariu, Tudor, *Însemnătatea ultimelor lupte economice ale muncitorimii din Cluj*, Tip. Record Cluj, p. 6

Fabrica „Dermata” e una din acele uzine ale ţării, în care muncitorimea suferă toate relele acestui regim. E suficient să amintim că fete tinere, muncind câte 10 ore şi mai mult pe zi la panglica rulantă şi după sistemul Bedeaux, îşi distrug nenorocita lor viaţă pentru un câştig săptămânal de 120-150 lei. Bărbaţii îşi consumă anii lor tineri în atmosfera otrăvitoare a pieilor intrate în putrefacţie, pentr-un salariu de foame.

Nu ştim ce a voit să spună dl director general Moise Farcaş prin acest joc de cuvinte: „noi dăm pâine, ca să fie ghete, şi dăm ghete, ca să fie pâine”, vedem însă că muncitorul de la fabrica „Dermata” n-are nici pentru ghete, nici pentru pâine”[391].

*

1964, februarie 11-13: „**Sesiunea ştiinţifică de la Cluj a Societăţii de Studii Clasice**. Între 11 şi 13 februarie 1964, Societatea de sludii clasice a ţinut, la Cluj, o sesiune de comunicări, la care au participat atât membrii filialei clujene, cât şi un număir de membri din Bucureşti şi din Iaşi.

Lucrările au fost deschise de acad. C. Daicoviciu, rectorul Universităţii din Cluj şi vicepreşedinte al Societăţii, care a adresat participanţilor la sesiune un cuvânt de salut în limba latină.

---

391 Bugnariu, Tudor, *Însemnătatea ultimelor lupte economice ale muncitorimii din Cluj*, Tip. Record Cluj, pp. 7, 8, 9

Un loc important l-au ocupat comunicările referitoare la probleme de arheologie şi istorie antică. Totuşi, şi preocupările de lingvistica au fost reprezentate, fie prin comunicări aparte, fie prin folosirea unor argumente de ordin lingvistic în tratarea altor subiecte.

Astfel, acad. C. Daicoviciu, în comunicarea *O nouă mărturie a dăinuirii elementului dac sub romani*, a adus ca argument al continuităţii populaţiei autohtone numele dacice de plante, păstrate la Dioskorides, şi introduse în lista lui de sinonime abia în secolul al III -lea e.n., după cum arată D. Decev. Aceste denumiri au fost culese de la vorbitorii de limbă dacică, în secolele II-III, pe teritoriul Daciei.

Prof. N. I. Barbu a prezentat comunicarea *Observaţii semantico-stilistice asupra unor cuvinte greceşti*, în care, pornind de la analiza anumitor grupe de cuvinte – pe domenii de activitate, discută raportul între vocabular şi realitatea materială oglindită de acesta.

Liana Lupaş a prezentat un studiu despre *Statutul fonologic al diftongilor din dialectul atic*, în care arată că cei 13 diftongi existenţi în dialectul alic clasic sunt grupe de două foneme, primul element fiind una din vocalele /ă/, /ã/ ,/ĕ/, /ē/, /ŏ/, /ō/, /u/, iar al doilea – /i/ sau /y/ – arhifonemele lui /i/, /ï/ şi, respectiv, /u/, /ü/. Între cele două elemente în hiat trebuie postulată o consoană zero-junctură.

Maria Iliescu a vorbit despre *Încă o cauză de dispariţie* a *verbului **fero*** – confuzia, în latina târzie, între unele forme ale verbelor *fero* şi *folis.*

În *Notă paulină*, I. Fischer a propus o nouă interpretare a cuvântului *aleato* (*Mostellaria.* 48) – cu ablativ absolut impersonal al verbului *aleari* „a arunca zarurile”.

W. V. Baran, în comunicarea *Aliquot sermonis philosophici Lucretii lineamenta*, a scos în evidenţă contribuţia poetului roman la formarea vocabularului filosofic latin.

C. Poghire a prezentat câteva *Note etimologice* – etimologiile etnonimelor *Dacus*, *Dauus* şi a numelui zeului *Sabazias*; originea de substrat a cuvintelor româneşti *scai, dâmb, ţarc*.

A. Bodor a propus o altă interpretare a termenilor denumind categorii de preoţi daci – *kapnobatai polistai.*

În încheierea lucrărilor, prof. T. A. Naum a citit fragmentee din traducerea sa inedită a poemului lucreţian *De rerum natura*.

După cum a arătat în cuvântul de încheiere acad. C. Daicoviciu, sesiunea Societăţii de sludiii clasice, oglindind variatele preocupări ştiinţifice ale clasiciştilor noştri, a scos în evidenţă rolul constructiv al studiului antichităţii în cultura nouă a României. Sesiunea de la Cluj a fost un prim moment, încununat de succes, al desfăşurării unei forme de activitate pe tărâm ştiinţific

care trebuie continuată şi lărgită. / **Maria Bălăcea-nu**”[392].

[392] *Limba română*, An XIII, nr. 5, Bucureşti 1954, pp. 525, 526

Bibliografie

AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977

AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1356-1360, vol. XI, Bucureşti 1981

AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1361-1365, vol. XII, Bucureşti 1985

AŞCP, *Documenta Romaniae Historica*, 1366-1370, vol. XIII, Bucureşti 1991

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, IV, Bucureşti 1972

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, V, Bucureşti 1973

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VII, Bucureşti 1980

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VIII, Bucureşti 1983

AR, *Călători străini despre Ţările Române*, I, serie nouă , Bucureşti 2004

AR, *Călători străini despre Ţările Române*, IX, serie nouă, Bucureşti 1997

Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, *Fontes rerum Austriacarum*, I, Wien 1857

*** *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, I, Bucureşti 1929

*** *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, II, Bucureşti 1929

Arbenz, Emil, *Mitteilungen zur vaterländischen Geschichte*, XXIII, St. Gallen 1889

Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. I, Sibiu 1889

Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. II, Sibiu 1890

Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. III, Sibiu 1891

Bariţiu, George, *Catechismulu Calvinescu inpusu clerului si poporului romanescu sub domnia principiloru Georgiu Rákoczy I si II*, Sibiu 1879

Bariţiu, George, *Din cronicile lui Michail Cserei. 1661-1711*, în *Transilvania*, nr. 21, Braşov 1869; nr. 24, Braşov 1869

Bianu, Ioan; Nicolaiasa, G., *Catalogul manuscriptelor româneşti*, Tomul III, nr. 729-1061, Craiova 1931

Bogdan, Ioan, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Vol. I, 1510-1600, Bucureşti 1893

Bogdan, Ioan, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Vol. II, 1601-1640, Bucureşti 1895

Breazu, Ion, *Literatura Transilvaniei*, Casa Şcoalelor 1944

Bugnariu, Tudor, *Însemnătatea ultimelor lupte economice ale muncitorimii din Cluj*, Tip. Record Cluj

Buzea, O., *Pe şantierele de zidire a Clujului românesc*, în *Arhiva someşană*, nr. 24, Năsăud 1938

Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939

Cipariu, Timotei, *Acte si fragmente latine romanesci pentru istori'a beserecei romane mai alesu unite*, Blaj 1850

Cosmin, Radu, *Românii la Budapesta*, vol. II, Bucureşti 1920

Csánki Dezsö, *Magyarorszag törtenemi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest 1913

Drăganu, N., *Vechimea şi răspândirea românilor, pe baza toponimiei şi onomasticei*, Vălenii de Munte, 1934

Drăguţ, Vasile, *Arta gotică în România*, Bucureşti 1979

Feller, François-Xavier, *Dictionnaire historique, ou, Histoire abrégée*, Tome IX, Paris 1828

Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, II, partea a doua, Bucureşti 1943

Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, III, partea întâi, Bucureşti 1944

Iorga, N., *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria, / Volumul I-iu, Pănă la mişcarea lui Horea (1784)*, Bucureşti 1915

Iorga, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, Vol. II, Bucureşti 1935

Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*, Bucureşti 1902

Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. IX, Bucureşti 1905

Iorga, N., *Memorii*, Vol. II, Bucureşti 1926

Jakab Elek, *Kolozsvár torténete*, Buda 1870

Jakó, S., *Sigilografia cu referire la Transilvania*, în *Documente privind Istoria României*, vol. II, Bucureşti 1956

Jiga, Caius, *Însemnări din trecutul oraşelor transilvănene. Saşii şi ungurii la Cluj*, RIR, 1943

Kurz, Anton, *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, Kronstadt 1856

Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923

Lehrer, Milton, G., *Ardealul, pământ românesc*, Bucureşti 1944

Lupaş, I., *Documente istorice transilvane,* vol. I, 1599-1699, Cluj 1940

Maniu, Basiliu, *Disertaţiune ictorico-critică şi literară, tractandă despre originea Romaniloru din Dacia-Trajană*, Timişoara 1857

Mărdărescu, G. D., Generalul, *Campania pentru dezrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei*, Bucureşti 1922

Márki Sándor, *Kolozsvár neve*, în „Bulletin de la Société Hongroise de Géographie”, tomul XXXII, Budapest 1904

Melich-Gombocz, *A honfoglaláskori Magyarország*, Budaţpest 1929

Meteş, Ştefan, *Păstorii ardeleni în Principatele Române*, Arad 1925

Mureşanu, Ion, *Ardealul*, „Cartea Românească” Bucureşti 1924

O chestiune de prioritate: „Clus” sau „Culus”, în *Dacia istorică*, No. 1, 15 oct. 1937

Păcăţian, Teodor, V., *Cartea de aur*, vol. I, Sibiu 1902

Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom I, Bucureşti 1862

Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom III, Bucureşti 1864

Papiu-Ilarian, Alexandru, *Istoria Romanilor din Daci'a superiore*, tom I, ed. II, Viena 1852

Petruţiu, I., *Contribuţiuni la istoricul Teatrului românesc din Transilvania*. Volumul omagial „Fraţilor Ion şi Alexandru Lapedatu, Bucureşti 1936

Rusu Abrudeanu, Ion; Stoica, Vasile, *Habsburgii, ungurii şi românii*, Bucureşti 1915

Rusu, Ioane V., *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distinctă privire la români*, Sibiu 1864

Russu, Victor, *Dacia Porolisensĕ cu distinctă privire la Silvania*, Tom I, Bucureşti 1890

Slavici, Ioan, *Ardealul. Studiu istoric*, Bucureşti 1893

Szabó Károly, *Székely Oklevéltár*, Colozsvártt 1890

Theodorescu, Vasile, M., *Transilvania sub maghiari şi români*, Bucureşti 1941

Vallery-Radot, Jean, *Le recueil de plans d'édifices de la Compagnie de Jésus conservé a la Nibliothèque Nationale de Paris*, Rome 1960

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, 1527-1572, Bucureşti 1929

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, 1573-1584, Bucureşti 1930

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. III, 1585-1592, Bucureşti 1931

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, 1593-1595, Bucureşti 1932

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, 1602-1606, Bucureşti 1934

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VIII, 1607-1613, Bucureşti 1935

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IX, 1614-1636, Bucureşti 1937

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, 1637-1660, Bucureşti 1938

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. XI, 1661-1690, Bucureşti 1939

Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band 1191 bis 1342, Hermannstadt 1892

Zimmermann, Franz; Gündisch, Gustav, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, Bucureşti 1981

**** Acten und Verhandlungen des Siebenburg*: *1863/64 Landtages*, Sibiu 1864

**** Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae*, Vol. I, A-C, Sopronii 1814

Albina, an II, nr. 45/152, Viena 1867; nr. 127/234, Viena 1867; nr. 46 şi 47, Budapesta 1876

Albina Carpaţilor, An III, Nr. 24, Sibiu 1879

Almanahul Societăţii Academice „Petru Maior”, Cluj 1929

Analele Societăţii Academice Române, tom II, Bucureşti 1869

Analele Societăţii Academice Române, tom VII, Bucureşti 1875

Analele Societăţii Academice Române, tom VIII, Bucureşti 1875

Anuarul Institutului de Istorie Naţională, anul II – 1923, Bucureşti 1924

Anuarul Institutului de Istorie Naţională, anul III – 1924-25, Cluj 1926

Anuarul Institutului de Istorie Naţională, anul VII – 1936-38, Cluj 1939

Archivu pentru filologia şi istoria, nr. XX, Blaj 1868

Arhiva someşană, nr. 24, Năsăud 1938

Clujul românesc, An IV, nr. 16, Cluj 1926

Dacia Istorică, Anul I, Nr 2, Cluj 1937

Familia, An X, nr. 6, Buda-Pesta 1874; An XVI, nr. 15, Budapesta 1880; An XXIV, nr. 51, 30 decembrie 1888; An XXV, nr. 47, Oradea-Mare 1889; An XXII, nr. 7, Oradea-Mare 1891; An XXXVIII, nr. 21, Oradea-mare 1902;

Federaţiunea, nr. 67/399, Pesta 1870; nr. 57/525, Pesta 1871; nr. 103/571, Pesta 1871; nr. 32/632, Pesta 1872;

Gândirea, an I, no. 2, Cluj 1921

Gazeta Transilvaniei, nr. 113, Braşov 1904;

Înfrăţirea Românească, Anul I, no. 6/1925

Limba română, An XIII, nr. 5, Bucureşti 1954

Memorial compus şi publicat din însărcinarea Conferenţei generale a representanţilor alegĕtorilor români, adunaţi la Sibiiu în ḑilele din 12 şi 14 Maiu st. N. 1881, Sibiu 1882

Minerva, nr. 18, Bistriţa 1892;

Opera Română Cluj / Program No. 2, Cluj 1939

Renaşterea, Anul XI, Nr. 44, Cluj 1933; nr. 49, Cluj 1933;

Revista Arhivelor, nr. 2, 1925

Revue Historiques, Tome quatre-vingt-neuvième, septembre-dècembre 1905, Paris 1905

Transilvania, Anul I: nr. 7, Braşov 15 martie 1868; nr. 8, Braşov 1 aprilie 1868; nr. 20, Braşov 1869; nr. 21, Braşov 1869; nr. 24, Braşov 1869; nr. 10, Braşov 1870; nr. 13, Braşov 1870; nr. 16, Braşov 1870; nr. 5, Braşov 1871; nr. 24, Braşov 1871; nr. 5, Braşov 1872; nr. 7, Braşov 1872; nr. 21, Braşov 1872; nr. 7, Braşov 1873; nr. 14, Braşov 1873; nr. 17, Braşov 1873; nr. 3, Braşov 1875; nr. 16, Braşov 1876; nr. 3-4, Sibiu 1883; nr. 1-2, Sibiu 1888; nr. 21-21, Sibiu 1888;

Unirea Poporului, nr. 30, Blaj 1929; nr. 28, Blaj 1931

Viaţa Ardealului, No. 11-12, Cluj 1934

Cuprins